

**ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ ІМЕНІ І.Ф.КУРАСА НАН УКРАЇНИ**

На правах рукопису

УДК 94: 329(477)''1917/1920''

Любовець Олена Миколаївна

**ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНСЬКИХ ПАРТІЯХ
У КОНТЕКСТІ АЛЬТЕРНАТИВ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ДОБИ
(1917-1920 рр.)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

Дисертація

на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук

Науковий консультант
член-кореспондент НАН України
Солдатенко Валерій Федорович

Київ – 2006

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	14
1.1. Історіографія та джерельна база дослідження	14
1.2. Теоретико-методологічні задаси дослідження	44
РОЗДІЛ 2. ВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИМИ ПАРТІЯМИ НАПРЯМІВ НАЦІОНАЛЬНОГО І ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА ДОБИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ	59
2.1. Партійний спектр в Україні на початку революції	59
2.2. Автономістсько-федералістський та самостійницький орієнтири українських партій: спроби реалізації курсів, результати	96
РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКІ ПАРТІЇ І ПРОБЛЕМА ВИБОРУ ПЕРСПЕКТИВ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЕТЬМАНАТУ П.СКОРОПАДСЬКОГО	161
3.1. Ставлення суспільства та українських партій до гетьманського варіанту політичної системи	161
3.2. Роль українських партій в громадсько-політичному житті Української Держави та її ліквідації	202

РОЗДІЛ 4. АЛЬТЕРНАТИВИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ДОБИ ДИРЕКТОРІЇ УНР І ДЕТЕРМІНАНТИ ПАРТІЙНИХ ТЕНДЕНЦІЙ (ВНУТРІПАРТІЙНИХ РОЗКОЛІВ І МІЖПАРТІЙНИХ БЛОКІВ)	264
4.1. Міжпартійна та внутріпартійна боротьба всередині урядового табору щодо вибору принципів засад національного поступу	264
4.2. Націонал-комуністична модель соціального і державного розвитку та спроби її втілення в життя	332
ВИСНОВКИ	391
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	400
ДОДАТКИ	438

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

ВК	–	Виконавчий Комітет
ВККІ		Виконавчий Комітет Комуністичного Інтернаціоналу
ВУЦВК	–	Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет
ЗО УНР	–	Західна область Української Народної Республіки
ЗУНР	–	Західноукраїнська Народна Республіка
КОР	–	Комітет Охорони Республіки
КП(б)У	–	Комуністична партія (більшовиків) України
ОК	–	Організаційний Комітет
Протофіс	–	Союз промисловців, фінансистів, торговців і землевласників
РКП(б)	–	Російська комуністична партія (більшовиків)
РНК	–	Рада Народних Міністрів
РНК	–	Рада Народних Комісарів
РСДРП	–	Російська соціал-демократична робітничка партія
РСФРР	–	Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка
РУП	–	Революційна українська партія
ССП	–	Селянська соціалістична партія
СУАФ	–	Союз українських автономістів-федералістів
СУП	–	Союз українських партій
ТК	–	Тимчасовий Комітет
ТКУ	–	Трудовий Конгрес України
ТУП	–	Товариство українських поступовців
УВРК	–	Український військово-революційний комітет
УДРП	–	Українська демократично-радикальна партія
УДХП	–	Українська демократично-хліборобська партія
УКП	–	Українська комуністична партія
УКП(б)	–	Українська комуністична партія (боротьбистів)
УНДП	–	Українська націонал-демократична партія

УНДС	–	Український Національно-Державний союз
УНП	–	Українська народна партія
УНР	–	Українська Народна Республіка
УНРП	–	Українська національно-революційна партія
УНС	–	Український Національний Союз
УПЛСР	–	Українська партія лівих соціалістів-революціонерів
УПЛСР(б)	–	Українська партія лівих соціалістів-революціонерів (борьбистів)
УПЛСР(м)	–	Українська партія лівих соціалістів-революціонерів (меншості)
УПСР	–	Українська партія соціалістів-революціонерів
УПСР(б)	–	Українська партія соціалістів-революціонерів (боротьбистів)
УПСР (к.-б.)	–	Українська партія соціалістів-революціонерів (комуністів- боротьбистів)
УПСР(ц.т.)	–	Українська партія соціалістів-революціонерів (центральна течія)
УПСС	–	Українська партія соціалістів-самостійників
УПСФ	–	Українська партія соціалістів-федералістів
УРДП	–	Українська радикально-демократична партія
УСДРП	–	Українська соціал-демократична робітнича партія
УСДРП(нез.)	–	Українська соціал-демократична робітнича партія (незалежних)
УСДРП (н.-л.)	–	Українська соціал-демократична робітнича партія (незалежних-лівих)
УТП	–	Українська трудова партія
УФДП	–	Українська федеративно-демократична партія
УЦР	–	Українська Центральна Рада
ЦВК	–	Центральний Виконавчий Комітет
ЦЛБ	–	Центральне Ліквідаційне Бюро
ЦОБ(м)	–	Центральне організаційне бюро (меншості)

ВСТУП

Актуальність дослідження. Незапрограмованість історичного процесу (попри дію закономірностей суспільного поступу), іманентна йому множинність, непередбачуваність конкретних проявів у переплетінні з суб'єктивними складовими й нашаруваннями створюють основу реальної життєвої багатоваріантності. Тому, прогностично, та й на практиці постійно існують можливості здійснення різних, іноді дуже відмінних, варіантів-альтернатив суспільно-політичного розвитку. В процесі наукового дослідження минулого врахування наявної на той момент альтернативності дозволяє по-новому, з більшим рівнем об'єктивності, оцінити шлях кожної нації, держави, побачити невикористані потенції, винести повчальні уроки на майбутнє. Ігнорування альтернативних ситуацій збіднює уявлення про історичну реальність, не дозволяє відтворити ту чи іншу ситуацію у всеосяжності її осмислення й оцінок.

З іншого боку, альтернативи минулого – це не тільки цікава у пізнавальному сенсі наукова проблема, але часто й вузол напруги в суспільній свідомості. Особливо це виявляється в перехідні, переломні періоди, коли вибір між різними перспективними варіантами подальшого шляху спонукає до перегляду, переосмислення попередніх епох, під час яких закладалися підвалини існуючої моделі розвитку. Тому, необхідно не ухилятися від розгляду попередніх альтернативних ситуацій, а, навпаки, своєчасно вивчати їх, намагатися пізнати і зрозуміти весь зміст інваріантів, з'ясувати причини того, чому серед багатьох можливостей гору взяв саме той, що зрештою зреалізувався, чого не вистачило в суспільстві для реалізації інших.

У контексті цього особливе місце, безумовно, займає період Української революції 1917-1920 рр., коли в загостреній формі зіткнулися інтереси різних політичних сил, різних суспільних верств. Всі суб'єкти

політичного процесу мали власне уявлення щодо можливих шляхів суспільно-політичного розвитку України і зробили спробу втілити їх у життя. Протягом багатьох десятиліть історики, політологи, політики намагаються дати відповідь, чому при наявності декількох альтернатив, Україна пішла радянським шляхом розвитку. Всебічний аналіз, критичне осмислення альтернативних ситуацій революційної доби 1917-1920 рр. надає можливість багато в чому зрозуміти і пояснити сучасні, інколи діаметрально протилежні, позиції різних політичних сил, партій та суспільства в цілому щодо принципових проблем національно-державного будівництва, соціально-економічного поступу та формування інститутів політичної системи.

Сучасна політична ситуація в країні має ряд спільних рис із революційною добою 1917-1920 рр. Сьогодні, так само як і тоді, основним завданням вітчизняного політичного проводу є відстоювання й збереження української державності. Разом із тим, зараз, так само як і тоді, національна ідея не стає об'єднуючим чинником українського політикуму. Національна еліта розколота, часто-густо працює не на єднання суспільства, а навпаки на його роз'єднання, ставлячи вузькопартійні інтереси або особисті амбіції вище загальнонаціональних. Спільним моментом є й значний вплив зовнішнього чинника – діаметрально протилежні орієнтири окремих політичних сил щодо геополітичного місця України – пріоритетність європейського чи російського напрямів зовнішньої політики. Різні підходи при виборі зовнішнього вектору як і в 1917-1920 рр. перешкоджають консолідації політичної еліти та суспільства навколо ідеї української державності, гальмують процес ствердження стабільної незалежної України. Невтішний досвід минулого має стати серйозним уроком і попередженням для сучасності.

Значний дослідницький інтерес даний період викликає ще й тому, що саме тоді вперше в Наддніпрянській Україні оформився весь партійний спектр – від лівих до правих партій, які виступили репрезентантами інтересів різних прошарків суспільства. Кожна з цих партій запропонувала свою

програму суспільного розвитку, власне розуміння шляхів розв'язання нагальних політичних і економічних проблем, свою модель національно-державного будівництва. Дослідження та неупереджений аналіз цих програм дозволить з'ясувати основні засади партійних доктрин, визначити місце та роль кожної партії в Українській революції, показати їхній вплив на формування державної політики, винести уроки на майбутнє.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами. Тема дисертаційного дослідження розроблялася в межах науково-дослідної роботи відділу етноісторичних досліджень Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України – “Трансформації українського суспільства у XX столітті в історико-політологічному вимірі” (№ держ. реєстрації 0101U000122).

Об'єкт дослідження – українські політичні партії, які функціонували в період Української революції 1917-1920 рр. в Наддніпрянській Україні.

Предмет дослідження – ідейно-політичні процеси в українських партіях у контексті революційних альтернатив, причини внутріпартійних розколів і формування міжпартійних блоків.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від початку 1917 р. до листопада 1920 р. Нижня хронологічна межа пов'язана з перемогою Лютневої революції в Петрограді, яка розпочала процес демократизації всіх сфер життя, заклала підвалини формування громадянського суспільства, відкрила реальні можливості щодо організації партійної діяльності, прискорила оформлення багатопартійності в Україні. Верхня межа збігається з остаточною поразкою Української революції та припиненням діяльності основної маси українських політичних партій на терені Наддніпрянської України (крім Української Комуністичної Партії) з огляду на неможливість їхнього функціонування в умовах більшовицького режиму.

Географічні межі дисертації охоплюють Наддніпрянську Україну, яка до 1917 р. була складовою частиною Російської імперії.

Метою дослідження є вивчення ідейно-політичних процесів у середовищі українських партій у контексті політичних альтернатив революційної доби 1917-1920 рр., з'ясування причин внутріпартійних розколів та формування міжпартійних блоків.

Спираючись на архівні матеріали, пресу, історіографічні джерела, автор ставив собі на меті розв'язати наступні завдання:

- з'ясувати основні етапи та напрями дослідження проблеми партійно-політичної історії доби Української революції 1917-1920 рр., систематизувати та класифікувати корпус джерел з історії українських політичних партій, висвітлити новітні теоретико-методологічні засади дослідження політичних партій;

- окреслити реальні та гіпотетичні альтернативи Української революції 1917-1920 рр., показати політичні сили, що відстоювали кожен із них;

- дослідити питання утворення та генези українських партій як основного суб'єктивного чинника й складової об'єктивних альтернативних ситуацій в роки революції; дослідити соціальну базу, регіональну розгалуженість і чисельність українських партій (в тому числі їх частин – груп, фракцій, течій тощо) на різних етапах революції;

- охарактеризувати ставлення українських партій щодо альтернативних варіантів політичної системи України, які виникали в ході революції (республікансько-демократичний лад УНР, більшовицька радянська система, гетьманат П.Скоропадського, “трудоий принцип” організації влади, націонал-комуністична модель тощо);

- виявити основні причини внутріпартійних розходжень і розмежування, появи внутріпартійних течій, груп, фракцій; прослідкувати зв'язок ідейно-політичних процесів всередині українських партій із

реальними альтернативами організації влади, які об'єктивно існували в суспільстві;

– проаналізувати перебіг міжпартійної боротьби за вплив на формування державної політики та внутріпартійні суперечності щодо визначення моделей національно-державного будівництва, внаслідок чого утворювалися міжпартійні блоки та відбувалися внутріпартійні розколи;

– визначити роль та місце окремих українських політичних партій у революційних подіях, оцінити рівень їх згуртованості, організованості та здатності запропонувати суспільству адекватну його потребам альтернативну модель розвитку і боротися за її реалізацію;

– визначити завдання щодо подальшого дослідження даної проблеми.

Теоретико-методологічна основа дисертаційної роботи визначалася предметом дослідження, метою та його завданнями. У процесі роботи над проблемою автор керувався принципами об'єктивності, історизму та альтернативності, що дозволило неупереджено і об'єктивно відтворити багатогранну, суперечливу картину міжпартійної співпраці та боротьби, з'ясувати причини внутріпартійних суперечностей та розколів партій, визначити роль та місце кожної української партії в революційних процесах, проаналізувати ступінь вірогідності здійснення тої чи іншої альтернативної моделі національно-державного будівництва, що пропонувалися різними політичними силами.

Розв'язанню поставлених у дослідженні завдань допомогло також використання загальнонаукових і спеціально-історичних методів дослідження – історичного, логічного, проблемно-хронологічного, порівняльного, статистичного, методу класифікації та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим спеціальним комплексним дослідженням ідейно-політичних процесів всередині українських партій у контексті альтернатив революційної

доби 1917-1920 рр. Наукова новизна дисертаційної роботи знайшла свій конкретний вияв у тому, що в ній:

– дано власну інтерпретацію та визначення низці категорійно-понятійних одиниць (українські партії, партійний розкол, внутріпартійні розбіжності (розходження), внутріпартійна диференціація, внутріпартійні розмежування (ідейно-теоретичні, політичні, організаційні), партійні орієнтації, політична альтернатива тощо), запропоновано авторський варіант типологізації українських партій періоду революції 1917-1920 рр.;

– вперше систематизовано весь наявний політичний спектр доби революції – від лівих до правих партій, які репрезентували інтереси всіх суспільних верств населення України та боролися за втілення в життя суттєво відмінних моделей політичного і соціально-економічного устрою, не лише на загальнопартійному рівні, а й на зрізі внутріпартійних фракцій, груп, течій;

– заповнено фактологічні прогалини в історії появи та діяльності ряду партій, які тривалий час залишалися поза увагою дослідників, зокрема, Української трудової партії, Української націонал-республіканської партії, Всеукраїнського союзу хліборобів-власників (селян), Української народної партії, Соціалістичної селянської партії, Української партії лівих соціал-революціонерів (борьбистів) та ін. Аналіз політичних доктрин і методів діяльності цих партій дозволив по-новому оцінити об'єктивні реалії революційної доби і побачити нереалізовані можливості;

– доповнено та уточнено дані щодо чисельності, соціального складу та регіонального впливу низки українських партій на різних етапах революції, доведено, що їх якісні та кількісні показники знаходилися в прямій залежності від рівня відповідності партійних доктрин домінуючим настроям поточного моменту й вимогам окремих верств суспільства;

– показано різниці в підходах партій щодо можливих моделей національно-державного будівництва, в основі яких лежали альтернативні політичні доктрини та намагання захистити політичні й економічні інтереси

конкретних прошарків і соціальних груп, визначено рівень впливу різних партій на формування напрямів урядової політики, проаналізовано причини їх коливань та змін політичних орієнтирів щодо принципових питань державотворення;

– відтворено цілісну картину міжпартійної та внутріпартійної боротьби навколо визначення перспектив суспільно-політичного розвитку України та можливих форм організації влади в контексті реальних і гіпотетичних альтернатив, які висувалися революцією; з’ясовано причини внутріпартійних процесів всередині українських партій (розходження, конфлікти, розколи, відмежування, блоки), які були своєрідною реакцією певних партійних частин на багатоваріантність можливого подальшого суспільно-політичного поступу;

– розширено характеристику так званого “трудового принципу” організації влади та націонал-комуністичної моделі суспільства, які оформилися в ході революції як своєрідні альтернативи більшовицькій радянській системі.

Наукове та практичне значення дисертації полягає в тому, що її результати можуть бути використані для поглибленого вивчення даної та суміжної проблематики, а також при підготовці спеціальних та узагальнюючих праць з історії України та політологічних досліджень української суспільно-політичної думки. Певне значення дослідження має для розуміння програмних документів окремих новоутворених партій в Україні, які значною мірою враховують ідейно-теоретичні засади своїх політичних попередників.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертації обговорювалися на засіданнях відділу етноісторичних досліджень Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Результати дослідження доповідалися на міжнародних і всеукраїнських наукових, науково-теоретичних і науково-практичних конференціях та

семінарах: Всеукраїнській науково-практичній конференції “Українська соборність: ідея, досвід, проблеми (До 80-річчя Акту Злуки 22 січня 1919 р.) (Київ, 1999); Міжнародній науковій конференції “Літературна і політична спадщина Володимира Винниченка на тлі ХХ століття” (Кіровоград, 2000); Міжнародній науковій конференції “Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин” (Чернівці, 2001); Міжнародній науково-теоретичній конференції “Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності” (Київ, 2001); Всеукраїнській науково-практичній конференції: “Українська Центральна Рада: поступ націєтворення та державобудівництва” (Київ, 2002); Всеукраїнській науково-теоретичній конференції “Україна: від самостійності до соборності (22 січня 1918 – 22 січня 1919 рр.) (Київ, 2004); Всеукраїнській науковій конференції “Громадсько-політична діяльність Володимира Винниченка (до 125-річчя до дня народження) (Київ, 2005) та інших. Результати дослідження відображені в монографії, брошурі та у 36 статтях.

Структура дисертації обумовлена її метою та дослідницькими завданнями. Вона складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків і списку використаних джерел і літератури.

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія та джерельна база дослідження

Починаючи розгляд рівня історіографічної розробки даної проблеми, слід зазначити, що спеціального дослідження, присвяченого аналізу міжпартійної та внутріпартійної боротьби українських партій навколо вибору шляхів суспільно-політичного розвитку в період революції 1917-1920 рр. немає. З огляду на це предметом історіографічного огляду стали роботи, в яких розглядаються ідейні та організаційні передумови виникнення українських політичних партій, висвітлюються аспекти їхньої діяльності на різних етапах революції, характеризуються партійні доктрини, соціальний склад, рівень впливу на різні верстви населення України.

Наявну історіографічну базу можна поділити на чотири групи:

1) так звана “партійна історіографія”, тобто невеличкі нариси з історії політичних партій, написані їхніми лідерами, або активними діячами, що побачили світ ще в роки Української революції 1917-1920 рр.;

2) зарубіжна україністика, яка представлена мемуарними творами активних учасників революційних подій, збірниками праць науково-дослідних установ української політичної еміграції, монографічними дослідженнями істориків і політологів Західної Європи, США, Канади, а також працями деяких діячів російських емігрантських центрів, що діяли упродовж 20-30-х років на терені Західної Європи;

3) радянська історіографія, яка включає праці радянських істориків, видані протягом 20-80-х років ХХ ст.;

4) сучасна вітчизняна історіографія, яка охоплює монографії, брошури, статті в періодичних виданнях і збірниках наукових матеріалів, що вийшли з друку за роки незалежності України.

Перші спроби написати партійні історії були зроблені членами окремих партій ще за часів їх активного функціонування на терені України в досліджуваний період. Це були невеличкі за розміром розвідки, що друкувалися на шпальтах партійної преси, або виходили окремими брошурами. Їх метою було ознайомлення рядових членів партії і більш широкого загалу з основними етапами становлення та розвитку власної партії, її програмними засадами, напрямками діяльності, довести переваги своєї партії і привернути до неї симпатії населення. Тому ці роботи мають, насамперед, агітаційно-пропагандистське спрямування.

У 1917-1920 рр. найбільш впливові українські політичні партії видали наступні партійно-історичні нариси. Так, розгляду історії УСДРП спеціально були присвячені роботи О.Лоли, Я.Довбишенка, В.Степанюка [239, 298, 405]. Етапи становлення та основні програмні принципи УДРП-ТУП-УПСФ знайшли відображення у розвідках С.Єфремова та П.Стебницького [261, 395, 438]. Висвітленню історії українського есерівського руху присвятили свої роботи відомі українські діячі А.Животко та М.Ковалевський [250, 251, 272]. Українські самостійники-соціалісти, пропагуючи ідеї своєї партії випустили окремі брошури, в яких викладалася історія виникнення партії, її діяльність в різні періоди революції [414, 419]. Коротка історія організаційного оформлення партії боротьбистів і етапів її розвитку показана у статтях В.Блакитного та А.Хвилі, а також у брошурі ЦК УКП(б) “Хто такі комуністи-боротьбисти” [171, 427, 430]. До групи “партійної історіографії” варто віднести й роботу С.Шемета “До історії Української демократично-хліборобської партії”[444].

Деякі з тодішніх партійних лідерів намагалися показати весь спектр наявних партійно-політичних сил в Україні, не обмежуючись лише

відомостями про свої власні партії. До таких спроб слід віднести статті Кушніра у “Новій Раді” [289], в яких він охарактеризував провідні українські політичні партії. А також роботу П.Гайдалемівського “Українські політичні партії. Їх розвиток і програми” [198]. Не дивлячись на те, що ці розвідки містять певні неточності у викладанні фактів партійної історії та суб’єктивні оцінки щодо положень різних партійних програм, все ж таки вони були першими узагальнюючими роботами.

Всі вище наведені роботи, безумовно, не можна вважати науковими дослідженнями (певні елементи наукового дослідження містять лише роботи П.Гайдалемівського та С.Шемета). Скоріше це досить поверхові нариси діяльності тої чи іншої партії, що не містять більш-менш обґрунтованого аналізу причин їхнього виникнення та тенденцій розвитку як політичного організму, еволюції політичних доктрин (хоча, безумовно, автори не ставили собі такої мети, переслідуючи більш скромніші цілі агітаційно-пропагандистського характеру). Водночас, вони містять чимало цікавих фактів щодо розвитку та становлення багатопартійності в Україні, взаєностосунків між різними партіями, показують альтернативність партійних підходів щодо визначення шляхів розв’язання нагальних політичних і соціально-економічних проблем. Більше того, наведені тут факти та ідеологічні оцінки “перекочували” на сторінки мемуарів і перших робіт, ставши певною мірою основою для подальшої розробки партійних історій.

По закінченню революції і з встановленням радянської влади, діяльність українських політичних партій на терені України поступово припиняється і переноситься за кордон. Подальше дослідження їхньої історії продовжувалося як за кордоном, так і в радянській Україні. Але воно відбувалося за різних політичних умов, що мало визначальне значення на процес формування основних методологічних засад, тієї чи іншої історичної концепції.

У розвитку української зарубіжної історіографії даної проблематики виразно простежується два періоди – міжвоєнний (20-30-ті рр. ХХ ст.) та

повоєнний (починаючи з середини 40-х рр. ХХ ст.). Кожному з цих періодів притаманні певні особливості.

Особливістю міжвоєнного періоду було те, що ініціатива в науковій розробці проблем Української революції 1917-1920 рр. в цілому, й історії політичних партій зокрема, належала не академічним вченим-історикам, соціологам і політологам, а безпосереднім активним учасникам революційних подій – лідерам політичних партій, членам різних урядів УНР і Гетьманської Держави. З огляду на це написані ними праці мали, насамперед, ознаки мемуарної літератури і лише умовно відповідали вимогам науково-аналітичних досліджень. Вони були написані зразу після поразки національно-визвольних змагань і тому кожний автор намагався не лише висвітлити перебіг політичних подій, а й дати власну оцінку їм, відповісти на болюче питання, чому Україні не вдалося використати наданий історією шанс і відбудувати власну державу.

Пошук відповідей на ці проблемні питання відбувався в умовах жорсткого ідейного протистояння між колишніми учасниками революційного процесу, які належали до різних політичних таборів. Відповідно до своїх політичних переконань вони поділилися на так званих “унеєрівців” і “гетьманців”, які взаємно звинувачували один одного, намагаючись довести вірність власних ідеологій і партійних доктрин. До перших відносилися М.Грушевський, В.Винниченко, М.Шаповал, І.Мазепа, П.Феденко [191, 225-228, 303, 424, 435-438] та ін., до других – Д.Дорошенко, В.Липинський [242, 244, 294] та ін.

У сучасній науці ці два напрями отримали відповідно назви – “народницький” та “державницький” і частіше подаються як альтернативні підходи. Вважається, що представники першого напрямку у своїх працях факти і події розглядали, насамперед, з позиції інтересів народу і в основу своїх домагань та діяльності клали також ці інтереси. Щодо представників другого напрямку, то на думку дослідників їхньої творчості, для них

першорядними були інтереси держави, і саме з цієї позиції ними розглядався історичний процес. Такий критерій поділу зарубіжної україністики, який є домінуючим у закордонній науці, став активно поширюватися й у вітчизняній історіографії та політології [364, 460, 468 та ін.]. Однак, на нашу думку, ці назви не зовсім відповідають суті проблеми. Важко зрозуміти, чому люди, які першими заклали підвалини української державності, не потрапили до категорії “державників”. Здається, що в основі поляризації думок лежало не принципове ставлення до української державності, а різні моделі її побудови на основі протилежних ідеологій. Для одних ідеалом була соціалістична Україна, для інших – класична західноєвропейська держава.

Результатом цього ідеологічного протистояння стало те, що в цей період так і не було створено єдиної цілісної концепції Української революції і ролі в ній політичних партій, що в свою чергу, привело до граничної суперечливості у висвітленні та оцінці одних і тих же подій, їхньої певної “міфологізації”. До того ж у цих працях українські політичні партії не були предметом безпосереднього дослідження, а розглядалися побіжно в загальному контексті історії Української революції, розвитку національно-визвольного руху.

Одним з перших, хто зробив спробу осмислити історію Української революції, був В.Винниченко, тритомник якого “Відродження нації” [191] побачив світ уже в 1920 р. у Відні. Автор, спираючись на документи, власні враження і обізнаність тогочасних процесів, розкрив основні тенденції розвитку українського національно-визвольного руху, охарактеризував політичний і емоційний стан суспільства. Саме В.Винниченко один із перших довів, що Україна пережила власну революцію, яка виступила як альтернатива загальноросійським революційним процесам. Однак йому не вдалося в повній мірі дотриматися принципу об’єктивності при висвітленні подій і фактів, бо всі вони розглядаються з позиції лідера УСДРП. Саме цій партії автор відводить місце ідейно-організаційного центра координації рушійних сил революції,

переконуючи читача у тому, що вона відіграла провідну роль у відродженні української нації [191, Т.1, С. 248]. Водночас історія та діяльність УСДРП показані досить фрагментарно, а інших партій взагалі побіжно. Показовим також є критичне (інколи навіть занадто критичне) ставлення щодо програм та діяльності останніх, не є виключенням і есери, які за своєю ідеологією були найближчі до есдеків і часто співпрацювали разом із ними в різних урядах. Безумовно цінність роботи зменшує й відсутність документів.

Проблема участі та ролі різних політичних партій у революційних подіях здобули більш ґрунтовного і системного вивчення у праці П.Христюка “Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр.” [429]. У порівнянні з роботою В.Винниченка, вона відрізняється більшою об’єктивністю, хоча й П.Христюку також не вдалося до кінця відійти від власної партійної позиції. Цінність роботи полягає у тому, що П.Христюк спирається у своєму дослідженні на широку документальну базу і не обмежується аналізом діяльності лише УПСР, намагаючись показати позиції різних політичних сил, в тому числі й правого спектру. Відкинувши ідеологічні переконання автора можна отримати багато цікавого фактичного матеріалу, підтвердженого документами. На жаль, робота залишилася незавершеною і сягає періоду лише до денікінщини, тому поза дослідженням залишився завершальний етап революції та діяльності українських політичних партій на терені України.

Значний внесок у розробку проблем Української революції зробив М.Шаповал, видавши ряд книг [435-441]. Присвячені подіям 1917-1920 рр., ці роботи містять багато цінної інформації щодо участі в них різних політичних партій. Проаналізувавши тодішній політичний український рух, автор виділив у його складі три течії – більшовицькофільську, соціал-революційну і буржуазно-демократичну [437, с.76]. В цілому можна погодитися із такою класифікацією, бо вона дійсно охоплює всі політичні сили, що взяли участь у революції, запропонувавши суспільству альтернативні моделі подальшого поступу. Позитивним моментом у порівнянні з працями В.Винниченка і П.Христюка є

те, що роботи М.Шаповала охоплюють й 1920 р. і з них можна дізнатися про особливості діяльності політичних партій на завершальному етапі боротьби.

Плідно в цьому напрямку попрацював й колишній соціал-демократ І.Мазепа. У книзі “Більшовизм і окупація України: Соціально-економічні причини незрілості сил української революції” [303] він проаналізував умови та особливості формування української соціал-демократії в порівнянні з російською. Автор дійшов висновку, що основною причиною того, що УСДРП не виступила в революції провідною політичною силою, стала незрілість і відсталість пролетаріату України порівняно з пролетаріатом центральних частин Росії [303, с. 18, 37]. Особливий інтерес має наступна його робота – “Україна в огні й бурі революції” [302]. Цю роботу відрізняє від подібних їй той факт, що періоди Центральної Ради і Гетьманщини І.Мазепа зображує з позиції не вищого урядовця, а губерніального керівника УСДРП. Тому вона цінна тим, що дає уявлення як розвивався революційний процес на провінції, які партії мали вплив на населення Катеринославської губернії у цей час.

Багатою на “партійну історію” є робота Д.Дорошенка “Історія України (1917-1923 рр.)” [242]. У першому томі, при розгляді діяльності Центральної Ради, докладно показана позиція тої чи іншої політичної партії на її засіданнях при обговоренні різних питань. Уяву щодо розстановки партійно-політичних сил доби Гетьманату дає другий том роботи. При написанні цієї праці автор намагався дотримуватися об’єктивності, хоча симпатії до Гетьманської Держави, як її колишнього урядовця, Д.Дорошенку не вдалося повністю приховати. Однак, не дивлячись на це і досі другий том, по суті, залишається основою для багатьох сучасних істориків, як вітчизняних, так і закордонних, при висвітленні доби Гетьманату П.Скоропадського.

В цілому узагальнюючу характеристику української мемуаристики до 1924 р. дав у своїй розвідці І.В.Калинович [262].

Підводячи підсумок, слід зазначити, що в рамках зарубіжної україністики в міжвоєнний період не було створено узагальнюючих аналітичних праць,

виконаних на належному науковому рівні, як з історії Української революції 1917-1920 рр. в цілому, так і з історії політичних партій зокрема. Поряд із цим малися й певні здобутки – здійснено збір і систематизацію значної кількості інформаційного матеріалу, закладено фактологічну базу для подальшого вивчення проблеми.

У повоєнний період у зарубіжній науці поряд із подальшим дослідженням зазначеної проблематики в середовищі української політичної еміграції розпочинається вивчення особливостей українського національно-визвольного руху й аналітичною наукою – з'являються праці М.Стахіва, П.Феденка, І.Майстренка, П.Мірчука, Р.Млиновецького, М.Мироненка, Д.Гирського, Т.Гунчака та ін. [208, 231, 232, 310, 311, 312, 321, 323-325, 401-403, 424, 425]. Окремим предметом дослідження стає український націонал-комунізм, вивченням особливостей якого займалися й займаються Ю.Борис, Д.Решетар, Д.Мейс, Д.Армстон, Р.Селівант, Г.Костюк та ін. Історіографічний огляд їхніх праць здійснив у своїй статті М.Прокоп [365]. У цілому історики і політологи цього періоду успадкували від своїх попередників наявність ідеологічного протистояння. Однак поступово історична література перестає грати роль інструменту ідеологічної боротьби і переростає у наукову дискусію між представниками різних теоретичних течій в українській суспільно-політичній думці. Загальним недоліком робіт, що побачили світ у цей час, є обмеженість документальної бази, що було зумовлено недоступністю радянських архівів і бібліотек.

У радянській історіографії вивчення проблем багатопартійності відбувалося в умовах жорстких ідеологічних меж, поза які вчені не мали права і можливості виходити. Відносна свобода історичних досліджень спостерігалася лише в 20-х роках. Саме в цей період на сторінках періодичної преси, у спогадах, мемуарах, науковій літературі ще інколи траплялися більш-менш об'єктивні сюжети з історії українських політичних партій, а в загальних працях з історії революції в Україні визнавалося

існування багатопартійності. Однак вже з самого початку чітко позначилися ряд тенденцій при висвітленні цієї проблематики. Так, основним предметом дослідження стала більшовицька партія – її програма, тактика, діяльність. Інші політичні партії, в тому числі й українські, самі по собі ніколи не вивчались, а тільки під кутом зору їх взаємовідносин із КП(б)У. Практично зразу ж більшість українських політичних партій почали кваліфікувати як “дрібнобуржуазні” та “буржуазно-націоналістичні”. А головне, що з самого початку моделі суспільно-політичного розвитку та державотворення, які розроблялися та пропонувалися українськими політичними партіями, не розглядалися радянською історіографією як реальні альтернативи більшовицькій моделі. Ці тенденції вже явно простежуються в працях перших радянських істориків, які мали характер підручників. Зокрема, в роботах М.Воліна, М.Майорова, М.Попова, М.Равич-Черкаського, М.Яворського та ін. [195, 309, 363, 368, 453-455]. Окремі згадки про українські партії містяться й в інших працях радянських істориків, присвячених деяким періодам революції в Україні [259, 267, 352 та ін.]. У них зберігається вищезазначене ставлення до українських партій.

З цієї категорії найбільшу увагу заслуговує книга М.Равич-Черкаського “Історія Комуністичної партії України” [368], з огляду на те, що висловлені автором деякі теоретичні міркування не співпадали з офіційними підходами. На відміну від інших дослідників, які визнавали лише ідейний вплив більшовиків на інші партії, М.Равич-Черкаський підкреслив і зворотній вплив на більшовиків з боку українських комуністичних партій, і насамперед, боротьбистів. З цього приводу він писав: “У значній мірі під впливом з боку УКП (мається на увазі партія боротьбистів – О.Л.) більшовики пройшли еволюцію від “РКП на Україні” до істинної Комуністичної Партії України. “Федералістська” течія КПУ це клин, який був вбитий руками боротьбистів в КПУ” [397, с. 148]. Показовим є те, що партія боротьбистів кваліфікувалася автором як “комуністична”, “інтернаціональна” партія за своїм характером. Але

ця теза, як і теорія “двокорінності” КП(б)У, за якою вона сформувалася на основі місцевих більшовицьких організацій та лівих соціал-демократів і есерів, подальшого розвитку в радянській історіографії не набула.

На відміну від партії боротьбистів, яка показана у роботі більш-менш об’єктивно, інші українські політичні партії висвітлені тенденційно, а поширені автором ідеологічні ярлики щодо них пізніше потрапили до праць наступних поколінь істориків. Зокрема, українські політичні партії та створені ними органи влади характеризувалися як осередки “соціал-шовіністів” і “буржуазних націоналістів” [368, с. 44]. А написання історії УСДРП, за виразом М.Равич-Черкаського, означало б написання “історії контрреволюції” [368, с. 42]. Приклад цієї книги показує, що для радянських істориків могли бути більш-менш визнаними ще партії, які перейшли на комуністичні позиції (як боротьбисти), всім іншим у цьому відмовлялося.

Певною об’єктивністю відрізняється й робота Є.Бош [179]. Хоча українські партії й названі “дрібнобуржуазними”, однак визнано, що на початку революції вони мали абсолютну перевагу над більшовиками [179, с. 11]. Не співпадає з офіційно визнаною на той час й оцінка Центральної Ради, як “непартійної організації”, започаткованої всіма національними, соціалістичними і ліберально-демократичними партіями [179, с. 9].

На початку 20-х років окремими виданнями ще виходили роботи колишніх членів інших політичних партій [270, 372]. Значний інформаційний матеріал щодо міжпартійних стосунків дає книга М.Г.Рафеса [369].

Діяльність українських політичних партій висвітлювалася також на сторінках радянсько-партійної преси, насамперед, у журналах. Провідна роль у цьому належала друкованому органу Істпарту – журналу “Літопис революції”. На його сторінках друкувалися спогади, статті не тільки відомих діячів більшовицької партії, а й представників інших колишніх партій, зокрема М.Авдієнка, А.Буценка, І.Слинька та ін. [158, 162, 182, 330, 349, 387, 411]. Крім публікацій в “Літописі революції” статті з історії Української революції та

українських партій з'являлися й у таких журналах як “Червоний шлях”, “Известия ЦК КП(б)У”, “Пролетарская революция” [180, 290 та ін.]. Ці видання також друкували матеріали вихідців з інших партій, наприклад Г.Клунного [271], О.Шумського [450], достатнім рівнем науковості та об'єктивності відзначалися статті М.Скрипника, М.Яворського [386, 454]. Однак, всім цим статтям були притаманні вищезазначені тенденції у висвітленні матеріалу. Чим далі минав час від революційних подій, тим все більше припинялася роль інших партій і зростали роль та значення більшовицької партії, доводилася безальтернативність можливого розвитку як Росії в цілому, так і України зокрема. Після викриття “шумкізму” у 1927 р. на партію боротьбистів також навісили ярлики – “дрібнобуржуазна”, “націоналістична”, “есерівська”.

Характерно, що в цей період історики згадували переважно соціалістичні або прокомуністичні національні партії, і то постійно підкреслюючи помилковість їхніх програм і тактики, протиставляючи більшовицькій партії, яка завжди знала, на їх думку, як слід поводитися у швидко плинних революційних подіях, діяла безпомилково й правильно. Що ж торкається партій правого політичного спектру, то серйозного наукового дослідження політичних доктрин, соціального складу, поширення та рівня їх впливу серед населення не проводилося. Поміщицькі та буржуазні партії згадувалися побіжно, в контексті гострої класової боротьби, що точилася в країні, сходження їх з політичної арени розглядалося як цілком природній і закономірний процес. Виключенням можна вважати лише роботу О.Н.Чаадаєвої [431], яка присвячена поміщицьким партіям та організаціям.

У цілому слід зазначити, що протягом 20-х років проходив процес формування офіційної схеми висвітлення політичної історії загалом і політичних партій зокрема, методологічною основою якої став марксизм, всі інші підходи проголошувалися антинауковими. Обґрунтування і “запровадження” в науці цієї безальтернативної методології відбулося на Всесоюзній конференції істориків-марксистів, яка пройшла в Москві

наприкінці 1928 – початку 1929 рр. [415]. На основі її рішень було змінено й офіційне трактування революційних подій 1917-1920 рр.

Якщо на початку 20-х років ще велася мова про особливості революції в Україні, навіть інколи використовувався термін “українська революція”, то з кінця 20-х років цей термін остаточно зникає і для всієї території колишньої Російської імперії починає застосовуватися єдина періодизація висвітлення революційних подій – Лютнева революція, Велика Жовтнева революція і повсюдне тріумфальне встановлення радянської влади. Революційні процеси в Україні почали трактуватися як загальноросійський розвиток революції в напрямі соціалізму. В історичній науці розгорнулася цілеспрямована кампанія з критикою поглядів тих істориків, які розробляли теорію “особливостей пролетарської революції” в Україні, насамперед проти М.Яворського, В.Сухино-Хоменко та ін. На сторінках “Літопису революції” з’явилося ряд статей з промовистими назвами на кшталт “З приводу антиісторичних концепцій з історії пролетарської революції в Україні”, або “Проти ревізії більшовицької схеми рушійних сил та характеру революції 1917 р. на Україні” та їм подібні [313, 370, 377, 426].

Паралельно з цим застосовувалися й “організаційні” засоби” – позбавлення наукових звань, усунення з посад і прямі репресії. На початку 30-х років були повністю розгромлені школи М.Грушевського та М.Яворського. Репресій зазнали М.Яворський, М.Слабченко, Ф.Гавриленко, А.Річицький, М.Свідзінський, В.Сухино-Хоменко та ін. Це означало якісно новий етап у розвитку радянської історичної науки, який, безумовно, був кроком назад у порівнянні з попереднім десятиліттям.

Домінуючими стали теорія авангардної ролі більшовицької партії, концепція меншовартості так званих “дрібнобуржуазних”, “націоналістичних”, “контрреволюційних” партій, остаточно закріпився погляд, згідно з яким табір ідейних опонентів більшовиків не заслуговував на увагу взагалі. Ці партії стали об’єктом ідеологічних нападок, а не предметом

наукового дослідження. Все, що з'явилося протягом 30-х – першій половині 50-х років про українські політичні партії мало фрагментарний, епізодичний і суто негативний характер. Вони зображалися як “прислужники буржуазії”, а єдиним захисником національних і соціальних інтересів українського народу представлялася партія більшовиків [209, 282, 295, 408, 409].

Новий етап у розробці даної проблематики розпочався з другої половини 50-х років після XX з'їзду КПРС, який поклав початок процесу десталінізації в СРСР. Після двох десятиліть майже повного замовчування визнається доцільним вивчення історії діяльності українських партій [341]. Однак методологічні підходи щодо висвітлення їхньої історії залишаються старими. Вони продовжували визначатися “дрібнобуржуазними”, “націоналістичними”, не стали винятком навіть партії пробільшовицької орієнтації. Зокрема, боротьбістам ставилося в провину, що вони відстоювали теорію “особливого шляху української соціалістичної революції”, що була розрахована “на відрив України від Радянської Росії та на ізоляцію українських трудящих від братніх народів Росії”, а також те, що партія перебільшувала значення національних особливостей і “надмірно роздувала своєрідність умов України” [246, с.18, 21].

Продовжувалася й традиція дослідження не діяльності самих партій, а лише тактики щодо них РКП(б) та КП(б)У. Їх історія та діяльність розглядалися як організаційний та політичний крах інших ідеологій перед ідеологією більшовизму [175, 281, 286, 342, 383]. Це поширювалося на державному, ідеологічному рівні і за межі цього не дозволялося виходити. Поряд із цим з'явилося й ряд позитивних моментів, насамперед, значне розширення джерельної бази, залучення нових архівних матеріалів, оприлюднення невідомих раніше фактів з історії політичних партій. Як приклад можна навести монографію І.К.Рибалки “Відновлення радянської влади на Україні (1918-1919)” [373], в якій автор наважився зазначити, що праці його попередників концептуально знаходилися під впливом культу особи Й.Сталіна [373, с.7]. Певним кроком вперед стала й стаття В.А.Чирка “Крах ідеології та політики

націоналістичної партії укапістів” [434], яка стала першою змістовною роботою в українській радянській історіографії про УКП. Значний фактологічний матеріал з історії різних партій містить монографія Л.М.Спиріна “Классы и партии в гражданской войне в России” [398].

У 70-80-х роках зберігалися основні тенденції у розробці даної проблематики. Новим було те, що у другій половині 70-х років з’явилося поняття “непролетарські” партії, яким визначали переважно партії соціалістичної орієнтації. Це поняття частково замінило таку категорію, як “дрібнобуржуазні” партії, хоча в історичній науці того часу ці обидва визначення співіснували разом. У цей період також спостерігалось кількісне збільшення робіт з цієї тематики. В цьому напрямку працювали Ю.Ф.Клінтух, В.А.Полушкіна, Ю.М.Гамрецький, Л.М.Спирін, І.Ф.Курас, Ю.І.Терещенко [199-202, 269, 284, 285, 493, 360, 399, 400, 503] та ін. Історики розглядали окремі факти та події з життя політичних партій, їх чисельність, соціальну базу, досліджували взаємостосунки між ними та більшовиками.

Висвітлення історії та діяльності політичних партій не могло вийти за “межі дозволеного”, тому основні положення цих робіт залишилися у методологічному полі марксизму-ленінізму і призначені були обслуговувати ідеологічну державну доктрину. З огляду на це, на цьому етапі науковість дослідження визначали інші критерії – широта джерельної бази, новизна постановки проблеми, об’єктивне висвітлення історичних фактів і подій незалежно від ідеологічної інтерпретації. З цих позицій праці 70-х років, безумовно, стали значним кроком вперед у вивченні політичних партій.

Помітний внесок у розробку партійної історії зробив І.Ф.Курас у своїх монографіях [284, 285]. У монографії “Торжество пролетарского интернационализма і крах мелкобуржуазных партий на Украине” він простежив історичні витоки УПСР, УСДРП, УПСС, УПСФ, охарактеризував їх партійні програми, розкрив суперечливість їх взаємостосунків із більшовиками. Хоча висновки роботи про авангардну роль більшовицької партії абсолютно

відповідали офіційній ідеологічній доктрині, однак наведені факти явно їй суперечили (наприклад, дані про результати виборів до міських дум, Всеросійських та Українських установчих зборів). У монографії “Повчальний урок історії: (Ідейно-політичне банкрутство Української соціал-демократичної робітничої партії)” вперше було показано діяльність УСДРП – від гуртків до її трансформації в УКП. Цінність роботи полягає в тому, що тут до наукового обігу залучалися невідомі до цього архівні матеріали, що значно розширювало фактологічну основу вивчення партії і давало можливість скласти об’єктивну картину незалежно від загальних заідеологізованих висновків.

Новизною постановки проблеми відзначалася й дисертаційна робота Ю.І.Терещенка “Политическая борьба на выборах в городские думы Украины в 1917 г.” [503]. Залучивши до дослідження нові документи, автор проаналізував передвиборчу тактику різних партій, показав результати виборів за партійними списками та реальну розстановку політичних сил.

Свідомством зростання інтересу до вивчення політичних партій стало проведення наприкінці 70-х років ряду науково-теоретичних конференцій, присвячених діяльності “непролетарських” партій у роки революції та громадянської війни. Збірки матеріалів цих наукових симпозіумів вийшли з друку на початку 80-х років [1760, 337-339]. Дослідження політичних партій у контексті боротьби проти них більшовиків здійснили С.Б.Буравченкова [464] та В.С.Коваль [476], Р.І.Ветров і А.М.Черненко [189]. Історіографічні підсумки розробки даної тематики підвів у своїй статті П.М.Шморгун [449].

80-ті роки були позначені створенням узагальнюючих праць з історії політичних партій [166, 177, 233, 340, 361, 400]. Однак суттєвих змін у висвітленні українських політичних партій в них не спостерігалося. Так, в одній з перших монографій, що побачила світ – “Непролетарские партии России: Урок истории” – всі українські партії визначені як “табір буржуазно-націоналістичної контрреволюції”, а боротьбисти разом з УСДРП(нез.), лівими бундівцями та есерами-інтернаціоналістами віднесені до його лівого

крила [340, с. 428-429]. У роботі наводяться коротенькі відомості щодо історії та діяльності деяких партій, їх чисельність. Зникнення з політичної арени політичних партій, самоліквідація боротьбистів і укапістів, вступ їх членів до лав КП(б)У оцінюється як крах дрібнобуржуазної ідеології і перемога ідеології більшовизму. Аналогічна інформація з деякими відмінностями зустрічається практично у всіх названих роботах.

Наприкінці 80-х років захищається низка дисертацій, в яких досліджується роль преси як засобу боротьби політичних партій України часів революції 1917-1920 рр. [486, 490, 499]. Однак знову на першому плані залишаються більшовики. З'являються також спеціальні дослідження про боротьбу політичних партій за вплив на маси, і насамперед, на молодь [480]. Не дивлячись на те, що автори підняли нові теми, залучили у науковий обіг нові документи, все ж таки методологічні підходи та ідеологічні акценти залишилися старими і, насамперед, теза про безальтернативність соціалістичної моделі розвитку суспільства.

Перші обережні спроби наукового переосмислення почали робитися у 1989-1990 рр. Поштовхом до цього стало проголошення політики гласності, наслідком чого стало активне вивчення історичного минулого, виявлення нового фактологічного матеріалу. Показово те, що вперше в науковій літературі піднімається проблема альтернативності історичного розвитку. В працях з методології історії з'являється характеристика принципу альтернативності, обґрунтовується наявність в суспільстві об'єктивної можливості реалізації різних варіантів-альтернатив подальшого розвитку [255, с. 30-57; 329, с. 52-58 та ін.]. Хоча розгляд принципу альтернативності ще здійснювався в межах марксистсько-ленінської методології, однак це був вже значний крок вперед у підходах щодо оцінки попереднього історичного розвитку. Однією з основних тогочасних тем стає дискусія про альтернативи 1917 року [255, с.35-37, 418]. Українські вчені також починають розглядати революційні події в Україні з позиції принципу альтернативності. У статтях Ю.Ю.Кондуфора та І.Ф.Кураса,

В.Ф.Солдатенка доводилася наявність об'єктивних передумов альтернативної ситуації в Україні в 1917 р. [276, 288]. Зокрема, І.Ф.Курас і В.Ф.Солдатенко у своїй статті наголошували: “Конкретна ситуація між Лютим і Жовтнем з її незвичайною складністю, динамізмом, крутими поворотами іманентно містила різні, змінювані час від часу можливості політичного розвитку” [288, с. 37].

У цей період значно підвищується інтерес до життя та діяльності політичних діячів, лідерів українських політичних партій доби національно-демократичної революції 1917-1920 рр. Передусім, у центрі уваги науковців, публіцистів опиняються представники соціалістичних партій і українського націонал-комунізму. Ряд статей у пресі присвячується лідерам боротьбизму – О.Шумському, Г.Гриньку, П.Любченку, Г.Михайличенку [236, 318, 348, 359].

Дійсні можливості вільного дослідження з'являються в українських істориків лише після здобуття Україною незалежності, коли падають нарешті всі “догматичні межі”, “ідеологічні настанови” й історія України починає поступово виходити на шлях об'єктивності та правди. Це не було одноденним миттєвим процесом, реформація радянської історичної парадигми проходила дуже обережно та поступово. Спочатку теоретико-методологічні принципи залишалися недоторканими і продовжували базуватися на марксизмі-ленінізмі. Однак нагромадження невідомих фактів, знайомство з засекреченими до того архівними документами та методологічними підходами зарубіжної україністики призвели до поступового відходу від попередніх концептуальних засад, а згодом і до повної відмови від них. Це торкнулося всіх періодів і проблем української історії.

Початок процесу оформлення багатопартійної системи стимулював інтерес до вивчення історії та взаємовідносин політичних партій, що діяли на її терені, насамперед, у такі переломні періоди як Українська революція 1917-1920 рр., коли партії безпосередньо брали участь у процесі державотворення. Формування нових концептуальних підвалин у дослідженні цієї проблеми проходило шляхом подолання догматичних схем

та ідеологічних ярликів в оцінці українських політичних партій. Спочатку вітчизняні історики знаходилися у полоні методологічних підходів зарубіжної україністики, однак поступово на основі їх критичного осмислення, синтетичного аналізу вироблялися власні теоретичні та методологічні засади дослідження проблеми.

Вже у 1992-1993 рр. починають з'являтися роботи, автори яких відходять від радянської парадигми і висвітлюють історію українських політичних партій у контексті національно-державного розвитку України. Зокрема, предметом дисертаційного дослідження В.В.Стрільця стала державотворча діяльність політичних партій в 1917-1920 рр. [501]. Партійне представництво в Центральній Раді показав у своїй статті С.В.Кульчицький [283]. Особливості боротьби за владу в Україні між різними політичними силами доби Центральної Ради, Гетьманату та Директорії розкрила А.П.Гриценко [221-223].

З цього часу починається й ґрунтовне вивчення історії окремих українських партій. Спочатку, мабуть наслідуючи певною мірою радянську історіографію, предметом дослідження стають соціалістичні та націонал-комуністичні партії.

Однією з перших у центр уваги дослідників попадає УСДРП, аналізу політичної доктрини та діяльності якої присвячуються спеціальні роботи. Процес становлення партії, формування програмних засад до 1917 р. висвітлює у своїй дисертаційній роботі В.І.Головченко [469]. Державотворча діяльність УСДРП доби Української революції 1917-1920 рр. розглянута у дисертації О.В.Бобини [174]. Проблемою української соціал-демократії у контексті міжнародного соціалізму займається А.І.Голуб [212, 213, 470]. Крім того фрагментарні сюжети з історії діяльності партії присутні у всіх загальних роботах, присвячених цьому періоду.

Іншою “популярною” для дослідників партією слід вважати УПСР. Жодна історична доробка з історії Української революції не обходиться без згадування та характеристики окремих аспектів її діяльності. Разом із тим, на

сьогодні поки що єдиними роботами, безпосередньо присвяченими цій партії, є монографія та дисертація Т.А.Бевз [169, 459].

Новизною та оригінальністю постановки наукової проблеми відзначається монографія О.Ю.Висоцького [194]. Автору вдалося висвітлити історію діяльності УСДРП і УПСР під зовсім новим кутом зору, а саме – здійснити порівняльний аналіз їхніх партійних доктрин, основних засад тактики, запропонованих програм державного будівництва. Такий підхід дав можливість визначити роль та місце кожної з партій в Українській революції 1917 –1920 рр., показати їхній внесок у процес розбудови української державності.

На початку та всередині 90-х років значний інтерес для істориків і політологів являли партії, що репрезентували український націонал-комунізм. Загальна характеристика цього напрямку суспільно-політичної думки дана у праці Дж.Мейса й М.І.Панчука [317]. В цей час побачили світ й спеціальні роботи з історії першої української націонал-комуністичної партії боротьбистів [483]. Порівняльний аналіз політичних доктрин і форм діяльності більшовизму та боротьбизму здійснив у дисертаційному дослідженні В.І.Нагорний [486]. Ю.Г.Сергієнко з позиції етики розглянув програмні засади й тактичні методи УКП(б) та УКП [498]. Особливості відносин між комуністичними партіями, які діяли в Україні у 1920 р. та політичні умови, за яких боротьбисти, боротьбисти та укапісти зійшли з політичної арени показала Я.М.Остапенко [491]. В цілому автори робіт, присвячених українському націонал-комунізму, не розглядають його як реальну альтернативу більшовицькій моделі розвитку України. В останні роки, у зв'язку з послабленням політичного впливу комуністів, інтерес до націонал-комунізму значно зменшився.

Поширення в суспільстві популярності консервативних поглядів спонукала вчених до вивчення українських центристських та консервативних партій. Серед центристських партій, що діяли в Україні найбільш

дослідженою є УПСФ. Ця партія в окремі періоди революції була урядовою партією і разом з есерами і соціал-демократами формувала напрями державної політики УНР, до її лав належали непересічні, кваліфіковані, високопрофесійні фахівці з різних галузей, які займали провідні посади державного управління. З огляду на це, вивчаючи Українську революцію, дослідники обов'язково намагаються визначити місце та роль цієї партії у державотворчих процесах тієї доби, тому фрагментарне висвітлення програмних засад партії, її тактики присутнє в більшості загальних праць. Помітним явищем в історіографії стала монографія В.В.Стрільця, яка висвітлює історію партії від її заснування до 1939 р. [407]. Автору вдалося відтворити цілісну картину функціонування партії, показати її як самодостатню політичну силу з власним баченням шляхів розвитку України.

Слід відзначити, що дослідники дуже обережно ставляться до правих консервативних партій, комплексне неупереджене дослідження яких фактично ще не розпочалося. Певним винятком є хіба що Українська демократично-хліборобська партія. Аналізу політичної програми партії присвячена стаття Ф.Турченка і Н.Заліської [416]. Діяльність партії протягом всього періоду революції показана у брошурі О.М.Любовець [300]. У 2001 р. з історії даної партії О.В.Піскорським захищена окрема дисертація [492].

Інші ж консервативні партії в кращому разі згадуються лише епізодично в контексті подій, які висвітлюються. Поза увагою дослідників залишаються такі впливові на певних етапах революції партії як Всеукраїнський союз земельних власників, Протофіс. Досі не дана об'єктивна оцінка їх ролі у формуванні політики Гетьманської держави, не висвітлені внутрішні ідейно-політичні процеси на фоні різного розуміння їх членами шляхів розв'язання національної та аграрної проблем. Позитивним моментом є те, що після довгого замовчування на політичну арену тогочасної України "виведена" Українська народна громада, політична програма якої нещодавно виявлена у архівних документах запорізькою дослідницею Т.С.Герашенко.

Історія заснування, мета та роль партії у підготовці гетьманського перевороту розглянуті в її статті [206].

Протягом останніх років побачили світ роботи, присвячені різним напрямкам діяльності українських партій. Позиція українських партій щодо можливих шляхів роз'язання аграрної проблеми піднімається в цілому ряді спеціальних досліджень [463, 465, 315]. І.З.Танчин проаналізував форми роботи українських партій серед сільської молоді [502].

Програмні засади партій в галузі військового будівництва та їх діяльність серед армій та тилових гарнізонів на Південно-Західному та Румунському фронтах висвітлені у дисертаційних роботах Л.В. Зінкевич, Р.Д.Зінкевич, О.А.Мацагор [473, 474, 484].

Предметом дослідження стала й тактика українських партій у виборчих компаніях різного рівня доби революції. Так, теоретична та практична діяльність партій під час виборів до Всеросійських та Всеукраїнських установчих зборів проаналізовані в роботах О.О.Мельника [320, 485] та монографії І.К.Калмакана і Чернеги-Сердюкової [264]. Негативно оцінив виборчі програми українських соціалістичних партій на Всеросійських установчих зборах Й.Русич [379]. Позиція українських партій та рівень їх впливовості під час виборчої муніципальної кампанії показана В.М.Бойком [462].

Напрями роботи, можливості реального впливу в таких масових політичних та соціально-економічних організаціях як профспілки розкриті у працях Ю.Осадчого, О.Мовчана і О.Реєнта [327, 343]. Перебіг міжпартійної політичної боротьби в Радах робітничих і солдатських депутатів у 1917 р. висвітлив у своїй дисертації І.О.Рафальський [495].

Сюжетами партійної історії насичені праці, які висвітлюють окремі періоди революції. Взаємостосунки між партіями, боротьба навколо прийняття доленосних законів, різні підходи щодо розв'язання нагальних національно-державних і соціально-економічних проблем доби Центральної

Ради розглянуті у роботах О.В.Балицької, О.А.Копиленко, Г.Ф.Кривоший, О.М.Мироненко [278, 322, 458, 479] та ін. Позиція українських партій в період гетьманату, причини їхньої опозиційності проаналізовані у роботах, присвячених цьому періоду [345, 475, 494]. Ґрунтовна характеристика діяльності партій в добу Директорії міститься у дисертаційній роботі В.С.Лозового [482]. Всебічний аналіз теоретичних засад і діяльності політичних партій на всіх етапах революції здійснив В.Ф.Солдатенко в своїй ґрунтовній монографії, присвяченій Українській революції [392]. Ці проблеми висвітлюються також у загальних працях, що мають статус підручників і навчальних посібників [186, 275, 346, 378, 418, 420, 421, 422]. Історії українських партій в цілому присвячено ряд монографій і дисертацій [190, 249, 488 та ін.].

У дослідженні даної проблеми спостерігаються й перші спроби показати особливості регіонального впливу різних політичних партій. Однак, на сьогодні такі регіональні дослідження маємо лише по двох регіонах – Донбасу та Криму [457, 478]. Інші регіони чекають своїх дослідників.

Окремі сторінки з історії партій висвітлюються у роботах, предметом дослідження яких є громадсько-політична діяльність партійних лідерів, які мали безпосередній вплив на формування ідейних засад і розробку форм і методів діяльності партії. Через особистісний зріз можна прослідкувати й роль тої чи іншої партії у виробленні державно-політичного курсу та прийнятті рішень владними структурами [393, 395, 481, 497, 504 та ін.].

В останні роки у істориків з'явилося бажання якимось чином систематизувати, узагальнити всю наявну наукову продукцію з даної проблематики. Ґрунтовний аналіз історіографії з питань становлення та розвитку багатопартійності в Україні в 1917-1925 рр. здійснила в своїй дисертації О.В. Козак [477]. Предметом дослідження стали роботи з історії не лише українських політичних партій, а й всіх, що діяли в Україні в окреслений період. Виявивши і вивчивши літературу, що вийшла з друку протягом 1919-

1997 рр., автор прослідкувала основні тенденції у дослідженні проблеми багатопартійності, з'ясувала рівень її розробки на сучасному етапі. Найбільш повно й системно, на нашу думку, у роботі висвітлений радянський період. Що ж торкається сучасної історіографії, то поза межами аналізу автора залишилося цілий ряд робіт, зокрема, з історії ліворадикальних українських партій [489, 498]. Досить узагальнюючий характер носять й рекомендації автора щодо подальшої розробки даної проблематики.

Останнім часом з'явилися дисертації, предметом дослідження яких є аналіз стану наукової розробки з окремих періодів Української революції 1917-1920 рр. Так, історіографія доби Центральної Ради висвітлена у роботі П.Я. Білян [460]. Питання партійної історії розглядаються автором побіжно, у контексті загальних політичних процесів цієї доби. Водночас, автор звертає увагу на те, що необхідно більш поглиблено вивчати ідейно-політичні процеси, які відбувалися в середині українських політичних партій, прослідкувати еволюцію різних політичних течій, що позначилося на долі визвольної боротьби [460, с. 179, 185].

На сьогодні захищені дві дисертації з історіографії Української Держави П.Скоропадського [468, 471]. Автори цих робіт зупинилися на характеристиці літератури, яка висвітлює різні аспекти життєдіяльності Української Держави. З позиції історіографії діяльності українських політичних партій слушними є висновки С.Л.Гнатюка, який проаналізував ступень вивченості внутрішньої політики гетьманату П.Скоропадського. Автор звернув увагу на те, що досі залишаються маловивченими обставини заснування Української Народної Громади, підготовка та організація нею гетьманського перевороту, участь та роль в ньому Всеукраїнського союзу земельних власників [468, с. 58]. Спеціального дослідження на думку автора потребує також феномен УНДС/УНС, включаючи вивчення його регіональних і місцевих структур [468, с. 188].

Неодноразово до аналізу історіографічного доробку повертався В.Ф.Солдатенко. У двотомній монографії “Українська революція: концепція та історіографія” автор розглянув основні події доби революції крізь призму спадку її керівників, а згодом і авторів досліджень з її історії – М.Грушевського, В.Винниченка, Д.Дорошенка, П.Христюка, М.Шаповала, С.Петлюри, І.Мазепи [391,392]. Огляд історіографічних здобутків здійснено В.Ф.Солдатенком і в окремих статтях [389, 394 та ін.].

Ґрунтовною, узагальнюючою роботою з історіографії Української революції 1917-1920 рр. є монографія В.П.Капелюшного [265]. Проаналізувавши значну кількість наявних праць сучасних дослідників, автор виділив основні підходи та тенденції розробки даної проблематики, окреслив те коло питань, які потребують подальшого поглибленого вивчення.

Підводячи підсумок аналізу історіографії з проблеми можна виявити деякі тенденції та напрями її розвитку. Насамперед, у всіх вищезгаданих роботах історія діяльності партії не розглядалася через призму політичних альтернатив революційної доби 1917-1920 рр., не аналізувався вплив цих альтернатив на внутріпартійні та міжпартійні стосунки. Жоден із авторів не обирав предметом окремого вивчення внутріпартійні розколи, які були наслідками існування різних варіантів-альтернатив всередині суспільства і реакцією на це певних частин окремої партії.

Предметом дослідження більшості робіт є партії, що виступили провідними політичними силами Української революції і мали безпосередній вплив на формування державної політики УНР – УПСР, УСДРП, УПСФ. На жаль, партіям, які не відіграли першорядної ролі в революції, але пропонували альтернативні шляхи її розвитку та виступали репрезентантами інтересів певних прошарків українського суспільства, вчені й досі приділяють недостатньо уваги. Водночас аналіз політичних доктрин і діяльності цих партій дозволить по-новому оцінити об’єктивні реалії революційної доби, побачити невикористані можливості, винести уроки на

майбутнє. Недостатньо дослідженими продовжують залишатися праві консервативні партії. Нерівномірність висвітлення даної проблеми спостерігається й щодо окремих періодів Української революції. Найбільш вивченими у цьому відношенні слід вважати період Центральної Ради. Певною мірою однобічним є висвітлення партійної історії доби Гетьманату, оскільки увага істориків зосереджувалася й продовжує зосереджуватися, насамперед, на опозиційних партіях, тоді як правлячі залишаються маловивченими. Та найменш дослідженим, на нашу думку, є період Директорії УНР.

З огляду на вищезазначене, автор даної роботи намагався подолати ці історіографічні “прогалини”.

Переходячи до характеристики джерельної бази дослідження, слід зазначити, що єдиної системи класифікації джерел з історії політичних партій немає. Кожен дослідник політичних партій фактично пропонує власну класифікацію використаних ним джерел. Що ж торкається такої спеціальної дисципліни як історичне джерелознавство, то спеціалісти цієї галузі тільки останнім часом почали більш докладно займатися розробкою методико-теоретичної основи класифікації джерел з історії політичних партій. Зокрема, спробу дати класифікацію партійних документів зробив С.Макарчук у своїй монографії “Писемні джерела з історії України”, виділивши наступні групи джерел: 1) нормативні; 2) діловодні; 3) праці партійних лідерів та ідеологів; 4) партійну пресу [314, с. 248] .

Інший варіант типології документів політичних партій і рухів наводять автори підручника “Історичне джерелознавство”. Вони виокремлюють такі групи: 1) статuti партій та об’єднань; 2) програмні документи партій та об’єднань; 3) матеріали з’їздів, конференцій, пленумів, засідань центральних і місцевих органів партій і об’єднань; 4) листування партійних і громадських організацій, інші документи про їх практичну діяльність; 5) виступи на

з'їздах, конференціях, у пресі лідерів партій та об'єднань, у яких роз'яснюються й коментуються документи цих організацій, а також їхня практична діяльність; б) партійна преса [261, с. 395-397].

Разом із тим слід, мабуть, погодитися з твердженням іншого дослідника з теорії джерелознавства І.С.Михальського, що вищенаведені типології джерел є спрощеними [487, с. 39]. Він запропонував власний варіант класифікації [487, с. 41], розділивши весь комплекс джерел з історії політичних партій на дві великі групи, які чітко розрізняються за змістом, спрямованістю, ідеологічною забарвленістю: 1) джерела партійного походження; 2) джерела іншого (непартійного) походження. В кожній з цих груп виділені окремі тематичні блоки. Схематично це представлено у наступній таблиці:

Таблиця 1.1

Джерела з історії політичних партій

Джерела партійного походження	Джерела іншого (непартійного) Походження
1. Партійно-організаційні документи: <ul style="list-style-type: none"> - Програмні матеріали і статuti; - матеріали з'їздів, конференцій та нарад; - документи центральних органів; - документи місцевих партійних організацій 	1. Документи державного походження: <ul style="list-style-type: none"> - законодавчі документи, що регламентують діяльність партій; - документи місцевих органів влади; - документи судово-слідчих установ
2. Пропагандистсько-агітаційні матеріали: <ul style="list-style-type: none"> - партійна періодична преса (легальна і нелегальна); - публіцистика і твори партійних лідерів та діячів; - листівки, прокламації, відозви 	2. Матеріали неукраїнських Політичних партій і об'єднань.

3. Джерела особового походження: - Мемуари, щоденники; - особисте листування	3. Преса (періодична і неперіодична).
	4. Джерела особового походження: - мемуари, щоденники; - особисте листування

Запропонована І.С.Михальським класифікація джерел з історії політичних партій, на наш погляд, є найбільш повною та всебічною, вона дозволяє дати вичерпну характеристику наявних документів і джерел. Тому саме цей варіант класифікації й був взятий за основу при написанні даної роботи.

Основною джерельної бази роботи стали джерела партійного походження. Насамперед, були досконало вивчені наявні матеріали програмного характеру – програми партій і документи, в яких представлена система основоположних цільових та ідеологічних настанов тої чи іншої партії. Аналіз цих документів дає можливість з'ясувати цілі партій як кінцеві, так і на певних етапах розвитку революції, їх ставлення до найбільш актуальних повсякденних проблем. Крім того, в програмних партійних документах теоретично розробляється та модель національно-державного будівництва, якої прагнуть партії та окреслюються практичні завдання та методи щодо її втілення в життя. Масив джерел цієї групи представлений різноманітними опублікованими та неопублікованими матеріалами й документами. Неопубліковані матеріали і документи зберігаються у сховищах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України) та Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), фонди яких і були використані в роботі [1-36]. Значно спростило роботу щодо вивчення програм і статутів партій наявність цілого ряду опублікованих як в роки революції, так і протягом останніх років збірників партійних документів [37, 39, 40-42, 46, 47, 50, 51, 54, 55].

Багатий фактологічний матеріал дає ознайомлення з документами з'їздів, конференцій, засідань центральних і місцевих органів. Це наймасовіше джерело партійного походження, що дає уявлення про механізм вироблення партійної стратегії та тактики, практичну діяльність партій. Саме на з'здах і конференціях зіткнулися різні підходи щодо розуміння поточного політичного моменту, розгорталися гострі дискусії навколо можливих шляхів вирішення нагальних політичних і економічних проблем, відбувалися розколи партій. Реакцію низових осередків на внутріпартійні проблеми можна прослідкувати на основі матеріалів засідань місцевих організацій. З огляду на предмет дослідження даної роботи саме ця підгрупа джерел має надзвичайно важливе значення. Протоколи та резолюції партійних форумів з метою популяризації їхніх рішень більшістю партіями видавалися зразу ж по їх закінченні [43-45, 48, 49, 56].

При написанні дисертації активно використовувалися пропагандистсько-агітаційні матеріали. Основою цієї підгрупи є партійна преса, яка зберігається у фондах бібліотеки ЦДАВО України та Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. Партійна преса стала одним із головних джерел даної роботи. Під час її написання автор ознайомився з партійними органами українських політичних партій як центрального, так і місцевого рівнів [57-75, 78, 90-92, 100-102, 104-108, 117, 118, 128, 130, 133, 134, 136, 139-142, 152-156]. Вивчені газети містять широкий матеріал для аналізу та дослідження. Саме в пресі партії друкували всі свої основні документи і програмні статті, в яких викладалися головні засади партійної політики та тактики. Тут містяться звіти партійних форумів – загальнопартійних, губернських, повітових з'їздів і конференцій, повідомлення про збори окремих місцевих організацій. На сторінках газет вівся активний обмін думками з усіх дискусійних питань, репрезентувалися різні погляди. На основі цих матеріалів можна простежити механізм вироблення партійних рішень, засоби їх реалізації, взаємостосунки між партіями та різними рівнями організаційних структур всередині партій, з'ясувати рівень впливу тої

чи іншої партії на різні верстви населення, соціальний склад та чисельність партій.

Як джерело у роботі використовувалися й окремі видання партійних керівних органів у вигляді брошур, праці лідерів партій [55, 171, 239, 250-253, 273, 289, 298, 405, 414, 419, 430 та ін.]. Особливе місце займають спогади активних діячів і безпосередніх учасників революційних подій, які, попри відомий суб'єктивізм, інколи є єдиним джерелом для висвітлення особливостей діяльності тієї чи іншої партії на певних етапах розвитку [192, 219, 225, 266, 280, 291, 302, 305, 311, 333, 350, 385, 417, 429 та ін.].

Важливим джерелом є листівки, відозви, прокламації українських партій, які друкувалися як заклики до населення і обґрунтовували позицію тої чи іншої партії, агітували підтримати саме її курс. Ці види джерел розширюють уявлення, насамперед, про тактичні засоби як легальної, так і нелегальної діяльності партій. Концентровано ці документи зібрані у спеціальному фонді листівок політичних партій ЦДАОВ України [16].

Поряд із джерелами партійного походження з метою відтворення історичного фону використовувалися й джерела непартійного походження. Насамперед, це законодавчі документи державних органів УНР, Гетьманської Держави. З огляду на те, що в їх розробці брали безпосередню участь члени українських політичних партій, то часто-густо ці документи відбивали позицію тої чи іншої партії щодо форм організації влади та урядового курсу. Аналіз цих документів дає можливість визначити вплив окремих партій на формування напрямів державної політики, виявити спільні принципові положення, які лягали в основі міжпартійних згод і блоків. Ці документи зберігаються у фондах архівів [1-12], а також містяться в опублікованих збірниках документів [40, 51-53].

Значно розширюють можливість оцінки діяльності українських партій і документальні матеріали інших партій. Зокрема, їхня преса, яка характеризує ставлення цих партій до українського національно-визвольного руху в цілому

та до українських партій зокрема. З їхніх сторінок постає картина міжпартійних взаємовідносин, зіткнення різних ідеологічних позицій, спроби пошуку порозуміння. Окремо слід сказати й про позапартійну пресу – часописи загальнополітичного, економічного характеру, без використання яких відтворення об'єктивної цілісної картини партійно-політичного життя неможливо [80-86, 89, 94, 95, 98, 99, 109, 111, 113, 114, 116, 117-124, 143-148, 151, 157]. Певний фактологічний матеріал з історії українських партій містять спогади, мемуари, щоденники активних учасників революційних подій, діячів інших політичних партій [162, 163, 178, 179, 369, 386 та ін.].

Таким чином, спираючись на значну джерельну базу та історіографічний доробок, дисертанту вдалося реалізувати поставлені мету та цілі роботи.

1.2. Основні наукові принципи та методи дослідження

Поставлені мета і завдання, визначена структура та побудова роботи зумовили набір використаних методів і принципів дослідження, які умовно можна поділити на загальнонаукові, спеціально-історичні, емпіричні та методи суміжних наук. Основоположними загальнонауковими принципами дослідження стали принцип історизму і принцип об'єктивності, без використання яких неможливо всебічне, цілісне, об'єктивне, комплексне вивчення проблеми.

Відповідно до принципу історизму діяльність українських партій розглядалася в контексті конкретної історичної епохи, конкретних політичних умов, зокрема Української революції 1917-1920 рр. Він начебто застерігав від перенесення сучасних уявлень на тогочасну епоху, примушував враховувати існуючі на той час суспільні відносини, рівень політичної культури та психології. Застосування цього принципу дозволило вивчити українські партії у динаміці їх розвитку – прослідкувати особливості виникнення, становлення та етапи діяльності, з'ясувати характерні риси процесу оформлення та еволюції політичного спектру. Цей принцип дав можливість висвітлити історію кожної української партії не окремо і ізольовано, а у сукупності взаємостосунків і взаємовпливів, відтворити багатогранну, суперечливу картину міжпартійної боротьби та співпраці, з'ясувати причини внутріпартійних суперечностей та розколів партій.

Принцип об'єктивності дозволив підійти до характеристики і аналізу українських партій з позиції об'єктивного пізнання, незалежно від класових, партійних чи інших класифікацій, незалежно від власних симпатій, уподобань і політичних переконань дослідника. Тому при оцінці автор намагався враховувати всі наявні позитивні й негативні аспекти, розглядати історичні факти, політичні події і процеси в усіх їх різноманітності й

суперечності. Застосування принципу об'єктивізму дозволило неупереджено і об'єктивно визначити роль та місце кожної української партії в революційних процесах, показати їх вплив на формування засад державної політики та визначення пріоритетів суспільно-політичного розвитку України.

Серед головних принципів дослідження слід виділити й принцип альтернативності. Українські партії доби революції 1917-1920 рр. діяли в умовах, коли в суспільстві існували альтернативні, інколи взаємовиключні тенденції розвитку, різні можливості розв'язання нагальних проблем, різні моделі національно-державного будівництва. Тому українські партії повинні були на кожному з етапів революції робити вибір між тими чи іншими можливими варіантами суспільно-політичного розвитку, пропонувати суспільству певні ціннісні орієнтири. Застосування цього принципу дало можливість проаналізувати ступінь вірогідності здійснення тої чи іншої моделі національно-державного будівництва, які пропонувалися різними політичними силами і партіями, показати їх адекватність настроям і інтересам того чи іншого прошарку населення і суспільству в цілому.

Ще одним ключовим принципом роботи став принцип соціального підходу, який передбачає розгляд політичних процесів із врахуванням соціальних інтересів класів і груп, різних форм їх проявів у суспільстві. Цей принцип зробив можливим вивчення українських партій як репрезентантів інтересів конкретних соціальних верств, а також дозволив прослідкувати співвідношення класових і вузькогрупових інтересів з загальнонаціональними в програмах і діяльності партій.

Серед загальнонаукових методів пізнання важливе значення в процесі роботи над проблемою мав діалектичний метод, який сприяв вивченню внутрішніх суперечностей розвитку партій як джерел саморуху, рушійних сил змін і еволюції. Використання цього методу дало можливість з'ясувати причини внутріпартійних суперечностей, непорозумінь, наслідком яких

ставали поява окремих течій і фракцій всередині партій, виділення окремих груп, розколи та оформлення нових партій. Застосування діалектичного методу дозволило прослідкувати еволюцію партійних програм і доктрин, які пристосовувалися до швидкоплинних політичних змін, намагаючись врахувати потреби і вимоги суспільства; побачити динаміку змін тактичних засобів і методів партій.

У роботі використовувався соціологічний метод, в основі якого лежить погляд на політику переважно як сферу суперництва різнорідних суспільних груп, що відстоюють власні інтереси. Цей метод допоміг з'ясувати соціальну зумовленість діяльності українських партій, показати рівень впливу економічних відносин і соціальної структури тогочасного суспільства на формування їхніх політичних доктрин і організаційних засобів.

В основу дослідження також покладено структурно-функціональний аналіз, що включає вивчення функціональних залежностей елементів політичних партій. Метою структурно-функціонального аналізу стала оцінка тих змін соціально-економічної і політичної ситуації, до яких були причетні політичні партії. За його допомогою була проаналізована діяльність українських партій в державних і опозиційних структурах, визначена їх роль у громадсько-політичному житті країни.

Інституційний метод дозволив підійти до аналізу українських партій з позиції того, що вони були одним із основних інститутів, за допомогою якого здійснювалася політична діяльність та реалізовувалися інтереси різних соціальних груп і класів. Використання системного підходу дало можливість розглянути діяльність українських партій як певну цілісність, чітко визначити їх місце і роль в суспільстві, а також їхні можливості при здійсненні політичних і соціально-економічних перетворень. Широко застосовувався компаративістський метод, необхідний для порівняння різних типів політичних партій з метою виявлення їхніх загальних рис і специфіки.

Були задіяні загальнологічні методи, зокрема, індукції і дедукції, а також метод пошукового аналізу, сутність якого полягає у встановленні відповідних фактів. Застосування нормативно-ціннісного підходу дозволило визначити основні цінності, довкола яких розгорталася діяльність і боротьба політичних партій за владу. Метод вимірювання, спрямований на визначення кількісних показників об'єктів, використовувався для з'ясування кількісного впливу партій у державних структурах, зокрема, Центральній Раді, Генеральному Секретаріаті, урядах Директорії УНР, а також при підрахунках загальної чисельності партій на різних етапах революції.

Активно застосовувалися методи, які останнім часом стали досить поширеними в політології, зокрема, діяльнісний, біхевіористичний, метод прийняття рішень. З позиції діялісного методу партії були розглянуті як циклічний процес, що мав послідовні етапи: визначення мети діяльності, прийняття ними певного курсу, організація мас і мобілізація ресурсів на їхнє здійснення. Метод прийняття рішень дозволив зрозуміти чому політична діяльність партій відбувалася саме так, а не інакше. Його реалізація мала кілька стадій: спочатку аналіз діяльності партій щодо вироблення конкретних рішень, потім характеристика самих рішень як певного вибору способів політичних дій і, нарешті, розгляд результатів здійснення політичних рішень. Біхевіористський метод орієнтував на вивчення суб'єктивних механізмів політичної поведінки соціальних груп, зокрема, вплив зміни їх настроїв і орієнтацій на позицію та методи діяльності українських партій на різних етапах революції.

Крім загальнонаукових, у дослідженні використовувалися й спеціально-історичні методи, зокрема, історико-порівняльний, синхронний, історико-генетичний, хронологічний, проблемно-хронологічний, метод періодизації та історичного опису. Так, історико-порівняльний метод дав можливість розкрити сутність українських партій за схожістю або відмінністю притаманних їм властивостей, виявити як основні тенденції та

закономірності, так і особливості діяльності цих партій. Синхронний метод допоміг розглянути та порівняти процеси, що одночасно відбувалися в різних партіях. Історико-генетичний дозволив послідовно у динаміці простежити зміни, що відбувалися у формах, методах та змісті діяльності українських партій. За допомогою хронологічного методу в роботі відображена часова послідовність подій, а завдяки проблемно-хронологічному методу вдалося розподілити досліджувану проблему на ряд більш вузьких, визначених у розділах – доба Центральної Ради, гетьманату П.Скоропадського, період Директорії УНР. У свою чергу, ці вузькі проблеми складаються з окремих аспектів, а останні розглядаються у хронологічній послідовності.

Серед імперичних методів головним для даного дослідження став метод аналізу документів. У процесі написання роботи був здійснений аналіз значного масиву партійних документів різного рівня, що дало можливість сформулювати основні положення партійних доктрин, охарактеризувати напрями практичної діяльності партій. Аналіз державних документів дозволив прослідкувати вплив кожної окремої партії на розробку урядового курсу та процес ухвалення рішень.

З методологічної точки зору принципово важливим є чітке визначення термінологічних понять, розробка категоріального апарату дослідження. Базовими категоріями даної роботи стали такі як “політична партія”, “українські політичні партії”, “політичний спектр”, “ліві”, “праві”, “центр”, “політична альтернатива”, “багатопартійність”, “політична платформа”, “політична доктрина”, “партійний розкол”, “міжпартійний блок”, “міжпартійна коаліція” та ін.

Основною базовою категорією дослідження є категорія “політична партія”. В сучасній політичній науці дана категорія визначається як громадсько-політична та ідеологічна організація певних суспільних верств та груп, яка має достатньо чіткі структури й веде боротьбу за завоювання, розподіл, утримання політичної влади або в іншій спосіб безпосередньо

здійснює вплив на неї [357, с. 283]. Відсутність будь-якої з наведених ознак фактично перетворює партію на іншу за природою (тобто непартійну) інституцію. Кожна партія має ідеологію, політичну платформу, організаційну структуру, певні методи й засоби діяльності, соціальну базу, електорат (виборців, які голосують за неї). Основна мета діяльності партії – здобути політичну владу в державі та реалізовувати свої програмні цілі – економічні, політичні, ідейно-теоретичні, ціннісні за допомогою законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Свої програмні цілі політичні партії проводять у життя через ідейно-політичну, організаційну, пропагандистську, державну діяльність, виробляючи стратегію й тактику своєї поведінки на різних історичних етапах розвитку і за різних політичних умов.

Об'єктом даного дослідження стали українські політичні партії. Під категорією “українські політичні партії” автор розуміє партії, які на ідейно-теоретичному та практичному рівнях поряд із вирішенням соціально-економічних питань намагалися розв'язати проблему національно-державного статусу України, представляли інтереси українців як основної етнічної групи і в організаційному відношенні за етнічним складом були переважно українськими.

У сучасній науці існує кілька підходів щодо класифікації та типологізації політичних партій. Водночас, загальновизнаними є декілька принципових критеріїв, які лежать в основі кожного з наявних варіантів. До них належать наступні: теоретико-ідеологічне підґрунтя та політична платформа; специфіка генези та характер організаційних структур; особливість соціальної бази; особливість статусу й ролі в політичній системі. Фактично в межах цих ознак сучасні дослідники пропонують власні моделі типологізації політичних партій.

Класифікацію партій за різними критеріями слід розглядати як теоретичний інструментарій, який використовується для пізнання змісту, цілей діяльності, соціальної структури та інших ознак партій. Кожний

дослідник обирає певний тип класифікації відповідно до своєї мети та предмета вивчення. В даному дослідженні на вибір типологізації партій впливали, насамперед, конкретна історична епоха (революційні події 1917-1920 рр.) та тогочасний рівень політичного розвитку суспільства, в яких діяли партії. Відповідно до цього при розгляді українських партій, які є об'єктом даного дослідження, були застосовані наступні підходи.

Виходячи з особливостей теоретико-ідеологічного підґрунтя та політичної платформи досліджуваних українських партій можна поділити за такими ознаками. Залежно від специфіки офіційної ідеології: консервативні, ліберальні, соціалістичні, комуністичні. За ставленням до типу приватновласницьких суспільно-економічних відносин (тобто за ступенем сприйняття або несприйняття цього типу в цілому): ліворадикальні, ліві, лівоцентристські, центристські, правоцентристські, праві, праворадикальні. При менш детальній класифікації можна виділяти лише – ліві, центристські, праві партії.

Залежно від специфіки генези та характеру організаційних структур найбільш часто вживаною на сьогодні є типологізація на кадрові та масові партії. Однак, стосовно тогочасних українських партій такий тип класифікації не може бути застосованим, бо тоді взагалі не існувало кадрових партій (у сучасному розумінні – з встановленими досить жорсткими вимогами до членства). В процесі аналізу цих партій в межах даного підходу були задіяні лише деякі з сучасних типологій, зокрема, за загальною чисельністю; за особливістю членства; за періодами внутрішнього циклу розвитку.

За загальною чисельністю – нечисленні та масові. Тут слід підкреслити, що належність партії до першої чи другої категорії в межах цієї класифікації не завжди прямо відповідає визначенню їх як впливових і невливових, з огляду на те, що іноді нечисленні партії можуть бути дуже впливовими і навпаки. Яскравим прикладом невідповідності чисельності партії рівню її

впливу на формування напрямів державної політики в період Української революції 1917-1920 рр. може бути УСДРП, яка не будучи масовою партією, протягом всього цього часу займала фактично домінуюче становище в урядових і державних структурах. Певною мірою це торкається й УПСФ у період Центральної Ради. З іншого боку УПСР, яка мала найчисельні партійні ряди, за браком досвідчених кадрів, часто в процесі формування урядів і розробки урядового курсу поступалася іншим партіям, зокрема, УСДРП і УПСФ.

За особливостями членства – з індивідуальним членством; з колективним членством; із змішаним членством (поєднання індивідуального та колективного). Протягом 1917-1920 рр. принцип членства деяких партій змінювався. В 1917 р. деякі з них, зокрема УПСР, УСДРП, Союз земельних власників) застосовували змішаний принцип, коли до партії записувалися як по одинці, так і цілими колективами (селями, цехами, заводами тощо). Згодом вимоги до кандидатів на вступ до партій змінювалися і основним принципом ставав індивідуальний принцип. За періодами внутрішнього циклу розвитку політичних структур виділялися партії, що перебували на стадіях організаційного становлення; успішного розвитку своєї діяльності; застою; поступового згасання (докладно це розглядається щодо кожної окремої партії в розділах дисертації).

З позиції іншого принципового критерію – особливості соціальної бази партій були застосовані такі типи класифікацій. За класовою належністю членів – класові, міжкласові, верстові. Зокрема, селянська партія, робітничка партія, партія промисловців і поміщиків, партія заможних селян і поміщиків і т.п. В процесі визначення даних типів враховувалися такі аспекти: хто входив до складу партії та на кого вона спиралася в своїй діяльності, з якими соціальними групами були пов'язані керівники партії, які соціальні кола мали найбільшу користь від партії. За територіальними межами фактичної діяльності українських партій розрізнялися загальнонаціональні, регіональні,

локальні, столичні. Щодо всього спектру партій, які діяли в Україні в досліджуваній період використовувався поділ на загальноросійські, українські, партії національних меншин (польські, єврейські та ін.).

Особливості статусу і ролі українських партій у політичній системі та в суспільстві дали підстави для виділення таких класифікацій. За правовим статусом – легальні, напівлегальні, нелегальні. За місцем у системі державної влади – правлячі (самостійно або у коаліції); певною мірою залучені до здійснення влади; такі, що частково підтримують сили, що правлять у країні; опозиційні. За ступенем впливу в суспільстві – впливові, маловпливові, майже зовсім не впливові. За специфікою місця у партійній системі – єдині (при забороні інших партій); з офіційним або фактичним статусом партії-гегемона; партії-союзники партії-гегемона; офіційно заборонені; ті, що мають формально рівний статус з усіма іншими партіями.

За ставленням політичних сил до існуючої у країні суспільно-економічної та політичної системи – прогресивні, які сприяють її оновленню; консервативні, що в цілому захищають усталений порядок, але в чомусь сприймають прогресивні перетворення; реакційні, які активно протидіють змінам. За характером впливу на існуючий тип суспільних відносин розрізнялися революційні, реформістські, консервативно-стабілізаційні, контрреволюційні. За відстоюваною моделлю суспільства – демократичні, недемократичні. За характером основних проблем, на яких зосереджувалася увага партій виділялися орієнтовані на розв'язання конкретних проблем усього суспільства (соціоцентристські) та орієнтовані на захист певних групових інтересів певних прошарків.

Застосування різних типів класифікацій дало можливість відтворити в роботі цілісну картину оформлення та функціонування українських політичних партій, проаналізувати їх політичні доктрини, соціальну базу та напрями стратегії і тактики.

Сучасні науковці вважають, що на основі діяльності політичних партій у суспільстві формується партійна система як частина (підсистема) політичної системи, яка являє собою певну єдність політичних інституцій, норм, свідомості та відносин. Зараз існують різноманітні визначення партійної системи (С.Ньюмен, Е.Каак, Є.Вятр, М.Дюварже та ін.). Спільним для всіх цих визначень є теза, що партійні системи виникають на основі стійких зв'язків і відносин партій різного типу між собою, тобто для того, щоб в країні склалася партійна система необхідно оформлення та функціонування протягом тривалого часу усталених норм співіснування різних партій, унормування стосунків держава – партія. Застосування цих тез відповідно до досліджуваного періоду дає підстави визнати, що з огляду на низку внутріполітичних і зовнішньополітичних обставин, в Україні протягом революції 1917-1920 рр. так і не склалася повноцінна партійна система. Відповідно до існуючих класифікацій партійних систем її можна визначати як нестабільну; молоду; як таку, що перебувала на стадії оформлення; що діяла в надзвичайній обстановці. Тому, на нашу думку, для даного періоду більш точним буде використання замість категорії “партійна система” терміну “багатопартійність”. Під останнім розуміється наявність в суспільстві оформлених і діючих партій, які намагалися шляхом досягнення влади або впливу на неї реалізовувати власні альтернативні програми. Такий підхід слід вважати більш доцільним з огляду на те, що на той момент в Україні так і не була до кінця втілена в життя жодна із запропонованих українськими партіями моделей державно-політичного устрою, всі вони так і залишилися лише на стадії формування та пошуку оптимальних варіантів.

Поряд із терміном “багатопартійність” у роботі використовується категорія “політичний спектр”, який дозволяє охопити всі наявні на кожному конкретному етапі революції українські партії. Західний політолог Е.Хейвуд розрізняє лінійний політичний спектр “зліва на право” і політичний спектр, представлений у вигляді кола [428, с. 313-314]. Відповідно до історичної

епохи, в контексті якої розглядається в роботі діяльність українських партій, нас цікавить лінійний політичний спектр. Він дозволяє схематично розташувати зліва направо політичні ідеї і переконання, ідеологічні позиції політиків, партій і рухів. Чіткого визначення понять “ліві” і “праві” не існує, їх сутнісний зміст може змінюватися згідно з конкретними історично-політичними умовами. Однак, в цілому до лівих прийнято відносити соціалістичні і комуністичні партії, які виступають за зміну існуючої політичної системи, радикальні соціальні реформи або повну економічну перебудову, за скасування приватної власності. Праві, навпаки, роблять наголос на збереженні (консервації) існуючих порядків, на повазі до них, обстоюють право приватної власності, заохочують свободу й ініціативу в економічній сфері. Між ними знаходяться центристи, які займають проміжне становище між лівими і правими поглядами.

Безпосередньо з категорією “політична партія” пов’язані інші, які відтворюють її зміст і сутність. Ключовими серед них слід вважати такі як “політична платформа”, “політична доктрина”, “стратегія і тактика”. Політична платформа партії – це основні принципові теоретичні положення, вимоги, програма дій, які відображають їхні політичні доктрини, стратегію і тактику боротьби за державну владу. В політичній платформі повинен бути аналіз об’єктивних умов, оцінка сучасного моменту, основних тенденцій суспільно-економічного і політичного розвитку країни. На цьому аналізі мають базуватися основні засади платформи, стратегічний план, тактика і конкретні завдання партії [355, с. 489].

Політична доктрина – це основоположний принцип діяльності партії, заснований на певній політичній ідеології. У політичній доктрині відбивається бачення політичної системи, шляхів її розвитку, функціонального призначення, засобів і методів розв’язання політичних проблем, вибору політичних пріоритетів. З її допомогою визначаються конкретні напрямки здійснення політичної влади, ціннісні орієнтири і зміст

політичних принципів, норм, фіксується зв'язок певних політичних ідей і політичних інтересів [355, с. 504].

Стратегія і тактика – це основна лінія політичної діяльності та методів її здійснення, що визначається в програмах та інших документах партії. Політична стратегія становить систему великомаштабних політичних рішень і накреслених напрямів діяльності, послідовна реалізація яких забезпечує досягнення основної мети; генеральну лінію, що спрямована на розв'язання завдань цілого історичного періоду, на досягнення фундаментальних, довгострокових цілей. Тактика – це визначення завдань і конкретних форм боротьби в даних умовах; сукупність прийомів, методів, форм політичної діяльності, спрямованих на досягнення цілей того чи іншого етапу стратегії, які використовуються відповідно до конкретних ситуацій, що виникають при реалізації політичної стратегії. Тактика повинна сприяти стратегії, а не заперечувати її [355, с. 639].

До категорій, які характеризують міжпартійне та внутріпартійне життя партій відносяться “міжпартійні блоки”, “міжпартійні коаліції”, “внутріпартійні розбіжності (розходження)”, “внутріпартійні розмежування”, “партійний розкол”. Міжпартійний блок – це союз, об'єднання політичних партій, які домовляються про узгодженість дій для досягнення спільних цілей. Міжпартійна коаліція – це об'єднання політичних партій з метою створення так званого коаліційного уряду з представників цих партій. Такі коаліції існують доти, доки спільні інтереси партій переважають над вузькогоспичними інтересами найвпливовіших сил конкретної урядової партії.

Внутріпартійні розбіжності – це відсутність єдності всередині партії щодо визначення стратегічних чи тактичних напрямів її діяльності між окремими представниками центральних партійних органів, між окремими партійними осередками, або між керівними партійними структурами та низовими організаціями. В результаті появи розбіжностей всередині партії

відбувається внутріпартійне розмежування на різних рівнях (зрізах) – ідейно-теоретичному (відмінне розуміння розумінням принципів положень партійної політичної доктрини та програми), політичному (відстоювання різних методів і засобів політичної боротьби) та організаційному (виникнення всередині партії окремих груп, течій, фракцій), наслідком чого в перспективі стає неминучим розкол партії. Партійний розкол – це вихід із партії певної групи або фракції та оформлення на її основі окремої організаційної структури з власними програмою та статутом.

Поряд із категорією “політична партія” іншою основною базовою категорією дослідження стала категорія “політична альтернатива”. Політичною альтернативою є така історична ситуація, яка характеризується боротьбою політичних сил за реалізацію різних шляхів суспільного розвитку.

При вивченні альтернативної ситуації будь-якого періоду, в тому числі й Української революції 1917-1920 рр., слід пам'ятати, що її появі передують складання об'єктивних і суб'єктивних передумов. Об'єктивною основою альтернатив є наявність в суспільстві суттєво відмінних латентних можливостей, потенцій і тенденцій подальшого розвитку. Альтернативність суспільно-політичного розвитку – це реальна боротьба, що ведеться в дійсності за принципово різні варіанти майбутнього. В плані об'єктивних можливостей її межі займають проміжок соціального часу від виникнення суттєво відмінних можливостей подальшого розвитку і до втілення в дійсність одного з альтернативних варіантів або до зняття їх ходом розвитку в наслідок появи нових можливостей.

Однак самі об'єктивні передумови не створюють альтернативи, для її виникнення обов'язково повинен бути й суб'єктивний чинник, тобто наявність певних політичних сил, що діяльно прагнуть реалізувати суттєво відмінні можливості в реальність. Суб'єктивний чинник уявляє собою компонент, який зумовлює хід і результат боротьби за втілення тієї чи іншої альтернативи, що неминуче призводить до зіткнення різних політичних сил.

Результат цієї боротьби залежить від співвідношення цих сил, їх цілеспрямованості, згуртованості та організованості.

Єдність об'єктивних і суб'єктивних чинників при формуванні альтернатив означає, що наявність політичних сил і їх боротьба за такий шлях розвитку, для якого немає об'єктивних можливостей у реальній дійсності, не створюють альтернативи. З огляду на це слід розрізняти реальні альтернативи і гіпотетичні. До перших відносяться ті, які на певному етапі розвитку мали об'єктивні і суб'єктивні чинники для реалізації і заявили про себе на практиці будь-яким засобом – ідеєю, концепцією, політичною дією. Гіпотетична альтернатива – це лише теоретична можливість певного варіанта розв'язання проблеми. Звичайно, що останні мають право на існування в науці, в пізнанні, в дослідницькому пошуку. При цьому варто усвідомлювати, що бажаний варіант розвитку на той момент міг і не “дозріти”, що цілком зрозумілий для нащадків вихід міг бути просто нереальним для попередників. Водночас, ця до кінця не сформована тенденція-альтернатива має всі шанси на наступних етапах розвитку перетворитися на реальну альтернативу.

Перемога однієї з альтернативних можливостей знімає протилежну їй можливість і альтернативна ситуація вичерпує себе. До якої міри це зняття є остаточним, залежить від того, наскільки силам, що перемогли, вдалося придушити протилежні сили та усунути можливості альтернативного розвитку. Це зумовлюється тим, наскільки глибокі об'єктивні коріння цієї можливості і як сильні політичні сили, що борються за її втілення в життя.

Українська революція 1917-1920 рр. містила в собі як реальні, так і гіпотетичні альтернативи, за якими стояли конкретні політичні сили. З огляду на те, що свої інтереси вони репрезентували, насамперед, через партії, то саме партії і виступили основним суб'єктивним чинником альтернатив революційної доби. Ці альтернативи ставали головною причиною постійної перманентної міжпартійної та внутріпартійної боротьби навколо пошуку

шляхів суспільно-політичного розвитку України. Об'єктивна наявність цих альтернатив спричиняла партійні розколи і створювала основу для міжпартійних блоків.

Таким чином, комплексне застосування вищезазначених наукових принципів і методів, теоретичного інструментарію дозволило досліднику виконати поставлені цілі у вивченні даної проблематики.

РОЗДІЛ 2.

ВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИМИ ПАРТІЯМИ НАПРЯМІВ НАЦІОНАЛЬНОГО І ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА ДОБИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

2.1. Український партійний спектр на початку революції

Лютнева революція 1917 р. зруйнувала стару політичну систему Російської імперії, започаткувала докорінні зміни всіх державно-правових, політичних, національних і суспільних відносин. Проголошені нею демократичні свободи сприяли активізації громадсько-політичного життя, відкрили реальні можливості щодо розвитку багатопартійної системи в усіх регіонах країни, в тому числі й в Україні.

До революції в Наддніпрянській Україні не оформилася реальна багатопартійна система, яка б охоплювала всі політичні сили – від лівих до правих. Це зумовлювалося, насамперед, політикою російського уряду, спрямованою на обмеження діяльності політичних партій взагалі, й національних зокрема. У свою чергу антидемократична політика уряду сприяла тому, що найпопулярнішою та найвпливовішою ідеологією у суспільстві став соціалізм. Усі перші українські партії, починаючи з РУП, в основу своїх політичних доктрин клали соціалістичні ідеї. Навіть партії центристського спрямування, зважаючи на гостроту соціально-економічних проблем, вміщували у своїх програмах соціалістичні вимоги. Відомий український політичний діяч Сергій Єфремов так прокоментував цю ситуацію: “Цікаво зазначити, що всі партійні організації на українському ґрунті в тій, або іншій мірі, більш або менш переняті основами соціалістичного світогляду. ... Навіть ті організації, що відповідають “буржуазним” партіям у інших народів, виразно приймають до своїх

програм постуляти соціалістичні, виставляють домагання, які з погляду їхньої класової приналежності могли б на стороннє око здаватися несподіваними” [119, 1917, 9 квітня].

Наслідком цього й стала відсутність рівноваги українського політичного спектра, коли в наявності був більш-менш сильний лівий фланг, слабо представлений центр і відсутній повністю правий фланг (партії правого напрямку, які діяли активно в Україні – кадети й октябристи – мали загальноросійський характер і репрезентували загальноросійські інтереси, тому їх не можна вважати представниками українських політичних сил). Ця особливість суспільно-політичного життя Наддніпрянської України й зумовила те, що після перемоги Лютневої революції першим оформлюється лівий та лівоцентристський партійний фланг.

Перед 1917 р., внаслідок репресивної політики царату під час Першої світової війни, із українських політичних партій більш-менш діючими були лише Українська Соціал-Демократична Робітничка партія (хоча робота більшості її місцевих партійних осередків була практично паралізована) й громадсько-політичне об’єднання – Товариство Українських Поступовців (ТУП), основу якого становила Українська демократично-радикальна партія (УДРП). Тому саме ці партії першими розгортають активну політичну й партійно-організаційну роботу. За ініціативою провідних діячів цих партій на початку березня з метою обстоювання національних інтересів створюється український політичний орган – Центральна Рада.

Партійно-організаційна робота партій розпочалася, насамперед, з відродження вже існуючих організацій. Так, протягом березня–квітня свою роботу відновлюють Київська, Харківська, Катеринославська, Черкаська, Одеська організації УСДРП [130, 1917, 30 березня, 11, 15 квітня]. Паралельно з цим закладаються й нові партійні осередки. У цей час активізується також діяльність місцевих громад ТУП, зокрема у Полтаві, Чернігові, Харкові,

Одесі, Житомирі, Кам'янець-Подільському та інших містах [119, 1917, 6-7 квітня].

Відроджені партії намагаються визначити своє місце в революції і сформулювати власну програму вирішення нагальних політичних і соціально-економічних проблем. З цією метою проходять загальнопартійні форуми. 3-5 квітня 1917 р. у Києві відбувається конференція УСДРП, де підтверджується вірність партійній програмі, ухваленій другим з'їздом у грудні 1905 р., а також зазначається необхідність подальшого розвитку національної та аграрної її частин відповідно до потреб сучасного моменту [130, 1917, 6-7 квітня].

25-26 березня 1917 р. у Києві проходить перший легальний з'їзд ТУП, на який прибули представники від 33 місцевих громад, зокрема, з Києва, Полтави, Чернігова, Харкова, Одеси, Житомира, Кам'янець-Подільського, Катеринослава, Сум, Сосниці, Кременчука, Константинограду, Переяслава, Умані, Вінниці, Азова, Гадяча, Лубен, Золотоноші, Москви, Петрограду, Чорноморщини, Кубані та ін. На з'їзді приймається нова назва організації – Союз українських автономістів-федералістів, що, на думку делегатів, більш точно відповідає поставленим меті та завданням. Союз проголошувався політичним об'єднанням, до складу якого могли входити окремі партії [119, 1917, 28 березня].

Активізація діяльності ТУП сприяла тому, що на місцях, зокрема, на Київщині, Полтавщині, Чернігівщині, Херсонщині, під назвою Української радикально-демократичної партії почали відновлювати свою роботу місцеві комітети УДРП [119, 1917, 9 квітня], яка, як зазначалося вище була його основою. (Сучасний дослідник цієї партії В.В.Стрілець взагалі вважає, що ТУП у політичному плані було своєрідною формою існування УДРП [407, с.52].

Скориставшись тим, що на Всеукраїнський національний конгрес, який відбувся 6-7 квітня 1917 р. у Києві, у якості делегатів прибула значна кількість членів цієї партії, вони провели дві наради. На цих нарадах й було вирішено відновити діяльність УДРП під назвою Української радикально-демократичної партії, залишивши тимчасово (до з'їзду партії) програму колишньої УДРП і розробити проект нової програми. Був обраний також тимчасовий Центральний Комітет партії (Рада) та прийнятий тимчасовий статут партії, що визначав умови організації місцевих осередків і повноваження центрального та місцевих комітетів [104, 1917, 9 квітня]. Про відновлення партії було заявлено на зборах Національного Конгресу 7 квітня 1917 р. Заяву від імені С.Єфремова, Ф.Матушевського та інших зробив О.Шульгін [52, с. 58].

Наприкінці березня відроджується ще одна дореволюційна партія – Українська народна партія (УНП), з'їзд якої проходить у Харкові [130, 1917, 11 квітня].

Поряд із процесом легалізації і відновлення партійних груп із дореволюційним стажем розпочинається й оформлення нових українських політичних партій. 4-5 квітня відбувається Установчий з'їзд Української партії соціалістів-революціонерів, в роботі якого взяли участь представники партійних організацій Київської, Полтавської, Харківської, Чернігівської і Катеринославської губерній [57, 1917, 8 травня]. З'їзд завершив організаційне оформлення розрізнених есерівських гуртків і груп в єдину партійну організацію.

А на базі ТУП поступово утворюються нові партії – Українська партія народних соціалістів і Українська трудова партія [198, с. 11].

З перших днів революції українські політичні партії розпочали активну організаційну роботу по закладанню своїх власних партійних осередків з метою поширення впливів серед широких верств населення. Щодо географії

діяльності цих партій певне уявлення дають матеріали загальнопартійних і губернських з'їздів та конференцій, газетні повідомлення та інформації. На основі цих даних вимальовується приблизно така картина.

Найбільш активно в цьому напрямі діяли соціалістичні партії – УСДРП та УПСР, особливо остання. Не дивлячись на те, що на противагу українським соціал-демократам, УПСР не була організаційно оформлена до революції (окремі групи есерів існували тільки по великих містах), її чисельність та кількість місцевих партійних осередків почала стрімко зростати зразу ж після установчого з'їзду. Сприяло цьому висунення партією привабливих на той час гасел національного визволення і безвикупної передачі земель великих землевласників для зрівняльного поділу між селянами. Вже на кінець травня її організації діяли майже у всіх великих містах – Києві, Полтаві, Харкові, Катеринославі, Вінниці, Одесі, Єлисаветграді. У червні з'явилася організація в Луганську, липні – у Херсоні [119, 1917, 17 червня].

Особливого значення зростанню своїх рядів надавала й УСДРП. Однією з проблем, яка була притаманна всім партіям, в тому числі й УСДРП, був брак підготовлених кваліфікованих кадрів, здатних поставити партійну роботу. У цьому напрямі в перші місяці революції значна робота була проведена Петербургською організацією. Підготовані там інструктори, агітатори та пропагандисти посилалися в Україну для практичної роботи на місцях. З цією ж метою на місця відправлялися активні члени партії, члени ЦК, а також керівники найбільших і впливовіших організацій. Так, одним з найактивніших і “роз'їздних” членів ЦК вважався М.Авдієнко, який об'їздив багато повітів Київської, Катеринославської та інших губерній, виступаючи на робітничих мітингах, зборах, маніфестаціях. Дуже часто наслідком його палких промов і агітації ставала поява нового партійного осередку [130, 1917, 3, 5 березня].

Процес утворення нових організацій відбувався різними шляхами. У деяких місцях засновниками виступали діячі кооперативного руху, завдяки зусиллям яких створювалися Тимчасові бюро УСДРП, а кооперативні організації ставали базою партійних осередків. Часто траплялося, коли у місті спочатку існувала одна спільна з РСДРП організація, а потім тільки українці виокремлювалися у свою власну.

За підрахунками сучасного історика О.Бобини, протягом весни-літа було засновано майже 70 місцевих комітетів, тимчасових бюро, ініціативних комітетів [461, с. 21]. Ці підрахунки не є повними, бо до них не ввійшли партійні комітети на фронтах, особливо Південно-Західному і Румунському, а також на Чорноморському і Балтійському флотах, хоча, за газетними даними, вони тут існували. Зокрема, вже у квітні 1917 р. об'єднана організація українських і російських соціал-демократів була створена в 21 дивізії VII армії на Південно-Західному фронті. У травні партійний осередок УСДРП був заснований в 2-му запасному батальйоні, що стояв у Харкові, і нараховувала 50 членів. У червні українські соціал-демократи активно працювали серед солдатів Одеського гарнізону і безпосередньо взяли участь в організації українського полку в Одесі [130, 1917, 19,27 травня, 11 червня].

Значна кількість місцевих організацій обох партій була у Києві та Київській губернії. У Києві розміщувалися Центральні Комітети партій.

Київська міська організація УСДРП налічувала більше 250 членів. Тут існували такі районні міські організації – Печерська, Деміївська, Лук'янівська, Шулявська, Подільська, Куренівська, Слобідська, Звіренецька, Байківська, Київ I, Київ II [130, 1917, 30 квітня]. Київська організація була однією з найактивніших. Члени організації регулярно збиралися на партійні збори, оперативно реагували на поточні політичні події ухваленням резолюцій і звернень. Але, не дивлячись на це, партії не вдалося поширити свій вплив на все робітництво столиці, з огляду на значну конкуренцію з боку інших соціалістичних партій, насамперед, російських. Тодішня київська

преса відзначала, що російські есери, меншовики та більшовики розгорнули у Києві, як і в цілому по всій країні, активну роботу серед трудової частини населення міста [123, 13 березня].

Вже до середини 1917 року практично по всій території Київської губернії були засновані партійні осередки, насамперед, вони закладалися по містах та містечках, таких як Васильків, Кагарлик та інших. Взагалі у губернії діяло 9 партійних комітетів.

Українські есери проводили діяльність переважно у селах губернії. Восени 1917 р. партійні групи були закладені вже в усіх повітах (всього понад 40), а найбільше їх припадало на Черкаський і Уманський повіти [57, 1917, 12 серпня].

Більш-менш сталі позиції обидві партії мали у Полтавській губернії. Українські есери практично панували у селах Полтавщини, у всіх повітах губернії діяли їхні організації, в тому числі й у самій Полтаві [136, 14 листопада]. Міська організація УСДРП налічувала приблизно 130 чол., її партійні осередки були також у Кременчуцькому, Гомельському, Золотоношському, Яблунівському, Жуковському повітах [130, 1917, 20 серпня].

Українським соціал-демократам вдалося закласти партійні організації й активно діяти навіть у деяких традиційно зросійщених промислових регіонах України. Насамперед, – це Катеринославщина. Саме Катеринославська міська організація була однією з найчисельніших і найактивніших організацій УСДРП. До її складу входило близько 400 чол., основу становили переважно робітники Брянського та трубного заводів. Партійні осередки існували також на Печному заводі, заводі Шоуар, у залізничному депо, друкарні, залізничних майстернях [130, 1917, 6 червня]. Серед керівників місцевих соціал-демократів були такі відомі українські діячі, як П.Феденко, І.Мазепа, І.Романенко та ін.

Свій вплив українські соціал-демократи намагалися поширити і в іншому зрусифікованому місті – Харкові. До міської організації було записано 676 членів, однак більш-менш регулярно сплачували членські внески та відвідували партійні збори 170–180 чол. Організація складалася переважно з робітників заводів Саде, Шимановського та трамвайного депо [130, 1917, 24 серпня]. А у Донецькому регіоні партія мала зовсім слабкі організації [130, 1917, 2 липня]. Тут, як і у Харкові, УСДРП доводилося витримувати чималу конкуренцію з боку російської соціал-демократії.

На противагу українським соціал-демократам, есери мали на Харківщині більш міцні позиції, їхні партійні осередки існували у всіх повітах. Інша ситуація спостерігалася на Катеринославщині, де процес оформлення партійних груп йшов більш повільними темпами, що пояснювалося значними впливами російських есерів. Перші організації виникли тут влітку у Катеринославському, Новомосковському, Бахмутському і Лозово-Павлівському повітах [83, 4 червня].

Також незначні сили УПСР мала на той час й у Чернігівській, Волинській і Подільській губерніях, хоча чисельно вони були більшими, ніж у Катеринославському регіоні. На Чернігівщині партійні організації були засновані у всіх південних повітах і у деяких північних – Городянському і Сосновському [114, 15 листопада]. У Волинській губернії партійні осередки спочатку були закладені у східних повітах і Новгород-Волинському, а трохи пізніше – у Луцькому і Рівненському [115, 1917, 21 червня]. На Поділлі українські есери організаційно оформилися у Гайсинському, Ольгопільському, Вінницькому, Брацлавському і Могилів-Подільському повітах [120, № 15-16, с. 18].

Українські соціал-демократи діяли у цьому регіоні переважно у містах, а також у селах, де були підприємства дрібної і харчової промисловості, насамперед, цукрової. Так, їхні організації існували і досить активно діяли у Чернігові, Ніжині, Конотопі, Новгород-Волинському, Житомирі, Вінниці та

інших містах і містечках [130, 1917, 8, 24 червня, 6 липня, 20 серпня, 17 вересня].

На півдні України українським соціалістичним партіям не вдалося завоювати значної популярності. Соціал-демократи мали в цьому регіоні тільки в Одесі міцну організацію, чисельність якої сягала до 400 чол. [130, 1917, 15 квітня]. Більш-менш активно діяли партійні організації у Миколаєві, Бердянську. У Херсоні партійний осередок оформився лише у липні 1917 р. і був зовсім нечисленним – близько 25 членів [130, 1917, 12 липня]. Влітку організація УСДРП оформилася в Севастополі, її підтримували україномовні матроси Чорноморського флоту, робітники і трудова інтелігенція.

Есерівські місцеві групи також значно пізніше сформувалися на Херсонщині, тільки у жовтні–листопаді 1917 р. Вони діяли у Єлисаветградському, Херсонському, Олександрівському і Ананіївському повітах (всього понад 30). А найменше їх було у Таврії (менш ніж 10), й то переважно у гарнізонних містах – Севастополі, Феодосії, Мелітополі [103, 30 жовтня]. Такий стан речей пояснювався, насамперед, особливістю національного складу регіону, традиційним впливом російських есерів, а також наявністю значного прошарку заможного селянства, яке не завжди поділяло радикальні есерівські гасла щодо розв'язання земельної проблеми.

Тактика українських есерів і есдеків щодо поширення впливів власних партій мало чим відрізнялася. Місцеві організації обох партій використовували загалом однакові засоби впливу на населення. Головна увага зосереджувалася, насамперед, на усній агітації. З метою пропагування та поширення партійних ідей при губернських, повітових комітетах створювалися такі комісії, як пропагандистська, агітаційна, мітингова, видавнича, музично-артистична. Силами цих комісій на місцях засновувалися клуби, громади, академічні школи. Великого значення на той час набували музично-артистичні та артистично-концертні комісії. В їх завдання входило улаштування концертів, концертів-мітингів, публічних

лекцій, вечорів. Ці комісії тісно співпрацювали з різними українськими клубами, місцевими організаціями “Просвіт”, “Громад” та іншими культурно-просвітніми організаціями. Крім агітаційно-пропагандистської й культурної спрямованості ці заходи мали й друге важливе призначення – збір коштів, які йшли, насамперед, на видавничу діяльність партій.

Поширеним заходом УСДРП було відкриття спеціальних курсів для робітників, де викладалися загальні дисципліни з проблем соціалізму, розкривалися тенденції розвитку робітничого руху, проходило ознайомлення слухачів із партійною програмою і напрямками конкретної діяльності УСДРП та інших політичних партій.

Есери свою роботу серед селянства в основному проводили через сітку просвітницьких товариств “Селянської Спілки”, процес створення якої проходив майже одночасно з організаційним оформленням партії. Також активно використовувалися різні кооперативні організації, що мали вже чималий досвід у співпраці з українським селом у підвищенні його господарства, добробуту і культури. Разом із тим деякі партійні осередки цілеспрямовано займалися підготовкою агітаторів для роботи на селі. Так, наприклад, Катеринославською організацією були засновані спеціальні партійні курси агітаторів, завдання яких полягало у “роз’ясненню партійного програму і заснуванню нових осередків на селі” [132, 12 січня].

Поряд із усною пропагандою широко використовувалася й друкована, яка була розрахована на писемні верстви робітництва й селянства. Так, за сприянням УПСР, крім центрального органу партії “Боротьби” почав виходити щотижневик “Народня воля” як орган “Селянської Спілки”. Його тираж дуже скоро досяг 200 тисяч примірників, чого на той час не мав жоден часопис. Ця преса швидко розходилася по селях і користувалася значною популярністю серед селянства. По деяких великих містах, крім центральної преси видавалися й місцеві газети. Так, у Катеринославі виходила “Селянська Спілка”.

Велику увагу видавничій справі приділяло й керівництво УСДРП. З 30 квітня 1917 року починає виходити центральний партійний орган “Робітничка газета”, загальним тиражем спочатку 15, а потім 22 тисячі примірників. Крім цього з липня місяця друкується щотижневик “Воля”. Свої друковані органи мали деякі великі місцеві партійні організації. Зокрема, “Вільний голос” – у Полтаві, “Боротьба” – у Кам’янець-Подільському, “Голос робітника” – у Катеринославі. У вересні 1917 року, крім Київського, з’явилося ще одне видавництво у Катеринославі – “Каменяр”, яке не обмежувалося тільки періодичними виданнями, а друкувало також пропагандистські брошури, листівки, відозви. Для прикладу можна навести такі роботи – Д.Антонович “Про земельну справу на Україні”, М.Порш “Про автономію України”, В.Винниченко “Солдатики”, О.Лола “З історії українського соціалістичного руху” та багато інших. Окремими брошурами вийшли резолюції квітневої партійної конференції, IV партійного з’їзду, муніципальна програма УСДРП та інші.

Завдяки цим заходам усної та друкованої агітації обом соціалістичним партіям вдалося популяризувати свої партійні програми і привернути на свій бік значну частину українського суспільства, насамперед, серед селянства, робітництва, національно і соціалістично налаштованої інтелігенції.

Щодо проблеми визначення кількісного та соціального складу партій, то її розв’язання значною мірою ускладнюється тим, що партії мали досить аморфні організаційні структури.

У більшій мірі це стосується УПСР, яка в організаційному відношенні була дуже слабкою, порівняно з іншими партіями, насамперед, УСДРП. Практично не проводилося чіткого членського обліку, партійні низові ланки мали погані зв’язки з повітами і губерніями, не кажучи вже про ЦК. Не була налагоджена взаємна інформація, низовий та середній керівний склад партії по суті не підлягав контролю з боку центральних органів. За оцінкою

колишнього члена партії, згодом історика І.Майстренка, це була “сиря слабоорганізована маса, навіть членські квитки мав тільки актив” [312, с. 24].

Безумовно, все це утруднює підрахунки чисельності партії та визначення її соціального складу. Є тільки загальні свідчення про склад приблизно 40 організацій, з яких видно, що партія складалася майже виключно із селян, солдатів, матросів, службовців. Так, на Київській губконференції 6–7 жовтня 1917 р. відзначалось, що до партійних організацій вступають переважно молоді селяни [57, 1917, 23 листопада]. Керівний партійний кістяк складали повністю інтелігенти – літератори, вчителі, кооператори, студенти. Певне уявлення про склад партії дає і соціальний “портрет” її кандидатів на виборах до Установчих зборів. Наприклад, із 13 кандидатів по Катеринославському виборчому округу було 3 вчителя, 1 студент, 1 військовий фельдшер, останні – кооператори і службовці [115, 1917, 30 жовтня].

Особливість УПСР полягала і в тому, що за своїм віком це була дуже молода партія. Більшість її членів були у віці від 17 до 30 років, рідко зустрічалися люди старші 30 років. Багато тодішніх політичних діячів звертали увагу на цю особливість партії. Зокрема, Д.Дорошенко писав з цього приводу: “Партія українських есерів ... була партією молодих людей ... Микола Ковалевський, Левко Ковалів, Павло Христюк, Володимир Залізник, Микола Шраг, Олександр Севрюк, усі головні діячі партії – були студентами перших курсів, кожен не старше 25 років” [242, Ч. 1, С. 52].

Особливості соціального й вікового складу партії зумовили те, що проблема кадрів в УПСР стояла значно гостріше в порівнянні з іншими партіями, в тому числі й УСДРП. Особливо негативно на партії відбивалася тактика “відчинених дверей”, коли практикувався вступ до партії цілими селами, фабриками, військовими підрозділами [57, 1917, 25 грудня]. Наслідком цього стало те, що в партію увійшло дуже багато людей, політичні орієнтації котрих були ще тільки в стадії формування, часто-густо до партії

їх вабило лише співчуття гаслу “Земля і воля”, в яке кожен вкладав своє особисте розуміння.

З огляду на це, нечувано швидке зростання чисельності партії та збільшення її авторитету серед певних кіл населення, на жаль, не йшло у парі зі зростанням її організаційних та інтелектуальних сил. Як свідчить І.Мазепа: “Провідний осередок УПСР у Катеринославі майже весь час складався буквально з півдесятка людей, з яких навіть не всі знали програму своєї партії. І так, як відомо, було по всій Україні.” [302, Т. 1, с. 22-23]. А центральний орган партії “Боротьба”, констатує цей факт, з жалем писав: “...Приходиться спіткатися з дуже сумним явищем. Членів в партії сила, а справжніх робітників дуже і дуже обмежена кількість” [57, 1917, 13 грудня].

Щодо чисельності партії, то в історичній літературі наводяться різні цифри. Найбільшу з них – 1,2 млн. – наводить у своїх спогадах І.Майстренко [331, с. 24]. Як свідчить інший член партії Г.Клунний УПСР у 1917 р. мала близько 275 тис. [271, с. 92]. У радянській історіографії також називалися різні дані – 400 тис. [380, с. 36], 350 тис. [279, с. 20]. У 1970 р. Ю.Гамрецький ввів у науковий обіг цифру 75 тис. [201, с. 124], яка стала найбільш часто вживаною при характеристиці партії.

Приблизну чисельність партії можна підрахувати за модусом представництва на партійних форумах і кількістю делегатів. Так, на І партійній конференції на початку червня 1917 р. було представлено близько 2 тис. членів [115, 1917, 19 червня]. А у доповіді ЦК на III партійному з’їзді в кінці листопада 1917 р. називалася цифра 75 тис. [115, 1917, 7 грудня]. У квітні 1918 р. центральний орган партії “Боротьба” повідомляв, що ЦК партії контролює 45 тис. членів, які об’єднані у 285 первинних осередках, але на думку ЦК, крім цього існувала приблизно така ж кількість організацій, яка “нічим не зв’язана з керівними органами партії” [57, 1918, 28 квітня]. Сучасний дослідник УПСР та УСДРП О.Ю.Висоцький, спираючись на ці дані, наведені секретарем партії Г.Товмачовим, робить власні розрахунки

чисельності партії. На його думку вона складала близько 40528 осіб [194, с. 66]. Безумовно, що такий розрахунок із точністю до однієї особи викликає певний сумнів.

Загалом кожна з наведених цифр певною мірою відповідає дійсності. Якщо взяти до уваги притаманну партії тактику “відчинених дверей” (про що вже зазначалося вище), то цілком реальною виглядає цифра 1,2 млн. членів. Підтвердженням цього можуть слугувати деякі повідомлення преси. Так, “Народня воля” повідомляла, що у селі Житниках Ушицького повіту заснувалася організація УПСР, до якої записалося 289 осіб [115, 1917, 15 вересня], а на станції Домінцево Катеринославської залізниці есерівська організація мала 282 члена [115, 1917, 20 жовтня]. Якщо зробити припущення, що у більшості українських сіл есерівські осередки мали приблизно таку кількість членів, то й загальна чисельність партії вповні може дотягнути до 1 млн. Але навряд їх всіх можна вважати свідомими соціал-революціонерами. Для більшості з тих, хто записався до партії справа далі цього не пішла і вони тільки рахувалися її членами. Тому, якщо мати на увазі політично свідомих членів партії, то найбільш наближеною до реальності виглядає цифра 75 тис., яка й була названа на партійному форумі та відповідала кінцю 1917 р. Що торкається даних, наведених “Боротьбою” у квітні 1918 р., то, на нашу думку, слід враховувати ту обставину, що під час більшовицької окупації на початку року певна частина місцевих організацій українських есерів розпалася, або втратила зв'язок із ЦК. З огляду на це цілком можливим виглядає зменшення чисельності партійних рядів, що й зафіксував керівний орган.

Але загалом, не зважаючи на те, яка з наведених цифр найбільш відповідає дійсності, цілком очевидним є той факт, що УПСР була найчисельнішою й наймасовішою українською партією у 1917 р. Свідомством цього є не тільки кількісний показник її рядів, а й підтримка партії населенням на виборах до органів влади різних рівнів протягом року.

На фоні УПСР показники чисельності українських соціал-демократів виглядали значно скромніше. За підрахунками Ю.Шиловцева, зробленими на основі матеріалів IV Конгресу УСДРП, у вересні 1917 р. партія налічувала приблизно 5 тис. членів [447, с. 28]. Наближеною до реальності вважав цю цифру й І.Курас [284, с. 128]. Сучасний дослідник партії О.Висоцький наводить цифру (як і у випадку з УПСР) з точністю до однієї особи – 4524 чол. [194, с. 65], що також, на думку автора, неможливо зробити.

Незважаючи на те, що, порівняно з УПСР, УСДРП мала більш чітку організаційну структуру, ретельного обліку членів партії також не проводилося. Повідомлення місцевих партійних організацій, що друкувалися у “Робітничій газеті”, свідчать, що частими були випадки, коли запис у партію проводився не індивідуально, а колективно – прямо на зборах, що нагадує тактику “відчинених дверей” українських есерів. Ілюстрацією цього можуть слугувати загальні збори Роменської партійної організації. Ці збори пройшли у вигляді мітингу, в якому взяло участь біля 500 чол., зразу з по закінченню мітингу до організації записалося 200 осіб. Як зазначив кореспондент: “Було 12 годин ночі, і люди не всі записалися, оставляючи це до другого разу” [130, 1917, 24 травня].

З огляду на таку ситуацію, українські соціал-демократи як і УПСР, мали у своїх рядах значний “баласт” малосвідомих і малоактивних членів, які фактично тільки рахувалися, але навіть не сплачували партійних внесків і не відвідували зборів. Якщо відкинути цей “баласт”, то, безумовно, більш наближеною до дійсності слід рахувати цифру – близько 5 тис. членів.

Українським соціал-демократам вдалося поширити свій вплив на частину українського робітництва й інтелігенції. В цілому ж, можна зазначити, що досягти своєї мети – стати масовою партією українського пролетаріату – їй не вдалося, бо частина зрусифікованого робітництва пішла за РСДРП. УСДРП мала більш-менш сталі позиції серед робітництва переробної промисловості та залізничників. Як свідчать звіти місцевих

організацій, до складу партійних осередків переважно входили деповські робітники, машиністи, помічники машиністів, провідники, службовці залізничних доріг, друкарі, робітники цукроварень, в незначній кількості селяни. Керівництво, як і у есерів, складалося переважно з національно свідомої інтелігенції. Поступаючись українським есерам у кількісному відношенні, УСДРП мала більш підготовлені кадри з досвідом дореволюційної партійної роботи. Як покажуть подальші події, представники саме цієї партії будуть займати провідні позиції у владних структурах УНР, як доби Центральної Ради, так і доби Директорії.

Складну організаційну еволюцію в перші місяці революції пройшло ТУП. Як вже зазначалося вище, на першому з'їзді була прийнята нова назва – Союз українських автономістів-федералістів. За задумом лідерів ТУП Союз мав об'єднати всі політичні групи та партії, які стояли на позиціях “автономії, федерації, республіки” [119, 1917, 7 травня] і стати основою формування єдиного українського національного фронту. Таким чином вони намагалися втримати провідні позиції в національно-визвольному русі, що стрімко розгортався в Україні.

Однак сподівання лідерів Союзу на те, що він перетвориться на міжпартійне об'єднання не справилися. Жодна партія офіційно не заявила про свій вступ до нього. На засіданні Ради СУАФ 7 травня 1917 р. місцевим відділам була надана вказівка в'яснити партійний склад Союзу [119, 1917, 7 травня], але результати виконання цього не знайшли подальшого висвітлення на шпальтах газети “Нова Рада”. Водночас аналіз процесу партійного самовизначення місцевих громад ТУП дає підстави вважати, що у більшості випадків до складу СУАФ входила лише УРДП, або паралельно існували дві організації – автономістів-федералістів і радикал-демократів.

Такий стан речей пояснювався, насамперед, відсутністю керівних вказівок організаційного характеру з Києва, наслідком чого й став партійно-організаційний різнобій на місцях. Частина тупівських громад після

березневого з'їзду почали діяти як громади СУАФ. Так під такою назвою діяла громада в Чернігові [151, 28 квітня], у Городні на Чернігівщині [119, 1917, 11 червня]. Автономістами-федералістами стали називати себе й члени уманської громади. Рада автономістів-федералістів Умані видавала газету “Вільна Україна” і щотижня проводила засідання [78, 20 квітня].

Водночас інші громади ТУП стали називатися Українською радикально-демократичною парією. Так, під такою назвою вже в березні 1917 р. діяли тупівці Одеси [118, 28 квітня]. У Золотоноші дореволюційна тупівська громада об'єднувала представників есерів, есдеків і радикал-демократів, але вже у квітні 1917 р. кожний з цих осередків діяв окремо, у зв'язку з чим загальні збори громади 29 квітня та 6 травня ухвалили рішення про самоліквідацію [86, 21 травня]. У Катеринославі Об'єднаний комітет ТУП став називатися Об'єднаним комітетом автономістів-федералістів. У травні 1917 р. із організації катеринославських автономістів-федералістів виділилася група українських радикал-демократів [83, 18 червня], в наслідок чого ці дві організації існували одночасно аж до червневої партійної конференції УРДП. Найбільш заплутаною щодо назв, які взяли громади ТУП, виявилася ситуація на Харківщині, де одночасно існували організації під назвами “партія соціалістів-федералістів” (Харків, Валки), радикал-демократи, автономісти-федералісти [407, с. 88-90]. Подібної ситуації не було в жодній іншій губернії.

Таким чином, можна констатувати факт одночасного існування навесні та на початку літа 1917 р. двох формально окремих політичних організацій (СУАФ і УРДП) на базі однієї організаційної структури – колишніх тупівських громад. Підтвердженням цього є те, що до складу їхніх керівних органів входили одні й ті ж самі люди. З одного боку це вносило певну організаційну плутанину, але з іншого – надавало можливість колишнім тупівцям забезпечувати більш чисельне представництво у різних політичних

інституціях. Наприклад, на Всеукраїнському національному конгресі до Центральної Ради було обрано 5 представників СУАФ та 3 представники УРДП, тоді як від УПСР – 3, від УСДРП – 4, самостійників – 1 [52, с. 60].

Існуванню організаційного непорозуміння поклала край червнева 1917 р. конференція УРДП, яка змінила назву партії. Думка щодо необхідності зміни назви виникла у деяких партійних лідерів невдовзі після її організаційного відновлення. Так, С.Єфремов на шпальтах “Нової Ради” зазначав, що “Назва (радикально-демократична), може бути не дуже щаслива, бо колишній зміст її вже втрачено і як на теперішні погляди, то вона не підкреслює основні риси партії – її соціалістичного характеру, сполученого з федералістичними домаганнями. Може бути, що більш відповідною назвою була б – “соціалістично-федералістична”, або щоб запобігти вживанню для селянства ще незвичних слів – “трудівницька” чи “народницька”. В усякому разі, переглядаючи на партійному з’їзді програму, доведеться певне спинитися на її назві, подбавши, щоб ця назва краще відповідала істиним прикметам партії й могла зробитись популярною серед широких народних мас”[119, 1917, 14 квітня]. Тому це питання було розглянуто делегатами конференції одним із перших. На основі доповіді О.Шульгіна “Ідеологія, організація й назва партії” вони ухвалили резолюцію, яка затверджувала нову назву партії – “Українська партія соціалістів-федералістів”[119, 1917, 4 липня]. Таким чином, конференція завершила процес трансформації ТУП в УПСФ. Після конференції абсолютна більшість колишніх тупівських громад, що діяли, як зазначалося вище, під різними назвами (громади СУАФ, радикал-демократи, соціалісти-федералісти) стали осередками УПСФ.

Відповідність нової назви УРДП політичній суті партії завжди викликала суперечливі оцінки сучасників, не існувало єдності навіть і серед її членів. З факту перейменування можна зробити висновок, що за переконанням більшості делегатів конференції нова назва більш відповідала

ідеології та завданням партії. Водночас, деякі з її лідерів, зокрема, Д.Дорошенко розцінювали це лише як “дань загальній моді на соціалізм”, вважаючи, що нова назва “дуже мало відповідала суті, бо члени партії властиво не були соціалістами”[242, Т. 1, с. 54].

Різко негативно була сприйнята нова назва УРДП представниками українських соціалістичних партій, в уяві яких вона була буржуазно-ліберальною партією. Так, лідер УСДРП В.Винниченко таким чином прокоментував цей факт: “Але слово “соціалісти”, на признання самих деяких членів сеї течії, було тільки данню духу часу. Маса вірили тільки соціалістам, отже, щоб не лишитися поза рухом, треба було підфарбуватися під смак мас. І “тупівці” на сміх самим собі й другим зробили такий маскарад і весь час ходили з червоним плащиком, який зовсім не пасував ні до їхньої ідеології, ні до темпераменту, ні до психології газетних, кабінетних людей. І як не мали вони ніколи ніякого впливу на широкі політичні маси, так і з плащиком його не придбали” [191, Т. 1, с. 250].

Ще більш критично висловилася щодо назви УПСФ “Народня воля”, вмістивши на початку 1918 р. статтю “Еволюція”. Автор статті аналізуючи еволюцію поглядів соціалістів-федералістів, представив зміну назви партії як “гонитву за популярними гаслами” та за “популярною назвою”, їдко зазначивши з цього приводу, що коли по Україні гуляли гасла “автономія” та “федерація”, то радикально-демократична партія “за ці популярні гасла вхопилася й назвала себе “партією автономістів-федералістів”. ... Потім, коли в суспільстві остаточно затвердилися ідеї федерації – з одного боку, а з другого, кінцевою умовою політичної благонадійності в очах мас стало бути, соціалістом. Всі, хто претендували на такий-сякий вплив на маси, мусіли бути соціалістами. Довелося й партії автономістів-федералістів натягати на себе соціалістичний костюм, і так повстала “партія соціалістів-федералістів””[115, 1918, 24 березня]. Безумовно, ці оцінки, як

В.Винниченка, так і “Народної волі”, не слід сприймати як абсолютно об’єктивні та неупереджені з огляду на існуюче міжпартійне протистояння.

Питання щодо регіонального розгалуження партії та її загальної чисельності й досі практично залишається відкритим, що пояснюється обмеженістю наявної джерельної бази. На противагу від УСДРП та УПСР, які мали свої суто партійні газети і постійно друкували повідомлення про оформлення та діяльність місцевих партійних осередків, УПСФ не мала офіційної загальнопартійної газети. “Нова Рада”, що фактично виконувала її функції, майже не висвітлювала ці питання, обмежуючись частіше інформацією про заснування загальнокультурних, просвітніх, кооперативних організацій, в яких активно працювали члени партії. Вивчення архівних фондів, на жаль, також не покращує ситуацію. На сьогодні виявлено тільки список членів громади УПСФ на Чернігівщині, який зберігається в фонді 4659 ЦДАВО України [14, Арк. 22-22об., 175]. Відсутність подібної інформації зумовила те, що ці проблеми фактично не висвітлювалися в науковій літературі, у жодному довіднику з історії політичних партій Росії та України, які вийшли за останні десять років не наводиться цифра кількісного складу партії.

Одним з перших зробив спробу розв’язати цю проблему сучасний дослідник партії В.В.Стрілець. У своїй монографії він наводить показання одного з членів Головного комітету УПСФ І.Фещенка-Чопівського, які той дав на допиті в НКВС УРСР (1945 р.), назвавши цифру біля 200 осіб [407, с. 109]. Однак, на думку В.В.Стрільця чисельність партії була більшою. За його підрахунками УПСФ налічувала біля 30 громад і могла об’єднувати декілька сот осіб, але не більше 500 [407, с. 110]. Виявлений список членів УПСФ Чернігівщини нараховує 27 осіб, що входили до складу міської організації, а також склад чотирьох повітових осередків, які разом налічували 8 членів, тобто вся громада – 35. Як що припустити, що у кожній губернії громада

есефів мала приблизно таку ж чисельність, то загалом по дев'яти губерніям членів партії було не менше 300.

Приблизну чисельність партії можна підрахувати за модусом представництва на партійних форумах. На запланований на вересень 1917 р. партійний з'їзд за повідомленнями преси не змогли прибути всі представники від провінціальних осередків і тому було вирішено назвати його конференцією. З огляду на цю обставину не можна вирахувати більш-менш точну чисельність партії, спираючись на кількісне представництво на конференції. На думку автора можливість більш точно підрахувати кількість членів УПСФ дають матеріали травневого 1918 р. партійного з'їзду. Той факт, що зібрання було визнане з'їздом, а не конференцією дає підстави припустити, що на нього прибули представники більшості партійних осередків. У звіті про діяльність з'їзду названа цифра “біля 40 делегатів” [119, 1918, 12 травня]. Відповідно до статуту партії на з'їзд кожна організація обирала одного представника від 20-50 членів, від 50 до 100 – двох, більше як 100 – трьох [37, с. 38]. Місцеві організації навряд мали у своєму складі більше 50 осіб, з огляду на це 40 делегатів представляли приблизно 200 членів. Враховуючи те, що з'їзд відбувся після гетьманського перевороту, навряд він також мав абсолютно повне регіональне представництво і в реальності чисельність партії була більшою.

Узагальнюючи всі дані можна стверджувати, що чисельність партії у 1917 р. мінімум була біля 300 чол. і погодитися з припущенням В.В.Стрільця, що вона не могла перевищувати 500 осіб.

Регіонально УПСФ була представлена у всіх 9 українських губерніях, однак її осередки існували далеко не у кожному повіті. Найбільш чисельні й активні організації були у Києві, Чернігові, Катеринославі, Полтаві та ін. На жаль, наявна джерельна база не дає можливості дати розгорнуту картину

географії діяльності партії, так як це було зроблено відносно УСДРП та УПСР.

Щодо соціального складу партії, то варто навести цитату зі згаданої вже статті “Еволюція” в “Народній волі” – “Склад партії надзвичайно різноманітний. Тут і землевласники (небагато), більші й дрібніші, тут і типові ідеологи дрібновласницького селянства, а найбільше тут здекласованої інтелігенції, що перед революцією й перед війною займалася головно культурницькою роботою на українському ґрунті” [115, 1918, 24 березня]. Дійсно, соціальною базою УПСФ була, насамперед, інтелігенція. На це вказували як члени самої партії, так і представники інших політичних сил. За переконанням члена Головного комітету партії О.Шульгіна УПСФ об’єднувала $\frac{3}{4}$ української інтелігенції [119, 1918, 24 березня]. П.Христюк, який не зовсім прихильно ставився до партії, з цього приводу зазначав, що за браком національно свідомої буржуазії партія “обмежувалась колами нечисленної української інтелігенції та почасти міщанства” [464, Т. 2, с. 116]. Підтверджує це й аналіз списку членів Чернігівської губернської організації соціалістів-федералістів. Зазначені у списку посади і професії її членів свідчать про те, що всі вони мали вищу освіту. Зокрема, названі такі професії – лікар, вчитель, бухгалтер, письменник та ін. [14, Арк. 22-22об.].

Частина членів УРДП, не погодившись зі зміною назви та програми партії, вийшла зі складу УПСФ і пізніше, восени 1917 р., заснувала нечисленну й не впливову Українську федеративно-демократичну партію, лідером якої став В.Науменко (майбутній міністр освіти в уряді П.Скоропадського). До складу організаційного комітету партії входили також – І.Лучицький, Г.Квітковський, Є.Кивлицький, С.Кушакевич та ін., переважно членами партії були представники київської професури. Виявити свідоцтво наявності місцевих партійних осередків, на жаль, не вдалося. Члени партії вважали себе наступниками і продовжувачами ідей М.Драгоманова, Української радикальної

партії. Але в цілому партія не відіграла помітної ролі в політичному житті України і проіснувала лише кілька місяців.

Група колишніх членів ТУП ще навесні 1917 р. заснувала окрему партію – Українську трудову партію. Серед її лідерів були такі відомі діячі Центральної Ради як Ф.Крижанівський, В.Коваль, М.Грушевська. Протягом весни-літа 1917 р. у губернських центрах закладалися партійні осередки, Київським комітетом партії був розроблений проект програми. Остаточне організаційне оформлення партії завершив установчий з'їзд, що відбувся у жовтні 1917 р. у Києві.

Однак, і до установчого з'їзду лідерами партії проводилася активна організаційно-політична робота. Ф.Крижанівський був обраний товаришем голови Центральної Ради, а до повернення у Київ М.Грушевського певний час виконував його обов'язки і головував на перших її зборах. В.Коваль на першому ж засіданні був обраний скарбником Центральної Ради і головою Фінансової комісії [87, березень].

Згідно з постановою П'ятих загальних зборів Центральної Ради від 23 червня 1917 р. УТП на рівні з УСДРП, УПСР і УПСФ отримала 5 мандатів [87, вересень]. Але у реальності всі партії мали більше місць за рахунок своїх членів, проведених через різні представницькі з'їзди та за рахунок територіального представництва. Із персонального списку членів Ради видно, що фракція трудовиків налічувала всього 7 чоловік [188, с. 211-227] і значно поступалася у кількісному відношенні названим вище трьом партіям. Тому фракція не могла відігравати значної ролі в законодавчому органі та суттєво впливати на прийняття політичних рішень. Хоча, як покаже подальший аналіз, при вирішенні принципових питань українського державотворення лідери фракції займали інколи відмінну позицію.

Нечисленність партійної фракції відбивала і реальний рівень популярності партії серед населення. У вступній частині партійної програми

при поясненні назви “Трудова”, окреслювалася соціальна база партії – українське селянство, робітництво і трудова інтелігенція [42, с. 1] тобто ті верстви, на які орієнтувалися в своїй діяльності практично всі тодішні українські політичні партії.

У повідомленні про збори Київського Комітету УТП зазначалося, що “партія об’єднує усіх свідомих селян та інтелігентних робітників” [115, 1917, 14 грудня]. Але ця заява скоріш відбивала бажання лідерів партії, ніж реальний стан речей. У дійсності в боротьбі за власний електорат УТП програла іншим політичним партіям – жоден із цих прошарків не став її соціальною опорою. Основна частина українського селянства підтримувала УПСР, більш заможні його прошарки знаходилися під впливом УДХП або Союзу земельних власників (про які мова буде нижче). Робітництво свої партійні симпатії віддавало соціал-демократам, або російським, або українським. Інтелігентські елементи зосереджувалися, насамперед, в УПСФ та були розпорошені по різних політичних партіях. З огляду на це УТП залишилася нечисленною, слабо розгалуженою регіонально партією, яка підтримувалася вузьким колом української інтелігенції.

Спираючись на існуючу джерельну базу, важко точно окреслити географію діяльності УТП. Точно відомо, що її організації існували у Києві, Катеринославі, тобто у великих містах, навряд вони були по селах. Неможливо точно визначити й чисельність партії, але скоріш за все вона не могла перевищувати 100 осіб.

Ще однією нечисленною партійною групою, представленою в Центральній Раді, була фракція Української національно-революційної партії [52, с. 539]. Ця партія оформилася у липні 1917 р., її лідером був М.Любинський, в майбутньому відомий есерівський діяч. Фракція мала свого представника в Малій Раді (М.Любинського), при розгляді деяких питань вона займала окрему, часто більш радикальну позицію. Конкретних відомостей щодо наявності місцевих партійних осередків немає, відомо лише

про існування київської організації. В цілому партія проіснувала всього декілька місяців, злившись згодом із УПСР.

Процес гуртування правих сил проходив значно повільніше. Першими, з метою захисту своїх соціальних інтересів, почали створювати свої представницькі організації поміщики, об'єднуючись у Союзи земельних власників. Спочатку ці місцеві організації були регіональними осередками Всеросійського союзу земельних власників. Ця організація вперше виникла в роки першої російської революції у 1905 р. Її основу склали великі землевласники та поміщики, які прагнули залучити до своїх лав селян, що володіли землею на правах приватної власності. Однак, проіснував п'ять років, Союз так і залишився нечисленною поміщицькою організацією.

Наприкінці 1916 р. Союз поновив свою діяльність. Його засновниками стали великі землевласники М.Л.Оболенський, Н.Б.Щербатов, В.П.Орлов-Денісов, О.В.Кривошеїн, П.Н.Балашов та ін. У статуті союзу, затвердженому 10 листопада 1916 р., говорилося, що метою організації є об'єднання земельних власників для скріплення начал особистої земельної власності та для захисту інтересів землеволодіння і сільського господарства. Членами організації мали право бути землевласники, які володіли наділами, не менше 50 дес. землі. Поновлений статут мало чим відрізнявся від старого, у ньому так само обходилося питання наділення селян землею, а поміщицька та будь-яка інша приватна власність на землю залишалася недоторканою. На основі цього статуту вдалося створити лише п'ять осередків на терені всієї Росії [344, с. 116]. З початком революції та розгортанням селянського руху союз активізував свою діяльність щодо заснування нових організацій. Так, вже у березні-квітні 1917 р. поряд із іншими російськими губерніями його осередки виникають у Полтавській, Херсонській, Катеринославській губерніях.

На початку травня 1917 р. в Москві відбувся установчий з'їзд Союзу, на якому були представлені поміщики, хуторяни, орендатори, заможні селяни від

31 губернії. З'їзд ухвалив новий статут, що визначив його основні завдання та поставив головну мету – захист приватної власності на землю. Для того, щоб привернути до Союзу якомога більше селян, які приватно володіли землею, з статуту вилучалося положення про 50 дес. землі та підкреслювалося, що його членами могли бути: “а) все земельные собственники, как-то: хуторяне, отрубники, владельцы имений, независимо от размера их владений, без различия пола, сословия, вероисповедания, национальности и политических воззрений; б) арендаторы и все лица, разделяющие основные положения настоящего устава, все учреждения, общества и союзы, преследующие однородные цели” [344, с. 117]. Були зроблені також й інші поступки – в деяких випадках визнавалася можливість відчуження земель.

Союз розгорнув досить активну діяльність й в Україні. В українській пресі розміщувалися заклики до об'єднання “всіх землевласників як: хуторян отрубників, власників маєтностей незалежно від розміру їх володіння, а також орендарів та осіб, сприяючих меті союзу без різниці віри, національності та політичних поглядів” [119, 1917, 21 липня]. По селах їздили агітатори Союзу, розповсюджувалися листівки з закликами відстоювати права приватної власності на землю. По деяких місцевостях, судячи з преси, ця агітація мала позитивні наслідки.

Згодом, з ініціативи М.Коваленка був створений Всеукраїнський союз земельних власників. На середину літа місцеві організації Союзу існували по всіх дев'яти губерніях України. Одними з перших такі союзи оформилися в лівобережній та степовій Україні, зокрема, на Полтавщині, Катеринославщині, Таврії та ін. [130, 1917, 2 серпня]. Крім губернських організацій, малися повітові, а також окремі осередки по селах. У кожній губернії було по декілька повітових організацій. Наприклад, у Харківській та Чернігівській губерніях було по сім повітових організацій. На місцях з метою поширення своєї програми та залучення заможного селянства до лав Союзу

проводилися повітові, губернські та обласні з'їзди, останні об'єднували ряд суміжних губерній (наприклад, з'їзд землевласників Півдня).

Зараз важко визначити точну чисельність Союзу, а приблизно це можна розрахувати на основі відомостей про кількісний склад місцевих губернських і повітових з'їздів. Так, на губернській Полтавській з'їзд прибуло 1200 делегатів, у роботі з'їзду земельних власників Зіньківського повіту на Полтавщині взяло участь 3000 землевласників [122, 7 липня]. На Катеринославському губернському з'їзді були присутніми 1273 депутати, які представляли 3470 землевласників. Значна кількість присутніх на з'їздах делегатів дає підставу гадати, що не існувало чітко визначених представницьких квот посилки делегатів від певної кількості членів Союзу. Також є підстави думати, що в роботі цих з'їздів брали участь не тільки члени Союзу, а й просто зацікавлені селяни-землевласники. Крім того, дані преси свідчать, що чисельність повітових землевласницьких з'їздів фактично співпадала з чисельністю повітових осередків Союзу. У деяких регіонах членами Союзу ставали всі без виключення місцеві поміщики та селяни-землевласники.

Маються конкретні цифри кількості членів деяких повітових організацій. Наприклад, Новгород-Сіверський повітовий осередок Чернігівської губернії нараховував 5500 членів [151, 25 липня]. Основу повітових організацій складали осередки по селах. Запис до цих осередків певною мірою можна порівняти з записом до УПСР, коли агітатори масово записували заготованих ними селян, які навряд до кінця усвідомлювали політичну платформу Союзу. Чисельність таких селян по деяких селах була значною. Наприклад, у селі Нерясі Сосницького повіту Чернігівської губернії до організації записалося 150 селян [119, 1917, 24 серпня], у Миколаївки, Стрільниках Борзенського повіту – по 100-200 чол. [115, 1917, 7 вересня].

На основі вищенаведених даних можна припустити, що в середньому повітова організація нараховувала біля 2-3 тисяч членів, тоді по всій Україні біля 100-150 тис. Безумовно, так само як і інші партії, Союз мав значний баласт малоактивних елементів. Водночас це була потужна політична сила, яка репрезентувала інтереси приватних землевласників.

Соціальну основу Союзу склали заможні селяни, хоча на чолі організацій стояли переважно поміщики та великі землевласники. В цьому відношенні показовими є дані про керівників деяких повітових осередків. Так, у Сквирському повіті на Київщині місцеву організацію очолювали Павловський та Хоєцький, які володіли більш ніж 1000 дес. землі. В Олександрійському повіті Херсонської губернії ініціаторами заснування організації Союзу і її керівниками стали великі землевласники Гайдак (1200 дес.), Мазуркевич (біля 2000 дес.), Закржевський (1500 дес.) [115, 1917, 7 вересня]. Однак, у цілому в 1917 р. загальна вага поміщиків порівняно з роками першої російської революції суттєво зменшилася. Постійні розмови про скасування приватної власності на землю, про необхідність соціалізації землі насторожували селян-землевласників і штовхали їх до Союзу. Тому, ця організація виступила як серйозна протипага УПСР, яка також змагалася за симпатії селян.

За національним складом ці організації не були однорідні, туди входили представники різних національностей – українці, росіяни, поляки та інші, при чому часто-густо українці не становили більшості. З огляду на це значна частина членів Союзу байдуже, а інколи навіть і по-ворожому ставилася до гасел українського національно-визвольного руху.

Серед українців-членів Союзу на початковому етапі спостерігалось прагнення співробітничати з Центральною Радою. Так, М.Коваленко ще навесні 1917 р. звернувся до керівництва Центральної Ради з проханням включити до її складу членів “поважної і сильної вже своїм капіталом організації”, щоб “не відпіхнути від себе в московські обійми як-неяк, а на

загальний погляд – могутню верству українського суспільства” [160, с. 64-65]. Однак лідери ЦР навіть не прийняли М.Коваленка, вважаючи його класовим ворогом. Таке ставлення поряд із ідеологічними розбіжностями зумовило перехід Союзу у відкриту опозицію до Центральної Ради.

Ігнорування національного питання цими представницькими організаціями не могло задовольнити національно налаштованих українських поміщиків і заможних селян. Характеристику тогочасних настроїв українських поміщиків дав відомий політичний діяч Євген Чикаленко, який, будучи сам великим землевласником, добре їх знав. За його свідченням, Українська революція сприяла росту їхньої національної свідомості, з огляду на що значна частина великих землевласників, раніше зовсім байдужа до національної справи, почала відкрито заявляти про своє українське походження і бажання брати участь у національно-державному будівництві [243, с. 82].

Саме ці настрої й підштовхнули українські консервативні сили до створення власної національної політичної партії. Ідея створення такої партії виникла у членів делегації від Лубенського повіту Полтавського губернського з'їзду Союзу земельних власників, що відбувся у Полтаві в травні 1917 р. Члени цієї делегації їздили на з'їзд із власної ініціативи, оскільки відділу Союзу у повіті ще не існувало. Повернувшись, вони поставили собі за мету організувати Всеукраїнський хліборобський союз, який би став окремою українською політичною партією, а не відділом Всеросійського союзу земельних власників.

З метою реалізації цієї ідеї була створена організаційна комісія, до складу якої ввійшли відомі на той час на Полтавщині політичні діячі – М.Боярський (голова Повітової Земської Управи), Л.Климов (член тієї ж управи), М.Макаренко, І.Корнієнко, В.Чигрин, В.Шкляр, брати Володимир та Сергій Шемети. Ця комісія зайнялася підготовчою роботою щодо організації

нової партії – були розроблені основні положення програми та запропонована їй назва: “Українська Демократична Партія”.

Установчий з'їзд нової партії відбувся 29 червня 1917 р. у м. Лубнах Полтавської Губернії. На з'їзд із різних повітів Полтавщини прибуло біля 1000 делегатів – поміщики, представники середніх і заможних верств селянства, інтелігенції. Головою з'їзду був обраний Л.Климов, до складу президії ввійшли по одному представнику від кожної волості [82, 6 липня]. У вступному слові голова, зокрема, зазначив, що нова партія має на меті організувати людей, які не входять ні в яку партію і стоять на позиції збереження і захисту приватної власності. З доповіддю щодо проекту партійної програми виступив С.Шебет, на базі якої з'їзд її ухвалив основні вимоги партії [119, 1917, 9 липня]. Також делегати обрали керівний орган партії – Раду.

Після установчого з'їзду члени Ради (пізніше її стали називати Управою) розгорнули активну діяльність по закладанню місцевих організацій. Партія складалася з повітових і міських відділів, які об'єднувалися в губернські центри. Також у цей час керівництво партії приділяє значну увагу залученню до партійної роботи відомих українських діячів. Так, у липні 1917 р. після розмови з С.Шебетом до лав партії вступає В.Липинський, який стає членом Управи й організатором її відділу в Полтаві, а пізніше автором її програми.

Вже до кінця літа 1917 р. партійні осередки виникають в інших повітах Полтавщини, а також на Харківщині, Київщині, Катеринославщині, Чернігівщині, північних повітах Поділля. Однак, у цілому партія мала свої осередки не у всіх регіонах України, найбільш чисельні й активні діяли на Полтавщині, насамперед, у Лубенському повіті [444, с. 64].

Через деякий час до прийнятої на установчому з'їзді назви партії було додано “Хліборобська” і вона стала називатися Українська демократично-

хліборобська партія. Цим організатори партії намагалися чітко визначити її позицію як репрезентанта інтересів так званого “хліборобського класу”, який, за їхнім розумінням, складався із всього сільського населення без поділу на поміщиків і селян і був переважно українським за своїм національним складом. Тому вони хотіли, щоб УДХП стала масовою загальноукраїнською хліборобською партією.

Однак ці бажання й намагання не увінчалися успіхом, що зумовлювалося як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. Занадто гостро на той час стояла аграрна проблема, з огляду на що, поміркована програма хліборобів-демократів не могла задовольнити значної частини малоземельного та безземельного селянства, яке прагнуло негайного перерозподілу землі на свою користь. Тому ці категорії селянства та значна частина середнього селянства знаходилися переважно під впливом українських, а в деяких місцевостях і російських есерів. Поміщицькі ж елементи та заможне селянство в більшості надавали перевагу Всеукраїнському союзу земельних власників.

З іншого боку, розгортанню активної діяльності партії протягом 1917 р. заважало негативне ставлення до неї правлячих соціалістичних партій, які дивилися на неї, як на “поміщицьку” та “куркульську” і тому всіма засобами перешкоджали її роботі. Це підтверджує в своїй роботі П.Христюк, який зокрема зазначав, що “вся революційна демократія, в руках якої фактично перебувала в той час влада на місцях, дуже немило задивлялась на всякі спроби кулаків та поміщиків повести свою реакційну роботу” [429, Т. 2, с. 157]. Яскравим прикладом подібного ставлення є випадок, що стався під час проведення установчого з'їзду партії, коли до зали ввійшла група солдат і почала перешкоджати його нормальній роботі. Спроба ініціаторів з'їзду забезпечити волю зібрання через місцеву Раду солдатських депутатів закінчилася невдачею. Остання відмовилася стати на захист з'їзду,

пояснивши це тим, що “у вас програмка не так написана” [444, с. 64]. Таке неприйняття УДХП пояснювалося, насамперед, тим, що її члени відстоювали право приватної власності на землю, що суперечило партійним доктринам правлячих соціалістичних партій.

З огляду на програмні засади УДХП, вона користувалася підтримкою серед певних верств заможного та середнього селянства, а також національно налаштованих поміщиків і інтелігенції. Керівництво партії належало до поміщиків і цензової інтелігенції. Ці люди мали вищу освіту і досвід дореволюційної земської та кооперативної роботи. До складу повітових організацій партії переважно входили заможні та середні селяни. Найбільший відсоток селян мали партійні осередки на Полтавщині. Однак, у деяких місцевостях регіональному партійному керівництву не вдалося залучити до організацій представників селянства, і тому вони склалися здебільше з представників інтелігентських кіл. Прикладом такої організації була Харківська губернська організація, яка мала декілька повітових відділів [444, с. 78].

Чисельність партії можна визначити дуже приблизно, з огляду на обмеженість джерельної бази. УДХП не стала виключенням, так само, як і в інших тодішніх українських політичних партіях, тут не велося чіткого членського обліку. Основний історіограф партії С.Шемет також не наводить конкретної цифри. Приблизну загальну чисельність партії вперше навів сучасний дослідник Д.Веденєєв – біля 2-3 тисяч осіб [353, с. 635]. Цю цифру можна вважати прийнятною, з огляду на те, що тільки на установчому з'їзді були присутніми біля 1000 делегатів. Однак так само, як і в інших партіях, активно діяв лише провід, основна ж маса членів партії проявлялася лише як учасники певних представницьких з'їздів.

Таким чином, заможні верстви українського села на середину 1917 р. були об'єднані в дві партії – Всеукраїнський союз земельних власників і Українську демократично-хліборобську партію. Саме ці дві партії стали

репрезентантами тих елементів, які стояли за збереження приватної власності на землю і виступали проти її соціалізації.

На противагу від поміщицьких, процес консолідації підприємницьких кіл проходив повільніше. У 1917 р. їм не вдалося створити єдиної загальноукраїнської політичної організації, бо об'єднання в цей час проходило за регіональним і галузевим принципом. Зокрема, продовжували свою діяльність ті організації, що виникли ще до революції – Губернські союзи заводчиків і фабрикантів, Союз вуглепромисловців, Союз цукрозаводчиків, Союз представників металургійної і залізообробної промисловості та ін. Поступово почали об'єднуватися у представницькі організації й середні та дрібні підприємці.

До складу цих Союзів входили як власники підприємств, банків, так і представники вищого управлінського апарату. Своєю метою ці Союзи вбачали захист фінансових і галузевих інтересів та врегулювання взаємостосунків із робітниками. Аналіз ухвалених резолюцій на зборах Губернських союзів заводчиків і фабрикантів, конференціях промисловців свідчить, що на першому місці для членів цих організацій стояли питання, пов'язані з організацією виробництва. Зокрема, вони виступали проти втручання робітників у виробничі процеси, відстоювали права підприємців щодо звільнення робітників, призначення рівня заробітної платні та встановлення терміну робочого дня. Суто політичні проблеми займали другорядне місце і розглядалися не в площині національно-державного будівництва, а з позиції протидії запровадженню в країні соціалістичного ладу [124, 3 жовтня]. Причина таких підходів, безумовно, крилася у національному складі Союзів, який, так само як і в Союзі землевласників, був досить строкатий і в переважній більшості українці становили лише мінімальну частку.

Спочатку ці Союзи діяли фактично розрізнено, не існувало ніякого координуючого центру, який би узгоджував спільні виступи та дії. Це можна

пояснити тим, що напередодні революції буржуазні промислові кола не мали окремої власної політичної партії, яка б репрезентувала їхні інтереси, тому потрібен був певний час для їхнього згуртування й організації. Ці координуючі процеси набули чіткої тенденції лише восени, коли спочатку почали утворюватися Союзи, які мали на меті об'єднати всі існуючі губернські союзи заводчиків і промисловців певного регіону. Наприклад, подібний Союз утворився на початку листопада у Харкові. Його організатори планували об'єднати всі представницькі організації промисловців Сходу й Півдня України [124, 7 листопада].

На місцевому рівні росло усвідомлення необхідності створення єдиних організацій, а тому така діяльність зустрічала розуміння та підтримку з боку регіональних союзів. Так, на засіданні Катеринославського союзу заводчиків і промисловців підкреслювалося, що “единение промышленников необходимо для того, чтобы противная сторона не встретила с неорганизованной массой промышленников и не привела ее к смятению и катастрофе” [124, 7 листопада]. Однак, завершити процес організації єдиного загальноукраїнського Союзу промисловців протягом 1917 р. не вдалося. Остаточне організаційне оформлення подібного Союзу відбулося лише навесні 1918 р. вже після гетьманського перевороту.

Підводячи підсумок, можна констатувати, що після перемоги Лютневої революції в Петрограді в Україні розпочинається процес формування багатопартійності. Вже в перші місяці відновлюють свою діяльність партії з дореволюційним стажем і активно створюються нові. В цілому на середину 1917 р. оформлення українського політичного спектру завершується – на політичній арені з'являються партії, які репрезентують інтереси всіх наявних політичних сил – від лівих до правих. Це можна графічно представити в таблиці.

Таблиця 1.

Ліві	Центристські	Праві
УСДРП УПСР УНРП УНП	УПСФ УТП УФДП	УДХП Союз земельних власників

Розгляд структури політичного спектру показує, що дореволюційна тенденція його розвитку збереглася й на початку революції, коли кількісну перевагу мали ліві політичні сили. (Що торкається УНП, то в історичній літературі, з огляду на самостійницькі орієнтації партії, її частіше відносять до правого флангу. Однак, загальновизнаним критерієм поділу на “лівих” і “правих” є визнання соціалістичних постулатів. Як відомо УНП стояла на соціалістичних засадах, тому, на думку автора, її необхідно відносити до лівих партій). Центр був так само, як і до початку революції, слабо представлений – УПСФ і УТП у розглядуваний період тяжіли більше до “лівих” і тому їх можна визначити як лівоцентристські партії. Що торкається правих партій, то Всеукраїнський союз земельних власників досить умовно слід рахувати українською політичною партією. З огляду на свій національний склад він ніколи не стояв на позиції відстоювання національно-державницьких інтересів України. Суто українською політичною партією була УДХП, яку, зважаючи на засади її програми та діяльності, на наш погляд, доцільніше відносити до правоцентристського флангу.

З огляду на офіційну ідеологію партій їх можна класифікувати таким чином:

Таблиця 2.

Соціалістичні	Ліберальні	Консервативні
УСДРП УПСР УНРП УНП, УТП	УПСФ УФДП	УДХП Союз земельних власників

Оцінюючи українські партії з позиції особливостей їх соціальної бази слід констатувати, що на середину 1917 р. вони представляли практично всі прошарки суспільства, які через них намагалися відстояти свої суто класові інтереси й реалізувати своє бачення розв'язання нагальних політичних і економічних проблем. Інтереси селянства представляло зразу декілька українських партій – УПСР, УНРП, УДХП, Союз земельних власників. Разом із тим, загальноселянською партією можна вважати тільки УПСР, основна програмна вимога якої – розподіл поміщицьких земель приваблювала й влаштовувала всі верстви селянства і тому підтримувалася ними. Інші партії відбивали інтереси тільки певних верств селянства, зокрема, УДХП і Союз земельних власників репрезентували вимоги частини заможних і середніх селян, що не поділяли ідею УПСР щодо необхідності скасування приватної власності на землю. Партією поміщиків і заможного селянства був Союз земельних власників. Робітничою партією була УСДРП. Виняток становили лише промисловці та підприємці, які так і не спромоглися на той час утворити свою партію. Ті регіональні та галузеві організації, які існували, не можна рахувати політичними партіями, бо вони в основному займалися вирішенням організаційних виробничих питань.

Як зазначалося вже вище всі партії прагнули стати масовими партіями, однак стати такою вдалося лише УПСР, що зумовлювалося особливістю соціальної структури українського суспільства – перевага сільського населення. Певною мірою масовою партією можна вважати й Союз земельних власників, який за своєю чисельністю займав друге місце після УПСР. Фактично всі діючі на той момент українські партії були загальнонаціональними, бо мали партійні осередки по всій території України. Виняток становили УДХП, УТП, УФДП, УНРП. Перші дві слід вважати регіональними, з огляду на те, що їх партійні організації діяли не скрізь, а останні – столичними, бо їх вплив далі Києва реально не йшов.

За своїм правовим статусом усі українські партії були легальними. За місцем у системі державної влади до правлячих відносилися УСДРП, УПСР, УПСФ, представники яких склали перший уряд – Генеральний Секретаріат. Певною мірою залученими до влади були УТП, УНРП, УНП, що мали представництво в Центральній Раді. Партія, яка частково підтримувала правлячі сили, була УДХП. В опозиції щодо Центральної Ради стояв Союз земельних власників.

Аналіз регіонального впливу партій та визначення їх чисельності свідчить, що найбільшою популярністю та підтримкою населення користувалися ліві партії. Така розстановка політичних сил зумовила те, що провід в Українській революції з самого початку перебрав на себе партія лівої соціалістичної орієнтації. Саме їх представники становили більшість у Центральній Раді та її урядах. Праві партії в цілому не відігравали суттєвої ролі в політичному житті України. На фоні загострених соціальних проблем їхні програми не знаходили широкої підтримки серед широких народних мас. Їхні представники, навіть ті, що виявляли лояльність та бажання, не були допущені до участі в державних і урядових структурах. У результаті процес державотворення в Україні пішов шляхом, який відповідав політичним доктринам провідних українських соціалістичних партій, інші альтернативи розвитку на цьому етапі були зігноровані.

В цілому слід підкреслити, що українські політичні партії гідно витримали конкуренцію з загальноросійськими і національними партіями, здобули підтримку більшості населення України (свідомостю чого є результати виборів до Всеросійських і Українських установчих зборів) і стали на чолі національно-демократичних процесів.

2.2. Автономістсько-федералістський та самостійницький орієнтири українських партій: співвідношення сил, спроби реалізації курсів, результати

Однією з головних проблем, яку повинна була вирішити революція, була проблема національно-державного статусу України. Революційні події в центрі начебто розбудили пригноблений 35-мільйонний український народ, який вперше за багато століть заявив про себе як окрему націю. Ставши на чолі національно-демократичних процесів, українські партії повинні були запропонувати шляхи перебудови суспільного ладу виходячи з невід'ємного права українського народу на самовизначення. Однак у них не існувало чітко розробленої програми реалізації цього права. Стрімкий розвиток тогочасного політичного життя багато в чому випередив положення партійних національно-державних програм.

Напередодні революції в українській суспільно-політичній думці кінця XIX – початку XX століть оформилося дві концепції щодо можливих шляхів відродження національної держави: автономістсько-федералістська та самостійницька. Найбільш поширеною була перша концепція. На цих позиціях стояли практично всі дореволюційні українські політичні партії Наддніпрянщини. Ідею незалежної самостійної України відстоювали Українська народна партія та Українська соціалістична партія, однак це були нечисленні та маловпливові партії, до того ж, друга існувала нетривалий час.

Разом із тим, слід зазначити, що деякі українські політичні партії, стоячи в цілому на позиціях або автономії, або самостійності, допускали можливість поєднання цих двох вимог. Зокрема, Українська радикальна партія, проголошуючи своєю метою національно-територіальну автономію, водночас визнавала й інший варіант самовизначення України в разі несприятливих умов [55, с. 3]. У свою чергу УНП, для якої ідеалом національного будівництва була самостійна держава, розглядала автономію як своєрідний етап на шляху її розбудови.

У роки Першої світової війни ідея самостійної незалежної України дещо поширилася і здобула більшої суспільної підтримки. Свідомством цього стало створення політичними емігрантами з Наддніпрянщини у серпні 1914 р. у Львові Союзу визволення України, який основною своєю метою поставив популяризацію цієї ідеї на міжнародному рівні. Також поява у деяких містах підросійської України громадських організацій самостійницького спрямування, зокрема, у Катеринославі.

Однак, перемога Лютневої революції сприяла зміцненню автономістсько-федералістських тенденцій в українському національно-визвольному русі. Цьому сприяла, насамперед, позиція Тимчасового уряду, який у своїй Декларації від 6 березня 1917 р. поряд із іншими демократичними гаслами заявив про відміну національних обмежень і підготовку до скликання Установчих зборів, які мали розв'язати всі нагальні політичні й економічні проблеми [112, 8 березня].

Лідери українських політичних партій щиро вірили в те, що національні проблеми можна вирішити в межах єдиного загальноросійського революційно-демократичного фронту. Вони вважали, що повалення самодержавства відкрило можливості для задоволення нагальних вимог українців як етносу і водночас стимулювало об'єднання з усіма демократичними силами країни для проведення програми таких перетворень, які виключали б повернення до попереднього стану і забезпечували реформування всіх сфер життя за кращими світовими зразками. З огляду на це, гасло широкої національно-територіальної автономії України у складі Російської демократичної федеративної республіки було визнано першочерговим і набуло широкої підтримки серед українського загалу.

Це продемонстрували й перші післяреволюційні партійні форуми. На з'їзді ТУП 25–26 березня 1917 р., який, як зазначалося вище, прийняв нову назву – Союз українських автономістів-федералістів, питання автономії України було одним із ключових. Необхідність оформлення автономії України

не викликало жодного сумніву з боку делегатів з'їзду. У спеціальній постанові підкреслювалося, що необхідно “Негайно, всіма силами і засобами утворювати автономію України.” [119, 1917, 28 березня]. Дискусія розгорнулася навколо можливих методів щодо її досягнення. Суть проблеми полягала у тому, які установчі збори – Всеросійські чи Всеукраїнські повинні були проголосити перетворення Російської імперії на федеративну республіку. Всебічно обговоривши це питання збори дійшли висновку, що все ж таки Україна має отримати автономію легітимним шляхом, тобто з санкції Всеросійських установчих зборів. Таку позицію зафіксувала постанова з'їзду.

З метою популяризації ідеї автономії та поширення її серед широкого загалу було накреслено ряд заходів, впровадження яких сприяло б цьому. Зокрема, організувати виборчі комітети на місцях; сприяти створенню різноманітних громадських організацій (учительства, духовенства, селян та ін.), подбати про заснування Селянського Союзу; повернути назад в Україну представників української інтелігенції, що проживали за її межами; залучати до національної роботи галичан, висланих у Росію; розробити план націоналізації всіх громадських установ; організувати Український Національний Банк. Також делегати доручили Раді Союзу створити комісію для розробки проекту статуту автономії України, який би забезпечував права національних меншин. З'їзд визнав Тимчасовий уряд, заявив про його підтримку та надіслав вітальну телеграму [119, 1917, 28 березня]. Таким чином, ТУП, отримавши нову назву фактично залишилося на своїх попередніх позиціях у національному питанні, відкоригувавши їх відповідно до поточної політичної ситуації.

Підтримавши гасло Всеросійських установчих зборів, лідери СУАФ висунули також ідею скликання з'їзду народів Росії для організації Союзу недержавних народів, які домагалися автономії та перебудови Росії на федеративну республіку. Рада СУАФ доручила О.Шульгину скласти приблизний план роботи з'їзду та проект створення Союзу недержавних народів

Росії [119, 1917, 1 червня]. Вважалося, що поява та активна діяльність подібного представницького органу прискорить процес перетворення імперії на федерацію.

З початком революційних подій набула подальшого розвитку й національно-державницька програма УСДРП. Відстоюючи ідею автономії України від 1905 до 1917 року і виступаючи у програмі за політичну децентралізацію Російської імперії, партія, водночас, не висунула вимогу перетворення останньої на федерацію [50, с. 72]. На відставання національної програми партії від вимог часу вказували деякі місцеві осередки. Так, на партійних зборах Московської організації в результаті обговорення проблеми майбутнього державного ладу та статусу України, була ухвалена резолюція з вимогою “всіма засобами і силами домагатися установаження демократичної республіки й федеративного устрою майбутньої держави од Тимчасового Уряду” [130, 1917, 1 квітня].

Звернула увагу на цю проблему й загальнопартійна конференція, що пройшла у Києві 4–5 квітня 1917 року. У резолюції конференції “Про автономію України” підкреслювалося: “Виступаючи з рямок партійної програми, проголошеної на з’їзді 1905 р., Конференція, з огляду на надзвичайність подій і вимог життя, вважає можливим взяти на себе право дозволити товаришам Партії підтримувати принцип Федеративного Устрою Демократичної Республіки і піддержувати федералістичні змагання демократії інших націй” [130, 1917, 6 квітня]. Остаточне розв’язання питання щодо внесення положення про федерацію до партійної програми переносилося на партійний з’їзд.

Конференція визначила “яко перше, неодкладне, пекуче завдання ... українського робітництва та всієї України” встановлення автономії. Для цього закликалося негайно розпочати найенергійнішу підготовчу роботу щодо скликання Всеукраїнських установчих зборів, які висловили б волю всього населення. Санкціонувати автономію України, за переконанням

соціал-демократів повинні були Всеросійські установчі збори. Тобто, УСДРП, як і лідери ТУП вважала, що українці повинні отримати автономію з рук центральної влади, а не проголошувати її самочинно. Учасники конференції підтримали створення Центральної Ради як органу, метою якого було втілення в життя автономії України. Представникам партії дозволялося входити до складу Ради та брати участь у всіх її акціях (з'їздах, конгресах, маніфестаціях та інших виступах), та займати всі адміністративні посади.

Новостворена партія українських есерів на своєму установчому з'їзді 4–5 квітня 1917 р. також першочергову увагу приділила національному питанню. З доповіддю “Про автономію і федерацію” на з'їзді виступив Й.Маєвський. Доповідач визначив федерацію як вільну спілку незалежних народів, які добровільно відмовляються від частини власних суверенних прав на користь федерального уряду. Завданням часу, на його думку було перетворення Росії на федеративну демократичну республіку. Доповідь викликала бурхливу дискусію. Якщо на партійних форумах ТУП і УСДРП депутати мали різні погляди щодо шляхів запровадження автономії України, то на есерівському з'їзді суть розбіжностей полягала у різному розумінні самого поняття “федерація”. Частина делегатів схильна була ототожнювати федерацію майже з самостійністю, інша – сприймала її лише як автономію [57, 1917, 8 травня].

Після дебатів було ухвалено резолюцію, яка в загальних рисах окреслила позицію партії в національному питанні. Вимогами часу визнавалося втілення в життя широкої національно-територіальної автономії України з забезпеченням прав національним меншинам, а також негайне скликання Української установчої ради для вироблення основ автономії для подальшого їх затвердження загальноросійськими установчими зборами. У резолюції підкреслювалося, що будь-які спроби перешкодити запровадженню автономії України з боку центральної влади будуть

сприйматися партією як продовження попередньої шовіністичної політики царського уряду. Найдоцільнішою формою державного устрою Росії вважалася федеративно-демократична республіка [57, 1917, 8 травня]. На противагу від конференції есдеків, есерівський з'їзд не висловив свого ставлення до Центральної Ради та можливого входження членів партії до її складу, а також зайняття ними певних посад у адміністративних органах.

Прийняття спільної резолюції з національного питання на з'їзді не означало, що всі суперечності з цього приводу з'ясовані. Навпаки, після з'їзду розгорнулася дискусія всередині партії. Партійний орган "Боротьба", коментуючи цю ситуацію, зазначав, що в партії виникли непорозуміння "між окремими партійними організаціями та поодинокими членами" з приводу національно-політичної програми, і хоча всі члени партії визнавали принцип федералізму як основоположний, але не всі надавали йому однакове значення: "одні більше зближуються до самостійництва, другі до автономізму, oprіч того не у всіх однакові погляди на національну тактику і на відношення партії до українських буржуазних партій" [57, 1917, 2 червня]. Таку ситуацію в партії можна пояснити тим, що вона тільки створилася і не маючи значних теоретичних напрацювань в цьому питанні, знаходилася у стадії пошуку.

У цілому видно, що позиція трьох партій була дуже схожа між собою. Вітаючи революційні перетворення в центрі, вони визнали Тимчасовий уряд і обіцяли йому підтримку в разі проведення ним послідовної політики щодо реалізації національних, соціальних, політичних вимог українського народу. Також партії підтримали ідею скликання Всеросійських установчих зборів, які й повинні були проголосити Росію федеративною республікою і визнати за Україною права широкої національно-територіальної автономії. Партії визнали необхідність скликання Всеукраїнських установчих зборів. Різниця полягала в тому, що УСДРП і УПСР виступили за те, що спочатку мають бути скликані Українські установчі збори, які висловлять волю народу щодо

автономії України, а потім це повинні санкціонувати Всеросійські установчі збори. Тупівці відзначалися більшою поміркованістю та обережністю і вважали, що першими мають відбутися Всеросійські установчі збори. Водночас, жодна з цих партій не виступила за самочинне проголошення автономії України, будучи абсолютно впевненими, що нова демократична влада не буде створювати перешкод на шляху задоволення природних національних прагнень українців.

Характерною спільною рисою було те, що на цьому етапі партійні лідери ще досить смутно уявляли собі механізм запровадження автономії України та перетворення Росії на федеративну республіку. Ці висунуті вимоги скоріше слід розцінювати не як чітку програму дій, а лише як гасло. Підтвердженням цього є той факт, що єдиної спільної концепції федерації не існувало, кожна партія вклала своє розуміння в термін “федерація” і визначала різні можливі шляхи її реалізації. До того ж окремі непорозуміння існували й всередині самих партій.

По закінченні партійних форумів всередині партій розпочалася ретельна розробка цієї проблеми. Теоретичні пошуки її розв’язання знаходили свій відбиток на шпальтах газет. Поступово в теорії вимальовувалися основні риси майбутньої Російської федеративної республіки. Значний вплив на формування концепції федерації мали наукові розвідки відомого українського історика, Голови Центральної Ради М.Грушевського. Розроблена ним схема державно-національного устрою України, яка базувалася на принципах федералізму та народоправства, поділялася і підтримувалася більшістю українських політичних партій.

У загальних рисах запропонована М.Грушевським і партіями схема державно-політичного устрою України виглядала таким чином. Російська імперія повинна була перетворитися на федерацію, яка розумілася як спілка вільних народів, а Україна стати її членом. На чолі федерації мали стояти загальнодержавний парламент і федеральний уряд, а на чолі України –

Український Сейм із законодавчими функціями, сформований на основі територіального, партійного і національного представництва. В його прерогативи мало входити вирішення всіх справ, які безпосередньо торкалися України і виходили за межі загальноросійського федерального законодавства. Сейм повинен був бути виборним органом на принципах прямого, рівного, пропорційного і таємного виборчого права. У законотворчій діяльності допускалася можливість проведення всенародного референдуму і право народної законодавчої ініціативи. Окреслювалося приблизно й коло тих проблем, розв'язання яких віддавалося до компетенції загальнодержавного парламенту – питання війни і миру; підписання міжнародних договорів; утримання спільної армії; єдина фінансова система; нагляд за поштами, телеграфом, залізницями; однотипність карного і цивільного законодавства; контроль за дотриманням прав національних меншин і т.п. [237, с. 240].

Відстоюючи національні права України як окремого суб'єкта Російської федерації, українські політичні партії виступили із широкою програмою українізації державного і культурного життя республіки. Ця програма передбачала обов'язкове введення української мови у державних і громадських установах, суді, учбових закладах різного рівня.

На переконання українського політичного проводу реалізація на практиці цієї схеми національно-державного устрою стала б реальною гарантією забезпечення національних прав усіх народів – членів федерації. Вважалося, що справжня федерація надасть цим народам таку ж само політичну, економічну та культурну незалежність, як самостійна держава. З огляду на це, Російська федерація розглядалася лише як перший крок до Всесвітньої федерації, що проголошувалася метою, до якої мали прагнути всі народи світу.

Таким чином, можна констатувати, що на початковому етапі революції у середовищі українських політичних партій домінуючими ідеями

національно-державного будівництва були ідеї автономії і федерації. З огляду на те, що члени вищеперерахованих партій виступили ініціаторами створення загальноукраїнського політичного центру – Центральної Ради, то саме вони й формували основні напрями її політики, отримавши значне представництво в ній і зайнявши провідне становище в її керівних структурах. Тому Центральна Рада на цьому етапі головним своїм завданням вбачала практичну реалізацію автономних прав України. Легалізацію цих прав її провідні партії очікували отримати від Тимчасового уряду як центрального, правлячого органу Росії (хоча б і тимчасового). Тому жодна з них не пропонувала самочинно без санкції загальноросійського уряду проголосити автономію України. У цілому такі погляди й сподівання зумовили очікувальну позицію українських політичних партій, яку й зайняла Центральна Рада.

Визначившись із національно-державними пріоритетами, партійні лідери розуміли, що без широкої підтримки народних мас реалізація автономістсько-федералістської концепції буде неможливою. Тому, партії розгорнули широку агітацію в цьому напрямі. Насамперед, була використана трибуна Національного конгресу, що проходив у Києві 6-7 квітня 1917 р. Результатом роботи конгресу стало ухвалення рішень, які цілком відповідали програмним положенням провідних українських партій. Його делегати майже одностайно висловили переконання, що тільки широка національно-територіальна автономія України забезпечить потреби всіх народів і народностей, що живуть на її землі, а єдиною відповідною формою державного устрою Росії є федеративна демократична республіка [52, с. 54].

Свої програмні положення в сфері національно-державного будівництва представники українських політичних партій намагалися провести й через рішення численних представницьких з'їздів, що проходили в Україні навесні та влітку 1917 р. Найбільшого успіху в цьому відношенні досягла УПСР. Уже в квітні 1917 р. її лідерам вдалося очолити наймасовішу

на той час організацію селян – Селянську Спілку. Це дало можливість есерам брати активну участь в організації селянських з'їздів різних рівнів і сприяти ухваленню ними резолюцій про автономію України. Так, безпосередньо, під впливом есерів такі рішення прийняли Подільський національний з'їзд у Вінниці (5-7 квітня), Український національний з'їзд у Катеринославі (21-22 травня), Полтавський та Волинський губернські з'їзди (20-24 травня) [115, 1917, 17, 24 травня, 9 червня], повітові селянські з'їзди – Уманський, Лубенський, Білоцерківський, Остерський, Канівський, а також численні сходи сільських громад, що пройшли в травні-липні 1917 р. [115, 1917, 9 липня].

Активісти УСДРП намагалися пропагувати ідею автономії України, насамперед, на різноманітних мітингах, ініціаторами проведення яких виступала партія. Протягом травня 1917 р. осередки УСДРП організували національні маніфестації в Києві, Луганську, Одесі, Катеринославі, Ромнах, Олександрівську, де знайомили їх учасників із програмою партії і закликали створювати національні організації [130, 24, 25 травня].

Активну діяльність у цьому напрямі розгорнув СУАФ. Маючи більш підготовлені та інтелектуальні кадри, союз займався не тільки агітаційною роботою, а й налагодив видавничу справу. Рада СУАФ на засіданні 27 травня 1917 р. постановила видавати брошури та організувати лекції з метою пропаганди ідеї автономії України та федеративного устрою Російської держави. Так, партійний орган “Вільна Україна”, який виходив в Умані повідомляв, що СУАФ видрукував 10 тис. листків кооперативного журналу “Комашня”, де давалася оцінка революційних змін у країні та пояснювалося чого необхідно домагатися громадянам України. [78, 13 квітня]. На сторінках цієї ж газети друкувалися статті, які у популярній формі пояснювали суть термінів “автономія”, “федерація”, “федеративний уряд”, окреслювалися загальні риси майбутнього федеративного устрою Росії з обґрунтуванням

повноважень центральних і місцевих органів влади. Широка освітньо-пропагандистська робота в цьому напрямі проводилася й через “Просвіти” та інші громадські та культурні організації. Члени СУАФ і УРДП сприяли процесу закладання українських шкіл по селах, підшукували для них учительські кадри.

У той же час в Україні існували політичні сили, які стояли на альтернативній позиції щодо можливих шляхів національно-державного будівництва, відстоюючи ідею розбудови Української самостійної незалежної держави. Цей, як його називали, самостійницький напрям українського національного руху на початку революції був ще нечисленним, хоча й заявив про себе практично з перших днів. Так, вже на національній маніфестації в Києві 19 березня 1917 р. поряд із знаменами і транспарантами з гаслами автономії та федерації, були виставлені й гасла: “Самостійна Україна з вільною Росією!”, “Самостійна Україна з гетьманом на чолі!” та ін.

Ядром українського самостійницького табору стала Українська народна партія, яка, як уже згадувалося, відновила свою роботу наприкінці березня 1917 р. Делегати її першого з’їзду підтримали вимогу автономії України та перебудови Росії на федеративну республіку, проголосивши у постанові: “Російська держава мусить бути перебудована на федеративних основах” [130, 1917, 11 квітня]. Підтримка цієї вимоги свідчила про адекватну оцінку лідерами партії поточної політичної ситуації і абсолютно не означала, відмову партії від ідеалу самостійної української держави. Це можна розцінити лише як тактичний хід. На цьому етапі УНП розуміла гасло автономії України як певний об’єднуючий чинник, навколо якого повинні були згуртуватися всі українські політичні сили, незалежно від ідеологічних поглядів. Ця позиція партії була зазначена у декларації, надісланій у травні 1917 р. Київській Раді робітничих депутатів, яка містила такий пункт: “Об’єднання всіх українців без різниці партій в домаганні федеративного демократичного устрою Російської держави, в склад якої Україна мусить

увійти, яко повноправний член федерації, на рівні з усіма іншими націями” [115, 1917, 31 травня]. Однак, автономія та федерація не вважалися партією кінцевою метою національно-визвольних прагнень українців, а розглядалися лише як перший крок на шляху творення самостійної незалежної держави.

До самостійницького напрямку, крім УНП, належали такі політичні організації, як “Союз української державності”, “Братство самостійників”, Військовий клуб ім. П.Полуботка та ін. невеликі об’єднання. Поміж цих організацій виділявся, насамперед, “Союз української державності”, створений 2 травня 1917 р. Своім основним завданням союз поставив відновлення самостійної Української республіки, засобами досягнення вважалися влаштування віч і з’їздів з метою пропаганди цієї ідеї та створення військових одиниць, готових до боротьби за незалежну Україну.

2 червня 1917 р. у Троїцькому народному домі в Києві Союз провів мітинг, на який зібралось біля 2500 чол. З промовама виступили Герасимович, Степаненко, Хомик, Сташановський та ін. Оратори доводили, що тільки самостійність може вповні забезпечити національні права народу. Наприкінці збори ухвалили запропоновану резолюцію, яка відстоювала створення Української Демократичної Республіки на всіх етнічних українських землях (від Карпат до Кавказу) із забезпеченням прав національних меншин. З метою розв’язання українського питання на міжнародному рівні висувалася вимога обов’язкової присутності представників української нації на майбутньому мировому конгресі. Можливість федерації також визнавалася у вигляді “вільної спілки” з іншими націями [105, 1917, 6 червня].

Значною чисельністю та активністю відзначався й Український військовий клуб ім. П.Полуботка, який займався організацією українських національних військових частин. Тільки в Києві він нараховував біля 5000 організованих членів [105, 1917, 4 квітня]. У статуті клубу зазначалося, що головною метою товариства є “згуртування і стоваришування в одій сім’ї усіх

вояків, лікарів і військових урядовців української народности під прапором: Федеральної Росії – Автономної України” [119, 1917, 28 березня].

Ідею самостійної незалежної України підтримувала й Українська демократично-хліборобська партія. Хоча її установчий з’їзд, ухваливши основні положення партії, пропонував вирішити національне питання шляхом перетворення Російської імперії на федеративну демократичну республіку з входженням до її складу України на правах широкої національно-територіальної автономії [119, 1917, 9 липня]. Тобто настрої делегатів з’їзду збігалися з домінуючими на той час в українському суспільстві автономістсько-федералістськими сподіваннями.

Але вже в процесі закладання місцевих осередків і розробки партійної програми провід УДХП остаточно став на позиції самостійництва. Зміну пріоритетів у розумінні національно-державного статусу України закріпила офіційна програма партії, якою був визнаний проект, написаний В.Липинським і виданий у жовтні 1917 р. у Лубнах. Основоположним принципом у цьому стратегічному питанні програма називала принцип суверенності України. Згідно програми, суверенну незалежну Українську державу мали проголосити Українські установчі збори, вони ж повинні були розробити й головні принципи державно-політичного ладу України [54, с. 131]. Водночас принцип федералізму в програмі повністю не відкидався. Федерація вважалася можливою при дотриманні певних умов: “ми тільки стоїмо непохитно на тому становищі, що новий союз народу українського з народом російським може бути союзом вільного з вільним і рівного з рівним, союзом двох рівноправних і рівновартних державностей, союзом во ім’я спільних інтересів, двох суверенних народів” [54, с. 135].

Таким чином видно, що партії й організації самостійницького напрямку, стоячи на позиції Української незалежної держави, водночас вбачали за потрібне на цьому етапі підтримувати ідею перебудови Росії на федеративну республіку й Центральну Раду в її домаганнях автономії України.

Різне розуміння окремими політичними силами кінцевої мети національно-визвольної боротьби зумовило протистояння всередині українського національного руху. Партії федералістського спрямування зайняли практично ворожу позицію щодо ідеї самостійності України, вважаючи, що це не відповідає її інтересам і є проявом “шовінізму”. М.Грушевський 4 квітня 1917 р. на спільному засіданні Президій Центральної Ради, ВК громадських організацій, Ради робітничих депутатів, воєнної Ради Київського гарнізону, коаліційної Ради студентства і представників соціалістичних партій заявив, відповідаючи на звинувачення в самостійництві: “Така течія існує, але дуже слабка. Вона зустрічає опозицію з боку організованої більшості свідомих українців. Проти такої течії ми будемо виступати найкатегоричнішим чином” [105, 1917, 6 квітня].

Усіма засобами лідери українських політичних партій федералістського спрямування прагнули обмежити можливість пропагувати свої погляди прибічникам самостійного розвитку України. Так, на Національному Конгресі не були допущені до оголошення доповіді, які відстоювали інші підходи щодо розв’язання національної справи, окрім автономії та федерації. Або, наприклад, Рада СУАФ, визнавши “Катехізіс Українця” видавництва “Вернигора” шовіністичною книгою, порадила своїй книгарні не брати її для продажу [119, 1917, 1 червня]. Але повністю ізолювати своїх опонентів, безумовно, було неможливо.

Попри всю свою відносну нечисленність, представники самостійницького напрямку відзначалися надзвичайною активністю. Без їхньої участі не пройшов жоден представницький з’їзд перших місяців 1917 р. Як правило, на цих зібраннях вони виступали із пропагандою своїх переконань, доводячи їхню правомірність. Звіти про ці форуми, що містилися в пресі, свідчать, що самостійницькі гасла часом викликали значний резонанс і співчуття з боку делегатів. Тому присутнім на зборах есерам, еседекам, тупівцям доводилося іноді, як, наприклад, на I Всеукраїнському військовому

з'їзді, докладати багато зусиль, щоб домогтися прийняття резолюцій автономістсько-федеративного спрямування. Спочатку це вдавалося зробити, використовуючи, окрім інших аргументів, і особистий авторитет таких лідерів Центральної Ради, як М.Грушевського, В.Винниченка, С.Петлюри та ін.

Прагнучи нейтралізувати агітацію самостійників, партії федералістського спрямування намагалися переконати маси українства у тому, що вимога незалежності є домаганням поміщиків і капіталістів, яка відповідає їхнім класовим завданням, не має нічого спільного з інтересами трудящих і означає збереження буржуазно-поміщицького ладу. Їхні партійні агітатори доводили, що в умовах автономії у демократичній республіці Росії можна побороти слабосилу українську буржуазію і встановити в Україні справедливий соціально-економічний устрій. Так, наприклад, на Всеукраїнському селянському з'їзді в червні 1917 р. один із лідерів УСДРП Б.Мартос заявив, що “Самостійники це люди, які хочуть самодержавства, хочуть, щоб було так, як за старого ладу, лише щоб вони самі панували над бідним народом, ... самостійники як не самі поміщики – то поміщицькі сини...” [119, 1917, 11 квітня].

Іншим “контраргументом” проти самостійності була теза про “недемократичність” таких поглядів. Коментуючи роботу II Всеукраїнського військового з'їзду, “Робітнича газета” писала: “У нас тепер як раз справа з цим склалась так, що “самостійність” обороняють люди недемократичного складу, шовіністи, людожерні націоналісти, а почасти й монархісти”. Закінчувалася стаття таким висновком: “І через те ми гадаємо, що перемога була не за автономістами, а за демократами, не за гетьманами, а за народоправством” [130, 1917, 16 червня]. Тобто, проводилася думка, що за умов самостійності не може існувати демократичний суспільний лад, що це автоматично передбачає монархію.

Безумовно, подібні звинувачення не мали під собою реального підґрунтя, бо, як відомо, УНП підтримувала ідею необхідності

соціалістичних перетворень. З іншого боку, жодна політична організація самостійницького спрямування не виступала за відродження монархії, всі вони проголошували необхідність закріплення демократичної республіки з забезпеченням усіх прав і свобод кожного громадянина та окремої нації. (Навіть несоціалістична УДХП в період революції не підтримувала ідею монархії, вона з'явиться вже пізніше, в 20-х роках на імміграції в теоретичних розробках Українського союзу хліборобів-державників). Але з огляду на низький рівень освіченості та політичної культури селянських мас і робітництва такі форми агітації мали певний ефект. Така непримиренна позиція провідних партій Центральної Ради щодо самостійницьких поглядів не сприяла консолідації українських політичних сил і компрометувала у свідомості громадськості ідею самостійної незалежної української держави.

У цілому ж, на цьому етапі автономістсько-федералістська політика Центральної Ради знаходила абсолютну підтримку з боку переважної частини української громадськості. Провівши ряд організаційних заходів і маючи офіційну підтримку загальноукраїнських представницьких форумів, вона вважала себе цілком правочинною вступити від імені всього українського народу в переговори з Тимчасовим урядом із домаганням надання Україні статусу національно-територіальної автономії.

Третя сесія Центральної Ради за підтримкою всіх політичних сил ухвалила рішення щодо посилки в Петроград до Тимчасового уряду делегації для розв'язання української проблеми – визнання автономії України [52, с. 83-84]. Лідери Центральної Ради та українських політичних партій сподівалися на позитивну відповідь. Але ці сподівання не справдилися. Тимчасовий уряд, не дивлячись на проголошене ним скасування всіх національних обмежень, в реальній політиці залишився прибічником традиційної шовіністичної політики старого режиму. Урядова комісія 20-21 травня 1917 р., обговоривши українську проблему в присутності членів

делегації, категорично відхилила всі вимоги українців – від видання акту про автономію України до визнання компетенції Центральної Ради.

Таке поводження загальноросійського центрального уряду підривало довіру до нього з боку українських політичних партій і громадськості. Відповідь, опублікована в газетах, викликала хвилю обурення і протестів з боку населення. Ці настрої відбивалися на сторінках преси та ухвалях партійних форумів.

3–6 червня 1917 р. у Києві відбулася загальнопартійна конференція УПСР. Показово, що її робота розпочалася в умовах, коли в партії проходив процес оформлення окремої “лівої” або “інтернаціоналістської” течії. З огляду на те, що ця течія складалася майже виключно з представників організацій, які діяли на терені лівобережної України – Полтавщини та Харківщини, найбільш поширеною її назвою стала “лівобережна”. До її складу входили А.Заливчий, Л.Бочковський, Р.Матяш, Н.Калюжний, М.Литвиненко, Л.Ковалів та інші [387, с. 85]. “Лівобережці” 30 травня – 2 червня 1917 р. в Полтаві провели окрему конференцію, ухваливши на ній низку резолюцій з усіх програмних питань. З деяких питань позиція конференції значно відрізнялася від постанов установчого з’їзду УПСР. Спираючись на рішення власної конференції, на загальнопартійному форумі представники цієї течії зайняли особливу позицію практично з усіх проблем.

Головними питаннями обговорення на конференції були ставлення партії до Тимчасового уряду та національна проблема. Ці два питання стали предметом гострої дискусії. Робота конференції розпочалася з доповіді голови партії М.Ковалевського про перебіг переговорів української делегації з Тимчасовим урядом. Наприкінці виступу доповідач запропонував висловити недовіру Тимчасовому уряду, розірвати з ним будь-які відносини і приступити самим до розбудови автономного ладу. Ця пропозиція знайшла підтримку в усіх делегатів конференції. Більшість з них основним критерієм політичної оцінки загальноросійського уряду вважала його ставлення щодо

перспективи перетворення Росії у федеративно-демократичну республіку та надання Україні прав широкої автономії. А оскільки уряд негативно сприйняв національні вимоги українців, то й ставлення до нього з боку партії мало бути негативним. [57, 1917, 20 червня].

Своєрідну позицію в цьому питанні зайняли “лівобережці”, наполягаючи на тому, що ставлення партії до Тимчасового уряду повинно визначатися в загальнодержавному масштабі, а критерієм має бути не національний, а класовий підхід з огляду на його склад – буржуазний, коаліційний, чи соціалістичний. А оскільки уряд був коаліційним, а не повністю соціалістичним, то й ставлення до нього мало бути негативним. Л.Ковалів застерігав партію, щоб вона не зійшла з класової позиції і не піддавалася впливам буржуазної ідеології, тобто самостійницьким ідеям. Подібні виступи “лівобережців” були піддані гострій критиці з боку інших делегатів, що звинувачували їх в “общероссизме”.

Конференція ухвалила з цього питання резолюцію, яка відбивала позицію більшості. Відмова уряду в наданні Україні національно-територіальної автономії трактувалася як “нерозуміння інтересів усіх народів Росії”, тому ставилася вимога “ліквідації сучасного коаліційного міністерства та створення уряду з представників революційної демократії”. У документі також зазначалося, що така політика “грає в руку буржуазним шовіністичним течіям, розвиваючи самостійницькі тенденції серед напівсвідомих широких мас українського народу” [57, 1917, 20 червня]. Останнє положення резолюції підтверджує висловлену вище тезу, що для соціалістичних партій, зокрема, для УПСР, самостійність ототожнювалася з буржуазним шовінізмом.

При обговоренні національної програми партії окреслилося три різних підходи, не зважаючи на те, що в принципі всі делегати конференції стояли на ґрунті федералізму. Частина делегатів на чолі з Й.Маєвським (виголосив на конференції доповідь з національного питання) вважала, що не має підстав для утворення федерації з народів колишньої Росії з огляду на дуже слабкий

зв'язок між різними націями, який до того ж підживлявся поточною централістичною політикою російської демократії. Тому, на думку цієї групи (яка пізніше отримала назву конфедералістів), гаслом партії мусила бути конфедерація незалежних республік, вільним членом якої стала б й Україна, будучи одночасно федерацією окремих українських земель. Однак більшість делегатів залишилася на позиції федерації.

Група делегатів-“лівобережців” запропонувала прийняти резолюцію, ухвалену на Крайовій Лівобережній конференції, в якій акцентувався соціальний аспект, а проблема вирішення національного питання була поставлена у прямий зв'язок від встановлення соціалістичного устрою: “1. Національне питання розв'язується нами, як одна з проблем соціального програму. 2. Тільки з повним знищенням соціального гніту може бути цілком знищена національна неволя. 3. Українське питання розглядається нами як конкретне питання загального принципу” [44, с. 11].

Ця пропозиція також не була підтримана більшістю делегатів. З огляду на чисельну перевагу “центру” вдалося відстояти позицію установчого з'їзду партії і закріпити її в постанові конференції, тобто необхідність підтримки “перетворення Російської держави на федерацію територіально-національних одиниць з забезпеченням в їх межах прав національних меншин”. Водночас певним успіхом “лівобережців” можна вважати внесення в постанову положення, що цілком національне питання буде розв'язане лише в умовах соціалістичного ладу.

Сприяття реалізації національної програми партії повинна була фракція УПСР у Центральній Раді. Тому конференція розглянула окремо питання “Тактика партії в національній справі під теперішню хвилю і директиви фракції УСР в Центральній Українській Раді”. Резолюція визначалася радикальністю вимог – негайно приступити до фактичного проведення в життя національно-територіальної автономії України; на основі

пропорційного представництва скликати в найближчому часі Українські територіальні збори для вироблення і затвердження автономного статуту України; зібрати з'їзд недержавних народів Росії [57, 1917, 20 червня].

Таким чином, аналіз ухвалених партійним форумом документів свідчить про значне полівиння партії в національному питанні. Фактично з усіх партій федералістського напрямку УПСР на той момент займала найрадикальнішу й найбільш рішучу позицію. До того ж перебіг дискусії на нарадах загальнопартійної конференції показав, що в партії на ґрунті різного розуміння шляхів розв'язання національної проблеми окреслилося три течії. Найчисельніша “центр” на чолі з М.Ковалевським, “праві” або “конфедералісти” – Й.Маєвський, І.Пугач та ін., “ліві” або “лівобережці” – А.Заливчий, Л.Ковалів, Г.Михайличенко та ін. Але на той момент ці розбіжності ще не мали вирішального значення і не привели до розколу єдиної партії, бо прибічники різних течій підтримували домагання Центральної Ради щодо реалізації автономних прав України. Про що від імені “лівобережців” і заявив Г.Михайличенко, підкресливши, що: “Справою першорядної ваги в діяльності Центральної Ради є переведення в життя автономії” [57, 1917, 20 червня]. Водночас, на конференції не було вироблено чіткого механізму реалізації цього наміру.

УСДРП, яка не проводила на той час загальнопартійних форумів, висловила своє негативне ставлення до рішення Тимчасового уряду на сторінках преси та на зборах місцевих осередків. Фракція українських соціал-демократів у Київській раді робітничих і солдатських депутатів на її засіданні на початку червня 1917 р. намагалася провести резолюцію, яка називала помилкою негативне відношення центрального уряду до вимог Центральної Ради, “бо це відношення роз'єднує революційні сили на Україні і сприяє недовіррю одної частини революційної демократії до другої, тим більш небажане, що вимоги Української Центральної Ради є, власне, ні що інше, як підготовка автономного ладу, противників котрого нема серед щиро-

демократичних кол на Україні, до якої б національності вони не належали, затвердження ж його передається Всеросійським Установчим Зборам” [130, 1917, 11 червня].

З цього документу видно, що позиція еседеків була значно поміркованішою в порівнянні з есерами. Вони не пропонували як есери рішучих дій з боку української влади щодо самочинного запровадження автономії, а підтверджували висловлену раніше тезу, що це повинні затвердити Всеросійські установчі збори. Однак навіть така поміркованість не відповідала загальній налаштованості депутатів Київської ради, які відхилили цю резолюцію, прийнявши резолюцію меншовиків, де зокрема зазначалося: “самостійне переведення в життя підстав автономії України до скликання Всеросійських Установчих Зборів несе в собі небезпеку для загальноросійської революції” [130, 1917, 11 червня].

Ще більш обережнішу позицію зайняли УРДП і СУАФ. 25 травня 1917 р. Рада СУАФ обговорювала результати переговорів між Тимчасовим урядом і українською делегацією і вирішила, що ще не час “приходити до певних виступів, бо справа ще не вияснилася і переговори ведуться далі до остаточної відповіді уряду” [119, 1917, 30 травня]. Однак й після офіційної відповіді уряду ніяких заяв не послідовало.

Така нерішуча позиція провідних українських партій впливала на рішення Центральної Ради. На засіданнях її Четвертої сесії було розглянуто це питання. Після закритого обговорення сесія ухвалила резолюцію, внесену фракцією українських есерів, але відредаговану. Мабуть під тиском еседеків і есефів документ втратив есерівський радикалізм, бо до нього не потрапили вимоги рішучих дій з боку української влади, на яких наполягали есери. Хоча у документі й містився заклик до народу “організовуватися і приступити до негайного закладання підвалин автономного ладу на Україні”, водночас Центральна Рада висловлювала занепокоєння, що відмова Тимчасового уряду може направити стихійний український рух “по небажаному напрямку” і

постановляла “ще з більшим напруженням сил стати до організації і направлення того руху, щоб не довести край і всю Росію до анархії й занепаду здобутків революції” [52, с. 101]. Тобто інтереси “єдиного загальноросійського революційного руху” визнавалися вищими за національні.

На цих же зборах було прийнято рішення негайно видати до українського народу універсал, у якому пояснити суть домагань української демократії, охарактеризувати завдання по досягненню автономії України разом з іншими національностями, що мешкають в українських землях.

Такі рішення українського загальнонаціонального органу на той момент не відбивали загального настрою, який опанував Києвом після опублікування негативної відповіді Петрограда. Зокрема, проти політики уряду рішучо виступили делегати Всеукраїнського селянського з'їзду, які водночас висловили невдоволення й “млявими” діями Центральної Ради. Поглибленню напруженості сприяла й звістка, що надійшла в дні роботи з'їзду, про заборону Тимчасовим урядом II Всеукраїнського військового з'їзду, який мав днями відкритися. Цей крок був розцінений як антиукраїнська акція, адже в ті дні у Петрограді проходив польський військовий з'їзд, скликався Всеросійський з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів. До того ж це була перша заборона будь-якого форуму з часу повалення самодержавства. Всі ці обставини ще більше загострювали ситуацію.

В атмосфері крайнього нервового збудження, незважаючи на заборону, 5 червня у Києві почав роботу II Всеукраїнський військовий з'їзд, на який прибуло 2308 делегатів, що представляли понад 1,6 млн. солдатів. Серед делегатів було багато представників організацій самостійницького напрямку. У багатьох виступах лунали заклики до повного розриву з Тимчасовим урядом і припинення будь-яких переговорів із ним. На противагу першому з'їзду, лідерам Центральної Ради не вдалося схилити його делегатів до поміркованої позиції – схвалена вояками постанова категорично наполягала:

“З’їзд пропонує Українській Центральній Раді з цього приводу до уряду більше не звертатися і негайно приступити до фактичного втілення в життя основ автономного ладу” [429, Т. 1, с. 63-64].

Центральна Рада, вочевидь, могла б скористатися цією хвилиною справді народного антиурядового обурення, проте лідери її провідних партій не виявили достатньої твердості, побоюючись, щоб їхні дії не викликали ворожості та каральних акцій з боку центральної влади. Водночас збуджений настрій українських мас свідчив про те, що далі зволікати не можна. Делегати військового з’їзду відмовилися залишити Київ і заявили про свою рішучу позицію вдатися до найрадикальніших заходів у разі відмови Центральної Ради прийняти відповідні рішення. Кожен день, а то й година зволікання могли призвести до стихійного вибуху з непередбачуваними наслідками. Все це змушувало Центральну Раду вдатися до конкретних кроків. Тому, щоб зберегти й закріпити ініціативу вона 10 червня 1917 р. прийняла свій I Універсал.

З огляду на це, ухвалення I Універсалу, який тодішніми політичними діячами і сучасними дослідниками трактувався й трактується як самочинне проголошення автономії України, слід розглядати не як закономірний результат позиції провідних українських партій, а лише як наслідок конкретної політичної ситуації. Тільки реальна загроза втратити провід у національно-визвольному русі і віддати його самостійникам примусила лідерів Центральної Ради, які водночас були й лідерами відповідних українських партій, піти на такий радикальний крок.

На обговорення членам Центральної Ради було винесено два проекти Універсалу, підготовлених фракціями УПСР і УСДРП. Проект есерів мав досить короткий текст і відзначався більшою радикальністю з огляду на позицію партії з національного питання: “Настав день повного визволення України, коли український народ і орган його волі У.Ц.Р., беруть у свої руки творення нових форм національного життя і проголошують Україну

автономною державою з власним законодавчим органом. Автономний український уряд має провести всі необхідні політичні та соціально-економічні реформи та вибори до Установчих Зборів України, яким належить встановити остаточно державний устрій України” [273, с. 351]. У такій редакції Універсал не міг влаштувати ні есдеків, ні тим паче радикал-демократів. Тому більш придатним вважався варіант, написаний В.Винниченком.

Перебіг дискусій навколо прийняття I Універсалу показав різницю в підходах провідних українських партій щодо тактики реалізації автономії України. Зважаючи на цю різницю реальний політичний курс формувався як компроміс між партіями. Не дивлячись на те, що фракція УПСР у Центральній Раді була найчисельнішою, їй не вдавалося в повній мірі проводити партійні настанови, в тому числі й у питаннях національно-державного будівництва. На це справедливо вказували делегати партійних форумів, зазначаючи, що позиція партії в цілому була радикальнішою від позиції її фракції. Маючи більш підготовлені в теоретичному відношенні кадри, есдекам і радикал-демократам (пізніше есефам) часто вдавалося нейтралізувати радикальність есерів і проводити свої більш помірковані рішення. Однак на П'ятій сесії Центральної Ради, що прийняла ряд постанов, які можна розцінити як перші практичні кроки до автономізації України, есерам вдалося частково провести ряд власних положень.

Так, при обговоренні Декларації Генерального Секретаріату 26 червня на голосування було винесено дві резолюції – есдеків і есерів. Більшістю голосів ухвалили есерівський варіант, де Генеральний Секретаріат іменувався “найвищим народоправним органом українського народу і його найвищою владою” і зобов'язаний був представити на розгляд Центральної Ради доповідь про Українські установчі збори, скликання яких відповідало інтересам українського народу [52, с. 134]. Саме за настійною вимогою фракції УПСР 28 червня Центральна Рада обговорила питання про скликання

територіальних установчих зборів. Було прийнято рішення про створення спеціальної комісії, якій доручалося виробити проект документу, де б роз'яснювалися питання організації цих Зборів. Це означало, що справа скликання Українських установчих зборів переводилася з сфери теорії на практичну основу, а значить й просування на шляху до автономізації.

Іншими важливими кроками Центральної Ради стало ухвалення на цій сесії рішення щодо створення двох комісій – комісії для розробки Статуту автономії України та комісії по скликанню з'їзду народів, що добиваються федеративного устрою держави. Створення комісії у справі скликання з'їзду народів відбивало наявність в українському проводі месіанських ідей щодо ролі Києва в справі об'єднання слов'янських народів, обґрунтування яких в свій час зробив М.Костомаров. З другого боку українські лідери таким чином намагалися заручитися підтримкою інших недержавних народів у боротьбі за автономію та перетворення Росії на федеративну республіку, відчуваючи (або скоріш так розцінюючи), слабкість власного національно-визвольного руху.

Проголошення I Універсалу, розгляд подібних питань і ухвала конкретних рішень Центральною Радою, буквально шокували Тимчасовий уряд. У Петрограді зрозуміли, що подальше зволікання з розглядом українського питання стає дедалі небезпечнішим. У центра існувало дві альтернативи розв'язання цієї проблеми – застосувати силу і розігнати Центральну Раду та створені нею органи, або стати на шлях переговорів, у ході яких в чомусь піти назустріч вимогам українців, знявши тим самим очевидну напругу в стосунках. Розвитку сценарію за першим варіантом заважала тогочасна політична ситуація, яка надзвичайно ускладнилася для Тимчасового уряду з провалом червневого наступу російської армії на Південно-Західному фронті. Необхідно було враховувати й те, що українському проводу вдалося дійти згоди з місцевими організаціями

загальноросійських і національних політичних партій щодо делегування їхніх представників до складу УЦР. Тому, не без внутрішньої боротьби, під тиском обставин уряд змушений був піти другим шляхом – шляхом переговорів.

Перед українським політичним проводом також стояло дві альтернативи після проголошення I Універсалу. Перша – ігнорувати центральний уряд і спираючись на піднесення національних почуттів значної частини населення перебрати на себе всю повноту влади і самочинно, не дочікуючись санкції Всеросійських установчих зборів, розпочати запровадження автономії в життя, насамперед, проведення необхідних політичних і соціально-економічних реформ. Друга – піти на переговори й надалі вимагати від загальноросійської влади законного визнання за Україною прав автономії, не роблячи при цьому рішучих кроків щодо її самочинного запровадження.

Лідери українського національного руху, які водночас були й лідерами провідних українських партій не наважилися обрати першу альтернативу, вступивши в переговори з Тимчасовим урядом. Таким чином, і Петрограду, і Києву бракувало рішучості в провадженні жорсткої лінії поведінки. Зразу ж після створення Центральною Радою комісії для розробки Статуту автономії України до Києва терміново прибула поважна делегація у складі чотирьох міністрів Тимчасового уряду – О.Керенського, М.Терещенка, І.Церетелі, М.Некрасова, які протягом 28-30 червня проводили переговори з українським керівництвом.

Підсумкам переговорів і обговоренню проекту II Універсалу (як компромісного документа) були присвячені спеціально чотири закритих засідання Центральної Ради, на яких прозвучала позиція українських партій. В історичній літературі II Універсал частіше оцінюють як певний крок назад українського проводу. Самі лідери Центральної Ради також відчували це. Показовим з цього приводу є виступ М.Ковалевського 30 червня 1917 р. на засіданні Центральної Ради. У ньому відчуваються сумніви щодо вірності прийнятого рішення: “Багато з нас думає, що прийняттям цієї згоди ми

зробили крок назад, що ми не тільки не набули нічого, але й втратили. Се треба вяснити, щоб ні в одного з нас не осталось жодних знаків запитання. Чи Генеральний комітет єсть, чи його нема? Чи полки українські будуть формуватись, чи ні? Чи даємо ми сим Універсалом обов'язательство припинити формування українського війська, чи ні? Чи взагалі даємо ми сим Універсалом вексель припинити нашу попередню діяльність, чи ні? Ось питання, на котрі повинна бути дана відповідь! Один з моїх товаришів по фракції влучно висловився, що віднині з сим Універсалом барометр українського руху впав” [52, с. 147]. Як завжди позиція есерів виявилася найбільш радикальною, частина їх фракції взагалі пропонувала перервати переговори з делегацією Тимчасового уряду. Це викликало бурхливу негативну реакцію з боку представників соціал-демократів, емоції сягнули такого рівня, що ледь не дійшло до бійки між М.Авдієнком і П.Христюком. Але в результаті голосування пройшла думка есдеків – Центральна Рада дозволяла В.Винниченку продовжити переговори з І.Церетелі в присутності неукраїнської демократії [52, с. 151].

Таким чином, більш поміркована позиція соціал-демократів за підтримки інших фракцій, і насамперед, радикал-демократів, зумовила в цілому позицію українського національно-представницького органу. В результаті переговорів було досягнуто угоди між обома сторонами. На її підставі Тимчасовий уряд 3 липня 1917 р. видав Постанову, якою по-суті визнав право України на автономію, а Центральна Рада – свій II Універсал.

Ухвала II Універсалу показала, що Центральна Рада не була психологічно готова до того, щоб перебрати на себе всю повноту влади. Прийняття цього документу фактично означало відмову українського проводу від ініціативи та самостійності в провадженні політичних і соціально-економічних реформ. Його політика залишилася в фарватері загальної політики Тимчасового уряду, який вдався до тактики постійного затягування вирішення всіх нагальних проблем і, насамперед, національної.

Така позиція цілком відповідала реформістській суті провідних українських партій, які надавали перевагу реформістському шляху розвитку перед революційним, включаючи й найбільш радикальну серед них – УПСР.

Нерішучість і невизначеність позиції лідерів Центральної Ради в повній мірі виявилася під час виступу українського полку ім. П.Полуботка 4-6 липня 1917р. В історичній науці і досі залишилися не до кінця з'ясованими деякі деталі цієї події, а також різні трактування причин і цілей виступу. Серед причин виступу полуботківців частіше називається невдоволення національною політикою Центральної Ради (зокрема, ухвала II Універсалу) і бажання прискорити процес самовизначення України як незалежної держави. Висловлюється припущення, що організаторами цієї акції були самостійники і особисто М.Міхновський. Водночас аналіз існуючих документів не підтвердив його безпосередню участь. Остаточо недоведеним є й той факт, що саме цей виступ став головним приводом для його усунення з Києва та відправки на Румунський фронт.

Метою даної роботи не є детальний розгляд особливостей виступу полуботківців. Деталі цієї події відтворені у науковій літературі [396]. Нас цікавить реакція лідерів Центральної Ради. Загально відомо, що в плани керівництва виступом входило передати всю повноту влади в руки Центральної Ради, тому воно очікувало з боку останньої розуміння та підтримки своїх дій. Однак, першою реакцією з боку лідерів українського державного органу була розгубленість, потім відмежування від дій полуботківців, а згодом і рішуче їх засудження. Така реакція підтверджує висловлену вище думку щодо неготовності Центральної Ради одноосібно очолити процеси державотворення на тому етапі. Провал виступу полуботківців і поведінка лідерів Центральної Ради в цій ситуації стали, мабуть, першим серйозним розчаруванням для частини активного національно налаштованого вояцтва, посяли перший сумнів в успіху українського визвольного руху. До того ж цей випадок черговий раз довів,

що для провідних українських партій ідеалом і метою на той час була Російська федеративна республіка, за межами якої вони не уявляли України.

Протягом літа 1917 р. українські партії продовжували теоретичну розробку проблем федерації, насамперед, радикал-демократи. Робота П'ятої сесії Центральної Ради співпала з партійною конференцією УРДП (25-28 червня 1917 р.), рішення якої істотно вплинули на подальший розвиток партії. Конференція ухвалила проект оновленої програми партії і, як зазначалося вище, прийняла нову назву партії – УПСФ. Прийнявши таку назву партії, її члени начебто проголошували тим самим своє програмне “крredo” щодо шляхів національно-державного будівництва. Федеративний устрій держави партія вважала як найбільш придатний для реалізації національних інтересів і потреб будь-якого народу. Тому федерація народів колишньої Російської імперії розглядалася як початок і приклад більш широкої європейської і навіть світової федерації [119, 1917, 4 липня].

Лідери партії також відстоювали позицію, що право на самовизначення повинно належати не тільки націям, а й окремим краям (областям), які мають особливі географічні й економічні умови (наприклад, Сибір, Туркестан, Надволзька обл. та ін.). При цьому таке право не повинно було обмежуватися у часі. Якщо будь-який народ чи край не заявив про своє бажання стати окремим суб'єктом федерації під час її створення, то це право мало залишатися за ним і реалізуватися у будь-який момент.

У доповіді О.Шульгіна “Федеративний лад у Росії” визначалася й роль Всеросійських установчих зборів: “Установча Рада Росії повинна вирішити справу федеративної перебудови Росії принципово, і в разі рішення 2/3 кількості делегатів від певної національної території чи області скликалася б місцева законодавча рада для прийняття конституції автономної одиниці на принципах, вироблених загальноросійською “Установчою Радою” [119, 1917, 29 червня].

Значну увагу національному питанню приділив й II з'їзд УПСР, який відбувся 17-19 липня 1917 р. Основною метою з'їзду було прийняття партійної програми і статуту, вибори ЦК. При обговоренні фактично кожного положення програми виникали бурхливі дебати. Щодо визначення шляхів розв'язання національної проблеми ситуація в партії залишилася незмінною – три різні фракції, три різні підходи, які чітко означилися ще на червневій конференції. Однак, в остаточно прийнятому варіанті партійна програма підтвердила попередні вимоги партії – перебудова Російської держави на федерацію рівноправних, національно-територіальних республік із забезпеченням у їх межах прав національних меншостей. Суттєвим доповненням стало висунення принципу соборності українських земель: “Партія буде боротися за те, щоб Україна приступала до федерації з іншими народами як демократична республіка в своїх етнографічних межах, незалежно від сучасної державної приналежності українських земель” [37, с. 18].

У цілому перебіг дискусій на з'їзді засвідчив про значне “полівіння” партії і посилення в ній позицій “лівобережців”, яким вдалося провести до програми ряд своїх положень. У частині національній – одну з головних їхніх тез про те, що цілковите розв'язання національного питання можливе тільки в межах соціалістичного ладу за умов знищення соціального гніту [37, с. 17].

“Полівіння” партії виявилось й при обговоренні проблеми Всеросійських і Українських установчих зборів. Не дивлячись на те, що II Універсал не висловився за необхідність скликання Українських установчих зборів, делегати з'їзду поставили це питання на чергу дня, ухваливши відповідну резолюцію. Резолюція більш чіткіше окреслила повноваження Українських установчих зборів – на них покладалося встановлення політичного ладу, проведення всіх соціально-економічних реформ, проголошення суверенітету України, визначення умов, на яких Україна ввійде до федерації з іншими народами колишньої Російської імперії.

Делегати визначили й термін скликання Українських зборів – жовтень 1917 р. Центральній Раді було запропоновано на найближчій сесії обрати комісію для розробки виборчого закону. Організаційну роботу щодо виборів повинні були взяти на себе новообрані органи місцевого самоврядування, погоджуючи свої дії тільки з Центральною Радою і Секретаріатом внутрішніх справ. Фактично, це означало заклик до ігнорування центрального уряду.

Ще більший радикалізм виявився в питанні ставлення до Всеросійських установчих зборів. Значна частина з'їзду висловилася проти участі у виборах до них, мотивуючи це тим, що доля України повинна вирішуватися на Українських зборах, а доля федерації – на Конгресі делегатів від національних Установчих зборів усіх народів Росії. Меншість, в принципі погоджуючись з такою позицією, з огляду на тактичні міркування висловилося за участь у виборах виключно з метою створення федерації. З цього питання так і не вдалося дійти згоди й ухвалити єдину резолюцію, тому було прийнято рішення про потребу його додаткового розгляду на засіданні фракції УПСР в Центральній Раді та на зборах місцевих організацій [57, 1917, 21 вересня].

Таким чином, II партійний з'їзд есерів показав, що позиція партії щодо національно-державного будівництва в цілому була значно лівіша від позиції Центральної Ради і, що принаймні, теоретично партія припускала можливість самочинного впровадження автономії України, але при цьому річ не йшла про можливість утворення власної національної держави. Однак, як зазначалося вище, УПСР мала досить обмежені можливості щодо реалізації власного партійного курсу через постанови Центральної Ради, бо натикалася на протидію з боку більш поміркованих есдеків і есефів.

УСДРП на цьому етапі у питаннях теоретичного обґрунтування ідеї федералізму дещо відставала від інших українських політичних партій. Якщо есери, есефи протягом весни – початку осені провели декілька загальнопартійних форумів, на яких у процесі обміну думками розроблялися

схеми можливого національно-державного устрою України й Росії, намічалися основні напрями тактики щодо їх реалізації, давалися конкретні настанови партійним фракціям у Центральній Раді, то есдеки ж після квітневої конференції аж до жовтня 1917 р. не скликали жодних загальнопартійних зборів, не проводилося з цього приводу й широких дискусій на шпальтах партійної преси.

Певним висловом позиції партії з національного питання можна вважати рішення I Всеукраїнського робітничого з'їзду (11-14 липня 1917 р.), на якому фракція УСДРП складалася з 160 осіб при загальній кількості делегатів біля 300. Від фракції виступило два доповідача з цієї проблематики. Д. Антонович у своєму виступі “Установчі Збори і Українське робітництво” обґрунтовував думку щодо необхідності скликання спочатку Українських установчих зборів, на яких мають бути вироблені конкретні форми автономії, а потім вже з цими рішеннями йти на Всеросійські збори.

Своєрідне розуміння автономії виклав М. Ткаченко, зазначивши: “Наше розуміння автономії – се повний перехід в руки народу всієї влади на підвалинах чисто революційно-наукових, себто національно-територіальна, а не вузько обмежена національна автономія ... Отже, автономія України, се не лише розвій нашої культури, розвиток продукційних сил на Україні, але й поширення Українського пролетарського руху по шляху його простування до соціалізму” [130, 1917, 13 липня]. Як видно, ці доповіді мало що дали в плані розробки конкретних заходів запровадження автономного устрою в Україні.

Але при тому, як показав попередній аналіз ситуації навколо переговорів із Тимчасовим урядом, ухвалення I та II Універсалів саме ця партія мала суттєвий вплив на формування української національної політики. Пояснювалося це тим, що саме її представники навесні-влітку 1917 р. займали фактично домінуюче становище у керівних структурах – у Комітеті Центральної Ради та у перших трьох складах Генерального Секретаріату. Чисельна перевага есдеків у керівних органах пропорційно не

відповідала їхньої загальної чисельності та реальним впливам серед широких народних мас. У цьому УСДРП суттєво поступалася есерам (про що вже зазначалося), але водночас вона мала такі переваги як досвід дореволюційної організаційної роботи, більша політична підготовленість та авторитетні й активні кадри. Можна сказати, що такі переваги мала й УПСФ, навіть у питанні професійності й освіченості кадрів ще й більші. Але в умовах загального захоплення соціалістичними ідеями її сприймали переважно як ліберально-буржуазну партію і тому соціалістичний провід намагався всіма можливими засобами обмежити її участь у діяльності урядових і державних структур. Саме ці обставини й призвели до того, що ключове положення на цьому етапі зайняли еседеки, які об'єктивно не були ні теоретично, ні практично готові до цього.

Все ж таки, не зважаючи на суттєві недоліки політики українського національного проводу, на початок липня 1917 р., були й певні зрушення – Україна набула правового статусу окремого територіально-адміністративного утворення з власним представницьким органом. Однак цей статус необхідно було зберегти й закріпити, для чого й робилися конкретні кроки.

У липні 1917 р. лідери провідних українських політичних партій Центральної Ради особливо важливого значення надавали проблемі перетворення її з національного на крайовий орган, де були б представлені національні меншини. До того ж це було однією з умов Тимчасового уряду в питанні визнання ним Центральної Ради як правомочного органу. Ця проблема обговорювалася ще на П'ятій сесії. Її делегати визнали необхідним співробітництво з неукраїнської демократією, але за умов, окреслених постановою, запропонованою фракцією українських есерів: “таке співробітництво можливе лише при признанні ними Української Центральної Ради найвищим правомочним органом українського народу” [52, с. 124]. З огляду на це рішення національним меншинам було надано 30 відсотків місць у Центральній Раді і 18 місць – у Малій Раді. Таке реформування

свідчило про досягнення єдності української і неукраїнської демократії, до чого прагнули всі українські партії. Це, безумовно, стало серйозним здобутком національно-визвольного руху.

Іншим реальним кроком щодо затвердження автономного устрою стало вироблення Статуту автономії України, проект якого розробила і винесла на обговорення Малої Ради спеціально створена комісія. 16 липня 1917 р. збори Малої Ради одногосно ухвалили цей “Статут Вищого управління України [52, с. 180-182]. Для затвердження Статуту Центральна Рада відрядила в Петроград делегацію на чолі з В.Винниченком. Делегація прибула в столицю в дуже незручний час, коли відбувалася чергова урядова криза і на політичну арену Росії вийшов другий коаліційний кабінет. До його складу ввійшло немало кадетів – відкритих супротивників українського руху. Більшість з них розцінювали II Універсал і відповідну петроградську постанову від 3 липня як помилку і всіма силами намагалися виправити її. Тому новостворений уряд О.Керенського одностайно виступив проти “Статуту”.

Таке недоброзичливе, навіть вороже ставлення з боку міністрів викликало певну розгубленість серед членів української делегації. Її голова В.Винниченко надіслав телеграму до Комітету Центральної Ради з проханням надати вказівок щодо подальших переговорів. Це питання обговорювалося на засіданні 25 липня 1917 р. Показово, що всі фракції українських політичних партій виявили послідовність і принциповість, наполягаючи на тому, що не може бути ніяких змін до розробленого Статуту. Ухвалена резолюція, яку запропонувала фракція українських есерів, доручала делегації вимагати затвердження Статуту без будь-яких принципових змін [52, с. 197]. Спираючись на це рішення Комітету Центральної Ради, Генеральний Секретаріат 30 липня ухвалив рішення, що буде проводити переговори з Тимчасовим урядом лише до 3 серпня і не пізніше і буде проводити свою діяльність не залежно від того, чи буде він затверджений чи ні [130, 1917, 3 серпня].

Але міністрів Тимчасового уряду не дуже цікавила позиція Центральної Ради та її керівництва. Поспіхом була утворена спеціальна юридична комісія на чолі з бароном Нольде і Гальперіним, яка й відкинула затверджений Малою Радою “Статут”, виробивши натомість інструкцію з цього питання, яка значно обмежувала повноваження Генерального Секретаріату. Протести представника Центральної Ради не були взяті до уваги, і 4 серпня текст документа був опублікований під назвою “Тимчасова інструкція Генеральному секретаріату Української Центральної Ради, затверджена Тимчасовим урядом”. (Положення інструкції загальновідомі).

Цей документ викликав різке невдоволення українського загалу, а серед українського політичного проводу – гостру дискусію з приводу того, як до нього поставитися. На цьому етапі рішуча та принципова одностайність українських партій розпалася. У цей вирішальний момент відстоювання української державності партійні фракції по-різному визначили свою позицію.

Розбіжність в оцінці документу виявилася вже на засіданні Малої Ради 6 серпня 1917 р. Як завжди радикальністю відзначалися українські есери. Їхні представники – М.Ковалевський та Й.Маєвський різко негативно висловилися проти інструкції, наполягаючи не приймати її, а натомість самостійно затвердити Генеральний Секретаріат. Такий погляд на справу підтримали трудовики. Ф.Крижанівський підкреслив, що з кола повноважень виконавчого органу вилучили найбільш пекучі й гострі сфери діяльності, що в свою чергу потягне неможливість управління краєм [52, с. 219].

Цілком протилежну оцінку документу дав В.Винниченко, який як основна дієва особа переговорів і голова Генерального Секретаріату, безумовно, наполягав на прийнятті документу, вважаючи, що інструкція відкривала “широке поле як моральної, так і публічно-правової роботи”. Більше того, він зазначив, що його “дивують деякі товариші, які так песимістично дивляться на цю справу” [52, с. 218-220]. Хоча в тій ситуації скоріше слід дивуватися “оптимізму” В.Винниченка.

Не дійшовши певного конкретного висновку щодо інструкції Мала Рада винесла її на обговорення Шостої сесії Центральної Ради. Тут дискусія розгорнулася з новою силою й гостротою. З різкою критикою та вимогою не приймати даний документ виступали фракції українських націонал-революціонерів, трудовиків, позафракційних соціалістів і частина есерів. Як повідомлялося у пресі з довгою і запальною промовою виступив М.Любинський, доводячи, що інструкція не тільки не відповідала інтересам українців, а й наносила їм національні образи, тому її не можна було ні в якому разі приймати [87, № 20/21, серпень].

Цікаву думку висловив есер Н.Григоріїв, зазначивши, що “Національний наш конгрес зробив велику помилку тим, що задавив голоси самостійників, збештав їхню ідею і, вирішивши наперед волю народу українського, став на шлях федерації, рішуче відкинувши думку про самостійність”. Саме це, на його думку й стало причиною того, що українці опинилися в такому становищі, довірившись росіянам. Тому, Н.Григоріїв вважав, що зараз необхідно дати свободу агітації “всім напрямом української думки”, в тому числі й самостійникам. Він намагався переконати присутніх, що “Коли ми приймемо інструкцію, то покажемо, що ми ще не доросли до політичного життя” [52, с. 230-231]. Цей виступ свідчив, що непоступлива позиція центрального уряду сприяла появі в середовищі українського проводу більш прихильного ставлення до самостійницьких поглядів і сприйняттю ідеї незалежної держави як одного з можливих у перспективі варіантів реалізації української державності.

На протилежній позиції стояли фракції УСДРП та УПСФ. Їх представники вважали, що, не дивлячись на обмежений характер інструкції, її все ж таки необхідно було прийняти з метою запобігання можливих репресій проти України з боку центральної влади. [52, с. 230]. Найбільш на потребі прийняти інструкцію наполягали есдеки, їх лідер В.Винниченко виступав з цього приводу декілька разів [52, с. 247-251].

Майже всі фракції запропонували власні резолюції з цього питання. У резолюції націонал-революціонерів зазначалося, що Тимчасовий уряд не може вважатися урядом усіх народів Росії, а тому його постанови не є обов'язковими. Радикально розв'язати проблему пропонували й позафракційні соціалісти – ігнорувати інструкцію і рахувати себе вільними від усіх угод з Тимчасовим урядом [52, с. 250-251]. Резолюції есефів і есдеків висловлювалися за підтримку інструкції. Після триденного обговорення, 22 серпня була затверджена резолюція, запропонована фракцією соціал-демократів. Прийняття резолюції стало можливим завдяки розколу фракції есерів, частина якої погодилася за умов внесення деяких поправок підтримати її. Інша частина, насамперед, представники групи “конфедералістів”, разом із націонал-революціонерами на знак протесту залишили зал засідань. Резолюція наголошувала, що інструкція “цілком не відповідає потребам ні тільки українського народу, а й національних меншостей, які живуть на Україні” і закликала “трудові маси населення всієї України до організованої боротьби за свої інтереси і за об'єднання навколо Центральної Ради” [52, с. 250]. Висловивши своє негативне ставлення до інструкції, водночас провідні українські партії Центральної Ради визнали її і взяли до відома. За словами В.Винниченка, вона була “все ж таки першою і дієвою конституцією України”.

Слід зазначити, що в реальній політиці прийняття інструкції не мало скільки-небудь серйозних наслідків для процесу державотворення, бо спостерігалися досить часті відступи від неї. Зокрема, на тій же Шостій сесії Центральної Ради було розглянуте питання щодо скликання Всеросійських і Українських установчих зборів і ухвалена спільна резолюція есерів і есдеків, в якій наголошувалося на тому, що “Центральна Рада вважає необхідним скликати якнайшвидше Установчі Збори етнографічної України” [52, с. 253]. Прийняття такої резолюції означало фактичну відмову від виконання інструкції Тимчасового уряду. Й після того відходи за окреслені інструкцією

межі були в питаннях компетенції як окремих секретарств, так і Генерального Секретаріату в цілому.

Водночас, можна цілком погодитися з висновком сучасного історика В.Солдатенка, на думку якого ухвалення інструкції негативно позначилося на моральному стані українства, призвело до гальмування темпів, звуження масштабів революційного піднесення [392, с.275]. Після проголошення I, і особливо II Універсалів, широкі верстви українського населення своєю безпосередньою владою почали вважати Центральну Раду та її Генеральний Секретаріат, а тому не сприймали переговори з Тимчасовим урядом, бо в їхньому розумінні він не був уже авторитетним урядом, від якого залежало вирішення всіх нагальних проблем. Значна частина населення думала, що саме Центральна Рада і повинна була зайнятися розв'язанням національної, земельної та інших проблем, саме від неї очікували конкретних кроків у цьому напрямі. А натомість отримали “Інструкцію Тимчасового уряду”.

Її прийняття свідчило, що, не дивлячись на зневажливе ставлення Тимчасового уряду до національних потреб українського народу, більшість лідерів українських політичних партій не наважилися відкрито виступити проти нього і розпочати самочинне запровадження автономії краю. Більшість з них, насамперед, представники УПСФ та УСДРП і надалі щиро вірили у можливість перебудови Росії на федеративну республіку, де б були забезпечені та гарантовані автономні права України.

Вірність федеративним поглядам продемонструвала партійна конференція УПСФ, що пройшла в Києві 2-4 вересня 1917 р. Рада партії планувала провести з'їзд, однак на зазначений термін не прибула необхідна кількість делегатів. Головною метою зборів було затвердження оновленого проекту партійної програми, обговорення якого пройшло на попередній червневій конференції. Час між партійними форумами відводився для того, щоб місцеві осередки мали можливість обміркувати проект і висловити своє ставлення до нього.

Значна увага на конференції була приділена проблемі Всеросійських й Українських установчих зборів. Доповідь М.Корчинського і виступи після неї свідчили, що позиція партії в цьому відношенні дещо змінилася. Спочатку революції партійний провід надавав першочергове значення Всеросійським установчим зборам, практично оминаючи проблему Українських територіальних зборів. З кінця літа 1917 р., з огляду на погіршення стосунків між петроградським центром і Центральною Радою, партія змушена була визнати не тільки необхідність останніх для встановлення автономії, а й доцільність їх скликання перед Всеросійськими. Українські установчі збори мали виробити статут автономії і встановити основні принципи федерації, а Всеросійські збори затвердити їх. Конференція ухвалила рішення домагатися від Тимчасового уряду акту про скликання Українських установчих зборів, порушивши цю справу через Центральну Раду. За умов неможливості зібрати Українські збори до Всеросійських пропонувалося домагатися від Центральної Ради скликання територіального з'їзду. Таким чином, Всеросійські й Українські установчі збори сприймалися як обов'язкові етапи на шляху створення федеративної Російської держави, які повинні були легітимізувати цей процес.

У вересні 1917 р. український провід зробив крок до втілення в життя власних автономістсько-федералістських принципів, виступивши ініціатором зібрання у Києві З'їзду народів Росії, який відбувся 8-15 числа. Делегати з'їзду одноголосно ухвалили резолюції, центральною ідеєю яких виступало розуміння того, що Росія повинна стати федеративною демократичною республікою. Для розробки і втілення в життя цих ідей було вирішено створити Раду народів. Постійним місцем перебування Ради народів визначався Київ [52, с. 309]. Друкованим органом Ради став журнал "Свободный союз". Але реальних результатів з'їзд не мав – Рада народів по суті не працювала і вийшло лише одне число журналу "Свободный союз".

Факт проведення з'їзду народів у Києві, його рішення щодо необхідності перетворення Російської імперії на федеративну республіку, а також пропозиції розпочати цей процес з Києва, сприяли посиленню не тільки федералістських, а й місіонерських настроїв у середовищі українських партій. Їх лідери почали вважати, що дійсно можуть очолити загальноросійський федеративний процес. У реальності це було явною переоцінкою власних можливостей. Захопившись влаштуванням загальнодержавного життя, український провід втрачав дорогоцінний час для розв'язання нагальних внутрішніх проблем. Тим паче, що поведінка центру не давала жодного підґрунтя щодо подібних ілюзій.

Стосунки між Тимчасовим урядом і Центральною Радою й надалі загострювалися, що в будь-який час могло призвести до конфлікту. Ситуацію не змінила й чергова зміна уряду – й третій коаліційний уряд аж ніяк не збирався “ділити” владу в Україні з УЦР або Генеральним Секретаріатом. 2 жовтня 1917 р. російський Сенат ухвалив рішення про незаконність інструкції Генеральному Секретаріату від 4 серпня, аргументуючи це надуманим, формальним приводом – Тимчасовий уряд начебто не ухвалював рішень про створення Центральної Ради і Генерального Секретаріату.

Однак, реалії політичного життя, явне небажання центру реалізувати федеративний переустрій Російської держави мало позначалися на теоретичних доробках з національного питання провідних українських політичних партій. Так, IV Конгрес УСДРП нарешті вніс до партійної програми тезу про “будування Української Демократичної Республіки, котра має стати у федеративному зв'язку з Російською Республікою” [56, с. 14-15]. Безумовно, це можна розцінити як певне запізнення, з огляду на те, що протягом останніх півроку це було гаслом національно-визвольних змагань українців. Його реалізація гальмувалася загальноросійськими владними структурами і тому

саме життя вимагало вже інших підходів щодо розв'язання національної проблеми.

18 жовтня 1917 р. у Києві пройшов з'їзд Української трудової партії, який прийняв програму партії. Національно-державна частина програми практично не відрізнялася від програм інших партій. Так само ставилися вимоги перебудови Росії на демократичну федеративну республіку та утворення національно-територіальної автономії України в етнографічних межах із забезпеченням прав національним меншинам. Партія виступила за введення місцевого самоврядування на самих широких засадах, припускаючи навіть можливість створення для окремих областей України (Степової, Слобідської, Лісової, Промислової і т.п.) місцевих крайових органів (соймиків) з правом законодавства по місцевим справам [42, с. 1-3]. Фактично це означало, що партія припускає можливість федеративного устрою і в середині республіки. З одного боку це можна розцінювати як ознаку демократизму, але з іншого – в тогочасних конкретних політичних обставинах така позиція не відповідала інтересам України, бо існування крайових соймиків із законодавчими функціями могло б використовуватися центром як основа для підриву територіальної цілісності України (підтвердженням може слугувати Інструкція Тимчасового уряду від 4 серпня 1917 р.).

Вищезазначені рішення партійних форумів свідчать, що на цьому етапі правлячі українські політичні партії не бачили іншої альтернативи державного устрою Росії крім федерації вільних народів, які входили б до її складу.

Повалення в Петрограді Тимчасового уряду відкрило перед Україною нові можливості національно-державного будівництва. Одним із перших документів новоствореного більшовицького уряду – Раднаркому – стала “Декларація прав народів Росії”, підписана його головою В.Леніним і комісаром національних справ Й.Сталіним. Декларація урочисто проголошувала: рівність і суверенність народів Росії; право народів на вільне самоврядування аж до відокремлення і утворення самостійної держави;

скасування всіх і всяких національних і національно-релігійних привілеїв та обмежень; вільний розвиток національних меншостей та етнографічних груп, які населяють територію Росії.

Таким чином, лідери українського національно-визвольного руху, спираючись на цей документ, мали всі юридичні підстави проголосити незалежну українську державу. Це виглядало б цілком логічним у контексті того, що їхні демократичні та федералістські переконання не дозволили їм визнати більшовицький Раднарком у якості загальноросійської влади. (26 жовтня 1917 р. на надзвичайному засіданні Малої Ради її члени категорично висловилися проти більшовицького повстання в Петрограді. Ухвалена з цього приводу резолюція зазначала, що Українська Центральна Рада буде завзято боротися з будь-якими спробами його підтримки в Україні [52, с. 363]). Але цього логічного кроку не відбулося. Навіть за таких умов український провід залишився вірним своїм федералістським ідеалам, більше того, зробив спробу втілити їх у життя.

Не визнавши Раду Народних Комісарів законним центральним російським урядом, в той же час Центральна Рада своїм III Універсалом підтверджувала, що проголошена нею Українська Народна Республіка залишається у федеративних зв'язках із Росією. З огляду на це, керівництво Центральної Ради завданням часу в нових політичних умовах вважало створення центрального уряду, до складу якого ввійшли б представники всіх соціалістичних партій та національних регіонів. Тому воно підтримало ідею формування багатопартійної соціалістичної влади, яку висунули російські політичні партії та громадські об'єднання.

Координаційним центром формування загальноросійського соціалістичного уряду став Загальноармійський Комітет при Ставці – громадська організація, створена 23 вересня 1917 р. з представників армійських комітетів всіх фронтів діючої армії, яка не визнала влади більшовицького Раднаркому. З 2 по 11 листопада 1917 р. у Ставці лідери російських політичних

партій М.Авксентьєв, В.Чернов, О.Гоц, Л.Мартов, І.Церетелі, М.Скобелєв та ін. разом із представниками національних регіонів вели переговори щодо створення міжпартійного соціалістичного уряду. Від Центральної Ради у переговорах брали участь Д.Дорошенко та О.Лотоцький. Але справа не була доведена до кінця. Раднарком оголосив учасників переговорів “ворогами народу”. 9 листопада 1917 р. генерала М.Духоніна звільнили з посади Головнокомандувача. 20 листопада загін солдат і матросів під командуванням М.Криленка погромив Ставку, М.Духоніна було вбито. Таким чином, спроба зорганізувати загальноросійський уряд із центру не вдалася.

Паралельно із цим лідери Центральної Ради вирішили розгорнути зустрічний процес – від регіонів до центру. Вони вважали, що проведений у Києві З'їзд народів і його рішення є підґрунтям для реалізації цих задумів. Більше того, невдалі спроби утворення загальноросійського уряду в центрі сприяли поширенню переконання, що саме Україна має стати на чолі цього процесу.

Обговоренню проблеми організації загальноросійської влади було присвячено декілька засідань Малої Ради. Так, відкриваючи засідання 7 листопада 1917 р. М.Грушевський підкреслив, що поточний політичний момент “вимагає від українських партій рішучих кроків, щоб зміцнити владу, зробити Україну базою революції і відси боронити здобуток революції в цілій Росії” [52, с. 396]. А на засіданні 10 листопада Голова Центральної Ради зазначив, що “народи Росії заінтересовані в тому, щоб така влада була утворена”, і наголосив на тому, що, “очевидно, їм самим прийдеться заходжуватись коло цієї справи” [52, с. 407-409]. Слід зазначити, що представники інших національних партій в Малій Раді активно підтримували ці місіанські наміри її лідерів, піднімаючи протягом листопада декілька раз питання – що Генеральний Секретаріат зробив для створення загальноросійського міжпартійного уряду.

Дійсно, у цьому напрямі було зроблено цілий ряд конкретних заходів. Зокрема, 25 листопада 1917 р. була розіслана “Нота Генерального

Секретаріату урядам республік, утворених на території Росії”, в якій цим республікам пропонувалося взяти участь у формуванні центрального “однорідно-соціалістичного правительства” на засадах федералізму [81, 1917, 15 грудня]. Однак на ці пропозиції ніхто, крім Дону, не відгукнувся.

Таким чином, отримавши фактично всю повноту влади після повалення Тимчасового уряду, Центральна Рада, замість вирішення власних державно-національних проблем, захопилася справами влаштування центрального федеративного уряду, згаявши таким чином дорогоцінний час. Більше того, це не тільки не призвело до бажаного результату, а й стало однією з причин конфлікту між Центральною Радою та Раднаркомом: останній розцінив її дії як втручання у внутрішні справи цілої Росії, як зазіхання на прерогативи центрального уряду, а тому вважав за можливе використовувати проти неї будь-які засоби, не виключаючи й воєнних. З іншого боку, прихід більшовиків до влади, їхня активна агітація проти Центральної Ради та за організацію влади в формі рад сприяла посиленню лівих груп у провідних українських соціалістичних партіях – УСДРП і УПСР.

Процес організаційного оформлення лівих груп та їх вихід із УСДРП розпочався в листопаді-грудні 1917 р. Такі групи виникли у Києві, Харкові, Одесі, Полтаві, Черкасах, Бахмуті та інших містах. На їх формування крім поширення серед населення ідеї радянської системи влади певною мірою вплинула й невдача партії на виборах до Всеросійських установчих зборів.

Частина членів Київської організації УСДРП перейшла на позиції підтримки радянської влади, виступивши при цьому проти політики керівництва партії, спрямованої на скликання Українських установчих зборів. Найбільш визначними діячами цієї групи виступили Є.Неронович, Є.Касьяненко, М.Врублевський, Г.Тимофієва. 28 листопада 1917 р. на зборах міської організації Є.Касьяненко зробив доповідь з питання влади в Україні, в якій доводив, що єдиною можливою формою влади повинні бути Ради робітничих і селянських депутатів і запропонував співробітництво з “єдиною

тепер реальною силою – Російською республікою і Радою Народних Комісарів”. Пропонована ним у такому дусі резолюція не пройшла (за – 16, проти – 18, утрималось – 9) [130, 1917, 1 грудня]. Але вже 3 грудня на чергових зборах організації за пропозицію Є.Нероновча “взяти активну участь у виборах до Установчих зборів, одночасно будуючи на місцях сильні Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, і ведучи боротьбу за перетворення Центральної Ради на справжню Всеукраїнську Раду робітничих, солдатських і селянських депутатів” проголосувало 31 членів, проти – 31, утрималось – 16 [130, 1917, 6 грудня] (додаток А). За свідомством лівого еседека А.Буценка процес оформлення “лівих” у Київській організації завершився до кінця 1917 р., група нараховувала біля 40 чол. [182, с.121-122].

На чолі лівої групи Харківської організації УСДРП, яка організаційно оформилася в середині листопада 1917 р., став Ю.Мєдведєв. 10 листопада 1917 р. на засіданні міської Ради робітничих і солдатських депутатів Ю.Мєдведєв від імені невеликої групи (6 осіб), яка складала 15% об’єднаної фракції УСДРП-УПСР у Раді, підтримав більшовицьку резолюцію про владу, яку ухвалила Рада. 6 листопада при обговоренні питання про владу на засіданні міської партійної організації група Мєдведєва відстоювала ідею переходу влади до Рад, але більшість присутніх виступила проти цього.

Слідом за Києвом і Харковом, де малися найчисельніші ліві фракції, подібні групи організаційно оформлювалися й по інших місцевих партійних осередках УСДРП. На “ліві” позиції стали й деякі члени Московської та Петроградської організацій, які переїхали в Україну. Зокрема, Г.Радченко, С.Кокошко, Є.Ласман, О.Бондаренко та ін. За підрахунками А.Буценка на кінець 1917 р. лівих українських соціал-демократів було біля 225 осіб [182, с. 122], що становило 5% від загальної чисельності УСДРП.

Представники лівих груп дивились на більшовицький переворот як на пролог і початок всесвітньої соціальної революції [130, 1917, 6 грудня]. Вони не підтримали ідеї створення загальноросійського федеративного

соціалістичного уряду, наполягали на ставленні до РНК як до центральної влади з боку Центральної Ради, а тому виступили за налагодження тісних стосунків із нею. Так, при розгляді питання про створення загальноросійського федеративного уряду на надзвичайному засіданні Малої Ради 19 листопада 1917 р. представник лівих соціал-демократів Є.Неронович у своєму виступі закликав змінити ставлення до РНК. Зокрема, він зазначив: “Рада народних комісарів – це справжнє, реальне правительство Великоросії, далеко більш реальне, ніж те проєктоване, що мусило скластися з федерації міфічних величин, як республіка Дон, Кубань, Кавказ і інші, та позбавлені реальної політичної ваги різні армійські комітети. І нам потрібно якнайшвидше вступити в контакт з Радою народних комісарів” [52, с. 462]. Тогочасна преса відзначила майже шокуюче враження, яке справив виступ Є.Нероновича на присутніх [119, 130, 1917, 21 листопада]. Цей виступ дав привід меншовику М.Балабанову звинуватити Генеральний Секретаріат і Центральну Раду в тому, що вони “зійшли з стежки, яку вказувала їм резолюція в справі організації центральної влади федеративним шляхом” [130, 1917, 21 листопада].

Безумовно, висловлена Є.Нероновичем думка, більш реально оцінювала політичну ситуацію в країні. Помилковість позиції лідерів Центральної Ради полягала в тому, що вони розцінювали жовтневі події у Петрограді як заколот, який незабаром буде придушений і продовжували покладати надії на сформування Федеративної Російської Республіки з федеративним урядом на чолі. Гонитва за цією ілюзією не дозволила їм поставитися до більшовиків як до серйозних, сильних супротивників у боротьбі за владу в Україні, зорганізувати потужну контрагітаційну діяльність. Захоплені ідеями влаштування загальноросійського життя, вони не помічали, як серед населення стрімко набирає популярності більшовицьке гасло “Вся влада Радам!”, а частина українського політичного проводу починає активно працювати в радянських владних структурах.

На початку 1918 р., незважаючи на свою нечисленність, ліві соціал-демократи організаційно відмежувалися від УСДРП і оголосили про створення окремої партії та про співробітництво з радянською владою. Вони визнали основні ідейно-політичні засади більшовизму, але мали власну програму з національного питання. Головні її пункти – рівність України з Росією на основі федеративного з'язку та “вільний розвиток національних форм пролетарської культури на Україні” [119, 1918, 21 лютого]. Вони щиро були переконані, що в умовах комунізму неможливе будь-яке національне поневолення. Оформлення лівих в УСДРП означало початок формування всередині українського національного руху реальної альтернативи щодо можливих форм організації влади в Україні.

Представники цієї групи в основних політичних питаннях діяли погоджено з більшовиками і брали участь у роботі органів Радянської влади. Так, до складу першого радянського законодавчого органу – ЦВК Рад України входили Ю.Мєдведєв (Голова), Є.Касьяненко, Є.Нєронович, який також був членом уряду – Народного Секретаріату, потім у Повстанській дев'ятці перебували М.Врубелєвський, Є.Кас. Але в цілому їх вплив на політику партії більшовиків був незначним. Тому цілком закономірним стало те, що нечисленна організація українських лівих соціал-демократів влилася в КП(б)У на її Першому з'їзді (5-12 липня 1918 р.). Однак, перебуваючи вже в лавах КП(б)У, представники цієї течії не раз ставали на самостійницькі позиції в національних справах.

Ліва фракція в УПСР – “лівобережці”, як зазначалося вище, сформувалася раніше лівих есдеків і була значно чисельніша, а тому протиріччя щодо основних програмних питань у партії існували ще до жовтневого перевороту. На перших порах після нього більшовицька агітація проти Центральної Ради викликала зворотну реакцію – не поглибила внутрішньопартійні суперечності, як це сталося в УСДРП, а навпаки сприяла їхньому зменшенню. Причина цього полягала в тому, що есери, і ліві, і праві

вважали більшовиків чужою політичною силою, яка не мала в Україні сталого коріння й впливу. На їхню думку більшовики не розуміли особливостей Української революції, не рахувалися з ними, а схематично переносили досвід російської революції на Україну і тим самим не визнавали права українських партій на творчість в революції і провідне місце в ній. Тому вся партія в цілому та її ліва частина, яка наближалася до позиції більшовиків у соціально-економічних вимогах, виступила проти намірів РСДРП(б) ліквідувати Центральну Раду. Водночас, більшовицька агітація вимагала від УПСР відповідних заходів і хоч посередньо, але впливала на поступове полівіння партії взагалі та зміцнення позиції лівих зокрема. Це яскраво продемонстрував III партійний з'їзд, який відбувся 21-24 листопада.

На III з'їзді УПСР ліва течія була представлена великою кількістю голосів. Якщо на попередніх з'їздах предметом розбіжностей були програмні положення, то на цьому – суперечки виникли з приводу політики Центральної Ради та роботи в ній партійної фракції, тобто питання тактики. Ліві піддали гострій критиці діяльність Центральної Ради, вважаючи, що вона проводить односторонню політику – віддає всі сили на національну боротьбу, водночас недооцінюючи необхідність соціально-економічних реформ. На їх думку нехтування соціально-економічними проблемами загрожувало й національно-політичним здобуткам. Таку позицію поділяла більшість делегатів з'їзду [429, Т. 2, с. 65]. По суті саме під впливом лівих й була ухвалена резолюція “Про сучасний момент”, в якій обґрунтовувалися ці погляди [57, 1917, 13 грудня].

Більшість делегатів з'їзду стала на позицію лівих і в питанні тактики есерівської фракції в Центральній Раді. З'їзд визнав за необхідне, щоб фракція домогалася негайного вироблення та проведення в життя, насамперед, соціально-економічних законопроектів – про скасування приватної власності на землю, установлення державно-робітничого контролю

над фабричною продукцією, націоналізацію деяких галузей промисловості, запровадження національно-персональної автономії для національних меншин та ін. Як видно блок соціально-економічних вимог фактично співпадав із програмними положеннями більшовиків.

Про полівіння УПСР свідчила й інша резолюція – “В справі найбільшої класової політики партії”, де йшла мова про необхідність створення Центральною Радою “всеукраїнських об’єднуючих територіальних центрів рад робітничих, селянських та військових депутатів, які забезпечать центральному класовому органу точний і безпосередній зв’язок з організаціями революційної демократії на місцях” [57, 1917, 13 грудня]. Безумовно, ця резолюція відбивала погляди “лівобережців”, які почали віддавати перевагу Радам як можливій формі організації влади. Але той факт, що документ ухвалила більшість делегатів, свідчить, що принципово ця ідея не відкидалася партією загалом. Ця резолюція заклала так званий есерівський дуалізм в питанні організації влади, коли визнавалася необхідність одночасного існування двох верховних органів влади: некласового – парламенту (Центральної Ради) та суто класового – Всеукраїнської Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів.

У цілому III з’їзд УПСР, на противагу від попередніх, не відзначався гострим ідейним протистоянням між різними фракціями і характеризувався досягненням компромісу з основних політичних проблем. Водночас це не означало, що всі суперечності зліквідовані, бо й після з’їзду питання щодо єдності партії виникали знову.

Свідоцтвом того, що розкол партії є в перспективі неминучим, стала кампанія виборів до Всеросійських установчих зборів. У ході цієї кампанії “лівобережці” в деяких губерніях подавали свої окремі списки кандидатів, що суперечило постановам партії про те, що одна губернія має право мати лише один партійний список кандидатів у депутати [57, 1917, 23 листопада].

Але в дійсності два партійні списки йшли на Полтавщині, Харківщині, Чернігівщині [6, Арк. 26].

Факти порушення партійних постанов викликали занепокоєність у керівництві партії. Саме тому, майже в кожному номері центрального органу УПСР з'являлися статті, де піднімалося питання про небезпеку “фракційності” та лунали заклики до зміцнення єдності партії. Однак ці намагання вплинути на членів різних течій через центральний орган ні до чого не приводили. Ситуація ще більше загострилася з початком наступу більшовиків на Україну. Ця війна поставила перед ЦК УПСР гостре питання – що треба робити для оборони Української республіки. Різні підходи щодо розв'язання цієї проблеми й стали головною причиною кризи та непорозумінь в ЦК між представниками лівого та правого крила (після виходу з партії конфедералістів правими стали називати центральну течію).

Ліві були переконані, що Українську революцію неможливо оборонити тільки збройною силою, що крім цього необхідно ще й цілковито змінити політику Генерального Секретаріату – негайно скликати з'їзди рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, проголосити саморозпуск та перевибори Центральної Ради. На їх думку така зміна політики могла б об'єднати українську демократію навколо Центральної Ради і сприяти активному виступу на її боці тих військових частин, які проголосили нейтралітет у боротьбі з більшовиками. Представники правого крила були категорично проти такої зміни політики і єдиним виходом вбачали збройну оборону національних здобутків революції, допускаючи водночас можливість іноземної допомоги [57, 1918, 5 березня].

За свідомством В.Винниченка позицію лівого крила УПСР розділяла й частина членів Центральної Ради. Вони вважали, що в разі збройної боротьби існує реальна загроза того, що влада перейде в “неукраїнські руки” і всі здобутки національного відродження будуть занедбані. Тому, як зазначав

В.Винниченко: “Ці люди згоджувалися і на перевибори Ц.Ради, й на прийняття лозунгу “вся влада радам”, і навіть на переворот, на насильне скинення Уряду, але українськими силами” [191, Т. 2, с. 220].

Ідею перевороту підтримали й деякі ліві українські есери. Це були переважно члени Всеросійських установчих зборів, які після розгону останніх більшовиками розпочали переговори з Радою Народних Комісарів щодо встановлення в Україні української радянської влади. Для реалізації цих задумів ліві планували по прибутті до Києва з допомогою місцевих політичних сил (як українських, так і неукраїнських), які вже встали на радянські позиції, виступити проти Центральної Ради й захопити владу в свої руки. Вони щиро вірили, що такий перебіг подій дозволить скоріше домовитися з Харківським Народним Секретаріатом і забезпечить національний характер радянської влади в Україні. В.Винниченко теж вважав, що це був єдино можливий і вірний вихід з тогочасного політичного становища [191, Т. 2, с. 220-222]. Як покаже подальший історичний досвід – ці сподівання були цілковитою ілюзією. Більшовики прагнули одержати всю повноту влади, якою користувалася Центральна Рада і не збиралися ні з ким її ділити, а тому їхній конфлікт з нею був неминучим.

Не дивлячись на те, що лівим вдалося схилити на свій бік більшість у ЦК УПСР, при проведенні його рішень через Центральну Раду вони зустріли вперту опозицію есерівської фракції Малої Ради, яка сповідувала погляди правого крила партії. Ліві розцінили цю опозицію як цілковитий саботаж, через який новий кабінет Народних Міністрів з лівою більшістю не міг бути проведений через Малу Раду. Через цей інцидент робота, і партії, і ЦК були фактично паралізовані [57, 1918, 23 лютого].

Цей конфлікт виник в самий критичний момент, коли більшовики наближалися до Києва. 15 січня 1918 р. на заводі “Арсенал” розпочався виступ, а в місті був оголошений стан облоги. У цей же день праве крило фракції УПСР в Малій Раді зважилося на арешт представників лівого крила

ЦК, звинувативши їх у державній зраді [57, 1918, 23 лютого]. Вже один цей факт, що одні члени ЦК стояли на чолі уряду, а другі знаходилися під арештом, викликало глибоку кризу в партії.

Після захоплення Києва більшовиками представники правого крила ЦК виїхали разом з Центральною Радою, а заарештовані члени ЦК були звільнені. Деякі з них (Г.Михайличенко, О.Шумський та ін.) робили спробу співпрацювати з радянською владою після її встановлення в Києві. Своїм завданням вони вбачали використання будь-яких заходів для припинення розстрілів і арештів. Також ліві українські есери активно працювали в Київській Раді робітничих депутатів і проводили широку агітацію за участь українських партій у Всеукраїнському З'їзді Рад для того, щоб паралізувати більшовицьку перевагу в радах [57, 1918, 13 березня]. З цією метою розпочався випуск газети "Боротьба", яка відбивала позицію групи членів лівого крила.

Таким чином, склалася така ситуація, коли одна частина ЦК УПСР робила спроби співробітничати з радянською владою, а інша в цей же час організовувала збройний опір проти них, що по суті, мало призвести до остаточного розколу партії.

Однак, після звільнення території України від більшовиків і повернення до Києва разом із Центральною Радою представників правого крила ЦК УПСР, організаційного розколу партії не відбулося. Два крила знов об'єдналися і з дев'ятого номера "Боротьба" стала виходити не як орган лівого крила ЦК, а як орган всього ЦК. Більше того, на своєму засіданні 10-11 березня 1918 р. ЦК УПСР визнав вірною тактику, яку проводили члени партії, які залишилися в Києві під час більшовицького режиму [57, 1918, 13 березня]. Головною причиною збереження формальної єдності партії стала спільна турбота всіх течій про збереження національних здобутків української революції. Реальна політика більшовиків, яку вони проводили в Україні відсахнула від них навіть ті елементи есерівської партії, які фактично вже стояли на радянській платформі.

Таким чином, на противагу від УСДРП, в партії українських есерів не відбулося остаточного відокремлення лівого крила. Хоча за логікою речей, перше організаційне виділення лівих мало статися саме в УПСР, бо в ній ліва течія оформилася першою, була чисельнішою й впливовішою, до того ж ідейна боротьба між течіями точилася там значно гостріше, ніж в УСДРП. Але, не дивлячись на всі ці чинники, першими організаційно оформилися ліві еседеки.

Причини цього слід шукати, на нашу думку, в різниці ідейно-політичних настанов і соціальної бази обох партій. УСДРП сповідувала ідеї соціал-демократії, а значить їй були ближчі деякі постулати більшовизму (щодо ролі пролетаріату в революції, ідея всесвітньої революції та ін.), до того ж своєю основною соціальною опорою партія вважала робітництво, в середовищі якого ідея влади рад поширювалася значно скоріше і мала більшу підтримку, ніж серед інших верств населення (що також можна пояснити активною агітацією більшовиків). Українські есери вважали себе репрезентантом інтересів селянства, яке на той час ще підтримувало Центральну Раду та Генеральний Секретаріат і дивилося на них як на єдино законні українські органи влади. А головне, як вже зазначалося вище, представники всіх есерівських фракцій стояли на позиції, що влада в Україні повинна залишитися “в українських руках”, що й сприяло формальному організаційному об’єднанню з лівими після звільнення території України від більшовиків.

У цілому слід зазначити, що прихід до влади більшовицького уряду й війна з радянською Росією по-різному вплинули на перебіг ідейно-політичного протистояння всередині провідних українських соціалістичних партій. В УСДРП це прискорило процес розколу партії на лівих і правих, а в УПСР, навпаки, на певний час призупинило неминуче у перспективі відокремлення лівих і сприяло консолідації правих (“конфедералістів”), що й привело до їхнього організаційного виділення напередодні III з’їзду.

У листопаді 1917 р. праві почали видавати свій окремий орган “Конфедераліст”, у першому номері якого був видрукований Маніфест, де повідомлялося про оформлення їхньої течії в окрему, незалежну від ЦК фракцію і викладалися основні програмні засади нової фракції [108, 5 листопада] (додаток Б). Основною причиною виходу з партії стало різне розуміння тактики розв’язання національної проблеми. Головна партійна вимога в національному питанні – перетворення Росії на федерацію називалася у програмному документі правих “утопією” й “непорозумінням”.

Осібну позицію конфедералісти зайняли й у справі скликання Установчих зборів. Вони закликали до того, що громадяни України мають право взяти участь тільки у виборах до Українських установчих зборів і не повинні брати участь у виборах до будь-якого іншого законодавчого зібрання, в тому числі й до Всеросійських установчих зборів. До того ж фракція не підтримувала заходів республіканського керівництва щодо швидкого скликання Українських установчих зборів. Її представники вважали, що в Україні існує і діє більш-менш авторитетні органи влади – Центральна Рада й Генеральний Секретаріат, які здатні проводити державну політику. З огляду на це пропонувалося ретельно, а не поспіхом, підготувати організацію виборів. З цих міркувань вибори пропонувалося проводити не раніше лютого і день скликання законодавчого органу призначити на день народження Тараса Шевченка – 27 лютого (за старим стилем – Авт.) [108, 12 листопада]. Такі погляди конфедералістів відбивали настрої певної частини населення, на що вони й посилалися, доводячи їхню правомочність.

Напередодні III партійного з’їзду УПСР фракція сформулювала одинадцять принципів своєї політичної платформи, які фактично обстоювали незалежність України. Організаційний комітет фракції закликав усіх членів партії, які поділяли ці принципи, негайно створити автономні групи і прислати на загальнопартійний з’їзд своїх представників [108, 12 листопада].

ЦК УПСР зразу ж відреагував на дії фракції. Справа групи членів партії на чолі з Й.Маєвським і видання нею часопису “Конфедераліст” була розглянута на засіданні ЦК 15 листопада. Обговоривши цю справу, члени ЦК винесли рішення про виключення Й.Маєвського з партії. А у центральному органі партії “Боротьба” була надрукована стаття директора бюро ЦК М.Салтана “Непорозуміння”, де позиція нової фракції засуджувалася [57, 1917, 23 листопада]. Й.Маєвський на ці заходи ЦК відповів статтею “Шалости Центрального Комітета” у “Конфедералісті”, назвавши їх “невежеством” і “самодурством”. Основною причиною свого виключення з партії він вважав не іншу позицію стосовно Установчих зборів, а власне бажання виступити на III партійному з’їзді з критикою діяльності ЦК [108, 19 листопада]. Таким чином, у партії відбувся перший організаційний розкол.

У цілому слід зазначити, що вихід правих з партії суттєво не вплинув на зміну загальнопартійної політики в національному питанні на тому етапі. Але водночас це було свідомим поступовим формуванням у свідомості суспільства іншого погляду на можливі шляхи розв’язання національної проблеми крім федерації та посиленні тих політичних сил, які відстоювали ідею самостійної української держави.

Одним із проявів цієї тенденції стало створення в Центральній Раді парламентської групи “Союзу українських соціалістів-самостійників”. До її складу увійшло 12, а згодом – 19 членів Ради, які стояли на позиції повної незалежності України. 14 грудня 1917 р. ініціативна група Союзу подала до президії Ради заяву з повідомленням про створення окремої фракції, зазначивши, що туди входять соціалісти різних напрямів. На чолі фракції став есеф С.Шелухін, а секретарем – О.Степаненко (згодом член партії соціалістів-самостійників) [119, 1917, 15 грудня].

Виступаючи 16 грудня на засіданні Восьмої сесії Центральної Ради, С.Шулухін заявив, що новостворена фракція вбачає своїм завданням “боронити ідею самостійності України”. Водночас самостійність розумілася

лише як ступінь до федерації. Виступаючий запропонував проголосити незалежність України, наголосивши при цьому: “Якби ми зразу стали на ґрунт самостійності, то ми не стояли б, як тепер, коло розбитого корита” [53, с. 32-33]. На його погляд ухвала такого рішення тільки б сприяла процесу визнання України іншими державами, в тому числі й Англією з Францією.

Основні політичні засади Союзу були викладені його головою на сторінках “Нової Ради”. С.Шелухін підкреслював, що цей Союз не є політичною партією і не має нічого спільного з партією самостійників. Основною відмінністю між останньою і Союзом називалося те, що для партії самостійність є метою, а для Союзу лише умовою для створення федеративної республіки, бо за переконанням його членів без попереднього оформлення самостійності не можливо утворювати федерацію. На етапі досягнення державної самостійності республіки і Союз, і партію об’єднує одне спільне завдання, а далі вже їхні шляхи розходяться [119, 1917, 20 грудня].

Необхідність пояснення власних позицій Союзом обумовлювалася тим, що майже паралельно з його утворенням відбулося оформлення Української партії соціалістів-самостійників. Поява цієї партії стала результатом завершення процесу консолідації всіх самостійницьких груп і течій, які стояли на соціалістичних засадах. Разом із УНП 17 грудня 1917 р. на своєму Всеукраїнському з’їзді вони об’єдналися в єдину партію. Право надіслати своїх представників на установчий з’їзд отримали крім членів УНП також представники українських національних соціалістів, українських націонал-революціонерів, Союзу Української Державності, українські соціалісти-революціонери конфедералісти, безпартійні самостійники, крім того, представники від українського війська і вільного козацтва та відомі політичні діячі самостійницьких переконань [119, 1917, 10 грудня].

Головною темою обговорення на з’їзді стала національно-державна політика. Ухвалена з цього приводу резолюція вимагала негайного

проголошення УНР самостійною і незалежною державою, про що необхідно було сповістити всі країни. Щодо справи створення федерації, то пропонувалося відкласти її до закінчення війни і лише після створення нових держав і остаточного визначення меж України з'ясувати з ким республіці буде вигідно федеруватися. У зв'язку з проголошенням самостійності України делегати з'їзду вважали, що необхідно відкликати депутатів, обраних на Всеросійські установчі збори, скасувати § 3 закону про вибори до Українських установчих зборів, який надавав право голосу негромадянам України і відкласти виборчу кампанію на місяць для того, щоб українські солдати змогли встигнути повернутися в Україну [45, с. 3-4]. Державною мовою проголошувалася українська, на яку необхідно було перевести всі державні заклади, назви вулиць і установ. Церковна служба також повинна була проводитися українською мовою [45, с.8].

Ухвалені з'їздом рішення були зачитані Й.Маєвським на засіданні Малої Ради 21 грудня 1917 р. і висловлено побажання, щоб найближчим часом вона розглянула питання про проголошення УНР незалежною республікою [53, с. 58]. Але Рада обговоренням цього питання зайнялася трошки пізніше.

У грудні в колі самостійницькі налаштованих військових знову виникла ідея державного перевороту. Її ініціатором і натхненником став колишній командуючий Богданівського полку підполковник Ю.Капкан. Після його призначення на посаду головнокомандуючого Української армії навколо нього утворилася значна група, яка вважала політику Центральної Ради неефективною і як таку, що призведе до загибелі республіки. Ця група складалася з двох частин – цивільної під проводом залізничника А.Макаренка і військової, до якої входили офіцери особисто віддані Ю.Капкану. За задумом цієї групи над Центральною Радою та її урядом повинен був утворитися

верховний комітет на чолі з Ю.Капканом. Очевидно змовники планували в скритому вигляді здійснити військову диктатуру Ю.Капкана [419, с. 12].

Для успіху втілення своїх планів представники групи ввійшли у зносини з Вільним козацтвом і ЦК УПСС, запропонували їм частину місць у задуманому комітеті. На спільній нараді ЦК УПСС з представниками Вільного козацтва після обговорення цієї справи було вирішено “не тільки не йти в цім керунку, але і не допустити здійснення цього проєктованого державного перевороту” [419, с. 13]. Причинами відмови від підтримки заколоту стали, насамперед, невисока оцінка якостей Ю.Капкана та небезпечність ситуації в зв'язку з початком війни з Радянською Росією. Цей випадок свідчить, що партія самостійників-соціалістів не ставила перед собою мети захоплення влади за будь-яких умов, а навпаки підтримувала українську владу. Єдиною її метою було те, щоб ця влада проголосила незалежність України.

Показовим є те, що об'єктивна політична реальність змушувала український провід, який в більшості за своїм переконанням був федералістським, поступово схилитися до ідеї самостійності. Не визнавши чинності влади РНК, не створивши загальноросійського федеративного уряду, Центральна Рада реально стала єдиною повноправною владою в Україні, а проголошена нею УНР фактично самостійною й незалежною республікою. Тому всупереч своїм власним політичним уподобанням українські державні діячі змушені були прийняти ці політичні реалії й визнати як “де-факто” самостійність України. Так, закриваючи Восьму сесію, М.Грушевський назвав Центральну Раду “найвищим революційним органом самостійної, незалежної Української Республіки”. Але при цьому він підкреслив, що ця самостійність відбулася не завдяки якихось зусиль з їхнього боку, а лише завдяки обставинам. Більше того, такою республіка мала залишатися тільки до утворення федеративного органу, якому планувалося передати частину своїх повноважень [53, с. 36-37].

Необхідність юридичного оформлення самостійності України вимагали й зовнішньополітичні чинники, зокрема, потреба підписання мирного договору з центральними державами, спроби налагодити контакти з новоствореними на терені колишньої Російської імперії республіками (насамперед, з Доном). Аналіз документів свідчить, що починаючи з середини грудня 1917 р. при обговоренні цих питань на засіданнях Малої Ради, Генерального Секретаріату лідери провідних українських партій все частіше починають називати крок проголошення незалежності України як єдино вірний вихід із тогочасної зовнішньополітичної ситуації.

Найбільш активно просували цю ідею праві українські есери, зокрема, М.Ковалевський, М.Шаповал. 26 грудня це питання підняв М.Ковалевський. Водночас представники лівого крила партії виступили проти проголошення незалежності. О.Зарудний у своєму виступі наголосив, що “проголосити незалежність – значить розбити єдиний революційний фронт” і далі: “Мир України з Германією може ослабити революційні вимоги пролетаріату на заході” [53, с. 69]. Тобто для лівих есерів навіть у цей час принципи світової революції стояли вище національних (хоча важко зрозуміти про який єдиний революційний фронт могла йти мова, коли фактично розпочалася війна України з Радянською Росією).

Не було єдності в цьому питанні й серед українських есдеків. Наприклад, М.Ткаченко на засіданні Генерального Секретаріату 19 грудня назвав проголошення України незалежною державою єдиним виходом із складеного міжнародного становища [53, с. 47]. Водночас М.Порш розцінював подібний акт як помилку, вважаючи, що “це пройде для мас і для фронту цілком без усякого сліду, не маючи ніякого організаційного значення” [53, 54]. Непевну позицію займав й В.Винниченко. Проголошення самостійності України він припускав лише в разі “коли справді більшовиками буде оповіщена священна війна” [53, с. 69].

Есефи як завжди зайняли найбільш обережну лінію поведінки у керівних органах. З цього приводу висловлювався тільки О.Шульгін, який досить реально оцінював ситуацію. За його переконанням Україна була вже незалежною і для закріплення цього становища необхідна була сила, а не Універсал [53, с. 54]. Будучи міністром іноземних справ, він цілком об'єктивно бачив, яке місце займає Україна в планах Антанти і Центральних країн. На засіданні Генерального Секретаріату 26 грудня 1917 р. він охарактеризував позиції цих держав, застерігши, що з боку Німеччини “насувається на нас велика небезпека”, бо вона визнає незалежність України в обмін на економічні впливи, а Англія та Франція хотіли мати на сході фактичну силу як опір Німеччини і тому будуть підтримувати федеративний зв'язок всіх республік Росії. З огляду на такий розклад, вихід бачився ним у тому, щоб “спертися на всі живі сили Росії – нові республіки” [53, с. 70]. Але запропонований вихід важко назвати як такий, який можливо було реалізувати на практиці, адже новостворені республіки не поспішали укладати цю федерацію. В цілому позиція УПСФ щодо намірів проголосити самостійність України була негативною [119, 1918, 9 січня].

Тобто, навіть у цих умовах, схилиючись під тиском обставин теоретично до ідеї самостійності провід урядових українських політичних партій, сподівався, що якимось чином ще вдасться утворити федерацію, припускалась навіть можливість її утворення й без Росії. Наприклад, М.Шаповал пропонував утворити федерацію Чорного моря [53, с. 69].

Ці плани були вщент зруйновані більшовиками, які стрімко просувалися вглиб української території, займаючи одне місто за іншим. Центральна Рада втрачала не тільки територію, а й авторитет у масах, які підпадали під вплив більшовицької агітації. До того ж й країни Четвертого союзу відмовлялися підписати мирну угоду з “окраїною Росії”. Все це у сукупності й прискорило офіційне проголошення самостійності УНР.

Фактичне переведення цього акту в життя взяли на себе 49 членів Малої Ради, засідання якої розпочалися на початку січня. Було підготовлено три варіанти Універсалу – УСДРП (В.Винниченком), УПСР (М.Шаповалом, М.Салтаном) та особисто М.Грушевським. За основу було взято проект останнього і саме він став предметом запеклої тридобової дискусії. Спочатку проти висловлювалися не лише представники національних партій (меншовиків, єврейських партій, польського Централу), а й есефи та частина українських есдеків. Тому, щоб запобігти розколу Малої Ради на національному ґрунті першим прийнятим документом став закон про національно-персональну автономію [53, с. 98-99]. Тільки після цього. У ніч з 11 на 12 січня відбулося поіменне голосування за IV Універсал. Усі представники українських політичних партій (УПСР, УСДРП, УПСФ, УПСС, УТП), крім Є.Нероновича, який залишив зал, висловилися “за” [53, с. 102].

IV Універсал Центральної Ради урочисто проголосив Україну самостійною незалежною державою. З формальної точки зору офіційне оповіщення самостійності стало найвищим моментом у становленні української державності, водночас ця подія не супроводжувалася найвищим підйомом українського національно-визвольного руху, а навпаки прийшлася на момент його кризи. Центральна Рада та її керманічі явно спізнилися з проголошенням незалежності, впустили той момент, коли б цей акт міг би викликати підйом патріотизму в українському суспільстві.

Більше того, прийняття цього акту не стало логічним завершенням реалізації національно-державницьких програм провідних українських партій Центральної Ради (УСДРП, УПСР, УПСФ), а скоріше, навпаки, суперечила їм. Це більше стало наслідком внутрішньої та зовнішньої ситуації, в якій опинилася республіка, а не результатом відмови її лідерів від автономістсько-федералістської позиції. Підтвердженням цієї тези можуть слугувати слова самого М.Грушевського: “Не розриваючи з традиційною ідеєю федералізму, зіставляючи українським Установчим Зборам останнє слово в сій справі,

Центральна Рада для даного моменту одначе вважала потрібним підчеркнути повну й абсолютну незалежність і самостійність української Республіки, себто її повне право розпорядження собою” [227, с. 194].

Визнавши проголошення самостійної незалежної України політично необхідним кроком на тому етапі, вищезазначені партії не відмовилися від ідеї федерації в принципі. Так, центральний орган УПСР “Боротьба” писав: “Треба всім справжнім федералістам дбати про те, щоб після невдалих спроб заключення федерації, не завмерла сама ця ідея, і щоб самостійність була лише умовою і переходом до федерації” [57, 1918, 7 березня]. Водночас змінилася уява щодо механізму утворення федерації. Якщо раніше передбачалося, що ці процеси мають проходити “згори”, тобто Всеросійські установчі збори повинні санкціонувати перетворення Росії на федеративну республіку з широкими автономними правами національних регіонів, то на початку 1918 року створення федерації бачилося вже “знизу” – тільки “через фактичне здійснення самостійності” [119, 1918, 4 квітня].

На сторінках партійної преси обґрунтовувалася думка, що Україна повинна твердо стати на ноги, зміцнити свою державність і лише за таких умов вважалось можливим її вступ до федерації. Припускалася можливість і створення так званої “часткової” федерації без Росії, а “Робітнича газета” взагалі категорично заявила, що “Не надії на теперішню Росію, а ізоляція від Росії стає на порядок денний” [130, 1918, 6 січня]. Тобто, ставши на позицію самостійності і відмовившись у своїй політичній діяльності від федерації, провідні українські партії теоретично припускали можливість у майбутньому, за певних обставин, входження України до складу певної федеративної держави, поділяючи тезу – через самостійність до федерації.

Після проголошення IV Універсалу національні програми провідних українських політичних партій, які закріплювали автономістсько-федералістські принципи, суперечили вже реаліям політичного життя. Тому перед партіями постало завдання привести теоретичні постулати у

відповідність із проголошеним юридичним статусом України. Це було зроблено на чергових партійних форумах, що пройшли вже після усунення Центральної Ради від влади в умовах Гетьманської Держави.

Підводячи підсумок, можна констатувати, що Лютнева революція в Росії стала початком Української революції, одним із основних завдань якої було вирішення національної проблеми. На той час перед Україною постала альтернатива подальшого національно-державного розвитку. Яким шляхом йти – або будувати самостійну незалежну державу, або задовольнитися національно-територіальною автономією у складі демократичної федеративної Російської республіки. Провід Української революції на цьому етапі обрав другий шлях і наполегливо йшов ним впродовж всього 1917 року. Однією з основних причин цього стала автономістсько-федералістська позиція провідних українських політичних партій, які очолили національно-визвольний рух.

Реалії політичного життя показали, що реалізація цих намірів об'єктивно була неможлива на той час. По-перше, не існувало чітко розробленої схеми запровадження федеративного устрою, навіть на теоретичному рівні. Кожна з партій мала власне уявлення щодо механізмів створення федерації і пропонувала свої моделі її функціонування. По-друге (головне), перетворення колишньої Російської імперії на федеративну республіку не могло бути одностороннім, одновекторним процесом. Втілити в життя ці задуми можливо було лише за умов підтримки цієї ідеї, як з боку центру, так і з боку всіх умовних суб'єктів майбутньої федерації. Однак такого обопільного бажання й не існувало, бо центр, навпаки, прагнув пригальмувати зростання національно-визвольних рухів у регіонах, залишити все за старими зразками, послабивши лише трошки національний гніт. З іншого боку, не спостерігалось активного зустрічного руху й національних регіональних провідів щодо створення федерації, свідомством чого є фактичне ігнорування в листопаді 1917 р. усіх закликів Центральної Ради до об'єднання.

Що торкається другої альтернативи – розбудови самостійної незалежної держави, то, безумовно, з теоретичної точки зору цей шлях виглядає більш логічним, ніж попередній. Підтвердженням цього може слугувати той факт, що попри свої федералістські переконання, український політичний провід все одно змушений був визнати його як єдино вірний шлях національно-державного розвитку та розпочати його реалізацію. Але час був втрачений, лідери українського руху не змогли вчасно скористатися піднесенням національних почуттів широких мас навесні-влітку 1917 р., а навпаки, своєю поміркованістю пригальмували його. Водночас їхнє відкрите вороже ставлення до ідеї самостійності України формувало у свідомості населення негативне ставлення до неї, чому проголошення незалежності IV Універсалом не знайшло розуміння з боку широкого українського загалу і не сприяло піднесенню національно-визвольного руху.

Різні орієнтири національно-державницьких програм українських партій заважали консолідації всіх партійних сил навколо ідеї розбудови національної держави, гальмуючи тим самим процес її створення. З іншого боку це ставало причиною розбіжностей і всередині партій. Саме розбіжності у визначенні шляхів розвитку української державності стали причиною першого організаційного розколу УПСР, коли з її складу виділилася фракція “конфедералістів”.

Протягом існування Тимчасового уряду перед українськими політичними партіями стояла проблема визначення пріоритетів між загальноросійськими та національними українськими інтересами, пошуку тієї межі, за якою підтримка перших не вступала в суперечність із потребою захисту других. Автономістсько-федералістська орієнтація провідних українських партій Центральної Ради стала визначальним чинником їх політики на підтримку Тимчасового уряду Росії як центральної правлячої установи. Жодна партія не виступала за самочинне запровадження автономії України, очікуючи на це безпосередньої санкції з боку загальноросійського

уряду та легітимізації свого права на владу. Ця орієнтація зумовила очікувальну позицію українських партій, не дала їм можливості розпочати самостійно проведення нагальних соціально-економічних реформ. Бездіяльність у вирішенні соціально-економічних проблем Тимчасовим урядом і Центральною Радою зробила реальною більшовицьку альтернативу подальшого розвитку революції.

Іншою політичною альтернативою, яку висунула революція, став вибір форми організації влади. Безумовно, за доби Центральної Ради це ще не мало такого принципового характеру в порівнянні з визначенням форми державності, однак можливість втілення різних моделей організації влади – парламентська республіка чи влада Рад – також стали причиною поділу всередині українських партій. Зокрема, саме це стало причиною оформлення лівої течії в УСДРП і подальший вихід її з партії.

За доби Центральної Ради українські партії поступово розробили власну модель суспільно-політичного розвитку України, яка виступила альтернативою варіантам, запропонованим спочатку Тимчасовим урядом, а згодом РНК. Ця відмінність щодо принципових засад національно-державного будівництва зумовила перманентні, інколи ззовні приховані, напруженість і конфліктність в стосунках із Тимчасовим урядом і відкрите збройне протистояння з РНК взимку 1917-1918 рр.

РОЗДІЛ 3.
УКРАЇНСЬКІ ПАРТІЇ І ПРОБЛЕМА ВИБОРУ ПЕРСПЕКТИВ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЕТЬМАНАТУ
П.СКОРОПАДСЬКОГО

3.1. Ставлення суспільства та українських партій до гетьманського варіанту політичної системи

Останні два місяці перебування при владі Центральної Ради були позначені стрімким падінням її авторитету серед населення. Основними причинами цього стали як попередня політика, що призвела до окупації України спочатку Радянською Росією, а потім німецько-австрійським військом, так і політика есерівського уряду на чолі з В.Голубовичем. Уряд намагався проводити в життя постулати своєї партійної програми, що викликало незадоволення інших українських політичних партій, включаючи не тільки тих, що стояли в опозиції до Центральної Ради, а й колег по урядовій роботі. Головними пунктами критики урядового курсу стали його методи розв'язання аграрної проблеми та спроба скликати Українські установчі збори на основі виборів, проведених у грудні 1917 – січні 1918 рр.

З гострою критикою урядової діяльності виступали українські соціал-демократи. Не дивлячись на те, що вони погодилися на ухвалення есерівського земельного закону, однак принципово партія була проти соціалізації землі. Спостерігаючи незадоволення значної частини заможного й середнього селянства, наприкінці березня 1917 р. на своєму засіданні ЦК УСДРП вирішив через фракцію партії в Центральній Раді внести поправки до земельного закону. Суть поправок полягала у збереженні приватної земельної власності на дрібні господарства та на міські землі, збереження податків на земельну власність, а також одержавлення великих і культурних господарств [130, 1918, 26 березня]. Водночас на сторінках партійної преси

регулярно з'являлися критичні статті з цього приводу, в яких зазначалося, що соціалізація має “дрібно-буржуазну, утопічну і реакційну суть” [130, 1918, 6, 9 січня, 26 березня, 4 квітня]. На початку квітня есдеки вже прямо заявляли, що в разі, якщо земельну політику не буде змінено, то до влади можуть прийти буржуазні кола, які підтримає селянство [130, 1918, 4 квітня].

Іншим пунктом суперечностей між урядовими партіями стала проблема скликання Установчих зборів. Есери, які за результатами виборів набрали більшість голосів, виступали за те, щоб визнати вибори легітимними і на їх основі негайно скликати Установчі збори [57, 1917, 24 березня]. Протилежну позицію зайняли есдеки. На початку квітня ЦК УСДРП ухвалив: “Не визнавати минулих виборів до Установчих зборів, які проходили в момент більшовицької різни, дійсними і всіма засобами боротися за скасування цих виборів” і “домагатись розписання нових виборів до Установчих Зборів, а не до Парламенту” [130, 1918, 11 квітня]. Причиною подібної відмінності позицій, мабуть, скоріше були не принципові політичні розходження, а насамперед, результати виборів, які фактично виграла УПСР. 11 квітня в Малій Раді з подачі М.Шрага (завдяки підтримці фракцій національних партій) більшістю голосів пройшла резолюція есерівської фракції, яка визначала день скликання Установчих зборів на 12 травня 1918 р. [53, с. 270]. Однак з таким рішенням інші українські політичні партії принципово не згодилися і дискусія щодо доцільності скликання Установчих зборів 12 травня продовжувалася й надалі, фактично, аж до гетьманського перевороту.

Ще більш критичну позицію щодо урядового курсу кабінету В.Голубовича зайняла УПСФ. “Нова Рада” 3 березня 1918 р., зразу ж по поверненні Центральної Ради до Києва, закликала до негайної зміни уряду та принципу його формування [119, 1918, 3 березня]. До того ж, за рішенням ЦК партії від 15 березня, її члени мали право займати в уряді тільки другорядні посади, що знімало будь-яку відповідальність партії за урядову політику. Не змінилося ставлення есефів й до реорганізованого в квітні уряду. Отримавши в

ньому лише три посади, вони не мали можливості істотно впливати на формування урядового курсу, тому партія й надалі залишалася в опозиції.

14 квітня 1918 р. поширені збори ЦК УПСФ висловилися за різку опозицію урядові [35, Арк. 1]. На цьому ж засіданні його учасники визнали вірною позицію партійної фракції в Малій Раді, яка проголосувала проти скликання Установчих зборів 12 травня 1918 р. Так само, як і еседеки, вони вважали, що проведені в грудні-січні вибори не можуть розцінюватися як об'єктивні. Не підтримуючи необхідності негайного скликання Установчих зборів, ЦК вирішив, що з їх відкриттям міністри-есефи повинні будуть зректися своїх посад [35, Арк. 2]. Але ситуація склалася так, що партія не стала чекати відкриття Зборів, 27 квітня ЦК ухвалив рішення відкликати своїх міністрів з уряду, не забороняючи їм “тимчасово управляти міністерствами без міністерської відповідальности” [119, 1918, 28 квітня].

Всі ці події свідчили про наявність кризи в середовищі урядових партій, які не могли виробити програму дій, адекватну поточному політичному моменту. В свою чергу це сприяло активізації більш поміркованих сил, усунутих від урядової діяльності. Саме в цей період партії, які репрезентували інтереси заможних верств суспільства намагаються вплинути на урядові кола з метою обмеження їх “соціалістичних експериментів”. Безумовно, що впевненості їх лідерам надавала присутність в Україні німецько-австрійського війська, командування якого також без захвату ставилося до соціалістичної орієнтації правлячих партій.

Наприкінці березня 1918 р. у відкриту опозицію щодо діяльності Центральної Ради стає УДХП. Напрями урядової політики і становище країни в цілому оцінювалися нею негативно. На думку її лідерів уряд В.Голубовича не відбивав інтересів широких верств українського суспільства, спирався лише на більшість у Центральній Раді, а не на більшість народу, і тримався при владі силою неукраїнських багнетів. Політика уряду, за переконанням

партії суперечила інтересам землевласницьких елементів, бо своїм законом про соціалізацію землі “культивувала земельну анархію” [85, 29 квітня].

Крім незгоди з урядовим курсом в аграрній політиці, УДХП виступала також проти державної політики обмеження політичної діяльності так званих “поміщицьких і буржуазних елементів”. З цього приводу в партійній пресі з гіркотою зазначалося: “Техніки, інженери, промисловці, дідичи, управителі культурних маєтків, всі інтелігентські сили, цілий вихований літами апарат новочасної суспільности, що міг би одиноко вирвати край з руїни, загнано в кут”. Наслідком цього, як вважали члени партії, й була економічна руїна в країні. Як й інші українські політичні партії, хлібороби-демократи не підтримали рішення скликати Українські установчі збори 12 травня 1918 р. За переконанням партійних лідерів, вибори до цього законодавчого органу ні в якому разі не можна було визнавати законними, бо вони проводилися в умовах війни. Наслідком цього стало те, що не все українське населення змогло взяти участь у виборах, а натомість у них брали участь не громадяни України [85, 29 квітня].

Відмінна позиція з ключових питань урядової політики зумовлює спроби УДХП легітимним шляхом вплинути на державні керівні структури, насамперед, з метою зміни аграрної політики.

25 березня 1918 р. за ініціативою УДХП у Лубнах скликається хліборобський з'їзд, на який прибувають біля двох тисяч селян із шести північних повітів Полтавщини. Основним предметом обговорення з'їзду стала аграрна політика Центральної Ради, яка була визнана руйнівною для держави і всього народного господарства. З огляду на це з'їзд ухвалив низку постанов з вимогами зміни існуючого стану речей, головними серед яких були: визнання принципу приватної власності як основи народного господарства; негайне повернення господарям права власності на землю та майно; залишення певного мінімуму землі в руках власників і передачі решти землі на орендних умовах малоземельним селянам; правове забезпечення рівних умов політичної діяльності для соціалістів і несоціалістів; поповнення

Центральної Ради представниками партії [242, Т. 2, с. 16-17]. Для передачі цих вимог Центральній Раді з'їзд обрав делегацію на чолі з С.Шементом, до складу якої ввійшло 200 селян і 5 членів Головної Управи партії.

26 березня делегація прибула до Києва і хотіла зачитати постанови з'їзду на загальних зборах Центральної Ради, але дозволу М.Грушевського як Голови Ради вона на це не отримала. Замість цього відбулися тільки переговори частини делегації з представниками партійних фракцій. На цій зустрічі були викладені вимоги УДХП – можливість кооптувати до складу Центральної Ради представників партії; переглянути земельний закон; скасувати результати виборів до Українських установчих зборів і призначити нові демократичні вибори. Більшість цих вимог була відкинута представниками провідних партійних фракцій Центральної Ради. Єдине, що було обіцяно – внести незначні поправки до земельного закону.

Не дали бажаних результатів і зустрічі з Головою Ради Міністрів В.Голубовичем та міністром земельних справ М.Ковалевським. Вислухавши скарги селян на методи проведення аграрної реформи на місцях і невдоволення щодо відміни права приватної власності на землю, члени уряду відповіли, що ухвалений Центральною Радою земельний закон не може бути скасованим. Водночас М.Ковалевський запевнив членів делегації, що дрібні селянські маєтності не будуть зачеплені і що уряд гарантує селянам земельний мінімум для повного відокремлення від поміщиків. Практично на цьому зустріч і була закінчена.

Зацікавленість до цієї селянської делегації виявили есефи. На згаданому вже засіданні ЦК партії 14 квітня 1918 р. було заслухано доповіді С.Шелухіна, В.Прокоповича і М.Кушніра про прийом міністрами цієї селянської делегації. Збори ухвалили ввійти в контакт із селянами і провести спільні засідання ЦК, фракції УПСФ Центральної Ради і селянських делегатів з метою з'ясування ставлення останніх до урядової земельної політики, майбутніх Установчих зборів і ознайомити їх з програмою і тактикою партії

[35, Арк. 1]. Таким чином есефи намагалися популяризувати свою програму і посилаючись на такі відкриті виступи селян протистояти есерам в уряді. Але реальних позитивних наслідків це не принесло.

Після цієї невдалої спроби вплинути за допомогою селянської делегації на Центральну Раду в питанні зміни її аграрної політики керівники делегації приймають рішення ввійти в порозуміння з Союзом земельних власників, члени якого також виступали проти урядового курсу, і скликати на 28 квітня 1918 р. загальний з'їзд усіх хліборобських організацій. На з'їзді планувалося обговорити земельне питання і домогтися скасування земельного закону Центральної Ради та повернення права приватної власності на землю.

Під час перебування в Києві представники делегації взяли участь в інформаційній нараді з членами щойно створеного тимчасового комітету Союзу торгівлі, фінансів і сільського господарства, на якій висловили свою позицію щодо шкідливості негайного проведення в життя політики соціалізації землі [102, № 1, с. 11]. Такі погляди партії знайшли підтримку серед членів названого комітету.

Поява цього комітету стала одним із кроків на шляху створення єдиної представницької організації підприємницьких кіл України. 6 березня 1918 р. у Києві відбулося зібрання представників різних промислових, торговельних, банківських, ощадних, кооперативних і сільськогосподарських об'єднань. Його учасники постановили створити український Союз представників промисловості, торгівлі, фінансів та сільського господарства – Протофіс. З цією метою й був обраний тимчасовий комітет, до президії якого ввійшли – голова І.Щеніовський, товариші голови О.Вольський, В.Демченко, О.Кістяківський.

Учасники цього засідання підготували “Записку про положення промисловості, торгівлі та сільського господарства в Україні”, яка була представлена 9 березня Раді народних міністрів УНР. Записка починалася з твердження, що члени діючого уряду не розуміють необхідності докорінних політичних і економічних змін, обумовлених підписанням мирного договору та

перетворенням України в самостійну державу. З огляду на це, представники різноманітних сфер господарської діяльності країни вважали своїм обов'язком висловити міркування відносно тих умов, які мали бути створені для виходу з катастрофічного положення, в якому опинилася Україна.

Автори документу викладали своє розуміння причин падіння промисловості та сільського господарства. Серед них називалися – різке падіння продуктивності праці при підвищенні його оплати; грубе втручання робітничих організацій у всі сфери господарського і адміністративного життя підприємств; скасування приватної власності та політика соціалізації землі. Далі висловлювалося бажання промислових і фінансових кіл України взяти участь у проведенні самих широких соціальних і економічних реформ, але лише тих, які проводилися в інших державах. Особливо підкреслювалося, що ці реформи не мають носити соціалістичний характер, і що: “Необхідно відмовитися від тих ілюзій і утопій, які хочуть побудувати майбутнє України на соціалістичних началах в самій основній галузі її економічного життя – в сільському господарстві. До тих пір, поки не буде відновлено право власності, ніякі зусилля до ствердження нормальних умов державного життя в усіх сферах – правовій, економічній, військовій і соціальній не дадуть ніяких результатів” [105, 1918, 10 березня].

Підготовка записки стала першим організаційним виступом підприємців проти політики Центральної Ради і свідчила про те, що в середовищі цих соціальних верств росте протест проти їх усунення від формування політичного та господарського курсу держави. Безумовно, що ніякої відповідної реакції на записку з боку керівних структур не послідувало, це питання навіть не розглядалося на засіданнях Малої Ради та Генерального Секретаріату.

Наприкінці березня 1918 р. у Києві з ініціативи П.Скоропадського оформилася ще одна нова політична організація – Українська народна громада, яка об'єднала в собі представників консервативних кіл, опозиційно

налаштованих щодо політики Центральної Ради. З самого початку ця організація своєю метою поставила підготовку повалення Центральної Ради та запровадження в країні сильної диктаторської влади у вигляді старої національної форми – гетьманства.

Насамперед, до Громади ввійшла значна кількість старшин та військових І-го Українського корпусу та членів Вільного козацтва, особисто зв'язаних із П.Скоропадським. Поряд із цим у Громаді активно починають працювати члени Союзу землевласників – М.Устимович, М.Воронович, В.Любинський, В.Кочубей, Гижицький, Пащевський, Мацько та ін. Також у контакті з Громадою перебували й члени Української демократично-хліборобської партії [242, Т. 2, с. 29]. Як свідчить П.Скоропадський, на деяких засіданнях Громади були присутні лідери партії – брати Шемети, В.Липинський, але з огляду на їхнє “крайнє українство”, вони не були утаємничені щодо справжніх цілей організації [385, с. 129]. Таким чином, соціальною базою організації стали великі землевласники, заможні селяни, військові, козаки та частина поміркованої української інтелігенції.

Сучасна дослідниця Т.С.Герашенко знайшла у фондах Державного архіву Київської області програму партії [206, с. 208-212] (додаток В). Аналіз даного документу дає певні уявлення щодо політичної платформи організації. Зокрема, програма піднімає такі проблеми, як права і свободи громадян, форми державного правління, шляхи розв'язання аграрного і робітничого питань, державна мова, фінансова та податкова політика, розвиток транспорту та шляхів сполучення, освіта, суд, охорона здоров'я. За своїм змістом програма в цілому близька до партійної програми кадетів. Цікаво, що деякі пункти програми Громади повністю співпадають із пунктами партійної програми партії народної свободи. Наприклад, положення щодо прав і свобод громадян [47, с. 123-125]. Усі громадяни України без різниці статі, національності, віросповідання визнавалися рівними перед законом. Також вони мали право висловлювати вільно свої

думки, входити до складу різних союзів і громадських організацій, користуватися свободою переміщення та виїзду за кордон. Особистість, її житло і майно проголошувалися недоторканими.

Особливістю програми є те, що вона, на противагу від програм інших політичних партій, чітко не визначала форму державного правління. Тут містилося лише неясне зауваження, що державний устрій України має бути вироблений на основах політичного і національного історичного минулого вільно висловленої волі народу. З цього можна зробити припущення, що під терміном “політичного і національного історичного минулого” малося на увазі встановлення гетьманату. Але у самій програмі це не зазначено. Автори документу лише окреслили ті форми державного правління, які вважали непридатними для України – самодержавний лад “и отвлеченные теории максималистов” [206, с. 209] (так, мабуть, оцінювався тогочасний устрій держави). З вищезазначеного випливає висновок, що чіткої програми щодо організації форм державного управління члени Громади або не мали, або свідомо оминали конкретизацію цієї проблеми.

Стосовно атрибутів державності, то програма визначала державною мовою українську мову, на яку в державних установах мало бути переведено все діловодство. (Водночас, сама програма була написана російською мовою). Також Громада виступила за створення сильної, дисциплінованої регулярної армії. Щодо зовнішньої політики, то вона мала ґрунтуватися на дружніх стосунках із іншими країнами та пошуку шляхів до більш активного духовного і матеріального спілкування з ними.

Значний обсяг займають у програмі економічні проблеми. Основою економічного життя визнавалася приватна власність на землю, знаряддя праці і засоби виробництва. В декількох пунктах програми наголошувалося на необхідності підвищення “частной предприимчивости” як основи економічного розвитку, при цьому державі відводилася роль лише заохочувача та покровителя, а не ініціатора. Громада стояла на позиції

необхідності проведення економічних реформ, і насамперед, у сфері аграрній та землекористування. В основі цих реформ, за переконанням лідерів організації, мало лежати “незыблемое право собственности, отвечающее исконным и неизменным убеждениям украинца-хлебороба” [206, с. 210]. Як і інші політичні партії Громада не запропонувала чіткого механізму вирішення аграрної проблеми. В документі зазначалися лише такі заходи щодо її розв’язання як видача парламентом закону, який би регламентував умови купівлі-продажу землі, виключаючи можливість спекуляції та надання уряду широких повноважень щодо відчуження земель у великих землевласників для наділення селян ділянками землі, які були б здатні забезпечити безбідне існування їх сімей. Водночас, документ підкреслював, що в першу чергу землю мало отримати козацтво. Пояснення стосовно того, кого слід було вважати козаками, у програмі відсутнє.

Серед заходів реформування промисловості пропонувалися: удосконалення податкової системи; запровадження державних монополій – цукрової, тютюнової, ошадної та інших; підтримка кооперативів, товариств взаємного кредитування; сприяння розвитку транспорту. Для поліпшення матеріального становища робітників програма передбачала запровадження широкого робітничого законодавства, яке б гарантувало державне страхування робітників, охорону праці жінок і дітей. Планувалося провести ряд заходів щодо покращення системи охорони здоров’я народу, і насамперед, на селі.

Не дивлячись на те, що з ряду принципових питань програма Громади містила не зовсім чіткі положення, зрозуміло, що партія не сприймала існуючу форму державного правління як остаточну, а також те, що її уяви щодо принципів організації економічного життя базувалися не на соціалістичних ідеалах і не співпадали з політикою діючого уряду. Саме цим і пояснювалося прагнення її членів усунути Центральну Раду від влади.

Таким чином, можна констатувати, що протягом березня-квітня 1918 р. проходив процес консолідації та згуртування політичних сил у поміркованому крилі. Ці сили готові були перебрати ініціативу і запропонувати суспільству свій політичний курс, відмінний від соціалістичної орієнтації правлячих партій. Центром цих політичних сил і стала Українська народна громада, яка, власне, підготувала й здійснила гетьманський переворот, спираючись на підтримку німців.

Із спогадів П.Скоропадського видно, що починаючи з середини квітня 1918 р. він особисто та інші члени Громади входять у зносини з німцями. Спочатку Скоропадський двічі зустрічався з начальником розвідувального управління “Оберкомандо” майором Гассе. Метою цих зустрічей було з’ясування позиції німців в питанні можливого усунення Центральної Ради від влади. Ці зустрічі показали, що в німецьких колах росте незадоволення Центральною Радою з приводу її нездатності забезпечити виконання умов Брестського мирного договору. П.Скоропадському та його однодумцям дали зрозуміти, що німецька окупаційна влада не стане на захист Центральної Ради.

Паралельно із переговорами члени Громади, насамперед, військові, робили конкретні заходи щодо підготовки державного перевороту. Як зазначає П.Скоропадський у своїх спогадах, наближені до нього особи виконували конкретні доручення в цьому напрямі. Так, Гижицькому було доручено набрати побільше офіцерів і дістати список всіх міністрів, особливо видних тодішніх діячів. Парчевський повинен був переговорити з офіцерською школою прапорщиків, Полтавець – з представниками Вільного козацтва. Голові Союзу земельних власників О.Вишневіському було доручено з’ясувати питання стосовно з’їзду, призначеного на 29 квітня 1918 р. Керувати повстанням мав генерал В.Дашкевич-Горбацький, добре відомий Скоропадському по I-му Українському корпусу [385, с. 135].

24 квітня відбулося перше побачення П.Скоропадського з начальником штабу німецьких військ генерал-лейтенантом Гренером, на якому

обговорювалися умови співпраці. За свідомством дослідника В.Дмитришина, який опрацював особисті документи Гренера, що зберігаються в німецьких архівах, П.Скоропадський на цій зустрічі прийняв усі умови останнього. Так, він заприсягався дотримуватися всіх зобов'язань за Брестським мирним договором, розпустити Центральну Раду й відкласти вибори до Українських Установчих Зборів до того часу, поки не буде повністю відновлений порядок по всій країні, і лише після того дозволити їх скликання, але тільки за погодженням із німецькою окупаційною владою. Скоропадський також пообіцяв усунути з державних посад усіх сумнівних і небажаних осіб, розпустити всі земельні комітети на місцях, зліквідувати всі перепони вивезенню хліба й сировини до Німеччини. Він також погодився негайно запровадити вільне підприємництво, відновити приватну власність, змусити селян сплатити вартість землі, яку вони захопили у поміщиків. Крім цього, П.Скоропадський прийняв умови про верховенство норм і постанов окупаційних сил та підсудність усіх виступів проти останніх німецьким військово-польовим судам.

У свою чергу, Гренер погоджувався на формування української армії на чолі з П.Скоропадським. Але при цьому наголосив, що її створення може здійснюватися лише за повного погодження з німецьким Верховним командуванням. Також Гренер пообіцяв П.Скоропадському німецьку військову допомогу, масштаби якої мали бути зумовлені пізніше, й запевнив його, що той може розраховувати на допомогу німців на випадок заворушень під час формального перебрання влади [237, с. 115].

Таким чином, заручившись підтримкою німців, залишалося тільки реалізувати ці плани. Справа була довершена іншою політичною партією – Всеукраїнським союзом землевласників, на партійному з'їзді якої П.Скоропадський й був обраний гетьманом України 29 квітня 1918 р. У той час, коли відбувалося обрання гетьмана, військові на чолі з генералом

В.Дашкевичем-Горбацьким приступили до захоплення державних інституцій. Уже наступного дня вся влада опинилася в руках новообраного гетьмана.

З приходом до влади П.Скоропадського Українська народна громада припиняє своє існування. З огляду на це, на думку автора, її скоріше слід вважати не політичною партією (хоча сам П.Скоропадський визначав її саме так [385, с. 129, 134 та ін.]), а політичною організацією, яка створена була для досягнення певною метою, реалізація якої зробила подальше її існування недоцільним. До того ж, до складу Громади, як зазначалося вище, входили представники інших політичних партій, які не припиняли свого членства в цих партіях і поділяли далеко не всі положення її програми (зокрема, частина членів Союзу землевласників не погоджувалася з пунктами програми в аграрному та національному питаннях [385, с. 126]). Підготувавши і здійснивши державний переворот, Громада водночас заклала ідейно-теоретичні підвалини внутрішньополітичного курсу майбутньої Української Держави. Її найбільш активні члени брали участь у гетьманських урядах, формуючи основні напрями їх діяльності.

Неоднозначно можна оцінити роль у перевороті Української демократично-хліборобської партії. За деякими джерелами, вона також брала участь у гетьманському перевороті [429, Т. 3, с. 3; 258, с. 3353 та ін.]. В той же час лідер партії С.Шемет, висвітлюючи історію партії, заперечує цей факт [444, с. 68]. Доказом цього може слугувати й докладний розгляд подій останніх двох днів напередодні перевороту.

На 28 квітня 1918 р. до Києва з'їхалися делегати від усіх хліборобських організацій на загальний хліборобський з'їзд. Відкриттю з'їзду передувало засідання комісії представників від 108 українських повітів по два делегата від кожного. Ввечері 27 квітня комісія обговорила програму з'їзду та запропоновані резолюції. Мандатна комісія, яка реєструвала делегатів, встановила, що прибулі 7 тисяч представляли приблизно 7-8 млн. хліборобського населення України [102, 29 травня].

Водночас, вже в перший день попередніх переговорів стало зрозуміло, що між двома хліборобськими партіями – УДХП та Союзом землевласників – існують суттєві розбіжності з двох принципових питань. Союз землевласників виступав проти примусового викупу поміщицьких земель, задовольняючись лише проголошенням непорушності принципу приватної власності на землю і хотів скинути Центральну Раду, замінивши її сильною одноосібною владою. Водночас УДХП стояла на позиції необхідності примусового викупу великих земельних маєтків і досягнення компромісу з Центральною Радою без її усунення від влади. Лідерам обох партій не вдалося дійти порозуміння, тому відбулися два окремі партійні з'їзди.

У той же день у Київському другому міському театрі пройшло підготовче зібрання УДХП, на якому було вирішено: в земельній справі – відстоювати право власності на землю та домагатися наділення біднішого селянства землею за викуп на правах власності, а в політичній – шукати компромісу з Центральною Радою [444, с. 70]. З цього видно, що лідери партії не поділяли думки щодо необхідності насильного усунення Центральної Ради від влади. Це впливало з тактики партії, в основі якої лежала ідея єдиного національного фронту. Необхідність дотримання цієї тактики закріплювалася партійною програмою: “Визнаючи, що в Україні одинокою законною властю єсть власть українських правно-державних органів, ми будемо заховувати повну лояльність супроти Центральної Ради і Генерального Секретаріату, які тепер виконують функції таких органів, і будем всіма силами та без застережень піддержувати їх в боротьбі за поширення суверенних прав українського народу” [54, с. 139].

Наступного дня, 29 квітня 1918 р., німецька військова влада не дозволила УДХП проведення партійного з'їзду, посилаючись на наказ фельдмаршала Айхгорна від 25 квітня. З огляду на це значна частина рядових членів партії була присутня на з'їзді Союзу землевласників, який відкрився в цей день і брала участь у виборах гетьмана, проголосувавши за його обрання.

Докладний звіт щодо перебігу подій на хліборобському з'їзді вмістила Єлисаветградська газета “Голос Юга”. З'їзд проходив у цирку, куди впускали лише за делегатськими білетами, яких, за повідомленням газети, було видано більше 8 тисяч (як зазначалося вище, інша газета подавала цифру 7 тисяч делегатів, з огляду на що, можна припустити, що цю різницю у 1 тисячу дали делегати від УДХП, а також ті хлібороби, що прибули безпосередньо 29 квітня). Делегати зайняли місця по повітах, серед них була велика кількість дрібних земельних власників, починаючи з володіння двома десятинами. Кожний повіт прислав свою резолюцію, за словами делегатів в цілому ці резолюції підписали 8 млн. селянських власників. Делегованим був наданий наказ не повертатися без повідомлення про “тверду владу”.

Газета описувала настрій, який панував у залі, як “рішучий і діловий”. Перед початком засідання всі обговорювали діяльність ініціативної групи на чолі з М.Коваленком та комісії. Далі зазначалося, що ставлення присутніх до Центральної Ради, земельних комітетів і земельного закону було різко негативним, що реакцією на ці назви були крики “Геть!” і всі, хоча й пошепки, але говорили про нову владу, називаючи гетьманом Павла Скоропадського.

З'їзд відкрився об одинадцятій годині з привітальної промови голови ініціативної групи селянина з Полтавщини М.Коваленка, який запропонував обрати головою президії з'їзду М.М.Вороновича. До президії було обрано по два представника від кожної губернії та М.Коваленка. Після декількох промов, які засуджували земельну політику Центральної Ради, біля третьої години дня з'явився П.Скоропадський. За газетним звітом, у цей момент М.Коваленко, коротко резюмуючи волю з'їзду, вигукнув: “Яка влада нам потрібна!”, на що цирк загудів: “Гетьмана!”, потім всі повернулися до ложі, в якій сидів П.Скоропадський. Вигуки “Гетьман Скоропадський” довгий час не стихали, присутні махали шапками та хустками, після чого П.Скоропадський встав і почав кланятися. У відповідь почулися крики: “На трибуну!”, президія пішла

запрошувати П.Скоропадського на трибуну. Як тільки стихли крики та овації, гетьман сказав коротку промову українською мовою, в якій зокрема, зазначив: “Дякую за владу. Кров ллється; анархія продовжується. Тільки єдина влада, тверда може зупинити анархію. Цю владу приймаю. Ви, хлібороби, сини України. На вас і розсудливість населення буду спиратися. Це дасть силу і міцність врятувати Україну” [93, 3 травня]. Промова гетьмана була вкрита гучними довгими оплесками. Таким чином був обраний гетьман України.

Наприкінці засідання зібрання одногolosно, під довгі оплески ухвалило резолюцію, підготовлену ініціативною групою. Документ оголосив один із членів цієї групи І.В.Дуссан. Резолюція була складена у рішучій формі й містила ряд вимог, головними серед яких стали наступні – відновлення та скріплення права власності на землю; відновлення вільного переходу землі з рук у руки; відновлення права вільного розпорядження землею; негайного прийняття заходів щодо відновлення порушеного сільського господарства; скасування, в першу чергу, земельних комітетів. Щодо земельної реформи, то вона визнавалася необхідною, але за умов, що це стане не предметом випадкових дослідів органів управління, а завданням невідкладної роботи законодавчого органу. В документі підкреслювалося, що вся діяльність українського уряду до того часу була спрямована на заперечення зазначених вимог і на проведення чужого українському народові соціалізму, що привело до повної руйнації всього сільськогосподарського життя країни. Тому цей уряд втратив у очах населення свій авторитет і селянство не вірить, що він здатний вивести Україну з тяжкого становища і з’їзд вітає його падіння.

Резолюція торкнулася й питання організації влади. Тут визнавалося, що для формування уряду, контролю над ним і організації невідкладного законотворчого процесу необхідно створити новий законодавчий орган влади. На думку укладачів цей законодавчий орган мав складатися з представників всіх “производительных элементов” України на цензовій основі. Тобто пропонувалося повернутися до дореволюційного цензового

виборчого закону, що, безумовно, було значним кроком назад у порівнянні з демократичним виборчим законодавством Центральної Ради. Вибори до Установчих зборів, які відбулися у грудні-січні визначалися резолюцією неправоздатними, з огляду на те, що проводилися у розпалі громадянської війни, насилля, підпалів, розстрілів і на основі чотирьохзначної формули (загальні, прямі, рівні, таємні), яка трактувалася як така, що призвела до розвалу держави. Тобто у розумінні її укладачів держава могла триматися лише на основі цензового виборчого права, а допуск до виборів широких верст населення приводив лише до руйнації державного життя. З огляду на це вимагалось вироблення нового виборчого закону до установчих зборів і проведення нових виборів в умовах “дійсної свободи і незалежності” [93, 3 травня]. Цю резолюцію вирішено було передати гетьману. Таким чином, представницький з’їзд землевласників давав настанову новообраному голові держави щодо ключових напрямів державної політики, намагаючись спрямувати її у річище власних інтересів.

На наступний день 30 квітня вже з дозволу нової влади відбувся партійний з’їзд УДХП. Обговорюючи події попереднього дня, з’їзд постановив не виступати проти нової влади, аргументуючи це тим, що вічні революції тільки розхитують державний організм. З огляду на це вирішено було з’ясувати позицію гетьмана щодо важливіших державних проблем і тільки після цього визначити своє ставлення до гетьманського режиму. З цією метою було складено заяву до гетьмана, яку відвезла до П.Скоропадського спеціально вибрана для цього делегація від з’їзду.

У заяві зазначалося, що партія визнає нову владу тільки в разі дотримання нею певних умов. Зокрема, – визнання незалежної, вільної, народної Української Держави; обов’язкове скликання з часом на основі демократичного виборчого закону Української Державної Ради; проведення широкої земельної реформи; залучення до роботи в уряді тих людей, які

довели свою вірність українській національно-державній ідеї; наведення порядку в країні лише обережними, заснованими на законі мірами. У відповідь на цю заяву П.Скоропадський через своїх генерального писаря І.Полтавця та осавула Г.Зеленевського завірив з'їзд, що висловлені в ній думки є і його думками і що він зобов'язується всіма силами боронити державні та національні права українського народу [444, с. 70-71]. Делегати з'їзду із задоволенням прийняли відповідь гетьмана і вирішили визнати нову владу. Таким чином УДХП залишилася вірною основному принципу своєї тактики єдиного національного фронту – підтримувати будь-яку українську національну владу, метою якої є незалежна самостійна держава.

З цього можна зробити висновок, що УДХП не брала безпосередньої участі у підготовці державного перевороту, бо її лідери стояли на позиції досягнення компромісу з Центральною Радою (підтвердженням цього може бути заборона партійного з'їзду з боку німецької військової влади, яка не довіряла українському селянству). Водночас рядові члени партії взяли участь у виборах гетьмана. Ця обставина й стала однією з причин поширеної пізніше думки про причетність партії до підготовки перевороту. Цьому сприяло ще й те, що за свідченням С.Шемета провінціальні осередки партії “однодушно вітали гетьманську владу” [444, с. 72]. Основною причиною позитивного ставлення до нової влади слід вважати непопулярність аграрної політики Центральної Ради серед заможних селянських верств, тоді як у гетьмані вони побачили репрезентанта своїх приватновласницьких інтересів.

Особисто П.Скоропадський також позитивно ставився до УДХП, зазначаючи у своїх спогадах, що політична платформа цієї партії практично збігалася з його власною, особливо стосовно аграрного питання [385, с. 137]. Тому ця партія поряд із Союзом земельних власників розглядалася майбутнім гетьманом як реальна політична сила, на яку можна було опертися при проведенні власної політики.

Ще до перевороту П.Скоропадський намагався об'єднати ці дві, на перший погляд, схожі партії. З цією метою він особисто проводив переговори з лідерами Союзу та УДХП. Спочатку цього об'єднання прагнув і Союз, але дуже скоро стало зрозуміло, що це неможливо. Причиною цього були розбіжності між партіями з двох принципових питань – національного і аграрного. Як зазначалося вище, УДХП відстоювала ідею незалежної самостійної Української держави, а більшість членів Союзу стояла на позиції “єдиної неподільної Росії”. Стосовно шляхів розв'язання аграрної проблеми, то Союз не поділяв позиції УДХП щодо необхідності скасування великого землеволодіння, вважаючи це занадто радикальною мірою.

З огляду на ці принципові розбіжності стосунки між обома партіями погіршувалися. Вже за часів гетьманату, за свідомством П.Скоропадського, Союз зайняв відкрито ворожу позицію щодо хліборобів-демократів, звинувачуючи їх у “крайньому соціалізмі” та називаючи С.Шемета і М.Міхновського “ставлениками німців і уніата Шептицького” [385, с. 137].

Усвідомивши неможливість об'єднання цих двох партій, П.Скоропадський повинен був зробити вибір між ними. Безумовно ці партії не були рівними за своїм організаційним потенціалом. УДХП була нечисленною і маловідомою на той час партією, яка мала свої партійні осередки переважно тільки на Полтавщині, тоді як Союз земельних власників охоплював своєю організаційною мережею всі регіони України, був фінансово сильною та численною партією. Саме Союз був спроможним надати П.Скоропадському реальну підтримку як при проведенні перевороту (обрання гетьмана на Всеукраїнському Хліборобському з'їзді надавало його владі вигляд певної легітимності), так і після перевороту при організації надійної адміністрації на місцях.

Оцінюючи реально можливості кожної з партій, П.Скоропадський, не дивлячись на те, що партійна програма УДХП більш відповідала його

політичним переконанням, зробив ставку на Союз земельних власників. Сам він так прокоментував цю ситуацію у своїх спогадах: “Я більш був по стороні Хліборобів-Демократів, але мусів в той час рахуватись з далеко сильнішим “Союзом” [385, с. 138]. Як покажуть подальші політичні події, саме представники цієї партії будуть займати ключові позиції в гетьманській адміністрації як в центрі, так і на місцях. П.Мірчук назвав це “первородним гріхом гетьмана”, який, на його думку, заклав підвалини майбутнього падіння гетьманщини, бо в наслідок цього управління будівництвом української державності опинилося в руках людей, які були непримиренними ворогами цієї державності [325, с. 233].

Поряд із великими землевласниками та заможними селянами гетьманський переворот підтримали і вітали також підприємницькі кола України. За часів Центральної Ради ці соціальні верстви суспільства не змогли об'єднатися в єдину загальноукраїнську політичну організацію. Як зазначалося вище, на початку березня на засіданні представників підприємницьких і фінансових кіл було вирішено утворити спільну організацію – Протофіс.

Установчий з'їзд Протофісу пройшов у Києві 15-18 травня 1918 р. уже після приходу до влади гетьмана. На нього з'їхалося біля 1000 чол. Головою з'їзду був обраний фон Дітмар, до президії ввійшли А.Бобринський, А.Голіцин, В.Кочубей, В.Демченко, А.Добрий та інші. Делегати з'їзду вітали нову владу в Україні в особі гетьмана і висловили йому повну підтримку та довіру. Характерною в цьому відношенні була доповідь делегата Дюца. Доповідач гаряче закликав уряд вступити на шлях рішучих заходів, що забезпечило б йому повне співчуття і підтримку з'їзду. У виступі підкреслювалося, що “до утворення в краю порядку не можливо мислити про яке б то не було культурне життя”, а тому уряд “повинен утворити порядок не спиняючись ні перед якими заходами, навіть перед озброєною силою” [80, 18 травня].

З'їзд обговорив поточні політичні події і виніс ряд постанов з нагальних проблем. Насамперед, значна увага на з'їзді була приділена аграрному питанню. Окремо працювала спеціальна сільськогосподарська секція, де розглядалися доповіді з цього питання. В цілому доповідачі на основі значного статистичного матеріалу обґрунтовували шкідливість примусового поділу великих земельних володінь і відстоювали ідею їхнього природного зменшення за рахунок вільного продажу та купівлі землі [102, № 3, 4].

На основі цього робилися ряд висновків-настанов щодо урядової політики в земельному питанні. Зокрема, на думку доповідачів, розв'язання земельної проблеми лежало не в аграрному законодавстві, а в аграрній політиці, яка повинна була полегшувати природну земельну еволюцію шляхом підтримки життєздатних дрібних володінь. Рішуче підкреслювалося, що не можна робити ніяких заходів щодо різкого порушення існуючого взаємовідношення різних типів володінь (дрібних і великих), а особливо – ніяких заходів, спрямованих на руйнацію та скорочення великих господарств. Перехід землі до рук дрібних господарів мав відбуватися лише в порядку вільної мобілізації земельної власності. Водночас визнавалася необхідність певного втручання держави в поземельні відносини, але лише в напрямі врегулювання мобілізації землі шляхом скупівлі земель державою і створення державного земельного запасу для облаштування життєздатних дрібних господарств; сприяння землеробському населенню у придбанні земель; запобіганні земельній спекуляції. Основною і кінцевою метою урядової земельної політики визнавалося створення міцних дрібних господарств, які були б здатні забезпечити продуктами не лише себе, а й неземлеробське населення.

Безумовно, з наукової точки зору, такий погляд на шляхи розв'язання аграрної проблеми мав рацію. Але з позиції життя був абсолютно непридатним у тогочасних політичних обставинах. Він не знімав напруги в

суспільстві, а, навпаки, загострював і без того вкрай загострені стосунки на селі, відбиваючи інтереси тільки великих землевласників. З іншого боку, прямування таким шляхом давало широке підґрунтя для агітації ліворадикальних сил (що й сталося пізніше). Однак, не розуміючи складності та суперечливості політичної ситуації, делегати з'їзду одногосно прийняли резолюцію в аграрній справі, вироблену секцією.

У резолюції зазначалося, що з'їзд вітає проголошене грамотою гетьмана відновлення приватної власності на землю як основи розвитку сільського господарства і вважає головною метою земельної політики уряду досягнення найвищої продуктивності сільського господарства. Серед можливих шляхів досягнення цього називалися: необхідність надання сільським господарствам державних кредитів, агрономічної допомоги, забезпечення збуту продукції і т.п. Вирішення проблеми малоземельності пропонувалося через розвиток “промислу й іншого нехліборобського зайняття, щоб дати працю і малоземельному населенню” [429, Т. 3, с. 30].

Жодного слова у резолюції не говорилось про необхідність проведення широкої аграрної реформи, метою якої було б врегулювання проблеми норм земельної власності та землекористування. Крім цієї резолюції, на з'їзді була прийнята додаткова постанова, в якій перед гетьманським урядом ставилася вимога повернення відібраних у поміщиків землі та майна з виплатою селянами відшкодувань. З цього видно, що з'їзд став на захист інтересів тільки великих землевласників, ігноруючи таким чином реально існуючу соціальну напруженість на селі. Особливим предметом обговорення на з'їзді стали взаємостосунки підприємців із робітниками. В ухваленій резолюції делегати висловилися за розробку чіткого регламентування прав робітників, але без права їхнього втручання у справи підприємства та діяльність адміністрації; необхідність перегляду прийнятого Тимчасовим урядом закону про свободу страйків; а також за унормування тривалості робочого дня [429, Т. 3, с. 31].

Окрема резолюція була прийнята з питань фінансової політики, де зазначалася необхідність налагодження кредитної системи, за допомогою якої розпочалось би відродження економіки країни. В питаннях місцевого самоврядування з'їзд запропонував гетьманському уряду внести зміни в міський статут у напрямі збільшення відсотка цензових елементів у Міських Думах, збільшення вікового і прожиткового цензу та введення 3-х куріальної системи виборів. Як видно в цьому питанні позиція промисловців співпадала з позицією землевласників, які подібні думки встигли вже раніше висловити гетьману. У заключному слові голова з'їзду фон Дітмар закликав усіх делегатів взяти активну участь в державному будівництві, як економічному – наполегливо працювати над відновленням економіки України, так і політичному – через роботу в центральних і місцевих органах влади. Було вирішено по закінченні з'їзду надіслати спеціальну делегацію до гетьмана як голови держави з заявою про свою готовність і бажання співпрацювати з новим урядом [242, Т. 2, с. 47].

Делегація з'їзду у складі голови фон Дітмара та членів президії була прийнята гетьманом. Фон Дітмар від імені з'їзду привітав гетьмана і заявив про щире бажання всіх представників економічних сил України “віддатися служінню справі устроєння нового державного, суспільного та економічного життя”. Серед перших завдань уряду голова з'їзду назвав необхідність утвердження законності та влади для захисту прав громадян, а в галузі економічної політики – утвердження інституту приватної власності та сприяння розвитку приватної ініціативи. Гетьман подякував членам делегації за привітання і сказав, що і він, і уряд потребують підтримки “сил, які працюють над створенням благоустрою України”. На закінчення П.Скоропадський висловив впевненість, що представники “економічних сил України розвитком своєї самодіяльності створять міцні основи державного життя України, і на цю самодіяльність буде спиратися уряд” [126, 22 травня].

Таким чином видно, що соціальною базою гетьманського перевороту стали землевласницькі та підприємницькі кола, а також заможне селянство, яке виступало проти аграрної політики Центральної Ради. Саме ці соціальні прошарки українського суспільства позитивно сприйняли зміну влади в країні, рахуючи гетьмана репрезентантом своїх інтересів і сподіваючись на те, що новостворена гетьманська держава стане захисником і гарантом забезпечення цих інтересів. Як яскраво засвідчили їхні представницькі з'їзди, вони готові були співпрацювати з гетьманом в напрямі зміни попередньої державної політики. В свою чергу й гетьман розглядав ці сили як державну основу й планував спиратися саме на них при проведенні урядової політики.

Зовсім протилежно сприйняли гетьманський переворот українські політичні партії лівого та лівоцентристського спрямування. Їхня негативна позиція по відношенню до нової влади чітко виявилася при формуванні гетьманського уряду.

П.Скоропадський був зацікавлений у тому, щоб у формуванні кабінету міністрів взяли участь і провідні українські партії, насамперед, соціалісти-федералісти. Цього спочатку вимагали й німці, бо наявність представників українських партій в уряді, на їх думку, повинна була нейтралізувати можливі виступи населення проти гетьмана. Тому вже 29 квітня М.Устимович, якому було доручено гетьманом формування уряду, відвідав ряд українських громадських діячів, головним чином есефів, і запропонував їм сім місць у створюваному кабінеті. Згодом, у своєму листі, надрукованому 9 травня "Новою Радою", М.Устимович назвав прізвища тих, кого він включив у намічений у перший день перевороту список кабінету міністрів. Так, до нього мали ввійти К.Мацієвич як міністр земельних справ, С.Шелухін як міністр юстиції, А.Ніковський як міністр праці, О.Шульгин або О.Лотоцький як міністр закордонних справ і колишній радикал-демократ В.Леонтович як міністр промисловості [119, 1918, 9 травня]. Однак всі вони категорично відмовилися, практично не вступаючи у переговори. Поряд із

принциповим неприйняттям нової влади, цю відмову можна було ще пояснити й самою постаттю М.Устимовича, який не користувався популярністю та впливовістю в українських політичних колах. В.Винниченко так охарактеризував цю ситуацію: “Сама фігура цього прем’єр-отамана була настільки безглузда й навіть образлива для всякого політика, що психологічно есефів легко було зрозуміти” [191, Ч. III, с. 30].

З огляду на такий стан речей наступного дня справу формування кабінету міністрів було доручено більш відомому діячу – проф. М.Василенку. Прибувши на партійні збори соціалістів-федералістів, М.Василенко запропонував представникам партії вступити до кабінету. Однак і йому не вдалося отримати позитивної відповіді, хоча й принципової відмови він також не отримав. УПСФ просила дати час подумати і порадитися з іншими партіями.

З метою узгодження позиції щодо можливої участі в гетьманському уряді з ініціативи УПСФ була скликана міжпартійна нарада, на якій були присутні ще члени УСДРП, УПСР, УПСС. На цій нараді есефам пропонувалося прийняти пропозицію і ввести своїх членів до кабінету міністрів, вважаючи водночас, що іншим партіям цього не слід робити. За свідомством О.Саліковського, який брав участь в цій нараді, найбільш активно вмовляв есефів В.Винниченко, говорячи, що сам би пішов до уряду, якби йому запропонували [97, № 20]. Але есефи відмовлялися прийняти цю пропозицію, вважаючи, що в цих умовах слід було зберегти єдність національного соціалістичного фронту. Особливо категорично проти участі УПСФ в уряді виступав А.Ніковський. У результаті нарада ухвалила рішення створити спільну делегацію для переговорів із німецьким командуванням.

Німецьке командування погодилося на обговорення ситуації з представниками українських політичних партій. 2 травня делегація в складі В.Винниченка, С.Єфремова, М.Салтана, К.Лоського та А.Андрієвського була прийнята начальником штабу німецьких військ генерал-лейтенантом Гренером. Делегація ознайомила Гренера із постановами міжпартійної наради і виклала

умови входження представників українських політичних партій в гетьманський уряд. Основними серед них були наступні – усунення П.Скоропадського; саморозпуск Центральної Ради; формування нового тимчасового законодавчого органу – Державної Ради з представників усіх верств населення; скликання Установчих зборів після встановлення спокою в державі [119, 1918, 9 травня].

Вислухавши ці вимоги, Гренер відповів, що владу П.Скоропадського визнали в Берліні і тому повернення до Центральної Ради неможливо. Водночас він підкреслив, що Україна має залишитися самостійною державою, яка не повинна орієнтуватися ні на Москву, ні на Польщу. Також він зазначив, що німецька влада зацікавлена, щоб політика нового уряду була лівою, спрямованою на продовження розпочатих реформ. Тому бажаним була б участь у ньому представників соціалістичних українських партій, які б могли розробити основи конституції, на базі якої були б можливі зміни виданих одночасно із грамотою гетьманських законів [105, 1918, 3 травня].

Результати переговорів із Гренером обговорювалися 3 травня на наступній міжпартійній нараді за участю тих же партій. На ній було вирішено погодитись на вступ своїх представників до гетьманського уряду при дотриманні ряду умов. На основі цього була вироблена спільна заява, яку відвезла Гренеру та ж сама делегація. У заяві, зокрема, зазначалося, що твердо стоячи на ґрунті української державності і зважаючи на те, що гетьмана вже визнали декілька держав, а тому з метою запобігання конфлікту, українські партії можуть визнати гетьмана тимчасовим президентом Української Народної Республіки за певних умов. Головною серед них називалася необхідність того, щоб в основу державного устрою була покладена конституція, вироблена Центральною Радою. Поряд із цим викладалися й вимоги, при виконанні яких члени цих партій могли ввійти до складу кабінету міністрів. Зокрема, щоб представники українських політичних партій мали більшість портфелів, серед яких обов'язковими були місця прем'єр-міністра, міністра закордонних справ, земельних справ і просвіти.

Список кандидатів на ці посади додавався у такому складі: головою Ради Міністрів пропонувався С.Шелухін, міністр внутрішніх справ – Ф.Лизогуб, міністр військових справ – О.Греков, міністр фінансов – С.Тимошенко, міністр шляхів – В.Єщенко, пошт і телеграфів – Г.Сидоренко, міністр закордонних справ – В.Липинський, міністр освіти – М.Василенко, міністр земельних справ – К.Мацієвич, міністр харчових справ – Ю.Соколовський, міністр народного здоров'я – І.Луценко, міністр торгу і промисловості – І.Фещенко-Чопівський, міністр контролю – Г.Афанасьєв, міністр юстиції – М.Чубинський, міністр праці – Ю.Вагнер, міністр морських справ – М.Білінський [80, 10 травня]. Таким чином, у списку було чотири соціалісти-федералісти, три соціалісти-самостійники, один безпартійний і один хлібороб-демократ (В.Липинський, кандидатура, якого була внесена без узгодження особисто з ним).

Одночасно із заявою делегація передала Гренеру й проект конституції, в якому розмежовувалися повноваження різних гілок влади. За цим проектом вища законодавча влада повинна була належати “Народним Зборам”, а поки що тимчасово, до їхнього обрання “Державній Раді”, сформованій на партійній основі. Виконавча влада – “теперішньому президентові Республіки, який носить ім'я Гетьмана, і Раді Міністрів”. Зміст проекту конституції свідчив про те, що українські політичні партії в принципі визнали гетьмана, але тільки як тимчасову посаду з виконавчими функціями.

У ході переговорів Гренер заявив, що основи запропонованої конституції можуть бути прийняті принципово. Що ж торкається складу кабінету міністрів, то він фактично вже сформований, тому представникам українських партій могло бути віддано лише 3-4 портфелі. Отримавши таку відповідь, міжпартійна нарада вирішила наполягати на своїх вимогах і вступити до уряду тільки в разі прийняття вищезазначеної конституції і за умов власної більшості в кабінеті. При відсутності цих умов вирішено було, що члени цих партій мають право ввійти до складу уряду лише персонально,

припинивши перед цим своє партійне членство. Таким чином знімалася відповідальність партій за урядову політику.

4 травня Гренер дав категоричну відмову виконати вимоги українських політичних партій. З одного боку це пояснювалося тим, що вже 3 травня кабінет міністрів був фактично сформований М.Василенком. З іншого боку, як зазначалося вище, німецьке командування побоювалося можливих відкритих виступів з боку населення на захист Центральної Ради і тому було зацікавлене у присутності представників українських політичних кіл в уряді. Але подібних виступів не відбулося, що було свідченням остаточної втрати Центральною Радою авторитету та підтримки серед широких верств населення. Побачивши, що в країні зберігається спокій, німці втратили інтерес до продовження торгів із українськими партіями. Таким чином, провідні партії колишньої Центральної Ради опинилися усунутими від державної політики.

Серед вітчизняних і закордонних дослідників і досі не існує єдиної точки зору стосовно оцінки позиції українських політичних партій під час формування першого гетьманського уряду. Ті історики, які розглядають Гетьманат як єдину реальну можливість відтворення української державності, вважають, що українські партії повинні були ввійти до складу гетьманського уряду, відкинувши ідеологічні протиріччя заради ідеї національного державотворення. Інші вчені, вважаючи Гетьманат контрреволюційним, антидемократичним і антинародним режимом, переконані в тому, що провідні партії Центральної Ради ні в якому разі не повинні були підтримувати гетьмана і зайняли вірну позицію, ігноруючи його уряд.

Цікаво, що лідери есдеків і есерів негативно поставилися до відмови соціалістів-федералістів брати участь у формуванні гетьманського уряду. Як зазначалося вище, на міжпартійній нараді, де обговорювалося це питання, найбільш активно вмовляв есефів прийняти пропозицію гетьмана саме В.Винниченко. Пізніше, він з цього приводу напише: “Треба було відповідній

українській соціальній течії іти до насильників німців і поки вони ще не підпали під вплив руської реакційної буржуазії, поки ще мали намір передати владу українцям (“созвучним” собі), брати цю владу й рятувати принаймні національний характер держави. Цей характер сам собою не допустив би до панування чорної поміщицько-жандармської реакції. Але есефи не мали тої рішучості” [191, Ч. III, с. 33-34].

Схожі міркування висловив пізніше, вже на імміграції, І.Мазепа: “Після проголошення П.Скоропадського гетьманом влада на Україні фактично опинилася в руках російських реакційних кіл. Українські буржуазні угруповання не виявили належних сил для того, щоб поставити під своє керування політику гетьманської влади” [302, Т. 1, с. 54]. П.Христюк вважав, що входження есефів до гетьманського уряду було б логічним продовженням їхньої партійної тактики напередодні перевороту, коли вони стали у відкриту опозицію щодо уряду В.Голубовича [429, Т. 3, с. 9]. З огляду на це, на думку лідерів лівих партій, входження представників есефів до гетьманського уряду виглядало б цілком природним.

Показовим є те, що позиція ЦК УПСФ щодо неможливості входження представників партії до гетьманського уряду поділялася не всіма місцевими осередками. Зокрема, загальні партійні збори в м. Кременчуку 8 травня 1918 р. одногосно ухвалили постанову, в якій зазначалося: “Маючи на увазі сьогочасний, величезної ваги, історичний момент, коли повинно покласти найміцніші підвалини нашого державного існування, партія соціалістів-федералістів повинна вважати своїм громадським обов’язком необхідність прийняти безпосередню участь в складі державного уряду” [36, Арк. 12]. Резолюція також закликала всі українські партії, які стояли на національному ґрунті відродження самостійної незалежної України, не звертаючи уваги на партійні протиріччя, об’єднатися навколо ідеї розбудови власної держави.

Але лідери соціалістів-федералістів, поставивши свою “соціалістичну чистоту” вище загальнонаціональних інтересів, вчасно не скористалися

пропонованою їм нагодою. Безумовно, як покажуть подальші політичні події, це мало фатальні наслідки, бо була упущена можливість впливати на формування урядової політики. Крім того, негативним моментом слід вважати й те, що українські політичні партії не пішли на спільні переговори безпосередньо із гетьманом, а віддали перевагу переговорам із німцями, втягуючи таким чином іноземну силу до розв'язання суто внутрішньонаціональної проблеми. Наслідком цього стало те, що не отримавши підтримки з боку провідних українських партій, П.Скоропадський примушений був опиратися на ті політичні сили, для яких ідея української державності не стояла на першому місці.

Не отримавши жодного місця в гетьманському уряді, українським політичним партіям нічого не залишалось крім того, як стати в опозицію щодо нього. Така позиція була закріплена партійними форумами, що пройшли протягом травня 1918 р.

10-13 травня відбувся з'їзд УПСФ. Насамперед, делегати внесли деякі корективи щодо партійної програми. Зокрема, це торкалося національно-державного статусу України. В ухваленій на з'їзді резолюції "В справі федерації і самостійності" пояснювалися причини переходу партії з позиції федерації на позицію самостійності. Головною серед них називалася централістична політика як Тимчасового уряду, так і більшовиків. З огляду на це УПСФ у найближчому часі виключала можливість федеративного зв'язку із Росією, водночас визнаючи таку можливість з іншими новоутвореними державами [14, Арк. 27зв.]. З цієї резолюції видно, що партія тільки під тиском реальних політичних подій перейшла на позицію самостійності української держави, водночас не відмовляючись від ідеї федералізму в принципі. У документі підкреслювалося, що ідея федерації поряд із ідеєю соціалізму повинна залишитися провідною думкою партії, бо "федералізм містить в собі ідеал того всесвітнього єднання держав, яке тільки

й може бути надійною запорукою проти імперіалізму і війни” [14, Арк. 27зв.]. Окрема постанова з’їзду визначала статус української мови як державної. З огляду на що в найкоротший час пропонувалося перевести все діловодство в державних установах на українську мову [14, Арк. 29зв.].

Значна увага на з’їзді була приділена обговоренню тактики партії в нових політичних умовах. Оцінюючи останні події, делегати одностайно засудили гетьманський переворот. Водночас у доповідях підкреслювалося, що ґрунт для перевороту підготувала занадто ліва політика уряду В.Голубовича [119, 1918, 15 травня]. Визначивши новосформований уряд як “недемократичний, реакційний і протидержавний”, а видану ним конституцію “абсолютистичною і антидемократичною”, з’їзд постановив, що партія повинна стати в рішучу опозицію щодо гетьманського уряду і заборонити своїм членам вступати до його складу [14, Арк. 29зв.]. Але ця постанова торкалася безпосередньо тільки діючого кабінету міністрів. Можливість співробітництва з гетьманом і участь в його урядах принципово не відкидалася. Про це зазначив у своїй доповіді член головного комітету партії А.Ніковський, підкресливши: “Тактика партії – ввійти в нове міністерство, але на певних умовах” [119, 1918, 15 травня].

Ознакою недемократичності сучасного уряду делегати вважали такі його дії, як розгін селянського з’їзду та запровадження попередньої цензури для газет. Тому вони рішуче висловилися за необхідність дотримання і забезпечення в суспільстві всіх демократичних прав і свобод. У контексті цього УПСФ висувала вимогу протягом чотирьох місяців скликати у Києві на підставі закону про громадянство Всенародну Українську Установчу раду (сейм), розцінюючи зволікання в цій справі як таке, що суперечить інтересам Української Держави [14, Арк. 30, 30зв.].

Таким чином, з’їзд розробив основні засади тактики партії. Однак, засудивши гетьманський переворот, УПСФ не стала на позицію необхідності

відкритого виступу проти нової влади, вважаючи основним своїм завданням у сучасних політичних умовах організаційну та культурну роботу серед широких верств населення “як підвалину до державного, політичного, соціального і національного відродження України”. Крім того, як зазначалося вище, при наявності певних умов припускалася можливість участі членів партії в гетьманських урядах. Дотримуючись ухвалених з’їздом рішень, головний комітет УПСФ постановив, що члени партії можуть служити в державних установах, займаючи суто ділові посади. Це вважалося можливим, бо рядові урядовці не мали впливу на процес вироблення державної політики і це знімало відповідальність партії за урядовий курс. З іншого боку, це рішення мало на меті “охоронити державу від реакції та анархії” [14, Арк. 29зв.].

Водночас, згода Д.Дорошенка зайняти пост міністра закордонних справ була розцінена як порушення постанов з’їзду. Тому 21 травня на засіданні головного комітету партії йому запропонували вийти з партії, бо ця посада вважалася вже “відповідальною”. На цьому ж засіданні були заслухані та визнанні слухними пояснення К.Мацієвича, чому він відмовився від посади товариша міністра земельних справ [119, 1918, 22 травня]. На наступний день, 22 травня Д.Дорошенко подав до комітету заяву з проханням виключити його з лав партії, що й було виконано [119, 1918, 24 травня].

У Центральному державному архіві громадських об’єднань України зберігається заява Д.Дорошенка на ім’я голови партії С.Єфремова, в якій зазначалося: “Високоповажний Сергій Олександрович! Зважаючи на постанову Головного Комітету партії соціалістів-федералістів од 21 с. травня маю честь Вас повідомити, що я вихожу з партії і з цього дня перестаю себе вважати за її члена. Прошу прийняти вираз моєї глибокої до Вас пошани. Д.Дорошенко. Київ. 22 травня 1918 р.” [35, Арк. 13].

Таким чином, УПСФ знімала з себе будь-яку відповідальність за урядову політику і зберігала так звану “чистоту рук”. Взагалі, складається

таке враження, що збереження “чистих рук” для її лідерів в цей час сприймалося ледве не як головне завдання партії. Занадто багато зусиль вони докладали для того, щоб ніхто ні в якому разі не зміг пов’язати ім’я партії із діяльністю кабінету міністрів.

Різно негативно щодо державного перевороту поставилися еседеки та есери. Наприклад, об’єднане зібрання їхніх комітетів у Одесі 2 травня 1918 р. постановило “оголосити рішучий протест проти ідущого в розріз з мирним договором втручання озброєної германської сили у внутрішні справи У.Н.Р.” і заявило, “що не для того український народ скидав царизм, щоб признати нового царька в особі Ейхгорновського Гетьмана” [80, 3 травня]. На загальнопартійному рівні ця позиція була висловлена на з’їздах.

Майже паралельно із з’їздом УПСФ відбувся V Конгрес УСДРП. Так само як і есефи, соціал-демократи відповідно до реалій життя внесли зміни до своєї національно-державної програми, відмовившись від автономістсько-федералістської ідеї. Державна самостійність України розглядалася як гасло, висунуте українською революцією. Це закріпила спеціальна резолюція: “В справі самостійності України”. Тут підкреслювалося, що “при даних умовах лише одстоювання цілковитої самостійності України може дати як Україні в цілому, так і українському пролетаріатові зокрема максимальне забезпечення їх вільного національно-культурного і соціально-економічного розвитку” [49, с. 8].

Подібно есефам, було оцінено й гасло федерації із Росією. Резолюція закликала проводити рішучу боротьбу з цим гаслом, “як з гаслом направленим проти української революції і проти інтересів українського пролетаріату” [49, с. 8]. Таким чином, партія остаточно стала на позицію самостійності України. Також була висунута вимога негайного проведення виборів і негайного скликання Українських Установчих Зборів.

Окрему резолюцію Конгрес ухвалив у справі державного перевороту 29 квітня 1918 р. Цей переворот розглядався як наслідок зростаючих впливів Центральних держав і збройне втручання їх війська у внутрішню політику України. Соціальною базою перевороту називалися великі землевласники, буржуазія та частина дрібних власників, які не підтримували земельну політику есерівського уряду. Метою перевороту вважалося знищення української державності і всіх попередніх революційних здобутків [49, с. 4]. Але ця резолюція конкретно не визначала позицію партії щодо участі в гетьманських урядах, з чого можна зробити висновок, що така можливість відкидалася партією в принципі. З іншого боку, на противагу есефам, есдеки таких пропозицій з боку гетьмана на той час не отримували.

Оцінивши негативно гетьманський переворот, у той же час Конгрес не закликав до збройної боротьби проти нової влади. Більше того, завданням партії вбачалося утримувати пролетаріат від неорганізованих виступів і анархічної боротьби та докладати всіх зусиль, щоб цю боротьбу скерувати на організований політичний шлях. У “Резолюції по докладу про робітничу політику” визнавалися тільки легітимні форми економічної боротьби пролетаріату. Навіть таку форму боротьби, як страйк, пропонувалося застосовувати із крайньою обережністю з огляду на сучасну економічну руїну [134, 6 жовтня].

Таким чином, як свідчать постанови V Конгресу УСДРП, партія на цьому етапі зайняла помірковану, очікувальну позицію щодо гетьманської влади. Ставши до гетьмана та його уряду в опозицію, водночас партія не висунула гасла відкритого збройного повстання, залишаючись легальною партією, у чому виявилася її спільність із позицією УПСФ. Водночас кидається у вічі відмінність щодо визначення причин державного перевороту обома партіями. Як що есдеки розцінювали цей факт як втручання іноземної сили у внутрішні справи України (про що зазначала резолюція партійного з'їзду), то есефи основну причину бачили у невідповідній реальним потребам

суспільства політиці есерівського уряду В.Голубовича (про що також зазначив документ їхнього партійного форуму).

Зовсім по-іншому розвивалися події на черговому IV з'їзді УПСР, який пройшов нелегально в околицях Києва 13-16 травня 1918 р. На цьому з'їзді найвищого рівня гостроти досягли внутріпартійні суперечності, бо ще до перевороту в партії існував фактичний поділ на ліве, більш радикальне та праве, більш помірковане крило. На з'їзді ліва і права течії були представлені майже порівну, що відбивало фактичне співвідношення сил у партії. Доповіді з основних програмних питань викликали надзвичайно бурхливі, гострі дебати. Представники обох течій принципово по-різному оцінювали минулу діяльність партії, сучасний політичний момент і відповідну партійну тактику. Фактично з кожного питання розглядалося дві резолюції (додаток Д).

Так, представники правого крила вважали, що революція в Україні завершена, що на сучасному етапі основним завданням партії є “організація мас, піднесення їх культурності, класової і національної свідомості” в умовах легального чи напівлегального її існування. Вони стояли на позиції, що основи тактики треба намічати “з точки зору збереження української державності, як одного з найбільших здобутків революції”. Тому заради збереження національних здобутків вони припускали можливість певного співробітництва з гетьманською владою. Зокрема, вони висловилися за необхідність участі представників партії в парламенті – Державній Раді, коли б вона була скликана гетьманом, і за “дружнє співділання соціалістів-революціонерів та соціалістів-федералістів в цілях передачі влади в українські руки” [429, Т. 3, с. 19].

Ліві ж, навпаки, були впевнені, що національна рівність може бути здійснена тільки внаслідок соціалістичної революції. Бо, на їх погляд, Україна не могла побудувати “власної буржуазної держави”, оскільки не мала “власних панівних класів – поміщиків і капіталістів” [310, с. 105]. З огляду на це, революцію вони вважали незавершеною, ставлячи на перше

місце не національні, а соціально-економічні здобутки. У питаннях тактики ліві протестували проти “еволюційної” політики правої течії, розцінюючи її як “підмінювання” класової соціалістично-революційної боротьби трудових мас культурницькою аполітичною роботою верхів партії. За їх переконанням у тій політичній ситуації, що склалася в країні, найбільш доцільним було переведення партії на нелегальне становище, перехід у підпілля з метою організації збройного повстання робітництва і селянства проти гетьманщини [429, Т. 3, с. 19-20]. Таким чином, представники обох течій давали різну відповідь на основне тактичне питання – як ставитися до гетьманської влади. Ця розбіжність робила проблематичним подальше формальне існування єдиної партії.

Незначною більшістю голосів з'їзд ухвалив резолюції з основних програмних питань у редакції, запропонованій правими. Але на третій день з'їзду під час виборів Центрального Комітету ліві абсолютно випадково опинилися у більшості (через зміну місця проведення засідань декілька членів правої течії не змогли потрапити на них). Це дало змогу обрати до складу ЦК майже виключно представників лівого крила партії. Внаслідок цього склалася суперечлива ситуація – обраний “лівий” ЦК мусив проводити в життя політику, намічену постановами з'їзду, проти яких виступав при голосуванні. На запитання представників другої течії, чи буде ЦК дотримуватися директив, зазначених у резолюціях, новообрані члени відповіли негативно. Тоді праві заявили, що утворять самостійну фракцію.

За кілька тижнів ЦК оголосив про розпуск УПСР і перевів партію на нелегальне становище. Політичні резолюції IV з'їзду і взагалі погляди правої течії ним було зігноровано, а роботу партії поведено у напрямі власних переконань.

Права течія УПСР змушена була приступити до організації своїх прибічників, створивши окрему “Центральну Фракцію Української Партії

Соціалістів-Революціонерів”. Формально вона і надалі залишалася в складі єдиної партії, але підпорядковувалася своєму Тимчасовому Організаційному Комітету Фракції, а не обраному на IV з’їзді ЦК. Цей Тимчасовий Комітет видав декларацію-повідомлення до партійних організацій, у якій виклав принципово-ідеологічні і тактичні розбіжності між обома течіями і закликав усіх членів партії готуватися до наступного з’їзду партії, де і повинна була розв’язатися ця проблема [429, Т. 3, с. 23]. В свою чергу ЦК, розглянувши цю декларацію, виступив із різким засудженням її і відповів наступною постановою: “1. Вважати утворення Центральної Фракції недопустимим, і 2. Заборонити членам партії брати яку-будь участь в її заснуванні, як в центрі, так і на місцях” [429, Т. 3, с. 24].

Тож розкол партії став остаточним фактом. Відбулося не просто відокремлення певної групи чи фракції (як це було у випадку з “конфедералістами”, коли партія зберігалася) – розподіл пройшов фактично навпіл, в наслідок чого замість єдиної УПСР, утворилося дві партії українських соціалістів-революціонерів. Одна з них залишилася легальною і діяла в легітимних межах. Друга ж, яку стали називати партією боротьбистів завдяки назві її центрального органу “Боротьба”, перейшла на нелегальне становище і основною своєю метою вважала організацію повстання проти гетьманського режиму. Офіційно обидві партії залишили собі назву УПСР, тому, щоб уникнути плутанини, до основної назви в дужках додавалося або “центральна течія” – УПСР(ц.т.), або “боротьбисти” – УПСР(б). Щодо боротьбистів певний час ще застосовувалася назва “українські ліві есери”.

Ідея організації збройного опору гетьманському перевороту виникла й всередині Української партії соціалістів-самостійників. Так, зразу після перевороту частина членів УПСР, насамперед, члени військового товариства “Батьківщина” поставили це питання перед Центральним Комітетом партії. Вони вимагали, щоб партія виступила організатором збройного виступу проти гетьмана. На їх думку, партія мала на це потенційні сили, бо фактично

в її розпорядженні знаходилися значні національно налаштовані військові сили. Пропонувалося з їх числа призначити трьох командувачів повстанням. Одного на чолі українського війська у Києві, другого – командувачем військами Лівобережної України, третього – командувачем військами Правобережної України. Далі необхідно було домогтися від Центральної Ради та її уряду затвердження цих кандидатів, щоб таким чином надати цьому війську юридичних прав стати на захист законного народного уряду. Під тиском таких настроїв ЦК УПСС намагався знайти підтримку цим заходам з боку колишніх членів Центральної Ради. Але більшість з них, побоюючись репресій, переховувалися або виїхали за межі Києва. З огляду на це не вдалося реалізувати ці спроби в життя [419, с. 23-24].

З провалом ідеї організації негайного збройного виступу УПСС увійшла в порозуміння з іншими українськими політичними партіями. Як зазначалося вище, її члени брали активну участь у міжпартійних нарадах з приводу вступу представників українських партій до гетьманського уряду. Також її члени були й у запропонованому німцям складі кабінету міністрів. Але ці переговори закінчилися нічим. Тому партія стає в гостру опозицію до гетьмана, його уряду і німецької військової влади, про що чітко зазначив центральний партійний орган “Самостійник” у статті “Наша позиція” [131, 1918, 2 червня]. Однак, ставши в опозицію щодо гетьманської влади, УПСС водночас не відкидала можливості певного співробітництва з нею, свідомством чого може бути її участь у переговорах із німцями щодо складу кабінету міністрів.

Персональний склад уряду Лизогуба та його перші кроки викликали незадоволення й більш поміркованих партій. Зокрема, Української трудової партії, яка хоч і була нечисленною і маловпливовою серед населення, але мала свою власну фракцію в Центральній Раді і користувалася популярністю серед певних кіл української інтелігенції. Ця партія також стає у легальну опозицію щодо гетьманського уряду.

В опозицію стала й УДХП, яку було зігноровано при формуванні першого гетьманського уряду, хоча її лідери розраховували, що членам партії будуть запропоновані певні посади. З цього приводу з гетьманом велися переговори. Зокрема, партія пропонувала, щоб портфель міністра внутрішніх справ було віддано М.Міхновському. Але ця кандидатура викликала спротив як з боку Союзу землевласників, члени якого вважали М.Міхновського представником революційних кіл, а значить як нездатного покласти кінець “революційній анархії”, так і з боку представників українських політичних партій, на думку яких ця кандидатура не підходила за своїми особистими якостями (різка вдача) [445, с. 24].

П.Скоропадський особисто не знав М.Міхновського і тому не наважився віддати йому таку важливу посаду. Замість цього гетьман запропонував М.Міхновському пост Бунчужного Товариша, тобто щось на зразок постійного особистого радника. Чітко означених функцій ця посада не передбачала, з огляду на що, після деяких вагань, М.Міхновський відмовився. С.Шемет згадував, що він особисто сам порадив М.Міхновському відмовитись, хоча й вважав пізніше цю пораду “фатальною і помилковою” [445, с. 24]. Важко сказати на скільки наявність такої пропозиції відповідає дійсності, бо про це згадує практично лише С.Шемет у своїй роботі, присвяченій М.Міхновському. У спогадах П.Скоропадського подібної інформації немає.

Іншим реальним партійним кандидатом на урядові посади був В.Липинський. За свідомством Д.Дорошенка, В.Липинський у цей час мав великий авторитет не тільки серед хліборобів-демократів, а й серед українських національних партій взагалі. Тому його кандидатура була незмінною в усіх запропонованих списках нового складу кабінету міністрів. Йому було запропоновано посаду міністра закордонних справ, від якої він відмовився [242, Т. 2, с. 151]. Дещо згодом, наприкінці червня 1918 р. (з дозволу партії) В.Липинський прийняв пропозицію стати послом Української держави у Відні і

відбув туди. З цього часу його активна діяльність у партії фактично припинилася.

Інших пропозицій щодо зайняття міністерських постів представникам УДХП не було, і таким чином партія опинилася поза урядовою діяльністю. Відсутність у кабінеті Лизогуба впливових українських політичних діячів була розцінена лідерами партії як порушення гетьманом даного їм 30 квітня 1918 р. на з'їзді УДХП слова докладати всіх зусиль на розбудову української незалежної держави. Ці обставини й зумовили опозиційне ставлення партії до гетьманського уряду. Водночас хлібороби-демократи не відкидали можливості співробітництва з гетьманом особисто та з його урядом, категорично не поділяючи ідеї організації збройного виступу проти нього. Її лідери основним завданням партії на цьому етапі вбачали в тому, щоб усіма можливими легітимними засобами впливати на гетьмана та його оточення з метою сприяння демократизації та українізації урядової політики.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що прийшовши до влади, П.Скоропадський запропонував суспільству власну модель української державності, альтернативну моделі УНР. Дана модель базувалася на консервативній ідеї і передбачала встановлення авторитарного режиму та відновлення приватної власності. Позиція і погляди П.Скоропадського, як зазначалося вище, відповідали приватновласницьким інтересам підприємців, великих землевласників і частини заможного селянства, які й підтримали програму гетьмана. Водночас, ця програма суперечила політичним доктринам більшості українських партій, які вважали себе захисниками інтересів робітників і селянства. Ця обставина й зумовила їхню відмову від участі в гетьманському уряді.

Таким чином, державний переворот 29 квітня 1918 р. і проголошення Української Гетьманської Держави змінює розстановку політичних сил у країні. До влади приходять праві консервативні партії, які за часів Центральної Ради не брали участі в формуванні державної політики. Ліві та

лівоцентристські українські політичні партії, що напередодні гетьманського перевороту займали провідне становище в політичній системі України, усуваються від влади і опиняються поза урядовою діяльністю, а тому стають в опозицію щодо гетьманського режиму. Водночас єдності між цими партіями не спостерігалось – кожна з них оцінювала політичну ситуацію та тактику щодо неї відповідно власних програмних настанов. Певні розбіжності щодо можливих напрямів тактики в тих умовах спостерігалися й всередині партій. Якщо більшості партіям вдалося залагодити ці суперечності й виробити загалом спільну платформу дій, то УПСР не змогла подолати це і розкололася на дві частини.

В цілому окреслилися дві основні позиції щодо Гетьманської держави. Більшість українських політичних партій на цьому етапі стали у легальну опозицію щодо гетьмана та його уряду, припускаючи можливість при певних умовах піти на співробітництво з ними. Ці партії заради збереження здобутків української державності відкинули ідею збройного повстання і шляхом легальних форм боротьби сподівалися вплинути на гетьмана. Єдиною партією, яка з перших днів перевороту зайняла відкрито ворожу позицію щодо Гетьманської Держави, була новостворена партія – партія боротьбистів. Вона відкидала будь-яку можливість співробітництва з гетьманом, перейшла на нелегальне становище і у підпіллі розпочала підготовку повстання з метою повалення гетьманського режиму. Таким чином, консолідації опозиційних сил на цьому етапі не відбулося.

3.2. Роль українських партій в громадсько-політичному житті Гетьманської Держави та її ліквідації

Не підтримавши програму П.Скоропадського, українські політичні партії відмовившись від співробітництва з гетьманським урядом і ставши в опозицію щодо нього, повинні були виробити тактику дій у нових політичних умовах. Принципове неприйняття нової влади створило підвалини щодо розробки спільних дій, тому в партійному середовищі знову стала популярною ідея щодо створення єдиного національного фронту з метою збереження попередніх революційних надбань.

Перша спроба консолідувати опозиційні сили робиться з ініціативи соціалістів-федералістів, які зразу після перевороту утворили Союз українських партій (СУП), згодом він дістав назву Централ українських партій. Союз виступив репрезентантом українських інтересів під час формування першого гетьманського уряду. Як зазначалося вище саме з ним представники німецького командування вели переговори у цій справі. Після сформування уряду, також із ініціативи соціалістів-федералістів, ця організація розпалася. За збереження союзу виступала УПСС, але інші партії, і зокрема, есдеки та есери, не підтримали її [419, с. 36]. Подальші заходи соціалістів-самостійників прискорюють процес оформлення спільного опозиційного владі органу.

Вважаючи, що у тогочасній політичній ситуації нагальною потребою було формування національного кабінету міністрів, ЦК УПСС на своєму засіданні всередині травня приймає рішення скласти меморандум-ультиматум П.Скоропадському [419, с. 37]. З метою реалізації цієї ідеї скликається міжпартійна нарада. На неї, крім соціалістів-самостійників, з'явилися представники УПСФ, УТП, УДХП, а також представники Об'єднаної ради залізниць України та Головної ради всеукраїнської поштово-телеграфної спілки. У процесі обговорення можливих спільних дій було

вирішено, що ці політичні партії та громадські організації створять спільний орган – Український національно-державний союз (УНДС) [419, с. 37]. Новостворений союз поставив перед собою завдання сприяти побудові незалежної Української держави шляхом українізації та демократизації гетьманського уряду.

Свою діяльність УНДС розпочав із підготовки “Меморандуму українських політичних партій” гетьману П.Скоропадському. В роботі, присвяченій історії партії соціалістів-самостійників, зазначається, що проект документа представив ЦК УПСС [419, с. 38]. Водночас С.Шемет стверджує, що автором Меморандуму був М.Міхновський [445, с. 25]. Після деяких редакційних поправок документ був ухвалений на засіданні Союзу. Як повідомляла преса із значними поправками приймали Меморандум соціалісти-федералісти, але не наполягали на них. 21 травня 1918 р. його підписали всі члени УНДС. УСДРП та УПСР(ц.т.) визнали представлення Меморандуму гетьману корисним для загальнонаціональної справи, але із тактичних міркувань своїх підписів під ним не поставили [119, 1918, 30 травня]. Було вирішено один примірник цього документа відвезти безпосередньо гетьману, другий відправити німецькому військовому командуванню, крім цього надрукувати “Меморандум” у вітчизняній та закордонній пресі.

У “Меморандумі” події 29 квітня 1918 р. характеризувалися як державний переворот, внаслідок якого Центральна Рада та її уряд опинилися усунутими від влади. Вищезазначені партії виступили з різкою критикою діяльності гетьманського уряду, охарактеризувавши роботу кожного міністерства, вони дійшли висновку, що політика даного уряду не тільки не сприяла встановленню ладу і спокою в Україні, а навпаки, посилювала анархію і беззаконня. Основною причиною такого стану речей називалася особливість персонального складу уряду, який, на думку укладачів “Меморандуму”, складався переважно із неукраїнських,

антидемократичних елементів. Саме тому він був не здатний “установити тверду владу, оперту на довіррі народу, і зміцнити самостійну Українську Державу не зможе” [131, 1918, 2 червня]. З огляду на це вищезазначені партії рішуче висловлювали вотум недовіри гетьманському уряду. На їх переконанням, вивести країну з хаосу міг тільки національно-демократичний кабінет, складений із відомих українських діячів, які б користувалися повною довірою широких народних мас.

24 травня спеціально обрана делегація від УНДС відвезла цей “Меморандум” до гетьмана і мала з ним розмову з приводу діяльності уряду. Як зазначав “Самостійник”, члени делегації у категоричній формі висловили гетьману свою вимогу усунути тогочасний кабінет міністрів, який, на їх думку, проводив антинаціональну, антидемократичну політику. Замість нього пропонувалося сформувати новий, який би спирався на підтримку народних мас. Гетьман дав негативну відповідь, і таким чином мета не була досягнута [131, 1918, 2 червня]. Роздруковані примірники “Меморандуму” поширювалися по Києву, навіть були наклеєні на стінах біля помешкань міністерств. “Нова Рада” зробила спробу надрукувати його на своїх шпальтах, але, внаслідок урядової цензури, замість тексту в газеті виявилось лише пусте біле місце [119, 1918, 2 червня]. Через декілька днів “Меморандум” вийшов на сторінках “Самостійника” (№6, 2 червня).

Через тиждень, 30 травня, УНДС видав “Звернення до німецького народу”. В цьому документі, зокрема, зазначалося: “Союз всіх українських національних партій звертається до німецького народу і з повним розумінням ваги менту для будучини наших обопільних відносин кличе: Берестейська умова повинна бути свято додержана, і військове німецьке командування не має втручатись до нашої внутрішньої боротьби, не має підтримувати московську меншість, яка нині через Раду Міністрів захопила владу на Україні” [429, Т. 3, с. 68]. Далі німецький народ переконували в тому, що українці самі здатні створити свій національний кабінет міністрів і що тільки

він зможе вивести країну з кризи. Показовим є те, що тут містилося запевнення про обов'язкове дотримання цим кабінетом умов Брестського мирного договору (тобто безперебійне постачання до Німеччини продуктів харчування). Таким чином, апелюючи до “братніх” почуттів німецького народу, члени УНДС намагалися вплинути на політику німецької влади в Україні. Але, безумовно, бажаних результатів вони не досягли.

Не досягла бажаного результату й делегація членів Головного комітету УПСФ у складі К.Лоського, К.Мацієвича та О.Саліковського, яка 18 травня 1918 р. відвідала німецького посла Мумма. Члени делегації передали послу постанову Головного комітету партії [36, Арк. 8] і висловили протест проти дій німецької військової влади, за наказом якої було заарештовано делегатів селянського з'їзду, а також проти умов їхнього утримання. Крім того, делегація намагалася з'ясувати, чи буде суд над заарештованими і чому справа з його проведенням відтягується. Вислухавши ці заяви, посол відповів, що його це не стосується, оскільки він займається лише дипломатичними і торговельними справами, але пообіцяв розібратися [119, 1918, 19 травня].

У цілому основними формами виступу УНДС проти дій гетьманського уряду стали заяви та звернення на зразок наведених вище документів, які друкувалися на шпальтах тогочасної преси. Поширеною формою вираження протесту проти дій уряду та союзного командування було направлення різних делегацій до гетьмана та іноземного військового командування. Посилка подібних делегацій активно використовувалася не лише в Києві, а й на місцевому рівні, насамперед, в Одесі, де було розміщено командування австрійських військ. Зокрема, одеська газета “Молодая Україна” повідомляла, що депутація представників українських соціалістичних партій, до складу якої ввійшли І.Липа, Д.Бузько, В.Мурський та ін. 5 червня відвідала С.Гербея. Члени делегації намагалися з'ясувати, на якій підставі було зроблено

розпорядження щодо заміни української мови на російську (як це робилося раніше) при листуванні між українською владою та австрійським командуванням. Цей крок розцінювався українським загалом як подальший етап русифікації владних структур і порушення прав української мови.

С.Гербель відповів, що це було зроблено за проханням австрійського командування з огляду на відсутність перекладачів, які б знали українську мову. На цю заяву делегація відповідала, що в Одесі є багато офіцерів – вихідців із Галичини, які б могли стати перекладачами при Штабі австрійських військ. Було також зазначено, що з метою полегшення австрійському командуванню ведення кореспонденції з українською владою, краще було б використовувати німецьку мову. Цей крок став би певним актом ввічливості з українського боку і ліквідував би загрозу реставрації русифікаторської політики. Однак, С.Гербель не погодився з висновками делегації, відповівши, що це питання буде передано на розгляд державного секретаря І.Кістяківського, якого незабаром очікують в Одесі [109, 6 червня].

Члени союзу вважали також своїм обов'язком підтримку українських елементів у державних структурах. Так значний резонанс мали події кінця травня в Міністерстві земельних справ, коли його співробітники оголосили триденний страйк на знак протесту проти дій міністра В.Колокольцева [109, 31 травня]. Спочатку уряд зайняв досить жорстку позицію щодо страйкуючих. 8 червня 1918 р. вийшов Наказ № 37 міністерства земельних справ, який повідомляв, що згідно постанови Ради Міністрів, урядовці міністерства, які брали участь у страйку 30 травня – 1 червня, звільняються з посад [2, Арк. 27]. Але під тиском громадськості, наступним Наказом № 39 ці службовці знов призначалися на свої посади [2, Арк. 29].

Це питання було розглянуто на засіданні головного комітету УПСФ і ухвалено резолюцію протесту проти такої міністерської політики, яка викликала конфлікти і вела до їхнього загострення. Водночас, визнаючи, що співробітники міністерства “були до останньої міри роздратовані поведінкою

своїх начальників”, комітет зазначав, що “не слід було братися такого способу боротьби як забастовка, бо в теперішніх політичних умовах цей спосіб доводиться признати невідповідним” [119, 1918, 31 травня]. Ця постанова підтверджувала обережну та помірковану тактику, до якої схилялися українські політичні партії-члени УНДС.

Після оформлення Союзу в центрі спроби об'єднати всі українські організації, партії і громади робилися й на місцях. Так, в середині червня в Одесі відкрилося Центральне бюро союзу та були утворені районні й місцеві бюро. За проектом союз мав складатися з кількох відділів, основними серед яких вважалися політичні відділи в справах зносин з урядом, австро-угорським командуванням, неукраїнськими політичними партіями і громадськими організаціями. З метою легалізації союзу були проведені переговори з представниками австрійського командування, зокрема, генералами фон Бельцем і Гемпелем. Останні заявили, що з боку австрійського командування не буде робитися жодних перепон “національно-демократичним стремлінням українців” [80, 12 червня]. Це свідчить про те, що українські політичні партії на місцях, так само як і в центрі намагалися заручитися підтримкою присутніх в Україні іноземних військ, втягуючи їх тим самим до розв'язання суто внутрішніх українських проблем.

З утворенням УНДС серед українських партій поширюється ідея скликання всеукраїнського національного з'їзду на зразок Національного конгресу, який відбувся в квітні 1917 р. Головною метою з'їзду вважалося формулювання загальних гасел, які б стали основою для єдиного національного фронту. З цього приводу одеська газета “Молодая Украина” з піднесенням писала, що загроза національно-державному життю України настільки є реальною, що гасло єдиного національного фронту, яке раніше викликало багато спорів і заперечень, “восторжествует во всей своей полноте” [109, 18 червня].

Але ці сподівання не здійснилися. Ліві українські партії вважали форми діяльності, які використовував УНДС як не зовсім ефективні, тому УПСР(ц.т.) та УСДРП спочатку не захотіли стати його повноправними членами, а вступили до нього тільки з правом дорадчого голосу [15, Арк. 6-7]. Таким чином, УНДС не став основою єдиного національного фронту. Поза союзом залишилася й новостворена партія боротьбистів, яка виступила за абсолютно протилежні форми боротьби з гетьманським режимом, окресливши їх у своєму першому партійному документі “Платформі ЦК УПСР”, ухваленому 3 червня 1918 р. .

У цьому документі гетьманський переворот трактувався як контрреволюційний, що звів нанівець усі здобутки року української революції. Звідси випливала й позиція партії, яка “непримиримо ставиться до реакційно-буржуазного гетьманського уряду і висловлюється рішуче проти всякого угодовства з теперішньою політикою та входження в гетьманський уряд демократичних елементів” [23, Арк. 2]. Основним завданням партії визначалась організація та підняття загального повстання проти гетьмана. Для реалізації цього завдання “Платформа” намічала наступні засоби боротьби:

- вести широку активну агітацію серед різних верств населення з метою підриву соціальної опори гетьманської влади в центрі та на місцях, а також проводити пропаганду серед іноземних військ;

- створювати дезорганізаторські партизанські відділи, які б активно захищали соціалізацію землі;

- організовувати революційні центри селянства і робітництва (земельні комітети, ради робітничих та селянських депутатів, революційні комітети), які б виступали з гаслом революційного повстання. За допомогою цих революційних центрів підготувати загальний страйк і солідаризованим одночасним виступом повалити реакційний уряд, захопивши владу в руки демократії [23, Арк. 2-3].

З метою пропаганди цих ідей та агітації серед населення було відкрито декілька нелегальних друкарень і зорганізовано видання нелегальної “Боротьби”. З огляду на політичні та технічні перешкоди вдалося видати лише чотири номери “Боротьби”. Поряд із нелегальним часописом розповсюджувалися різні відозви і листівки, а також брошура “Події на Україні (Гетьманщина) і відношення до них УПСР”.

Як додаток до згаданої “Платформи”, ЦК ухвалив постанову “В справі внутрішньої тактики партії”, де центральною настановою було – розпуск та ліквідація всіх легальних організацій партії і перехід на нелегальний стан. Одним із методів боротьби називалася й необхідність вживання надзвичайних засобів терору проти представників “реакції” на місцях і в центрі [43, с. 4]. У цьому відчувається значний вплив на лідерів партії російських лівих есерів, які вважали терор основним засобом боротьби.

Для практичного проведення терористичних актів за спеціальною інструкцією ЦК створювалися бойові відділи, обов'язком яких була дезорганізація гетьманського апарату. На чолі цих відділів стояли члени ЦК, робота яких координувалася пленумом ЦК. Однак, як зазначав О.Приходько в своїй доповіді на І(V) з'їзді партії, ця постанова ЦК так і не була проведена в життя. На місцях проводилася бойова діяльність, а великих центральних терористичних актів і ексів не було. О.Шумський у своєму виступі взагалі негативно охарактеризував цю постанову, зазначивши, що індивідуальний терор є пережитком інтелігентської ідеології і чужий народним масам [57, 1919, 11 березня]. Іван Майстренко в своїй книзі “Боротьбизм” пише, що в ЦК начебто існувала думка розпочати загальне повстання з терористичного акту в центрі, може, з вбивства самого гетьмана [310, с. 129]. Але підтвердження цього не знаходимо в документах самої партії.

У цілому слід зазначити, що вкрай ліва позиція боротьбистів поставила їх окремо в українському демократичному таборі, зробила неможливим їх співробітництво з іншими, більш поміркованими політичними елементами,

для яких основним завданням моменту було домагання формування національного уряду.

Протягом літа лідери провідних українських партій не втрачали надії схилити гетьмана до відставки існуючого кабінету міністрів, або, принаймні, поповнити його людьми, які б стояли на засадах необхідності розбудови незалежної української держави та збереження національних здобутків. Переговори з цього приводу велися як з самим П.Скоропадським, так і з окремими представниками чинного уряду.

У пресі з'являлися повідомлення щодо можливих варіантів списку нового кабінету міністрів. Наприкінці травня – початку червня частіше згадувалося прізвище М.Міхновського як реального кандидата у прем'єр-міністри. Одеська газета “Молодая Україна” надрукувала інтерв'ю з М.Міхновським, в якому він висловив своє бачення проблеми формування Ради Міністрів. На його переконання представники українських партій повинні були відгукнутися на запрошення вступати до кабінету міністрів, але при дотриманні певних умов. Головною серед них він вважав отримання не менше 6-7 місць, бо іншому випадку зміна урядової політики була б неможлива. З іншого боку присутність українських діячів у такому уряді могла призвести до підриву їхнього авторитету серед населення, з огляду на неможливість впливати на формування урядової політики. Українські діячі повинні були зайняти основні урядові посади, залишивши у своїх руках портфелі міністрів внутрішніх справ, землеробства, просвіти, юстиції, торгівлі, фінансів, військових і іноземних справ. Наприкінці бесіди М.Міхновський, відповідаючи на питання кореспондента чи є в нього надія на зміну складу уряду, сказав, що він має не лише надію, а й впевненість у тому, що відставка кабінету Лизогуба відбудеться найближчим часом, бо він продемонстрував повну непридатність до роботи [109, 26 травня, 18 червня].

Подібна впевненість щодо усунення уряду висловлювалася й на шпальтах інших газет [133, 29 червня]. Зазначалося, що есефи не

наважувалися взяти на себе справу формування кабінету, тому робилося припущення, що, мабуть, цим займуться соціалісти-самостійники. Поряд із М.Міхновським, як кандидати на прем'єра, називалися ще С.Шелухін і Д.Маркович; на посади міністрів планувалися Д.Дорошенко, О.Лотоцький, П.Стебницький, К.Мацієвич, М.Славинський, Є.Чикаленко та ін. Однак, далі розмов та планування справа не рушила, протягом літа – початку осені гетьман не пішов, навіть, на персональну заміну членів уряду на представників українських партій.

Це є свідомством того, що українські політичні діячі – лідери провідних партій Центральної Ради не розглядалися ні гетьманом, ні німецьким командуванням як потенційна основа для формування урядових структур. У проведенні державної політики гетьманський уряд намагався, насамперед, заручитися підтримкою фінансових, підприємницьких і землевласницьких кіл, які представляли Протофіс, Союз земельних власників і цілий ряд регіональних та галузевих промислово-фінансових організацій. Так, міністр промисловості та торгу С.Гутник, перебуваючи у середині травня в Одесі, відвідав засідання регіонального промислового союзу “Проюг” (сам міністр був одним із засновників і співчленом союзу). У своєму заключному слові С.Гутник, дякуючи за надану інформацію та всебічне ознайомлення з економічними умовами розвитку краю, висловив надію, що і надалі він як міністр у своїй діяльності буде зустрічати розуміння та підтримку з боку регіональних промислових діячів і, зокрема, членів “Проюга” [126, 15 травня].

Як зазначалося вище, ці кола готові були надати всебічну підтримку гетьманському уряду, розглядаючи його як “свою” владу, політика якої буде відповідати їхнім інтересам. Тому, практично зразу після повалення Центральної Ради вони запропонували власне бачення розв'язання нагальних економічних проблем. На початку травня, перед установчим з'їздом Протофісу, президія його тимчасового комітету подала уряду декларацію, в якій піднімалися основні питання правового та економічного життя країни. У

вступній частині декларації підкреслювалося, що соціалістичні експерименти попереднього уряду не відповідали реальним економічним відносинам, результатом чого стали руїна та спустошення краю.

На першому місці в декларації обґрунтовувалася думка, що промисловість, торгівля, сільське господарство і в цілому вся фінансова та економічна діяльність може розвиватися лише за умов існування правової держави при наявності твердих правових норм, які є основоположними як для населення, так і для державних органів. Далі у документі викладалося бачення основ і форм організації центральної та місцевої державної влади. На думку укладачів, практика Тимчасового уряду, яка була перейнята й в Україні, передачі управління органам самоврядування засвідчила свою непридатність. На їх переконання ні за своїм складом, ні рівнем підготовки міські думи та земства не були придатні для здійснення функцій суто адміністративного характеру. Звідси робився висновок, що центральна влада, якщо вона хоче бути сильною та незалежною, здатною домагатися виконання своїх розпоряджень, повинна створити чітко організовану систему підпорядкованих їй органів, незалежних від місцевих впливів, які можуть суперечити загальнодержавним інтересам і залежати від партійних угруповань та програм. Особливо підкреслювалося, що ці органи мають бути знайомі з сучасною складною технікою державного управління і проводити надкласову політику [98, 5 травня]. Тобто, з цієї частини видно, що Протофіс виступав за створення сильної централізованої влади з максимальним обмеженням самоврядування, уособленням якого в його розумінні були земства та міські думи. Декларування надкласової політики місцевих органів, як покаже практика, так і залишиться декларацією, бо в реальному житті новосформовані місцеві органи влади будуть, насамперед, захищати інтереси промисловців і землевласників.

Викладаючи першочергові економічні завдання, декларація висловлювала побажання збереження економічних зв'язків із Росією, що

відповідало, на думку укладачів, інтересам вітчизняних промисловості, сільського господарства та торгівлі. Висунення на перше місце подібного побажання свідчить про те, що для основної маси членів Протофісу актуальною залишалася економічна орієнтація на Росію, яка не відповідала тодішнім політичним реаліям. Цікавим з цього приводу є коментар “Екатеринославского вестника”, на шпальтах якого було надруковано основні положення декларації та їхня характеристика. Автор статті зазначав, що проти цієї тези декларації не можна було б заперечувати в разі, коли б у Росії збереглися нормальні економічні умови життя. Однак, на його думку, повний розклад промисловості в Росії в умовах існуючого більшовицького режиму, нестабільність економічної політики, невизначеність юридичних норм співробітництва не давав можливості будувати господарське життя в Україні на основі зв'язків із Росією. Далі зазначалося, що більш вигідними можуть бути економічні зв'язки з центральними державами, бо для України необхідним є приток капіталів і підприємницької енергії з боку Заходу, який досяг вищого економічного розквіту. Стаття зазначала, що не слід боятися перетворення України в колонію західних країн [98, 9 травня].

Ключовим положенням декларації промисловців були тези про неприпустимість непродуманих соціалістичних експериментів у галузі земельної реформи, які загрожували, за їх переконанням, повним розвалом сільського господарства та необхідність покласти в основу економічного життя інститут приватної власності як такий, що відповідає правосвідомості народу та веде до найвищого розвитку праці, капіталів і підприємницької ініціативи.

Декларація виступила також проти спроб націоналізації та соціалізації підприємств, запровадження робітничого контролю. Врегулювання робітничого питання вимагалось здійснювати “на розумних началах”, які б гарантували як захист інтересів робітників і вільну діяльність профспілок, так і розвиток виробничих сил. Поряд із цим, у документі піднімалися інші

нагальні економічні проблеми, зокрема, необхідність відбудови залізниць і т.п. [98, 9 травня]. У цілому цей документ можна розглядати як програмний, що відбивав позицію промислово-фінансових кіл щодо основних напрямів урядової політики.

Як покаже практика, гетьманський уряд, до складу якого входили представники Протофісу, намагався в своїй діяльності максимально реалізувати ці настанови. І саме за це він отримав підтримку з боку промислових і фінансових кіл. Результатом такої підтримки стала можливість певною мірою стабілізувати економічне життя в країні, відновити роботу підприємств ряду галузей і залізниці, встановити грошову систему, засновувати банки та ін. Юридичне повернення до приватної власності, заохочення підприємницької ініціативи сприяло й відродженню та створенню галузевих промислово-фінансових організацій, які розгорнули активну діяльність. Протягом травня–липня 1918 р. відбулися їхні загальноукраїнські з'їзди, зокрема, Всеукраїнський з'їзд цукрозаводчиків, з'їзд шкіряної промисловості, Всеукраїнський з'їзд миловарів, Всеукраїнський з'їзд домовласників, з'їзд представників електричних підприємств, з'їзд представників залізних доріг, з'їзд мануфактуристів та ін. Делегати цих з'їздів обговорювали стан розвитку певних галузей, виробляли спільні заходи щодо його покращення та давали рекомендації уряду стосовно юридичного забезпечення своєї діяльності. Робота цих форумів широко висвітлювалася на сторінках центральної та регіональної преси.

У серпні 1918 р. відбувся делегатський з'їзд представників всіх організацій, що входили до складу Протофісу, на якому були обрані президія й комітет. Після обміну думками, було вирішено внести зміни до статуту Союзу, відповідно яким президія очолювала й комітет. Головою Союзу вибрали князя Д.Голіцина, товаришем голови – М. фон-Дитмара. Членами президії стали граф А.Бобринський, О.Оцуп, П.Сергеєв, М.Антонов,

А.Добрий [126, 14 серпня]. Обрання керівництва сприяло консолідації зусиль організацій-членів Союзу.

За часів гетьманщини значно активізувалася діяльність й іншої правої партії – Союзу земельних власників. Той факт, що саме з'їзд партії обрав гетьмана, розцінювався її лідерами як гарантія того, що гетьман при формуванні урядових структур буде спиратися, насамперед, на її членів і проводити політику, близьку до партійних засад.

Зразу ж після перевороту, під час формування першого уряду, 1 травня 1918 р. гетьмана відвідала представницька делегація хліборобів у складі 400 осіб на чолі з князями Д.Голіциним і В.Кочубеєм. Делегація подала гетьману петицію, яку зачитав Д.Голіцин. Документ окреслював позицію Союзу землевласників щодо можливої участі його членів у місцевих адміністративних установах. Зокрема, тут зазначалося, що дізнавшись про наміри Голови Ради Міністрів при призначенні на посади губернських і повітових комісарів використати досвід і знання місцевих умов представників Союзу, з метою швидкого утворення місцевого адміністративного апарату, було вирішено рекомендувати список кандидатів на дані посади.

Водночас, петиція категорично заявляла, що жодний із запропонованих кандидатів не займе цих посад, якщо не буде виконано ряду вимог, які торкалися зміни існуючої системи організації місцевої влади. Головними серед них були наступні: розробка нових “земського і городського положення” на твердих підставах, проголошених гетьманською Грамотою; негайний розпуск існуючих міських, волосних, губернських, земських зібрань, а до утворення нових установ справу управління міським і земським господарством доручити тим особам, які втратили свої повноваження в наслідок закону Тимчасового уряду про місцеве самоврядування; негайне утворення загальної державної міліції. Поряд із цим наголошувалося, що навіть тимчасове залишення на місцевому рівні існуючих органів

самоврядування і міліції позбавить можливості успішного проведення державної політики. Безумовно, виконання умов цієї петиції означало б відмову від попередніх демократичних надбань в галузі організації владних структур. “Самостійник”, який надрукував цю петицію, так прокоментував: “Новоявлені “хлібороби” кн. Голицин, кн. Кочубей та ін. хочуть рішуче обернути Українську державу до того стану, в яким була Росія в часи Александра III” [131, 1918, 19 травня]. Це зауваження можна вважати абсолютно слухним.

26-29 травня 1918 р. у Києві пройшов всеукраїнський делегатський з'їзд Союзу земельних власників, на який прибуло більше 500 делегатів, з яких $\frac{3}{4}$ склали селяни. Головою з'їзду обрали селянина з Херсонщини Г.Сидоренка. В перший день засідань з'їзд змінив назву – замість назви “Київський краєвий союз земельних власників” була прийнята назва “Всеукраїнський союз земельних власників”.

На з'їзді працювали обрані делегатами дві комісії – земельна, завданням якої був розгляд земельної реформи та комісія по боротьбі з анархією. Результатом роботи комісій стало вироблення ряду резолюцій з усіх нагальних аграрних проблем. Члени земельної комісії висловилися проти визначення будь-якої норми щодо купівлі-продажу землі. З цього приводу був зачитаний “великий і обгрунтований доклад” секретарем з'їзду С.Гуляницьким. Резолюція комісії містила такі основні вимоги: повна свобода земельних наділів; необхідність вживання суворих заходів проти спекуляції землею; запровадження покарань за перепродаж землі; необхідність надання пільг дрібним власникам та ін. З'їзд також ухвалив проект закону про засіви на базі наказу фельдмаршала Айхгорна [119, 1918, 28 травня].

Значну увагу делегати приділили проблемі вироблення аграрного законодавства. Багато виступаючих висловили незадоволення тим, що урядова аграрна політика проводиться без участі найбільш зацікавлених у

цьому питанні хліборобів. Тому делегати ухвалили резолюцію, в якій, зокрема, зазначалося, що з'їзд висловлює тверду надію, що жоден законопроект, який торкається інтересів землеволодіння, землекористування, сільського та лісного господарства, не буде розроблений без безпосередньої участі хліборобів “в обличчі їх представників”. Резолюція виражала занепокоєність, що в разі, якщо і надалі закони з земельних питань будуть розроблятися і видаватися без участі землевласників, то це потягне за собою самі небажані наслідки [105, 1918, 30 травня].

Друга комісія з'їзду по боротьбі з анархією розробила досить жорстку резолюцію, яку делегати ухвалили одноголосно. В документі наголошувалося, що боротьба з анархією стане плідною тільки тоді, коли в населенні впровадиться впевненість про існування твердого закону й порядку, будь-яка протидія якому негайно без коливань буде придушена “самою нещадною репресією”. Проголошені Грамотою гетьмана відновлення порядку, законності та права приватної власності, на думку делегатів, повинні були бути підтриманими всім авторитетом влади, яка не повинна зупинятися перед застосуванням “самих крайніх мір”.

Резолюція знову повторювала вимоги землевласників щодо реорганізації місцевої влади. Насамперед, пропонувалося звільнити всіх нездатних, непідготовлених і недобросовісних чиновників, замінивши їх “людьми гідними не зараженими соціалізмом”. Губернським і повітовим старостам повинні були підкорятися всі без виключення місцеві адміністративні органи, а розташована на їх території військова сила виконувати всі їхні вимоги щодо відновлення законності та порядку. Всі існуючі земські зібрання, губернські та волосні управи вимагалося розпустити, а до введення в дію запроектованого земського положення до завідування земським господарством за запрошенням губернських старост призначити осіб, які “користуються громадською довірою”. Волосні земства також треба було розпустити і відновити волосні правління, на чолі яких

мали стати волосні старости за призначенням повітових старост і за згодою мирового посередника. Найближчим часом також вимагалось проведення ревізії всіх органів земського самоврядування, земельних комітетів і продовольчих управ, після чого приступити до їх розпуску, з огляду на те, що “в них звили собі гніздо соціалісти самих крайніх толків” і їх агітаційна робота полегшується наявністю у них грошових засобів.

Особливо в резолюції наголошувалося на тому, що всі викладені міри не дадуть позитивних результатів, якщо одночасно з їх проведенням не буде запроваджено по всій Україні військове становище “зі всіма витікаючими наслідками”. Така крайність пояснювалася тим, що, начебто, населення в більшості настільки “развращено”, що тільки безпощадним застосуванням швидких і рішучих заходів може буди відновлений порядок. А тому, будь-яка протидія владі мала бути зломлена, випадки збройного опору, вбивства, розбої і т.п. злочини повинні були каратися самими суворими мірами, аж до застосування польових судів включно. Наполягалось також на необхідності проведення повного роззброєння населення, і паралельно з цим полегшити можливість отримати зброю особам “вполне благожелательним”. Всіх агітаторів необхідно було вислати за межі України. Закінчуючи резолюцію, її автори ще раз підкреслили, що всі перераховані засоби боротьби з анархією дадуть позитивні результати лише в тому випадку, якщо будуть застосовані всі одночасно і за умови усвідомлення всіма органами влади, що час вимагає узгоджених і рішучих мір [98, 31 травня]. Таким чином, делегати з'їзду зайняли неконструктивну, неадекватну реальній ситуації на селі позицію, бо лише силою неможливо було розв'язати вкрай загострені стосунки між селянством і землевласниками. Розв'язання цієї проблеми можливо було тільки за допомогою продуманої земельної реформи, яка б збалансовувала інтереси представників різних аграрних верств. Однак, саме такої реформи і методів її проведення й не запропонували делегати землевласницького з'їзду.

Крім суто аграрних проблем, на з'їзді обговорювалися й інші політичні питання. Зокрема, жваву дискусію викликало питання про ставлення хліборобів України до мирних переговорів із представниками Радянської Росії, що проходили в Києві. Частина делегатів стала на позицію, що переговори з більшовиками, які не можуть представляти Росію, і руки яких “обогряни кров'ю синів України”, мають бути негайно перервані. Однак, на думку більшості присутніх така постановка питання зачіпала верховні права гетьмана України, а тому негативне ставлення до мирних переговорів не повинно було тлумачитися як недовіра до уряду та керівників української політики [105, 1918, 30 травня]. Тобто у цьому питанні делегати зайняли більш конструктивну позицію, яка впливала з реалій існування Радянської Росії та наявності проблем у стосунках із нею Української Держави.

З метою відстоювання інтересів земельних власників і хліборобів з'їзд вирішив створити власну газету. З приводу цього виникли гострі дебати щодо мови, якою мала видаватися газета. Ряд виступаючих висловився проти “українського – галицького, чужого языка”, інші наполягали, щоб газета друкувалася на мові Т.Шевченка – “малоросійській”, дехто вимагав, газету тільки російською мовою. В результаті з'їзд ухвалив компромісне рішення – видання газети російською мовою, в якій повинні були вміщуватися й статті “малоросійською” мовою [105, 1918, 30 травня]. Цей епізод з'їзду доводить, що більшість членів Союзу була дуже далекою від національно-визвольних змагань українського народу і, що для них у Гетьманській Державі першорядне значення мав її не національний, а суто соціальний характер.

По закінченню засідань делегати у кількості 200 чол. відвідали гетьмана. Під час зустрічі з привітаннями від з'їзду виступили Г.Сидоренко та М.Коваленко. Після прийому члени делегації сфотографувалися разом із гетьманом [119, 1918, 28 травня]. Цим актом вони мабуть хотіли підкреслити свою підтримку влади. Показовим є те, що напередодні селянський з'їзд,

який скликала Селянська Спілка був заборонений, а частина його делегатів заарештована. Цей факт можна розцінити як те, що гетьманська влада відкрито стала на боці захисту інтересів землевласників.

Відчуваючи підтримку з боку влади, Всеукраїнський союз земельних власників розгорнув широку роботу на місцях. Скрізь відновлювалися місцеві осередки Союзу, які припинили своє існування за умов радянської окупації. До їх складу записувалася значна частина селян. Один із лідерів соціалістів-федералістів М.Кушнір так писав з цього приводу: “Треба визнати, що фактично нині союз хліборобів-власників відіграє таку саму роль, як минулого року “Селянська Спілка”, а через це українському громадянству повинно уважно поставитись до цієї організації і знайти засоби, щоб паралізувати впливи цього антидержавного чинника” [119, 1918, 13 жовтня].

Свідоцтвом активної діяльності Союзу були волосні, повітові, губернські з'їзди, що протягом літа проходили по всій Україні. Повідомлення про роботу цих форумів і прийняті на них постанови й резолюції друкувалися на сторінках центральних і місцевих газет. Із повідомлень видно, що ці з'їзди збирали досить численну аудиторію: на повітовому рівні в середньому 100-200 чол., на губернському – до 500 і більше чол. Наприклад, на з'їзд хліборобів Могилевського повіту з'їхалося більше 200 осіб [109, 27 червня], Маріупольського повіту – більше 100 делегатів, а губернський з'їзд землевласників у Мелітополі зібрав більше 500 чол. [130, 1918, 16 червня].

Місцеві з'їзди Союзу розглядали практично ті ж питання, що й всеукраїнський, ухвалюючи й подібні до його рішень постанови щодо необхідності рішучої боротьби з анархією, роззброєння населення, розпуску волосних і повітових земств і т.п. Водночас деякі місцеві зібрання ухвалювали більш демократичні постанови. Як приклад можна навести резолюцію Могилевського повітового з'їзду: “Держава повинна прагнути до створення дрібної власності та підняття сільськогосподарської культури, які

забезпечують оздоровлення соціального положення, але при збереженні принципу приватної власності, без обмежень розміру володінь і принципу майбутнього благоустрою держави в широкому сенсі цього слова” [109, 27 червня]. Особливу позицію зайняв і Херсонський з’їзд, який відрядив до Києва делегацію з проханням відмінити закон про право на врожай 1918 р. в тій частині, що торкалася грошової нагороди за “захвачені у землевласників пахотні землі”, з огляду на те, що це руйнувало землевласницькі господарства [80, 5 червня].

Вироблені різними форумами рішення надсилалися або особисто гетьману, або Раді Міністрів. Сам П.Скоропадський регулярно приймав хліборобські делегації, вислуховуючи їх проблеми та пропозиції. З повідомлень про ці відвідування, які містилися в пресі, видно, що вимоги та побажання делегацій мало чим відрізнялися від рішень землевласницьких з’їздів різного рівня. Так, наприклад, 21 червня гетьман прийняв депутацію хліборобів чотирьох губерній – Харківської, Херсонської, Полтавської та Волинської. Ознайомивши голову держави з становищем на місцях, делегати просили, щоб уряд організував охорону, відновив суд, тверду владу, порядок і продовжував неухильно працювати на відбудову нормальних умов життя в Україні [93, 26 червня]. Подібні побажання висловила й заява делегації хліборобів-власників Золотоношського повіту. Однак, поряд із традиційними вимогами “не допускати жадних ухилень з боку адміністративних осіб та установ на користь соціалістичних ідей та змагань” та “не допускати соціалістів всяких відтінків до обняття яких би то не було урядових посад”, заява містила цілий ряд конкретних пропозицій щодо вдосконалення заходів аграрної політики.

Деякі викладені пропозиції свідчили про те, що для членів Золотоношського союзу хліборобів-власників не зовсім чужою була національна проблема. Зокрема, пропонувалося запросити на урядові посади досвідчених адміністративних осіб колишньої російської служби з числа

корінних українців; зробити перепис корінних українських козаків і відновити їх козацькі права; стояти на захисті православної віри, “яко історичного оплоту незалежного життя народу”. Певний патріотизм відчувається й в заключних словах заяви: “Союз хліборобів-власників твердо вірить, що гетьман, на основах православної віри, незалежності нашої державности, з Божою поміч’ю виведе народ і нашу Україну на шлях правди, просвіти та культурного розцвіту” [130, 1918, 6 серпня].

Водночас автори заяви були переконані, що затверджений у країні державний устрій, який поклав в основу непорушне право власності, передбачає обов’язкову участь в його розбудові хліборобів-власників, а тому: “Союз хліборобів-власників прохає з’обов’язати земства та місцеву адміністрацію, всі галузі сільськогосподарського та торговельного значіння передати виключно до відання союзу хліборобів-власників, віданість котрих в державному будівництві випробовано на ділі” [130, 1918, 6 серпня].

У цілому документи Союзу земельних власників, звіти партійних форумів різного рівня свідчать, що партія стала відкрито на захист інтересів великого землеволодіння, виступаючи водночас за повернення привілейованого політичного становища поміщицької верстви, яке вона мала за часів царату. З огляду на це вона не виступила з пропозицією конструктивної земельної реформи, яка б сприяла налагодженню економічного життя на селі. Головними формами розв’язання аграрних суперечностей члени Союзу вважали застосування силових методів, що, навпаки, призводило до розколу та посилення протистояння між різними верствами хліборобського населення.

Той факт, що селяни, незадоволені земельною політикою уряду В.Голубовича, зі зміною влади активно почали вступати до лав Союзу земельних власників, змушувало провідні українські партії робити “контрзаходи”. Зважаючи на те, що авторитет Селянської Спілки підупав

серед селянства, вони запропонували створити альтернативну як Спілці, так і Союзу землевласників, селянську організацію. Ініціювали це соціалісти-федералісти. Обговорення цього питання відбулося 18 травня 1918 р. на засіданні президії київської організації УПСФ. Його учасники відзначили необхідність посилення впливу партії на процес формування нових демократичних організацій селян з метою не допустити обману їх “чорносотенними елементами, які так тепер підняли голову” [119, 1918, 25 травня].

31 травня у “Новій Раді” була опублікована стаття члена УПСФ М.Якименка “Українське селянство і наші чергові обов’язки перед ним”. У цій статті пропонувалося “тим українським партіям, які мають проводити головним чином не класову політику, а державну” – соціалістам-самостійникам, трудовикам і хліборобам-демократам заключити політично-національний демократичний блок і, об’єднавши свої зусилля в центрі та на місцях, організувати непартійний селянський союз, здатний згуртувати навколо себе широкі народні маси. Для створення центрального організаційного бюро “Українського Селянського Союзу” кожна з партій повинна була делегувати по п’ять членів від своїх центральних органів. Завданням бюро було вироблення проекту програми та статуту цього союзу. Аналогічні організаційні центри мали утворитися й у губернських містах і на повітах [119, 1918, 31 травня].

У статті висловлювалася також думка щодо необхідності об’єднання деяких партій в одну, яка б і взяла провід у діяльності Селянського Союзу. Поки ж такого об’єднання не відбулося есефи пропонували заключити блок на наступних принципах: оборона і зміцнення незалежної української республіки шляхом установа демократичного ладу та організації міцних армії та флоту; забезпечення розвитку української національної культури як основи української державності з дотриманням прав національних меншин; запровадження в життя закону про українське громадянство; оборона

політичних свобод і збереження демократичних принципів виборчого законодавства до парламенту та органів місцевого самоврядування; проведення демократичної земельної реформи з примусовим одібранням землі у великих землевласників за певний викуп і включення її до державного фонду для передачі селянам за плату у власність або в оренду; сприяння розвитку торгівлі та промисловості на основі приватної ініціативи та державного контролю; налагодження фінансової системи та установа української грошової одиниці; найширша допомога розвитку всіх напрямів кооперації як головних підвалин народного добробуту та самодіяльності; розробка демократичного соціального законодавства для робітників; оборона автокефальності Української православної церкви. Наприкінці підкреслювалося, що “організований таким способом “Селянський Союз” стане великою політичною силою в державі і класом ізоляції та організованої боротьби змусить любий уряд провадити демократичну політику”.

Ідею створення Селянського Союзу підтримали інші партії. Як зазначав “Самостійник”, заходами соціалістів-самостійників, есефів, трудовиків, хліборобів-демократів по всій Україні закладається непартійний селянський союз, метою якого є організація українського селянства для оборони його економічних інтересів, політичних і державно-національних прав [131, 1918, 9 червня]. Союз наприкінці травня 1918 р. склав відозву до українського селянства, де рекомендував йому “тверді й певні” засоби боротьби за політичні та соціальні права. Відозва висловилася проти збройних виступів селян і пропонувала планомірну економічну та політичну боротьбу [119, 1918, 4 червня].

Поява подібної відозви зумовлювалася поширенням по селах стихійних селянських виступів, викликаних діяльністю каральних експедицій і політикою гетьманського уряду щодо підтримки інтересів поміщиків. У зведенні адміністративного відділу канцелярії військового міністерства від 4 червня 1918 р. повідомлялося про неспокійний і ворожий настрій селянства

на Київщині; випадки підпалювання маєтків на Волині; вирубку державних лісних дач на Харківщині; організацію “невеличких банд 60-150 чол.”, які вчиняють напади, грабіжництва, вбивства в Новгород-Сіверському та Мглинському повітах Чернігівщини [3, Арк. 4, 4зв.]. Поглибленню таких настроїв сприяла агітація ліворадикальних партій – більшовиків, російських есерів і українських боротьбистів.

Останні, як зазначалося вище, відмовившись від легітимних форм боротьби проти гетьманського режиму, перейшли у підпілля, визначивши одним із головних в діяльності партії створення повстанських загонів, які потім мали влитися в загальне повстання проти гетьмана. Основним ворогом вважався уряд гетьмана, тому вся діяльність партизанських загонів і бойових відділів спрямовувалася саме проти нього. Збройна боротьба проти німецько-австрійського війська визнавалася лише в разі безпосереднього втягнення його в збройну підтримку державних установ і виконання каральних експедицій. Основним же у роботі з іноземним військом вважалася пропаганда та агітація, метою якої було не тільки відмовити солдат від участі в каральних експедиціях проти населення, а й “сприяти їх підготовці та згуртуванню до боротьби із своїми гнобителями-панами та буржуа” [24, Арк. 10].

Вважаючи, що загальне повстання проти гетьмана має бути ретельно підготоване, ЦК партії виступав проти передчасних сепаратних виступів окремих сіл і волостей. На думку членів ЦК, такі неорганізовані виступи неминуче були б розбиті, що, в свою чергу, зменшувало б партійні революційні сили і викликало зневіру в успішності революції. Саме тому ЦК вимушений був піти на розпуск деяких партійних загонів і бойових відділів, які відхилилися в бік передчасного повстання [43, с. 7]. Але повністю опанувати ситуацію на селах ЦК був не в змозі. Чим далі, тим частіше підпалювання маєтків і вбивство поміщиків ставало на селах звичайною справою, про що великий матеріал дає тогочасна преса. Дуже часто ці

невдоволення переростали в стихійні повстання, селяни самі формували загони і починали вести партизанську війну проти уряду.

Тактика партії боротьбистів щодо цих повстань полягала в тому, щоб надати цьому стихійному рухові певну організованість та забрати їх під своє керівництво. Відстоюючи позицію щодо необхідності ведення не повстання, а партизанської боротьби, ЦК надсилав до повстанців делегатів з наказами ліквідувати великі сили і розбиватися на бойові таємні організації та партизанські загони. Частина повстанських загонів з часом перетворилася в постійні, подібні до регулярних, військові частини. Деякі з них, не маючи змоги боронитися наступові німецького війська, пізніше організовано перейшли на територію радянської Росії [57, 1919, 9 березня].

Такі повстанські загони були створені по всій Україні і в дійсності боротьбисти стояли на чолі майже всіх селянських заворушень літа-осені 1918 р. Найбільших розмірів селянська війна проти гетьманського уряду набрала на Київщині, де селянськими повстаннями керував боротьбист Микола Шинкар. Ці повстання йшли під гаслами повернення добутих революцією прав і вольностей, відновлення діяльності Центральної Ради і скликання в найближчий час Установчих зборів. Тут повстанцями були зайняті три повіти (Уманський, Черкаський, Чигиринський) та роззброєні німецькі та гетьманські загони [57, 1919, 11 лютого]. Широка повстанська робота була проведена партією також на Чернігівщині. Але, не зважаючи на всі намагання, боротьбистам не вдалося взяти селянський повстанський рух цілком у свої руки. Певна частина селянства йшла за анархістами та лівими російськими есерами.

В цілому ж широка повстанська діяльність боротьбистів викликала незадоволення не тільки урядових структур, а й колишніх товаришів по партії. Так, Всеукраїнська Рада селянських депутатів, керівництво якої схилилося до УПСР (ц.т.), занепокоєна розмахом селянських заворушень та посиленням у відповідь терору з боку влади, 28 серпня 1918 р. видала відозву

до селянства із застереженням проти розрізнених збройних виступів і закликала селян гуртуватися навколо Всеукраїнської Ради селянських депутатів. Але ця відозва не припинила стихійні повстання селян.

Крім боротьбистів влітку 1918 р. активну повстанську діяльність розгорнула ще одна партія – Українська партія лівих соціалістів-революціонерів (УПЛСР). Початок її оформлення припав на лютий-березень 1918 р. після захоплення Києва більшовиками. Про появу нової партії заявила газета “Трудовая мысль”, яка проголошувалася партійним органом. Газета повідомляла, що УПЛСР з’вилася на руїнах “вчора господствующих при раді право-соціалістичних партій” і об’єднала “навколо себе на Україні революційних робітників, солдат і селян без різниці національностей” [141, 20 лютого]. Програмними завданнями партії називалися – організація радянської влади в краї; скликання II Всеукраїнського з’їзду Рад; вільне федеративне об’єднання з РСФРР; проведення соціальних реформ і в першу чергу соціалізації землі. З цього видно, що новостворена партія намагалася поєднати постулати більшовизму та народництва, що впливало з її організаційних витоків – ініціатором створення УПЛСР виступила частина лівих російських есерів, які прагнули врахувати в своїй діяльності особливості та специфіку українського села. На їхню думку проголошення окремої української партії лівих есерів сприяло б проведенню партійної програми.

Вслід за більшовиками нова партія активно виступила за необхідність запровадження радянської влади, повністю підтримуючи гасло “Вся влада Радам!”. За переконанням її лідерів Ради повинні були замінити всі інші органи управління, включаючи земства, міські думи та інші органи самоврядування. Партійна газета з цього приводу зазначала, що якщо селяни і робітники відмовилися від ідеї Установчих зборів, то наступним логічним кроком мала стати відмова від тих інститутів влади, які будувалися на таких же принципах, тобто від земств і міських дум. Більше того, Ради повинні були

виконувати роль не тільки політичних органів, а й користуватися економічно-господарськими функціями. Такі погляди базувалися на розумінні Рад як своєрідної форми організації влади, через яку пролетаріат і бідніше селянство мали здійснювати свою класову диктатуру, спрямовану на ліквідацію класового панування і експлуатації одного класу іншим. Таким чином, УПЛСР стала другою, після більшовиків, партією в Україні, яка визнала потребу запровадження диктатури пролетаріату та біднішого селянства [141, 21 лютого], підтримавши таким чином альтернативну поглядам українських політичних партій позицію щодо можливих форм організації влади.

Однак партії не вдалося розгорнути широкої діяльності в Україні навесні 1918 р. з огляду на швидке падіння радянської влади. У Києві встигло вийти лише два числа “Трудовой мысли”. Пізніше, на II партійному з’їзді УПЛСР (березень 1919 р.) під час звіту ЦК зазначалося, що перша спроба організаційного оформлення партії була здійснена в березні 1918 р. на Катеринославському з’їзді Рад [128, 3 квітня]. Члени партійної фракції з’їзду вирішили створити ЦК, метою якого стало об’єднання всіх активних робітників партії. Становище ЦК на той момент було досить складним, бо територія України поступово займалася австро-німецьким військом. Тому, він змушений був евакуюватися до Москви, звідки й намагався організувати роботу в Україні. Основними напрямками його діяльності стали направлення зброї та налагодження літературно-видавничої роботи. У другому напрямі, з огляду на матеріальні труднощі, було зроблено мало – вдалося випустити лише декілька прокламацій і брошур. Показово, що фінансування ЦК йшло від партії російських лівих есерів. У червні 1918 р. ЦК переїхав до Одеси, де зосередилася вся його робота. Цього ж місяця тут пройшла перша партійна конференція, яка, не дивлячись на нечисленність представництва, відіграла значну організаційну роль.

Влітку 1918 р. на території України ЦК розгорнув активну діяльність по налагодженню організаційного апарату та закладанню нелегальних

партійних осередків. Водночас, там, де малися можливості, партія діяла й легально, зокрема, в Одесі легально виходила газета “Борьба” та було надруковано ряд брошур (правда, поза межі Одеси їх не вдалося переправити). Але, все ж таки, основна увага ЦК була зосереджена на організації активних форм боротьби проти гетьманщини – проведенні терористичних акцій, створенні партійних повстанських загонів, ревкомів, участь разом із більшовиками у так званій “дев’ятці”. Пізніше, найбільшим своїм досягненням доби гетьманщини УПЛСР вважала організацію разом із російськими лівими есерами вбивства Борисом Донським генерал-фельдмаршала Айхгорна. Крім цього терористичного акту готувалися та планувалися вбивства гетьмана, міністра земельних справ й інших німецьких і австрійських генералів. Перший партійний з’їзд, що відбувся у вересні 1918 р., визнав тактичну лінію ЦК цілком вірною і постановив діяти в тому ж напрямі. Крім того, саме цей з’їзд закріпив самостійне організаційне існування УПЛСР, окреме від Російської партії лівих есерів. За рішеннями з’їзду об’єднання двох партій могло бути лише на основі федеративного принципу [128, 3 квітня].

Зовсім по іншому сприймали повстанську та терористичну діяльність УПЛСР українські політичні партії. Індивідуальний терор проти урядовців і представників німецького командування вони розглядали як неприйнятну та неприпустиму форму боротьби. Тому всі українські політичні партії поставилися різко негативно до вбивства Айхгорна. Показовим є той момент, що вся українська преса писала про це як про акцію російських есерів, тобто факт організації окремої української партії лівих есерів був невідомим для широкого загалу і всі її заходи сприймалися українською громадськістю як заходи російських есерів. Реакцією на це вбивство стала ухвала низки засуджуючих партійних документів. Є відомості, що тільки партія боротьбистів поставилася до цього прихильно [429, Т. 3, с. 95].

Головний комітет УПСФ на своєму засіданні ухвалив засуджуючу резолюцію з цього приводу: “Необхідно висловити жаль з приводу такого способу боротьби взагалі і тут особливо, бо тут замах на наше самовизначення” [35, Арк. 65]. Вся відповідальність за здійснену акцію покладалася на російських есерів. Було обрано трьох чоловік (А.Ніковського, К.Мацієвича, Д.Марковича), які повинні були нанести візит німецькому послу в Україні барону Мумму і від імені партії висловити співчуття. 31 липня ця делегація була прийнята послом і оповістила його про ухвалену резолюцію, а також висловила “щире спочуття значній втраті, яку понесла Німеччина в особі небіжника” [119, 1918, 2 серпня]. Позиція з цього приводу головного комітету УПСФ поділялася й місцевими осередками партії. Так, рада чернігівської громади на засіданні 6 серпня 1918 р., заслухавши постанову головного комітету партії щодо вбивства фельдмаршала Айхгорна, ухвалила: “Поділяючи згадану постанову, висловити цілковиту з нею згоду” [119, 1918, 13 серпня].

Різно негативно висловилися й УСДРП. Її партійний орган наголосив, що подібними засобами користуються лише ті сили, які виступають проти української державності і прагнуть ще більш погіршити становище України [130, 1918, 31 липня]. А наступний номер “Робітничої газети” в цілому засудив тактику індивідуального терору, підкресливши, що “ніколи терор, хоч би його вживали й революційні групи, не приносив позитивних наслідків, а лише навпаки. Тільки ті групи, що не мають зв’язку з масами, не здатні до організації планомірної боротьби мас проти існуючого ладу, користуються терором, і своїми вчинками виявляють своє безсилля і сприяють до поглиблення реакції. ... Завданням соціал-демократії завжди є боротьба проти подібних авантюристичких виступів окремих груп чи осіб” [130, 1918, 1 серпня]. Загальне неприйняття терору як форми боротьби українські соціал-демократи підтвердили й своєю оцінкою замаху на життя В.І.Леніна. “Робітничка газета” зазначала, що партія ставиться до цього

вчинку з таким же рішучим осудом, як і до вбивства Мірбаха та Айхгорна, підкреслюючи всю його “безглуздість і безцільність” [130, 1918, 10 вересня].

Засудили вбивство Айхгорна й українські соціалісти-самостійники, ухваливши відповідні постанови на центральному та місцевому партійних рівнях. Зокрема, одеська громада партії на загальних зборах 4 серпня 1918 р. винесла резолюцію, яка розцінювала це вбивство як тяжкий удар і для німецького, і для українського народів. Фельдмаршал Айхгорн називався прихильником самостійності України. Поряд із висловлюванням співчуття постанова також висловлювала надію, що “наш уряд вживе всіх заходів, аби на землі українській не zostалися всі ті чужинці, що явно і тайно вороже ставляться до нашої державности і завзялись знищити її усіма можливими для них засобами” [80, 6 серпня].

Прийняті українськими політичними партіями документи з приводу вбивства Айхгорна показують спільність позицій не лише щодо негативного ставлення до терору як засобу боротьби, а й те, що всі вони сприйняли це як акцію, спрямовану проти української державности та як таку, що загрожувала самому принципу самовизначення українського народу.

Ця спільна негативна оцінка українських партій була висловлена делегацією від Союзу 2 серпня на зустрічі із генеральним консулом Німеччини в Україні Тіле. Члени делегації завірили німецьких представників в тому, що українські партії розцінюють цей акт ворожим як до України, так і до Німеччини, протестують проти втручання чужинців у внутрішні справи України і вважають терор безцільним і шкідливим засобом розв’язання політичних проблем. Водночас вони звернули увагу консула на тяжку політичну атмосферу, яка склалася в Україні, зазначивши, що в таких умовах “легко повстають такі шкідливі виступи” [119, 1918, 7 серпня].

Така засуджуюча реакція українських партій підтвердила їхню позицію, спрямовану проти радикальних засобів боротьби з урядовою політикою. До таких засобів, поряд із терором і повстаннями, вони відносили

й страйки робітників. Навіть УСДРП, яка вважала себе виразницею інтересів українського робітництва, виступала в цей період проти застосування такого радикального методу економічної боротьби. “Робітнича газета” з цього приводу писала: “Доцільність і можливість страйку тепер, як універсального засобу боротьби, мусить бути рішучо відкинута” [130, 1918, 24 липня]. Основною причиною відмови від проведення страйків називалося скрутне становище промисловості країни з огляду на війну та зруйнування, здійснені більшовиками під час їхнього відходу з території України. Партійний орган підкреслював, що страйк може застосовуватися лише в найменш зруйнованих галузях промисловості. В галузях промисловості, які знаходилися в стані занепаду, на думку соціал-демократів, страйк міг викликати зворотній результат, замість поліпшення ситуації – повну руїну та масове безробіття [130, 1918, 24 липня].

Виходячи з таких аргументів, УСДРП негативно поставилася до загального страйку залізничників, який пройшов у липні-серпні 1918 р. З цього приводу ЦК партії ухвалив дві резолюції, в яких страйк визнавався як помилковий крок з огляду на несприятливі умови для робітництва і державного господарства. Резолюції констатували, що хід страйку ясно свідчить про те, що він програний, а тому його неорганізоване затягування спричиняло ще більшу руїну транспорту і всього залізничного господарства, остаточне розбиття сил і дезорганізацію робітництва, утруднювало становище Української Держави. Єдиним виходом із складеної ситуації вбачалося припинення страйку і збереження тих позицій, які були у робітників на момент його початку. Тому пропонувалося звернутися до центральних органів залізничного робітничого руху з пропозицією негайного організованого й одночасного його припинення і початку нормальної роботи на всіх лініях українських залізниць [130, 1918, 28 липня, 7 серпня].

Позицію УСДРП щодо негайного припинення залізничного страйку підтримали й есефи, назвавши її “цілком справедливою”, вважаючи, що

“тягти далі той вже провалений страйк – значить, тільки збільшувати його шкодливі наслідки” [119, 1918, 2 серпня]. Але, подібні постанови не завжди мали очікувані наслідки.

Саме подальше загострення політичної ситуації в країні, свідомством чого були численні повстання селян і страйки робітників, змушували партію УНДС відповідним чином відреагувати, знайти такі засоби впливу на гетьманський уряд і самого гетьмана, щоб примусити їх змінити внутрішньополітичний курс. У контексті цього знову стала актуальною проблема об'єднання та згуртування всіх національно свідомих сил. Один із лідерів УПСФ М.Кушнір писав у “Новій Раді”: “Коли українська інтелігенція вже зрозуміла, що українська державність і сама нація знову поставлені ворожими силами в трагічне становище, коли небезпека ця межує з загрозою може навіть смертельним кінцем усім придбанням недавнього минулого, то повинне українське громадянство, об'єднавшись в один національний союз, стати єдиним фронтом на оборону державности та національности” [119, 1918, 3 серпня].

Певний час рішення УНДС не були обов'язковими для його членів, тому, з метою унормування його роботи, виникає ідея створити статут та програмні положення цієї організації. На початку серпня статут затверджується. За цим статутом метою Союзу проголошувалось – утворення міцної самостійної української держави; боротьба за встановлення в Україні законної влади, відповідальної перед парламентом; боротьба за демократичний виборчий закон до всіх державних установ (на основі п'ятичленної формули); оборона прав українського народу і української держави в сфері міжнародної політики [119, 1918, 4 серпня]. Основною засадою діяльності Союзу залишилася ідея утримання єдиного національного фронту.

З метою реалізації цієї ідеї починають проводитися міжпартійні переговори для того, щоб залучити до Союзу нових членів, насамперед,

УПСР та УСДРП. Входження цих партій неминуче означало б полівіння позиції Союзу. Тому із УНДС виходять хлібороби-демократи. Після їх виходу УНДС перейменувався в Український Національний Союз (УНС). До його складу ввійшли наступні партії й громадські організації – УПСР (центр. течія), УСДРП, УПСФ, УТП, УПСС, Селянська спілка, Галицько-Буковинська рада, Холмський комітет, Кримська Українська рада, Всеукраїнська вчительська спілка, Залізничний союз, Поштово-телеграфний союз, Українське правниче товариство, Студентський союз, Чорноморська рада та Кирило-Мефодіївське товариство [7, Арк. 2-10].

Керівним органом УНС стала Головна рада, до складу якої входили лідери всіх партій і організацій – членів союзу. Головою ради став відомий на той час громадський і політичний діяч, редактор “Нової Ради” – А.Ніковський. При керівних органах союзу були створені спеціальні комісії: внутрішніх, військових, іноземних справ, а також земельна, фінансова й церковна. Зразу після створення керівних органів на місцях почали закладатися філії УНС. Вони діяли по таких містах – Одеса, Харків, Катеринослав, Полтава, Кам’янець-Подільський, Вінниця, Кременчук та ін.

Однак, новоствореному союзу, як і його попереднику, не вдалося об’єднати всі українські партії, тобто створити єдиний національний фронт. Переговори із хліборобами-демократами щодо можливого повернення їх ні до чого не привели. На їх думку, входження до складу УНС есерів і есдеків привнесло значне полівіння в організацію. А з точки зору останніх, перебування в союзі УДХП було не зовсім доцільним, бо в їх розумінні це була права “куркульська” партія.

Таким чином, можна констатувати, що УНС об’єднав центристські, лівоцентристські та ліві українські політичні сили, залишивши за своїми межами праві та ліворадикальні сили. За своїм змістом і формами роботи на перших порах УНС мало чим відрізнявся від свого попередника. Так само

партії і організації, які входили до його складу, своїм першочерговим завданням вбачали боротьбу за створення національного кабінету.

Входження до союзу УСДРП викликало неоднозначну реакцію з боку низових осередків партії, частина яких виступила проти цього рішення ЦК, розцінивши це як об'єднання соціал-демократії з “міщанськими” партіями та відмову від класової боротьби. Тому ЦК примушений був пояснювати, що, прийнявши рішення вступити до союзу, він не мав на меті припиняти хоча б і на короткий термін класової боротьби, а навпаки, вважав, що представники партії будуть підштовхувати “міщанські” партії до більш рішучих кроків в обороні національних інтересів. Більше того, на думку членів ЦК, це не тільки не завадило б роботі партійних осередків, а навпаки, оживило б їх діяльність з огляду на те, що питання входження представників тої чи іншої партії до складу філій союзу обговорюється і приймається на партійних зборах місцевих організацій, тому вони знаходяться під їх контролем, підлягають партійній дисципліні і в своїй діяльності керуються тільки партійними постановами [130, 1918, 8 жовтня].

Виникнення таких непорозумінь було свідомством того, що в УСДРП спостерігалися процеси, подібні до тих, що призвели до розколу есерів, а саме – “полівіння” частини її членів. Саме влітку 1918 р. всередині УСДРП починає оформлюватися нова ліва течія, яка пізніше дістане назву “незалежних”. У червні представники цієї течії організуються і починають видавати свій окремий орган – “Червоний Прапор”, у першому номері якого викладалася політична платформа фракції. Насамперед, незалежні виступили проти тактики партії щодо гетьманського уряду, звинувативши ЦК УСДРП в “опортунізмі” й “нереволюційності”. Показовим є те, що наведені аргументи майже збігалися з поглядами боротьбистів. Основним аргументом незалежних також було те, що “революція не скінчилась” і тому необхідно поглиблювати класову свідомість мас, а не займатися політичною культурницькою роботою. З огляду на це більш доцільною визнавалася

тактика підготовки повстання, а не “угодівська” політика [130, 1918, 28 червня]. Серед засобів боротьби незалежні визнавали загальний страйк, несплату податків, бойкот тодішнього гетьманського уряду, бо за їхнім переконанням, уряд мав бути “щиро українським, а не панським”. Також вони виступали за коаліцію всіх сил революції без різниці націй для активної боротьби з контрреволюцією [80, 3 липня].

У відповідь від імені ЦК УСДРП у “Робітничій газеті” виступив В.Винниченко під псевдонімом П.Лівобережний. У своїй статті він обґрунтовував шкідливість подібної позиції, відкидав усі звинувачення партії в опортунізмі, наполягаючи на тому, що “не бунтарськими повстаннями у теперішню хвилю, а через освідомлення й зорганізованя мас для будучої боротьби можна досягнути цілі” [130, 1918, 28 червня]. Основною ж ціллю партії на той момент називалася планомірна щодення соціал-демократична робота серед мас, а “не просте кидання в ці маси революційної фразеології”. Стаття закінчувалася рішучим закликком: “Менше революційної фразеології й більше революційної класової праці” [130, 1918, 28 червня]. Ще більш категорично оцінила політичну платформу незалежних одеська газета “Вільне життя”, зазначивши: “Як видно з сього щиро марксистські думки переплутано тут з дрібнобуржуазними, національні з анаціоналізмом, тактика ж, яку рекомендують незалежні зараз не на часі й скористатися нею можуть тільки ті самі елементи, проти яких ополчаються незалежники. Навряд чи то позиточно для трудових мас, інтереси яких незалежники беруться обороняти” [80, 3 липня].

Хоча незалежні не заявили про свій вихід із УСДРП і формування окремої партії, все ж таки існування організаційно оформленої фракції із власним органом робило у перспективі неминучим розкол партії. Тим паче, що з часом ці протиріччя не зменшувалися, а навпаки, поглиблювалися. В основі цих протиріч лежала проблема – чи повинна українська соціал-демократія підтримувати єдиний національний фронт. Із входженням УСДРП

до складу УНС, питання підтримки чи непідтримки єдиного національного фронту постало з новою гостротою.

На шпальтах “Робітничої газети” була розгорнута з цього приводу дискусія, розпочата статтею “Наше партійне становище”. Автор статті констатував, що партія переживає певну кризу, однією з причин якої називалося посилення “націоналістичних” настроїв всередині неї. В цьому, на його думку, існувала загроза “збочення з класової позиції” і перетворення УСДРП з класової робітничої партії на крайню ліву буржуазну партію, якщо вона й надалі буде відстоювати ідею збереження загальнонаціонального фронту. Далі доводилося, що в умовах реакційного режиму збереження загальнонаціонального фронту є недоцільним, бо у буржуазній демократії і соціал-демократії різні методи боротьби. Перша прагне прийти до влади, а метою другої має бути організація українського робітництва і керування його щоденною боротьбою. З огляду на це робився висновок, що на сучасному етапі: “Не може бути мови про спільний національний фронт. Можливі лише будуть порозуміння в окремих випадках на разі потреби”. Необхідність і можливість участі партії в гетьманському уряді взагалі відкидалася: “Участь у владі для нас не є справою ані сьогоднішнього ані завтрашнього дня” [130, 1918, 22 серпня].

Позиція автора цієї статті явно суперечила поглядам ЦК, які знову виклав В.Винниченко під тим же псевдонімом П.Лівобережного в наступній статті. Тут зазначалося, що у попередній статті перебільшується загроза націоналістичних настроїв у партії, відстоювалася необхідність співпраці соціал-демократії з іншими партіями в питаннях захисту національних прав українського народу, бо ці спільні виступи не передбачали відмови партії від класової позиції. А тому, на погляд автора, не могло бути й мови про будь-яке “роztворення серед міщанських партій” [130, 1918, 31 серпня].

Ці ідеологічні розбіжності всередині УСДРП були наслідком загострення загальної політичної ситуації в країні, коли частина робітництва

й селянства ставали на шлях відкритої боротьби проти гетьманського уряду. Наявність таких виступів не могла не впливати на внутріпартійну диференціацію та поширення серед певної частини членів партії поглядів стосовно того, що підтримка загальнонаціонального фронту шкодить розвитку і успіху класової боротьби. Це було не просто внутріпартійним непорозумінням серед есдеків, а свідомим визріванням у частини партії альтернативних підходів при розв'язанні головної проблеми української революції – поєднанні національних і соціальних вимог. Саме тому вступ УСДРП до УНС і активна робота партії в ньому викликала незгоду з боку як деяких низових організацій, так і з боку фракції незалежних. Є відомості, що деякі представники незалежних поряд із боротьбистами брали участь у стихійних виступах селян.

Ідеологічні розбіжності, несприятливі умови партійної діяльності не могли не позначитися на загальній чисельності та кількості місцевих осередків УСДРП. У порівнянні з періодом Центральної Ради ці показники зменшилися, партійна робота на місцях завмерла, про що постійно писала “Робітничка газета” [130, 1918, 17, 20 липня, 22 серпня, 20 вересня]. Щодо чисельності партії в той період, то чітко зазначених даних не існує, можна лише зробити певні припущення на основі повідомлень про діяльність місцевих партійних осередків. Так, в інформації про життя харківської партійної організації повідомлялося, що за часів гетьманщини її чисельність зменшилася у 4-5 разів [130, 1918, 22 серпня]. Харківська організація УСДРП була однією з чисельніших і активніших у період Центральної Ради, тому можна зробити припущення, що тенденції її розвитку були характерні в цілому для всієї партії. Якщо припустити, що партія також зменшилася приблизно у 4-5 разів, то її чисельність не перевищувала 1-1,5 тисяч членів.

Подібні проблеми переживали й інші українські політичні партії. Внаслідок розколу УПСР її чисельність зменшилася в декілька десятків разів. Так, УПСР(ц. т.) налічувала в цей період не більше 30-40 тис., боротьбисти з

огляду на своє нелегальне становище за свідомством “Боротьби” мали на кінець літа 600-700 чол. [57, 1918, 27 грудня].

Про занепад місцевого партійного життя багато говорилося й на конференції УПСФ, яка відбулася у Києві 21-22 вересня 1918 р. [119, 1918, 24 вересня]. Безумовно, що не останню роль у зменшенні чисельності цих партій відіграло те, що вони втратили провідне становище в політичній системі України, яке мали за часів Центральної Ради. Окремі члени цих партій зазнавали переслідувань з боку влади, а боротьбисти взагалі знаходилися поза законом і з ними влада вела відкриту боротьбу (так само як і вони проти неї).

Ще більш негативно несприятливі політичні умови позначилися на партійному житті нечисленних і маловпливових партій. Зокрема, відсутність розгалуженої сітки партійних осередків призвела до майже фактичного припинення партійної діяльності на місцях Української трудової партії. Серед її членів поширилася тенденція, коли вони почали надавати перевагу не партійній, а фаховій роботі у кооперативних, освітніх, наукових та інших організаціях. А в центрі діяльність УТП обмежувалася тільки її участю спочатку в УНДС, а потім в УНС. Але помітної ролі в цих організаціях партія не відігравала. В цілому відчувалося, що партія не могла знайти своє власне місце в політичній системі, запропонувати конкретну програму розв'язання нагальних проблем. Мабуть, наявністю внутріпартійної кризи можна пояснити появу настроїв у керівних колах партії про об'єднання із соціалістами-федералістами. Ще наприкінці травня 1918 р. з доручення Центральних Комітетів обох партій складалася комісія для вироблення умов такого об'єднання [119, 1918, 31 травня].

Подібні настрої існували й у провінції. Так, спільний комітет есефів і трудовиків у складі чотирьох чоловік був обраний у Катеринославі [119, 1918, 14 липня]. Цей комітет ухвалив “Головні тези утворення Об'єданого

Губернського Комітету партій соціалістів-федералістів і трудової на Катеринославщині”. Об’єднання партій відбулося на федеративній основі, про що проголошував перший пункт тез: “Всі партії, що увійшли в федеративний зв’язок з соціалістами-федералістами творять в практичній праці один організм, що виступає єдиним юридичним лицем в усіх справах спільної праці під назвою Об’єданого Губернського Комітету”. Такі об’єдані комітети повинні були створитися по всій Катеринославщині. У документі була окреслена схема організації та повноважень керівних органів спілки різного рівня [36, Арк. 14-14зв.]. Але, не дивлячись на такі настрої, організаційного об’єднання двох партій навесні 1918 р. не відбулося.

У листопаді 1918 р. частина колишніх трудовиків разом із безпартійними українськими елементами закладає нову партію – Українську націонал-демократичну партію (УНДП), яка стає на більш помірковані позиції в порівнянні зі своєю попередницею. Основним гаслом новоствореної партії стає об’єднання всіх українських елементів на національному ґрунті [117, 16 листопада]. Однак на тлі загострення соціальних протиріч і в умовах підготовки загального повстання проти гетьмана (яке було проголошено УНС), це гасло не знаходить широкої підтримки. Тому ця партія (як і перед тим УТП) залишається нечисленною і не має ніякого впливу на поточні політичні події. Через певний час і вона сходить з політичної арени України.

У цей період не знаходить свого місця в політичному житті України й інша маловпливова партія – Українська федеративно-демократична партія (УФДП). Партія продовжувала стояти на позиції необхідності залишити Україну в складі Росії, але не унітарної, а федеративної. Тобто на тих позиціях, від яких навесні 1918 р. вже відійшли всі інші українські партії, що й було закріплено в документах їхніх партійних форумів. В умовах гострої боротьби за скріплення української державності погляди партії не могли знайти багато прихильників, тому до кінця 1918 р. УФДП припиняє своє існування.

Свідоцтвом непопулярності серед українських національних кіл ідеї федеративного союзу із Росією став різкий виступ УНС проти заяви голови Ради Міністрів Ф.Лизогуба про можливість такого зв'язку. Ця заява була зроблена ним в інтерв'ю з кореспондентом "Berliner Tageblatt" під час перебування в Берліні (19 серпня 1918 р.). В інтерв'ю зазначалося, що керівні кола України припускають можливість відтворення союзу з Росією, але тільки на підставі Переяславського договору 1654 р. Слова прем'єра викликали обурення серед широкого загалу в Україні. Практично зразу ж Ф.Лизогуб у розмові по прямому дроту з міністром іноземних справ Д.Дорошенком просив від його імені повідомити в пресі, що його інтерв'ю було передано кореспондентом берлінської газети неточно. Голова Ради Міністрів наголошував, що говорячи про стосунки України з Росією він мав на увазі лише минулі часи, що ж торкається майбутнього, то він твердо та рішучо підкреслював самостійність і незалежність України. Одночасно з цим було послано спростування і в "Berliner Tageblatt" та інші німецькі газети [93, 25 серпня].

Однак ці спростування не викликали довіри з боку українських політичних діячів. Рада УНС з приводу цього ухвалила резолюцію-протест, розцінивши заяву Ф.Лизогуба як загрозу справі зміцнення самостійної української держави, підкреслюючи, що ці слова голови Ради Міністрів суперечать його офіційним заявам. З огляду на це, а також на те, що всі партії-члени УНС стояли на протилежних позиціях, Рада виносила свій протест проти цих заяв, "як невідповідних дійсності та інтересам української держави" [130, 1918, 24 серпня].

Думки, висловлені у заяві Ф.Лизогуба, відбивали настрої, які починали поширюватися в Україні серед російськоналаштованих кіл із зміною міжнародної ситуації та посиленням впливу Антанти, яка, як відомо, виступила за відновлення "єдиної неподільної Росії". Відкритими проявами

таких настроїв в Україні стали виступи проти української мови. Так, у серпні Союз земельних власників подав до міністерства внутрішніх справ декларацію, в якій пропонував уряду відмінити, введений Центральною Радою “галиційсько-латинський язык, некультурный и чуждый для Украины”. З протестом проти цього виступила “Нова Рада” [119, 1918, 25 серпня]. З подібною пропозицією виступив і Протофіс, подавши до Верховної Колегії Правителів (верховний орган управління країною під час відсутності П.Скоропадського, який перебував на той час у Німеччині) “Записку о русском языке”. У цій Записці, визнаючи право української мови на існування та розвиток, Протофіс пропонував на деякий час (поки українська мова ствердиться і розробить свій словник) залишити в урядових структурах державною мовою російську [429, Т. 3, с. 72].

З огляду на те, що до складу гетьманського уряду входили представники саме цих політичних партій, то вони намагалися ці погляди втілити в життя. Так, новий міністр юстиції О.Ф.Романов вніс на розгляд Ради Міністрів пропозицію, щоб усі закони, положення і офіційні акти Української Держави друкувалися одночасно українською та російською мовами. Ця пропозиція зустріла повну підтримку серед урядових чиновників, тому, що на їхню думку, з огляду “на бідність української термінології” оприлюднення законів тільки українською мовою викликало на практиці багато непорозумінь [93, 25 серпня].

Реакцією УНС на такі заяви центральної влади та на русифікаторську політику місцевих адміністрацій стало розгортання широкої кампанії на захист української мови і культури. Цій проблемі багато уваги приділила вереснева партійна конференція УПСФ. Розглядаючи політичну ситуацію, представники місцевих осередків доповідали про тяжке становище на місцях українських політичних партій та культурно-просвітницьких організацій. Наголошувалося на продовженні політики русифікації, особливо на Харківщині, та на спроби полонізації католицького населення Волині [119,

1918, 24 вересня]. На основі доповідей з місць були вироблені окремі постанови, де зокрема, зазначалося, що конференція висловлює своє обурення такою “з державного погляду надзвичайно шкодливої політики”, яка ставила під небезпеку саме існування української держави та вважає за потрібне довести цей протест до відома вищої влади [15, Арк. 3].

Конференція ухвалила й резолюцію “В справі державної мови на Україні”, яка стверджувала, що державною мовою може бути лише українська. Більш мотивовану резолюцію з цього приводу доручалося розробити Головному комітету УПСФ [15, Арк. 3]. Вже після закінчення конференції Головний комітет партії виконав це доручення, прийнявши категоричну постанову, в якій зокрема зазначалося: “Обміркувавши тривожні чутки про заходи де-яких членів уряду в справі заведення для України двох державних мов або навіть одної – російської”, вважаємо, що “на Україні принципово може бути признана тільки одна державна мова – українська”. Далі підкреслювалося, що в цьому питанні не може бути допущено ніяких компромісів. На думку членів комітету тут необхідно було використати авторитет УНС, який “покликав би українське громадянство до пильної уваги в обороні цієї основної державної справи”. Постанова пропонувала й конкретні шляхи розв’язання проблеми – допустити російську мову для урядування та оповіщень законів на один рік, рахуючи з дня проголошення України самостійною державою, тобто з 9 січня 1918 р. (за старим стилем – Авт.) [89, 6 жовтня].

Всередині вересня 1918 р. Рада УНС розробила та розіслала Меморандум і докладну записку представникам Центральних держав щодо сучасного політичного становища в Україні. Однією з важливіших сторін національного життя називалася справа оборони української культури і зазначалося, що Союз розробляє докладний план щодо її розв’язання та матеріального забезпечення. Також черговою проблемою визначалася необхідність захисту національної школи і освіти загалом [119, 25 вересня].

Характеризуючи політичну ситуацію в країні, Меморандум зазначав, що УНС не визнає сучасний уряд повноважним і законним представником Української Держави з огляду на його антиукраїнську, антинародну політику. Законним представником Української Держави, на думку УНС, міг бути тільки “коаліційно-демократичний національний кабінет міністрів”. Найпершими завданнями цього кабінету вважалися – негайна демократична аграрна реформа на основі знищення великого землеволодіння і забезпечення землею трудового селянства; вироблення виборчого закону і проведення виборів до повноправного законодавчого органу; повернення всіх демократичних свобод, скасованих існуючим урядом; об’єднання в єдине державне ціле всіх етнічних українських земель [119, 1918, 25 вересня].

Поява цього документа змусила гетьмана піти на переговори із представниками УНС. У налагодженні співробітництва між гетьманом і українськими політичними партіями в цей час були зацікавлені й німці. Тому 5 жовтня П.Скоропадський через міністра закордонних справ Д.Дорошенка запросив до себе для переговорів представників УНС. У цих переговорах взяли участь В.Винниченко (голова УНС) та члени Ради А.Ніковський і Ф.Швець. Делегація виклала позицію Союзу на внутрішню та зовнішню політику України, повторивши фактично основні положення вищезазначеного Меморандуму. Як зазначала тогочасна преса, що “по всіх питаннях, які порушено під час розмови з п. гетьманом представниками Національного Союзу, виявилось, що погляди Національного Союзу і п. гетьмана взагалі сходяться” [119, 1918, 6 жовтня]. Таким чином ці переговори давали певне підґрунтя щодо можливого порозуміння між гетьманом і українськими партіями в справі формування коаліційного кабінету.

Справу прискорила так звана “криза кабінету”, що розпочалася всередині жовтня. Поштовхом до неї стала “Записка в справі зовнішньої політики України”, яку подали голові ради міністрів Ф.Лизогубу десять міністрів (Г.Афанасьєв, Ю.Вагнер, М.Василенко, С.Гербель, С.Гутник,

С.Завадський, В.Зіньківський, В.Колокольцев, О.Романов, А.Ржепецький). У записці міністри, з огляду на близьке підписання миру, вважали необхідним чітко визначити міжнародну позицію України. Розглядалися два можливі варіанти. Перший – подальше будівництво української держави, цілком незалежної від колишньої Росії. Цей шлях визначався шкідливим для України. І другий – повернення України до Великої Росії, який і називався єдино вірним. З огляду на це Україна, на думку міністрів, повинна була вже зараз узгоджувати свою зовнішню політику з інтересами Росії, а саме – на майбутній мировій конференції виступити разом із Росією за “укрепление государственности на всем протяжении бывшей Российской Империи” [429, Т. 3, с. 113].

17 жовтня ця записка була офіційно зачитана на засіданні Ради Міністрів і викликала гострі дискусії. Десять міністрів пропонували припинити мирні переговори з Радянською Росією, оголосити їй війну і висунути гасло відтворення єдиної Росії. Проти цього різко виступили Ф.Лизогуб, І.Кістяковський, Д.Дорошенко, Б.Бутенко і Ю.Любинський, відстоюючи позицію, що на мирових переговорах Україна повинна виступати тільки від власного імені і захищати власні державницькі інтереси. Обидві сторони так і не змогли дійти до порозуміння – виникла урядова криза. 18 жовтня кабінет міністрів подав у відставку.

Формування нового кабінету було знов доручено Ф.Лизогубу, але цього разу за наказом гетьмана він мав долучити до цієї справи й представників українських політичних партій і утворити кабінет на коаліційній основі. З приводу “кабінетської кризи” в політичних партіях відбулися наради щодо можливої участі їх членів у новому уряді.

Президія Головного Комітету Конституційно-Демократичної партії прийняла резолюцію, якою забороняла своїм членам брати участь у новому кабінеті, з огляду на те, що партія поділяла позицію десяти міністрів [429, Т. 3, с. 113].

Серед українських політичних партій однією з перших, хто розглянув це питання була УПСФ, при чому на регіональному рівні. Так, ще 17 жовтня 1918 р. на зборах Катеринославського губернського комітету партії була ухвалена резолюція, яка ставила перед Головним комітетом наступні завдання – вжити всіх заходів для зміни кабінету на повністю національний; подбати, щоб до складу новосформованого уряду не потрапили І.Кістяківський, О.Романов, В.Колокольцев, О.Рогоза “як люди з цілком виразною руїницькою роботою”; щоб УНС “не звязував свого авторитету з тимчасовими комбінаціями ще до формування уряду” [36, Арк. 15].

УНС спочатку стояв на ґрунті складення кабінету повністю із національних елементів і заявляв, що може взяти відповідальність за формування цілого кабінету. Але потім лідери Союзу дійшли висновку, що різка зміна політики може зробити враження перевороту і призвести до непорозуміння всередині країни між різними політичними силами. З огляду на це УНС погоджувався на часткову участь у кабінеті, не беручи на себе повної відповідальності за склад і роботу уряду. При цьому було заявлено, що рівень опозиційності УНС щодо державної політики залежить від рівня демократизації кабінету [119, 1918, 26 жовтня].

23 жовтня відбулося засідання УНС, на якому розглядалося це питання. Із доповіддю виступив А.Ніковський, зазначивши, що для українських партій відкрилася можливість взяти участь у формуванні змішаного кабінету міністрів і таким чином сприяти його українізації та демократизації. Після доповіді розгорнулася дискусія. Представники лівих партій (УПСР(ц. т.) і частина УСДРП) вважали, що в сучасних політичних умовах необхідно прагнути до створення суто національно-демократичного кабінету, що компромісна угода може призвести до небажаних наслідків для української демократії. Інша частина підтримувала ідею змішаного кабінету, підкреслюючи при цьому, що УНС не може нести ніякої відповідальності за діяльність коаліційного уряду. Цю точку зору відстоював і В.Винниченко.

Після довгого обговорення була ухвалена наступна постанова: “НС стоїть на принципі національного кабінету. До кабінету, який формується зараз ставиться критично, але приймає міри щодо демократизації та українізації сучасного кабінету” [105, 1918, 24 жовтня].

Позицію УНС у справі формування кабінету підтримали й хлібороби-демократи. Союз землевласників також дав згоду на участь українських партій у кабінеті. Негативно до створення коаліційного кабінету поставився Протофіс. За підписом його голови кн. Голіцина була надіслана телеграма гетьману, в якій доводилася безперспективність роботи коаліційних урядів (для прикладу наводився уряд О.Керенського) і висловлювалася занепокоєність щодо можливих “соціалістичних експериментів” у разі входження до уряду представників українських партій [105, 1918, 24 жовтня].

Після тривалих переговорів різні політичні сили прийшли до згоди й був утворений коаліційний кабінет, до складу якого ввійшли чотири соціалісти-федералісти (О.Лотоцький, М.Славинський, П.Стебницький, А.Вязлов), а також колишній український радикал-демократ В.Леонтович, який відмовився стати членом УПСФ через прийняття партією соціалістичної назви. Входження представників УПСФ до уряду пройшло відповідно до ухваленої на партійній конференції у вересні 1918 р. резолюції “В справі організації влади”. У документі зазначалося, що українські національні сили повинні дбати про утворення національного кабінету, але за умови проведення демократичної земельної реформи. Політика ж національного кабінету мала вести до “внутрішнього заспокоєння і миру, до скріплення земського і мійського самоврядування, розвитку кооперації, до організації і скликання на демократичних основах парламенту, до широкої продуктивної роботи на користь української культури” [15, Арк. 1]. Також резолюція дозволяла членам партії вступати в уряд, але без відповідальності партії за їх діяльність.

Водночас новопризначені міністри виходили з партії, але, як зазначала “Нова Рада”, моральний зв’язок із партією в них залишався. Сам вихід

трактувався як тактичний засіб, який виключав можливість партійної боротьби всередині кабінету, а також виключав можливість для УПСФ зробитися урядовою партією, коли вона не могла розділити відповідальність за всі напрями політичного курсу уряду [119, 1918, 26 жовтня]. Таким чином есефи зберігали свою “чистоту” і знімали з себе відповідальність. Підтвердженням того, що вихід з партії новопризначених членів уряду мав лише формальний характер є рішення Головного комітету від 5 листопада 1918 р. про підтримання постійних контактів з міністрами, які вийшли з партії [35, Арк. 130].

Входження представників УНС до складу уряду означало, за висловом “Нової Ради”, що він “переходить з безоглядної опозиції на становище опозиції відповідальної” [119, 1918, 26 жовтня]. Однак в цілому співвідношення сил у новому кабінеті залишалось явно не на користь УНС і тому реальність зміни його курсу була проблематичною.

Ліві партії поставилися негативно до нового складу уряду. Так, “Робітнича газета” висловлюючи позицію УСДРП з цього приводу, зазначала, що основи зложеного компромісу не можуть вдовольняти українське громадянство, бо самі впливові портфелі в уряді залишилися в руках Протофіса. Тому, на думку партії, жодна українська демократична група не могла вважати його “своїм” [130, 1918, 28 жовтня]. Оцінюючи новий кабінет як коаліцію між Протофісом і частиною української буржуазної демократії, еседеки сумнівалися у довготривалості їх співпраці з огляду на те, що Протофіс підпорядковувався інтересам великих землевласників, які в свою чергу знаходилися під впливом російських монархістів [130, 1918, 27 жовтня]. Оцінки центрального проводу УСДРП підтримувалися й на місцях. Так, орган Катеринославського комітету партії “Наша справа” назвав новий уряд коаліційним, у якому Протофіс не бажає проведення жодних реформ, а соціалісти-федералісти, навпаки, прагнуть їхнього проведення заради самостійної держави [117, 1 листопада].

Ще більш негативну позицію щодо нової Ради Міністрів зайняли українські есери. Їхня позиція суттєво відрізнялася від позиції есдеків. Якщо для соціал-демократів причиною невдоволення була чисельна перевага в уряді членів Протофісу, то соціал-революціонери в принципі були проти демократизації та українізації уряду на цьому етапі, вважаючи, що це пригальмує боротьбу проти гетьманського режиму. Погляди партії в цьому відношенні висловив уже в еміграції один із її лідерів М.Шаповал: “Не дай боже на місці гетьманщини була б демократична парламентарна ес-ефовщина, український народ не позбувся б Скоропадського так швидко” [439, с. 24].

Соціалісти-самостійники загалом підтримали новий уряд, але водночас зазначили, що минула діяльність нових міністрів-есефів була пов'язана насамперед із Великоросією і що українцями вони стали “під тиском обставин”. У подальшому партія вбачала необхідність наступної українізації кабінету мирними засобами [113, 23 жовтня].

Після реорганізації уряду міністрам-есефам приходилося працювати в досить складних умовах, бо їхня позиція практично кардинально відрізнялася від позиції міністрів-протофісовців. Останні керувалися у своїй діяльності рішеннями власного II партійного з'їзду, що пройшов у Києві 27-29 жовтня 1918 р.

Значний вплив на ухвали з'їзду мала зміна міжнародної ситуації, з огляду на яку делегати стали на позицію федеративного зв'язку України з Росією. Один із членів уряду міністр торгівлі та промисловості С.Меринг у своїй промові наголошував: “Навіть об'єднанні зусилля всіх відомств, всього правительства не створять квітучої промисловості на Україні, якщо остання в економічному відношенні обособлена і відмежована від інших областей колишньої Російської імперії. Тільки при тісному економічному зв'язку всіх цих областей між собою, при дружній єдиній і планомірній їх роботі, промисловість нашої України розквітне пишним цвітом і поведе до її багатства та міці” [126, 6 листопада]. Його погляд відбивав загальний настрій партійного форуму.

У підсумковому документі з'їзду підкреслювалося, що політична і економічна ізоляція України від Росії не тільки не послужить на її благо, а навпаки, потягне за собою повну загибель всіх багатств народного господарства і призведе до її повного поневолення в економічному та політичному відношенні більш сильнішими державами. З огляду на це, Протофіс вважав, що майбутній національний розвиток України можливий тільки в разі федеративного об'єднання тих частин Росії, які розпалися. Шляхом розв'язання цієї проблеми вбачалася негайна угода між окремими частинами колишньої Російської імперії і їх спільне представництво на майбутній мировій конференції [102, 5 листопада].

Як видно, рішення з'їзду практично повторювали “Записку” десяти міністрів. Погодитися з таким курсом зовнішньої політики міністри-есефи не могли, бо, як зазначалося вище, партія в цей час відкидала взагалі можливість федеративного зв'язку з Росією.

На ґрунті різного ставлення до майбутнього державного статусу України поступово наростали непорозуміння та розбіжності всередині іншої правої української партії – Всеукраїнському союзу землевласників (додаток Е). У зв'язку з цим у жовтні 1918 р. відбувається розкол Київського обласного Союзу, частина членів якого запропонувала утворити нову партію під назвою Всеукраїнський союз хліборобів-власників (селян). (Згодом ця партія змінить свою назву на Українську Народну Партію) [41, с. 6].

Передбачалося, що метою нового Союзу стане відстоювання незалежності України. Платформа Союзу була викладена 20 жовтня у “Меморандумі хліборобів-власників і козаків усїєї України” (додаток Ж). Документ розпочинався словами, що “Україна є і повинна бути незалежною та суверенною державою з парламентарно-демократичним устроєм”. Головою держави визнавався гетьман, якому до скликання Сейму (не пізніше 1 лютого 1919 р.) мала належати вся повнота верховної влади. Союз виступав

за українську мову як державну; за автокефалію української православної церкви; за створення національної армії; за збереження принципу приватної власності на землю, але за негайне проведення аграрної реформи в інтересах широких верств селянства на основі примусового викупу землі. У питанні принципу формування уряду Союз стояв на позиції УНС – уряд держави мав бути національно-демократичним [41, с. 40]. Справа розколу партії завершилася на II Всеукраїнському з'їзді хліборобів-власників.

З'їзд пройшов у Києві 5-7 листопада 1918 р. На нього з'їхалося біля 1000 делегатів із різних регіонів України. Головою засідань обрали селянина Олександрівського повіту Г.Сидоренка. Основними питаннями, що виносилися на обговорення зібрання були – ухвалення статуту Всеукраїнського союзу хліборобів-власників, земельна реформа, організація самооборони на місцях і сільськогосподарська кооперація.

У перший же день після оголошення доповіді в справі проведення земельної реформи розгорнулися бурхливі дебати. Більшість промовців (переважно середні й дрібні землевласники) висловлювалася проти виробленого земельною комісією з'їзду проекту резолюції, яка відкидала принцип примусового вивласнення маєтків (додаток 3). Вони наполягали на тому, що для досягнення спокою в державі необхідно прийняти засаду примусового вивласнення частини землі у великих поміщиків. Голосування резолюції перенесли на наступний день [130, 1918, 7 листопада]. На наступний день більшістю голосів була прийнята резолюція земельної комісії [130, 1918, 8 листопада]. Резолюція в такій редакції відбивала інтереси великих землевласників і не могла бути прийнятою представниками більш дрібніших хліборобських верств, що й привело до розколу з'їзду.

Не дійшовши порозуміння із більшістю з'їзду, невдоволена частина делегатів (200-250 осіб) залишила його [119, 1918, 12 листопада]. На наступний день делегати, що відкололися від загального з'їзду землевласників,

провели власну нараду, в якій взяло участь біля 50 осіб. Ця нарада постановила клопотатися перед МВС щодо дозволу на проведення окремого з'їзду. З цим проханням до міністра внутрішніх справ В.Рейнбота була відправлена делегація у складі Н.Левченка і Г.Бреуса, яка й отримала дозвіл.

Таким чином опозиційна група провела свій власний з'їзд, який ухвалив постанову щодо утворення окремого Всеукраїнського союзу хліборобів-власників. Основними причинами необхідності створення нового Союзу називалися наступні. По-перше, аграрна програма хліборобського з'їзду, який щойно закінчився, не відповідала реальному стану речей. По-друге, антиукраїнська промова В.Пуришкевича на цьому з'їзді з закликом відновлення єдиної неподільної Росії робила неможливим подальше перебування у Союзі налаштованих по-державницькому українських елементів. На цьому засіданні був ухвалений і статут новоутвореного Союзу [105, 1918, 9 листопада]. Так був завершений розпочатий київською групою процес організації нового Всеукраїнського союзу хліборобів-власників (селян). До нього відійшли представники від Київської, Полтавської, Чернігівської та Катеринославської губерній [119, 1918, 7 листопада]. Розкол Всеукраїнського союзу землевласників був яскравим свідомством гостроти соціальних проблем на селі, а також наявності протилежних підходів щодо їх розв'язання у різних прошарків “землеробського класу”.

В обстановці посилення федеративних настроїв всередині правих консервативних партій, на державницьких позиціях залишилася УДХП, підтвердивши свій основний програмний принцип – необхідність розбудови незалежної Української Держави на черговому партійному з'їзді.

Цей з'їзд було заплановано ще навесні. Однак міністр внутрішніх справ В.Рейнбот заборонив його проведення. Тільки втручання в цю справу особисто П.Скоропадського, до якого зі скаргою звернулись представники партії, допомогло зняти заборону на проведення з'їзду, який відбувся 26-28

жовтня 1918 р. у Києві. В історичній літературі він часто називається як II партійний з'їзд УДХП, хоча тогочасна преса визначала його як конференцію.

Розглянувши головні принципи партійної програми, делегати конференції взяли за основу ті, які були закріплені варіантом програми, написаної В.Липинським. Основоположними серед них вважалися: незалежна, самостійна Українська Держава із конституційним ладом; неподільність і соборність території Української Держави; створення могутньої національної армії та флоту; демократичні свободи особистості; демократична земельна реформа; соціальний захист робітництва; безплатна обов'язкова освіта для народних мас.

Ухвалені конференцією постанови різко виділяли партію від інших правоконсервативних партій України. Насамперед, це торкалося питання міжнародного становища України. У резолюції з цього приводу підкреслювалося, що необхідно докласти всіх зусиль, щоб вільна і незалежна Українська Держава встояла. На противагу Протофісу і Всеукраїнському союзу земельних власників партія виступила за те, щоб на мирну конференцію Україна послала власних представників. Крім того, з метою захисту національних інтересів пропонувалося провести ряд радикальних заходів. Зокрема, закрити всі російські газети, які проводили антидержавну агітацію, вислати за межі держави всіх російських агітаторів, а саме основне – сформувати кабінет міністрів з людей щиро відданих Українській Державі.

Делегати виступили й на захист статусу української мови як державної, проти чого висловлювалися представники Союзу землевласників і Протофісу. Так, резолюція “Питання про державну мову” містила вимогу визнати державною мовою лише українську, а також негайно видати закон, який би зобов'язував тих урядовців, які не володіють українською мовою, вивчити її протягом трьох місяців [119, 1918, 2 листопада].

На конференції жваво обговорювалася можливість вступу партії до складу УНС. Значна частина присутніх підтримувала цю ідею, але більшість

висловилися все ж таки проти, щоб не зв'язувати себе директивами соціалістичної більшості УНС. Водночас було вирішено підтримувати всі його заходи, спрямовані на українізацію та демократизацію суспільного життя в країні. Так, конференція підтримала ідею УНС скликати Національний Конгрес і вирішила доручити Генеральній Управі партії ввійти у порозуміння з урядом і УНС з цього приводу. Одним із найголовніших завдань Національного Конгресу, на думку делегатів, повинно було стати санкціонування виборчого закону [119, 1918, 2 листопада].

Таким чином, рішення конференції свідчать, що партія залишилася на своїх принципових позиціях і вбачала своїм основним завданням подальше зміцнення Української Держави, як на міжнародному рівні, так і на внутрішньополітичному.

Від конференції була обрана делегація у складі 12 чоловік на чолі із С.Шеметом, яка відвідала П.Скоропадського і виклала йому ставлення партії щодо внутрішнього становища в державі [130, 1918, 29 жовтня]. Зокрема, члени делегації, які територіально репрезентували різні регіони України, висловили незадоволення політикою гетьманського уряду щодо селянства. На багатьох чисельних прикладах гетьману доводили, що його закон про ліквідаційні комісії, які повинні були законним шляхом розв'язувати всі претензії поміщиків до селян не виконується, що й надалі продовжує існувати практика накладання контрибуцій на селян, заборонена законом. За словами С.Шемета, гетьман був стурбований таким станом речей і наполягав, щоб ці дані були передані делегацією Голові Ради Міністрів Ф.Лизогубу [444, с. 74]. На наступний день делегація відвідала Ф.Лизогуба, але як і попередні відвідування, ця аудієнція нічого конкретного не принесла. Голова Ради Міністрів завірив, що докладається достатньо зусиль для розробки аграрного законодавства та його дотримання на місцях, але в революційних умовах зробити це надзвичайно важко.

З метою прискорення проведення аграрної реформи УДХП погодилася надати своїх представників до складу окремої Комісії для вироблення основ земельної реформи, статут якої був ухвалений на засіданні Ради Міністрів 12 листопада [119, 1918, 13 листопада]. Але результативно попрацювати цій Комісії не прийшлося через різку зміну ситуації в Україні.

Як зазначалося вище, провідне становище в урядових структурах і адміністрації гетьманської держави займали члени Протофісу і Союзу землевласників, більшість з яких були проросійської орієнтації. У зв'язку з поразкою Німеччини у війні вони відкрито почали виступати за відродження “єдиної неподільної Росії”. Ця кампанія почала проводитися під гаслом нагальної потреби створення об'єднаного фронту боротьби проти більшовизму. У зв'язку із проголошенням А.Денікіна верховним головнокомандувачем усіма військовими силами на території колишньої Російської імперії, міністри-протофісовці заявили на засіданні ради міністрів, що українські збройні сили також мають бути підпорядковані йому. Міністри-члени УНС рішуче виступили проти, заявивши, що це є порушенням суверенітету Української Держави. Не дивлячись на такі протести, уряд розіслав по всіх корпусах української армії наказ про можливість утворення “єдиного протибільшовицького фронту” [429, Т. 3, с. 119].

Таке відкрите ігнорування робило подальше перебування представників УНС в уряді недоцільним, бо реального впливу на формування політичного курсу вони практично не мали. Останньою краплею в цьому протистоянні стала заборона Національного Конгресу, після чого 14 листопада представники УНС вийшли зі складу кабінету. Таким чином припинив своє існування коаліційний уряд. Того ж дня був складений новий кабінет на суто однорідній основі, тобто із представників Протофісу та Союзу землевласників.

Останню спробу знайти порозуміння між гетьманом та українськими політичними колами зробили УДХП і Союз хліборобів-власників (селян). За

згодою пленуму президії УНС їх члени разом із представниками УПСФ у складі 7 осіб 13 листопада мали зустріч із гетьманом. Як зазначала тодішня преса на зауваження С.Шемета, що П.Скоропадський не має права проголошувати федерацію України з Росією, гетьман розгублено заявив: “Я знаю, але ж Антанта велить” [119, 1918, 17 листопада]. Безумовно, ця зустріч абсолютно нічого не могла вже змінити. У цей час УНС перейшов до завершального етапу підготовки загального антигетьманського повстання і погодження на цю зустріч можна розцінити як тактичний крок з його боку з метою приспати пильність уряду. У свою чергу П.Скоропадський під тиском Антанти змушений був на наступний день 14 листопада підписати Грамоту про федерацію з майбутньою небільшовицькою Росією.

Цей крок гетьмана остаточно відвернув від нього навіть ті сили, що підтримували його в принципі і завжди виступали за співробітництво з ним. Зокрема, хлібороби-демократи вивели своїх представників із складу Комісії з розробки аграрної реформи, заявивши, що поки Україна не буде самостійною державою, розв'язання аграрної проблеми неможливо, так само як і їх перебування в комісії [385, с. 286].

Негативно оцінив підписання Грамоти про федерацію з Росією й щойно створений Всеукраїнський союз хліборобів власників (селян). У його Зверненні “До Ради салдатських депутатів германських військ м. Києва” це оцінювалося як акт примусу на гетьмана з боку російських реакційних політичних сил, метою якого було “поставити у влади таких людей, які на протязі усієї історії Російської Держави так пильно, так немилосердно душили волю народів, що мали нещастя бути під владою російського царя” [41, с. 42]. Саме це втручання у внутрішні українські справи з боку російських прибічників “єдиної неподільної”, на думку членів Союзу, й стало причиною братовбивчої громадянської війни в Україні. Тому Союз закликав німецьких солдатів не ставати на захист реакційного проросійського уряду

С.Гербеля і дати можливість українському народу самостійно вирішувати свою долю [41, с. 43-44].

Пізніше, по закінченні революції, українські політичні партії будуть змагатися між собою щодо права першості на ініціативу початку повстання. П. Христюк стверджує, що питання про збройне повстання поставили на чергу дня українські соціал-революціонери і Селянська Спілка, до яких потім приєдналися залізничники і соціалісти-самостійники [429, Т. 3, с. 128]. Самі ж соціалісти-самостійники зазначають, що вичерпавши всі легальні форми боротьби проти гетьманщини, діячі партії виїхали на провінцію з метою надати організаційну форму стихійним повстанням [419, с. 41]. Єдиною партією, що ніколи не претендувала на роль ініціатора повстання була УПСФ, бо її члени взагалі різко виступили проти цього. Вони змушені були змиритися з ним і прийняти цю ідею після того, як розпався коаліційний уряд і ніяких надій на легітимні засоби зміни урядової політики не залишилося.

Все ж таки, більш обґрунтованим є погляд, що ініціаторами і “душею” повстання виступили дві особистості – В.Винниченко і М.Шаповал. Цю позицію поділяє ряд сучасних дослідників доби Української революції [392, с. 546-548; 196, с. 8 та ін.]. Це ж стверджують й самі ініціатори у своїх спогадах [191, Ч. III, с. 89; 436, с. 120-121]. Реалізація ідеї повстання почала здійснюватися В.Винниченком і М.Шаповалом наприкінці жовтня, спочатку навіть таємно від власних партій. 26 числа вони провели особисту розмову з А.Макаренком про можливість організації повстання. Зустрівши його прихильне ставлення до цієї ідеї, наступного дня відбулася нарада цих діячів із А.Макаренком і генералом О.Осецьким, де була досягнута домовленість зібрати керівників українських військових формувань. 30 жовтня була отримана згода керівників Січових стрільців Є.Коновальця та А.Мельника щодо участі у повстанні, згодом їх підтримали командуючий Запорізькою дивізією П.Болбочан, отаман Чорноморського коша полковник Пелешук та інші військові керівники [440, с. 126-139].

1 листопада М.Шаповал повідомив Центральне Бюро УПСР(ц.т.) про підготовку повстання, яке ухвалило рішення про його підтримку. Майже одночасно В.Винниченко також зробив спробу заручитися підтримкою ЦК УСДРП, але вона виявилася невдалою. Єдиним, хто його підтримав був М.Авдієнко [191, Ч. III, с. 98]. Однак згодом ЦК УСДРП погодився з необхідністю проведення повстання. З метою його підготовки в Києві та по всій Україні був заснований Український Військовий Революційний Комітет (УВРК). УВРК проіснував до кінця грудня 1918 р. і був розпущений після вступу Директорії до Києва. Протягом часу свого існування склад Комітету змінювався, до першого його складу входили – М.Авдієнко, В.Чехівський, А.Пісоцький, З.Висоцький, М.Галаган, І.Завгородній, М.Михайличенко [130, 1918, 25 грудня].

Маючи за собою підтримку своїх партій В.Винниченко та М.Шаповал зробили спробу винести це питання на обговорення УНС. Але перед тим вирішено було спочатку обміркувати на приватному зібранні представників від трьох партій – УСДРП, УПСР(ц.т.), УПСФ. За задумом ініціаторів, у разі погодження соціалістів-федералістів можна було б ставити цю проблему на пленумі УНС і бути впевненими, що більшість проголосує “за”. Однак есефи поставилися різко негативно до самої ідеї повстання, не вірячи в можливість його успіху. Тому В.Винниченко та М.Шаповал не наважилися виступити з цією ідеєю на пленумі УНС, а продовжили конспіративну підготовку повстання [115, 1918, 29 грудня].

Також є відомості, що В.Винниченко наприкінці жовтня – початку листопада 1918 з метою заручитися підтримкою більшовиків розпочав переговори з Х.Раковським і Д.Мануїльським, що перебували тоді в Києві як члени делегації РСФРР, яка проводила мирні переговори з Українською Державою. Наслідком переговорів стали певні домовленості. Зокрема, російська сторона зобов'язувалася підтримати повстання не активно, а у вигляді підвищення військової активності на кордонах для того, щоб

відтягувати німецькі сили від території дій повстанських сил. Також домовилися про визнання з боку Радянської Росії самостійної демократичної України та невтручання в її внутрішні справи. Натомість українські діячі обіцяли легалізувати діяльність КП(б)У на території України. Російська сторона запропонувала оформити результати переговорів підписанням офіційного договору, однак В.Винниченко відмовився підписувати будь-який документ, вважаючи, що домовленості можна дотримуватися і без підпису, так само як і зламати з підписом [191, Ч. III, с. 158-159]. Згодом, у своєму виступі на Трудовому Конгресі В.Винниченко підтвердив факт переговорів із радянською стороною, зазначивши, що більшовики з початком повстання проти гетьмана, організованого Директорією, зразу розпочали свій наступ на Україну [152, 30 січня].

Не були утаємничені у справу підготовки повстання й хлібороби-демократи, бо партія не була членом УНС, тому вони дізналися про це фактично з його початком. Щодо участі членів партії у повстанні маються суперечливі дані. Так, С.Шемет зазначає, що в умовах розпочатого повстання партія не мала змоги скликати який-небудь представницький форум, тому не було вироблено єдиної партійної настанови щодо можливої участі її членів у повстанні [444, с. 75-76]. Водночас командир січових стрільців Є. Коновалець у своїх спогадах свідчить, що 15 листопада він зустрів у Національному Клубі С.Шемета, який висловився за потребу повстання [277, с. 17]. З огляду на відсутність обов'язкової постанови партії з приводу повстання, окремі члени УДХП на місцях самостійно визначалися з власною позицією. Тому характерним були випадки, коли члени партії брали участь у збройних сутичках як на боці повстанців, так й на боці гетьманських військ.

У ніч з 13 на 14 листопада була обрана Директорія як орган підготовки і проведення повстання, у виборах якої взяли участь усі політичні партії – члени УНС. А 15 листопада розпочалося загальне повстання проти гетьмана П.Скоропадського. Але Директорії не вдалося створити єдиний

антигетьманський фронт. Поза ним залишилася партія боротьбистів, яка не влила війська, що знаходилися під її впливом, до військ Директорії. Боротьбисти взагалі претендували очолити боротьбу проти гетьмана, але їхні амбіції не підкріплювалися об'єктивними можливостями партії, якій не вистачало для цього ні сил, ні авторитету. Це була нова, молода, тільки створена партія, мало кому відома. Маючи значний вплив серед селянства, боротьбисти не користувалися популярністю серед робітництва, не кажучи вже про інтелігенцію та інші верстви суспільства.

Все ж таки партія зробила спробу стати на чолі повстання. На початку листопада 1918 р. боротьбисти створюють свій окремий орган для керівництва повстанням – Центральний Революційний Комітет (Центрревком) в складі шести осіб – Г.Михайличенка, В.Блакитного, М.Шинкаря, В.Лашкевича, О.Шумського, М.Литвиненка. Перед ним ставилося завдання організації негайного класового збройного повстання в Україні, підтриманого загальним страйком і різного роду саботажем. З цією метою Центрревком мав негайно приступити до підготовчої роботи – створити військовий штаб і налагодити тісні стосунки з місцями, а також з аналогічними організаціями на випадок підняття ними повстання [25, Арк. 4].

У цей час партія виступала за об'єднання всіх ліворадикальних сил. Відділ зовнішніх відносин ЦК випустив відозву до всіх партій із закликом створення об'єданого Всеукраїнського Революційно-Соціалістичного Центру для керівництва боротьбою за пролетарську диктатуру в Україні. За задумом ЦК, Центр мав складатися із представників партій і класових організацій, які стояли на платформі “революційного соціалізму, вірності Червоному Інтернаціоналу та Всесвітньої революції”. Цей Центр повинен був обрати і Український Робітничо-Селянський уряд [25, Арк. 1].

Однак боротьбистам не вдалося зорганізувати такий центр. На той час вони практично були єдиною українською ліворадикальною партією, яка стала на позиції крайнього соціалізму. Неукраїнські ліворадикальні партії

діяли окремо. Більшовики, хоч і були пов'язані в деяких місцях з боротьбістами, головну ставку робили не на повстання мас, а на Червону Армію і, звичайно, бажали не міжпартійного блоку, а монополії своєї партії. Єврейські соціалістичні групи більш схилилися до більшовиків, ніж до боротьбістів, що пояснювалося малою популярністю та впливовістю партії у містах. Невдачею закінчились і перші спроби боротьбістів підняти передчасні повстання по окремих містах – в Полтаві під проводом Машени-Богаєвича та в Чернігові під проводом А.Заливчого [70, 1919, 23 грудня]. В захопленні Києва Директорією вони також не брали участі, лише пообіцяли виступити зі своїм бойовим відділом, але не виступили, продемонструвавши таким чином своє неприйняття Директорії.

Свою відокремленість від війська Директорії боротьбісти підкреслювали й іншим прапором – червоним. Це значною мірою пояснювалося відмінністю тактики щодо гетьманського війська. Директорія намагалася приєднати до себе гетьманські частини, і однаковий прапор повинен був сприяти цьому. Боротьбісти, навпаки, ставлячись до гетьманського війська як до карателів, виступали за їх роззброєння та нейтралізацію, припускаючи можливість й їхнього знищення. Червоний прапор і мав підкреслювати цю відокремленість [310, с. 136].

Окрему повстанську діяльність проводила й УПЛСР, створивши свій керуючий орган – Воєнно-Революційний Штаб. Як зазначалося на II партійному з'їзді, Штаб призначив на 15 жовтня загальне повстання проти гетьмана, однак, не встиг його розпочати. Згодом ініціатива була перехоплена Директорією. З початком повстання ЦК УПЛСР видав директиви щодо його військової підтримки, але партійні організатори повинні були спрямовувати повстанські маси на боротьбу за радянську владу і сприяти переведенню “петлюрівського” повстання в “антипетлюрівське” [128, 3 квітня].

У цілому слід зазначити, що загальне повстання проти гетьманської влади не можна вважати суто “директоріантським”, бо воно об’єднало декілька потоків і стало наслідком, насамперед, невдоволення широких верств селянства і робітництва, що знаходилися під впливом різних політичних сил, соціально-економічною політикою гетьмана. Це повстання ліквідувало Українську Гетьманську Державу і розпочало новий етап Української революції. Серед учасників революційних подій і серед науковців, як вітчизняних, так і зарубіжних, ніколи не існувало однозначної оцінки доцільності проведення антигетьманського повстання. Прибічники Гетьманської Держави завжди розцінювали його антидержавним і антинаціональним кроком соціалістичних українських партій, доводячи, що таким чином була зруйнована реальна Українська самостійна держава, що, в свою чергу, прискорило поглинення України радянською Росією. Їхні опоненти, навпаки, вважаючи гетьманат антинародним, антидемократичним режимом, розглядають це повстання як єдино вірний крок, який дав змогу повернути назад національні здобутки попереднього періоду революції. Ця дискусія точиться вже майже століття і навряд коли-небудь вдасться дійти до єдиного знаменника, бо певною мірою і ті, і ті мають рацію в своїх доводах. Говорячи, безпосередньо, про роль українських партій в організації цього повстання, слід визнати, що іншого перебігу подій не могло бути, бо тактика партій, поведінка їхніх лідерів була детермінована їхньою політичною свідомістю, партійними доктринами і настановами. Іншого шляху розвитку, крім повстання, в їхньому розумінні й бути не могло.

Аналіз діяльності українських політичних партій доби Гетьманату П.Скоропадського свідчить, що на чолі держави опинилися праві політичні партії, які не стояли цілком на державницьких позиціях, сприймаючи самостійність України як вимушений крок. Наслідком чого стало те, що із зміною міжнародної ситуації більшість членів цих партій підтримали ідею відродження “єдиної неподільної Росії”. Винятком була лише Українська

демократично-хліборобська партія, яку доцільніше, мабуть, віднести до правоцентристських партій. Але вона ніколи не була урядовою партією і реального впливу на формування поточної політики не мала. Політика ж урядових партій не сприяла консолідації суспільства, а навпаки, вела до його поляризації.

Гострота соціальних і національних відносин у країні, наявність альтернативних підходів щодо їхнього розв'язання спричинила організаційні розколи окремих політичних партій і оформлення на їх основі нових. Характерним стало те, що ці розколи зазнали партії, які займали протилежні фланги політичного спектру – сама “ліва” УПСР і сама “права” Всеукраїнський союз земельних власників. При чому і в тому, і в іншому випадку від партій відокремлювалися фракції, які стояли на більш лівих позиціях в порівнянні з основною частиною партій. Саме за доби гетьманщини оформилася перша українська ліворадикальна партія – партія боротьбистів, яка в своїй політичній платформі сприйняла основні засади доктрини більшовизму. Ця партія започаткувала таке явище в політичному житті України, яке пізніше дістане назву українського націонал-комунізму.

В цілому характерною рисою партійного життя є певний занепад організаційної діяльності партій, скорочення їхньої чисельності та кількості місцевих осередків. Деякі політичні партії, не знайшовши свого місця, зійшли з політичної арени України (УТП, УФДП).

РОЗДІЛ 4.

АЛЬТЕРНАТИВИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ДОБИ ДИРЕКТОРІЇ УНР І ДЕТЕРМІНАНТИ ПАРТІЙНИХ ТЕНДЕНЦІЙ (ВНУТРІПАРТІЙНИХ РОЗКОЛІВ І МІЖПАРТІЙНИХ БЛОКІВ)

4.1. Міжпартійна та внутріпартійна боротьба всередині урядового табору щодо вибору принципів засад національного поступу

Прийшовши до влади в Україні після переможного антигетьманського повстання, Директорія повинна була запропонувати суспільству нову політичну програму подальшого розвитку, яка б забезпечила незалежність країни та ефективну діяльність державних структур. Однак, політичні сили, які створили Директорію, по-різному уявляли собі можливі моделі функціонування влади і часом наявні орієнтири розходилися у діаметрально протилежних напрямках. Спочатку партійні та державні лідери розглядали тільки два основні принципи організації влади, які викристалізувалися протягом революції – парламентську демократію західного типу та радянську владу більшовицького зразка. На окреслення цих двох орієнтирів справляли вплив як внутрішньо, так і зовнішньополітичні чинники. З одного боку, перемога Антанти над країнами німецького блоку в Першій світовій війні та початок інтервенції її військ на півдні України. А з іншого боку – значне полівіння і радянзація мас в Україні та революційні події в деяких країнах Європи.

Пошук спільних позицій і спроби досягнення компромісу розпочалися ще на початку грудня 1918 р., а 12-14 грудня у Вінниці відбулася Державна нарада за участю представників партій – членів УНС та ряду інших політичних організацій України. У центрі обговорення наради стояло питання про майбутній державно-політичний устрій України. Представники офіційної УСДРП, УПСФ, УПСС, УДХП та єврейська соціал-демократія (Поалей-Ціон) виступили за створення парламентської республіки. Селянська

спілка на початку обговорення також виступила за необхідність скликання Установчих зборів на основі загального виборчого права. Проти такої позиції і за встановлення форми правління у вигляді Рад висловилися боротьбисти і ліві соціал-демократи. Останні гуртувалися в окрему фракцію незалежних, але на момент наради цей процес ще не набув закінченого вигляду. УПСР(ц.т.) відстоювала радянську владу, але на ґрунті так званого “трудового принципу”, тобто, на думку її членів, влада повинна була належати при рівнім голосі представникам трудових елементів – селянства, робітництва та трудової інтелігенції. У ході обговорення до позиції есерів поступово схилилася й Селянська Спілка [402, Т. 1, с. 109].

Не існувало спільного погляду на форми влади й серед самої Директорії. Її голова В.Винниченко підтримував ідею запровадження в Україні радянської системи влади. Основним його аргументом щодо доцільності такого кроку була переконаність у тому, що це вибило б основу з-під більшовицької агітації проти Директорії і перевело їх боротьбу проти української влади у національну площину, а це, у свою чергу, позбавило б цю боротьбу всякого успіху. Він доводив, що радянська система, організована на більш справедливому представництві ніж у РСФРР, дозволила б не випустити ініціативи й керівництва з українських рук і зберегти національні завоювання революції. Водночас він вважав, що саме ради “у моменти гострої соціальної війни є найкращим засобом здійснювання соціалістичних завдань” [191, Ч. III, с. 134-136]. Інші члени Директорії рішуче висловилися проти радянської системи. Тоді В.Винниченко й два інші члени Директорії – А.Макаренко і Ф.Швець підтримали ідею “трудового принципу влади”. С.Петлюра і П.Андрієвський стояли на позиції повної демократії, тобто необхідності скликання установчих зборів на основі загальних виборів і формування парламентської системи влади [402, Т. 1, с. 110].

Врешті-решт, після довготривалого і детального обговорення більшістю голосів, пройшов “трудоий принцип” державного управління, за яким повинна

була створитися така вертикаль влади: на місцях – губернські та повітові трудові Ради, а в центрі – Конгрес трудового народу. Остаточне розв’язання питання щодо форми організації влади в країні відкладалося до Трудового Конгресу, який повинен був визначити основні державні органи, затвердити їхні повноваження та функції, поставивши таким чином крапку в цій справі.

Конкретний політичний зміст “трудового принципу” державного управління розкривався у першому програмному документі Директорії – Декларації, яка була оголошена 26 грудня 1918 р.

Провідники УНР щиро були переконані, що “трудоий принцип”, як влада всього трудового народу, на противагу більшовицькій “диктатурі пролетаріату” був більш адекватним тогочасній політичній ситуації. Їм здавалося, що була знайдена формула, яка могла задовольнити відразу кілька умов – засвідчити, що Директорія є владою трудового селянства і робітників; вибити ґрунт з-під більшовицької агітації; довести Антанті, що УНР формується не в більшовицьких формах. До того ж, на вибір таких форм державотворення впливала й особливість етносоціальної структури тогочасного українського суспільства, тобто соціально-класова “неповнота” українського народу і домінування в ньому селянства – єдиного класу, що мав виразно українське “обличчя” поряд із інонаціональним містом [441, с. 31-34].

Однак то було скоріше абстрактно-теоретичне розв’язання нагальних проблем. Насправді реалізація цього принципу виявилася важко здійсненою. На місцях всю повноту влади реально мали комісари і військові коменданти, які діяли від імені Директорії. Впровадження трудових Рад було відкладене до Трудового Конгресу, а замість них на місцях почали відновлюватися демократичні органи самоврядування – волосні ради та земства.

У день оголошення Декларації Директорія своїм наказом призначила й перший свій уряд – Раду Народних Міністрів, складений на коаліційній основі. Головою РНМ і міністром закордонних справ був призначений український соціал-демократ В.Чеховський. Саме на цей уряд й покладалося завдання

втілення в життя основних програмних положень Декларації, в тому числі й запровадження “трудового принципу”. Але, як зазначав М.Стахів, не можна було серйозно очікувати цього від чинних міністрів, бо більшість з них стояла на позиції “загальної демократії”. До таких членів кабінету міністрів належали не тільки самостійники-соціалісти та есефи, а й деякі соціал-демократи та есери [402, Т. 1, с. 141]. В результаті ця Рада Міністрів так і не підготувала і не подала до санкції Директорії закону про “трудові ради”.

Така ситуація пояснювалася тим, що рішення Вінницької наради та офіційне проголошення Декларацією Директорії УНР “трудового принципу” не припинили загальної дискусії щодо можливих форм організації влади як між різними партіями, так і всередині них. Більше того, гострота цієї дискусії не тільки не сприяла консолідації різних політичних сил, а скоріше, навпаки, роз’єднувала, розділяла, спричиняла ідейний та організаційний розкол партій. Різність підходів виявилася не лише щодо формування майбутніх органів влади, а й щодо вже існуючих, насамперед, УНС та Директорії.

Що торкається Директорії, то принципових розбіжностей між партіями у визначенні її політично-правового статусу не спостерігалось. Всі вони сходилися на думці, що Директорія має залишитися тимчасовим верховним органом влади. Найбільш невизначеною була доля УНС, який мав вписатися в систему влади, що почала формуватися з відновленням УНР. Обговоренню цієї проблеми було присвячено засідання Союзу 23 грудня 1918 р., яке постановило, що УНС “повинен продовжувати свою роботу в напрямку об’єднання широких верств українського населення і в відношенні до існуючої влади триматися чисто як контроль над адміністративними інституціями” [130, 1918, 26 грудня]. Таким чином, члени Союзу вважали за доцільне подальше функціонування цього органу, більше того, прагнули відвести йому досить поважну роль – контроль над іншими органами влади.

Необхідність та доцільність збереження УНС підтримували, насамперед, соціалісти-федералісти, які в деяких його губернських філіях

займали провідні позиції. Таким чином вони намагалися посилити вплив партії на формування державної політики в центрі та утримати його на місцях. Зовсім протилежну позицію зайняли українські есери та есдеки. Останні в своєму партійному органі назвали УНС “живим трупом”, зазначивши з обуренням, що він “чипляється навіть за владу і змагається відігравати роллю в сучасних обставинах”. Директорії пропонувалося оголосити УНС розпущеним [130, 1918, 25 грудня]. За усунення УНС від політичної діяльності виступала й УПСР (ц.т.).

Оцінка провідними українськими партіями подальшої ролі УНС була не просто ставленням до певної політичної інституції, а відбивала їхню позицію щодо більш принципового питання – необхідності збереження єдиного українського національного фронту. А саме в цьому погляди партій були протилежні. Есери та есдеки вважали, що метою утворення УНС було об'єднання всіх політичних сил для боротьби проти гетьманського режиму. Тому, на їхню думку, з перемогою робітничо-селянського антигетьманського повстання час єдиного національного фронту вичерпався, з чого випливало, що й роль УНС як його уособлення також закінчилася.

Партійний орган УПСР(ц.т.) з цього приводу зазначав, що єдиний донедавна національно-демократичний фронт розколовся на два – “просто національний, чи фронт ідеологів та співців скомпромітованої коаліції, та революційно-класовий фронт, – селян та робітників”. З огляду на це, за розумінням есерів, УНС набрав яскравий “дрібно-міщанський характер”. Тому в разі об'єднання його з іншими партіями він носив би характер чисто національного українського органу, що за переконанням партії суперечило її соціалістичній ідеології, бо означало перехід на позицію соціального миру, на якому стояла буржуазія [140, 5 січня]. Замість єдиного національного фронту есери пропонували утворення єдиного робітничо-селянського революційного фронту, пояснюючи це тим, що гострота національної боротьби внаслідок перемоги повстання зменшилася, тоді як “небезпека з

боку чорносотенно-буржуазної реакції, котра починає гуртуватися по за межами національності й держави”, навпаки, збільшилася. На їхню думку це вимагало від пролетаріату готувати опір, стаючи на позанаціональний шлях, а соціалістичні формування, ідеологічно близькі між собою, повинні були взаємно піти назустріч і порозумітися. Партійний орган в одній з передових статей закликав переглянути відносини партії з близькими соціалістичними колами інших національностей в Україні, поставивши це питання на порядок денний майбутнього партійного з’їзду. В цьому відчувався вплив на есерів марксистської ідеології та агітації більшовиків. Вищезгадана стаття закінчувалася марксистським гаслом: “Пролетарії країн і національностей повинні йти до єднання” [140, 7 січня].

Аналогічні погляди мали й еседеки. Вони вважали, що після повстання розпочалася боротьба мас, тому “жовто-блакитний прапор, який був приводом, а не причиною повстання, замінюється червоним прапором соціальної боротьби”. В контексті цього політика Директорії розцінювалася ними як певна роздвоєність, бо з одного боку вона “опиралася на базу трудової демократії”, а з другого – продовжувала підтримувати зв’язки “з національним кораблем”, що породжувало непорозуміння в суспільстві. Тому партія вважала, що завданням Директорії на той момент був повний розрив з “уламками національного фронту” у вигляді УНС [130, 1918, 25 грудня].

Таким чином, у розумінні провідних українських соціалістичних партій Директорія повинна була зайняти чітку або національну, або соціальну позицію, об’єднання цих двох основних чинників на той момент вважалося неможливим і недоцільним, означало зраду інтересам селянства і робітництва.

З різкою критикою таких поглядів виступили соціалісти-самостійники, назвавши їх у своїй партійній газеті “дивним туманом”. У статті “Державна самостійність і соціалізм” висловлювалися нерозуміння та подив щодо того, чому для значної частини провідних українських політичних діячів ідея державної самостійності України стояла “в якимсь дивнім противенстві” до

ідеї соціалізму. Таке становище розцінювалося як надзвичайно шкідливе для процесу побудови української державності, налагодження економічного життя народу. Автор статті доводив протилежне, переконуючи читачів, що кожний крок, який наближав до скріплення самостійності, водночас наближав і до повної перемоги інтересів робочого люду. Тільки самостійна українська держава за щирим переконанням УПСС “могла витворити відповідні технічні сили й засоби, потрібні для втілення в життя великих ідей соціалізму” [144, 16 січня].

Не менш категоричною була позиція партії й щодо зміни кольору прапора боротьби українського народу. “Україна” з цього приводу писала: “Нам не сором, а гордість мусить означати наш прапор і коло нього мусимо згуртувати всі наші сили, аби не бути зрадниками й запродавцями народу, аби добути кращу свободну, світлу будучину нації” [144, 29 січня]. Таким чином, соціалісти-самостійники вважали необхідним подальше існування спільного національного фронту без “різниці відтінків партійної думки”, особливо в умовах відновленого наступу на Україну радянських військ.

Підтримували ідею спільного національного фронту й есефи. В одній із статей, присвяченій цьому питанню, зазначалося: “Бувають істини до такої степені елементарні, що їх навіть незручно повторювати. До числа їх належить така стара і безсумнівна істина, як необхідність єдиного фронту” [137, 11 січня]. Реально оцінюючи ситуацію, коли УНС, який розглядався УПСФ як орган єдиного національного фронту, втрачав свій вплив на формування державної політики, партія закликала всі українські партії до об’єднання в одну спільну організацію – Всеукраїнський демократичний союз. До його складу, могли ввійти УПСФ, УТП, УДХП, Всеукраїнський селянський союз хліборобів, новостворена Українська народно-республіканська партія (додаток І). На погляд есефів різниці політичних програм усіх цих партій були дрібними і мали відійти на другорядне місце. У подальшому вбачалося можливим після приєднання Галичини до України входження до його складу й Української

національно-демократичної партії. Не відкидалася можливість й залучення до союзу неукраїнських політичних партій. Припускалося, що цей союз міг зайняти місце УНС і, що з ним держави Антанти рахувалися б більше, ніж з іншими відповідними політичними об'єднаннями в Україні [119, 1919, 7 січня].

Намагання есефів створити спільний союз політичних партій можна пояснити тим, що вони, знаючи погляди українських соціал-демократів і есерів щодо недоцільності подальшого існування єдиного національного фронту намагалися таким чином зберегти принаймні частину його. З іншого боку це означало б посилення їхніх загальнополітичних позицій, бо маючи у своєму складі значну частину діячів із досвідом державної і громадської роботи, в них був шанс зайняти провідне становище в демократичному союзі в разі його створення.

Верховенство в державній політиці “національного” чи “соціального”, формування “єдиного національного” чи “єдиного революційно-соціалістичного” фронту – саме варіанти відповіді на ці питання й зумовлювали принципову позицію тої чи іншої партії щодо форми організації влади в республіці та ставлення до майбутнього Трудового Конгресу.

УПСФ традиційно виступала за демократичні підвалини формування державного ладу. Резолюція Головного комітету партії від 27 грудня 1918 р. вимагала скликання демократичного тимчасового передпаламенту з метою залучення до державної роботи представників усіх класів і націй. З огляду на це курс на організацію влади через Трудовий Конгрес визнавався помилковим і шкідливим для майбутнього УНР. Один із лідерів партії А.Ніковський у своїй статті “Трудовий Конгрес” доводив, що зібраний “ненормальним” чином верховний орган не здатен забезпечити основи демократичного устрою в країні. Гострій критиці піддавався, насамперед, принцип обмеження виборчих прав так званих “нетрудових” верств населення [119, 1919, 18-19 січня].

Водночас, рахуючись з реаліями скликання Трудового Конгресу, есефи вважали, що шлях, по якому він має піти може бути тільки один і іншого бути не може – визнання того, що авторитетну державну владу можна створити лише шляхом конструювання вищого органу, вибраного на основі загального виборчого права. Визнавши це, на їхню думку, Трудовий Конгрес виконав би свій державний обв'язок. Вони були абсолютно переконані, що поза цим єдиним шляхом не має порятунку, що відмовившись від нього, країна дійде до “Совдепії” [137, 19 січня].

Таким чином, на цьому етапі УПСФ залишилася вірною своїм політичним постулатам, викладеним у партійній програмі. Ідеалом державного устрою для партії був парламент на основі загального виборчого права. Єдиним відхиленням від цих основ можна вважати погодження (з огляду на особливості політичного моменту) скликання передпарламенту. У виявлених документах партії ради як можлива форма організації влади навіть не згадуються. Характерним для цієї партії також слід відзначити спільність поглядів всередині партії та відсутність суттєвих суперечок щодо головних політичних питань.

На демократичних позиціях стояла в цей час і УПСС. 1 січня 1919 р. ЦК партії виніс постанову, в якій підкреслювалося, що тільки тверда демократична влада, оперта на довіру народу може врятувати українську Державу. Тому Директорія мала передати її “правдивому народному представництву” – Всенародним українським зборам, обраним за п'ятичленною формулою. Ця постанова містила положення, яке відрізняло партію від всіх інших – можливість оголошення Директорією диктатури та обмеження громадянських свобод за умов загрози українській державності [130, 1919, 5 січня]. Цей документ, як всі попередні, підтвердив позицію партії, що вищою політичною цінністю може бути лише українська державність.

Соціалісти-самостійники, як і есефи, негативно поставилися до скликання Трудового Конгресу, про що заявили в черговій постанові ЦК партії

від 15 січня 1919 р. “В справі майбутнього Трудового Конгресу”. На думку партії цілий ряд чинників негативно впливав на рівень авторитетності та правомочності Трудового Конгресу. Однак визначальним чинником, який зумовив ставлення партії щодо Трудового Конгресу, було реальне військово-політичне становище України. За переконанням УПСС у час загрози самому існуванню УНР, коли необхідно зосередити всі сили народу на самозахисті, було недоцільним його відволікання на інші справи, в тому числі й на вибори. На підставі цього постанова зазначала, що “партія не могла взяти належної участі у виборах”. За переконанням соціалістів-самостійників, та партія, яка у таких умовах відтягне значні свої сили на проведення виборів з метою, щоб якомога більше її представників отримали місця в вищому органі влади, поставить таким чином партійні інтереси вище всенародних, державних. З іншого боку, постанова підкреслювала, що партія “головним чином працює по утворенню і організації військової сили і оборонних средств держави”, що також робило неможливим її відволікання на виборчий процес.

Разом із тим, рахуючись з реальністю скликання Трудового Конгресу, у документі висловлювалася віра в те, що цей орган зрозуміє момент і виконає свою історичну роль визволення українського народу, його працюючих мас. Показовим є зауваження, що після того, як Конгрес скаже своє авторитетне слово, революційний уряд УНР мусить свято виконувати волю трудових мас. Тобто, не визнаючи доцільності скликання в цей час Конгресу, піддаючи сумніву легітимність його представництва, партія водночас, розцінювала його рішення як волю народу, з якою необхідно було рахуватися виконавчій владі. Далі у постанові підкреслювалося: “Але ми певні, що Трудовий Конгрес, при таких умовах, при яких він скликається, не візьме на себе верховних прав рішати долю народу, які належать тільки Всенародним Установчим Зборам, вибраним всенародним, безпосереднім, тайним, рівним і пропорційним голосуванням” [144, 17 січня] (це положення в документі виділено курсивом).

Слід зазначити, що позиція УПСС була, мабуть, найбільш адекватна тогочасному політичному становищу УНР. Дійсно, в умовах, коли республіка опинилася оточеною з усіх боків фронтами і існувала реальна загроза втрати її незалежності, основна увага політичного проводу повинна була бути зосереджена на організації військового захисту країни. Історичний досвід показує, що розбудова будь-якого політичного ладу можлива лише за умов мирного існування держави та обмеженого втручання в її внутрішні справи сусідів.

Інші помірковані українські партії – УДХП і УНРП – також негативно поставилися до ідеї скликання Трудового Конгресу. Керівництво першої розуміло, що більшість її членів, виходячи з виборчих принципів до ТК, не мала право голосу. ЦК УНРП на засіданні 20 січня 1919 р. також ухвалив рішення не брати участі у виборах [119, 1919, 26 січня]. В цілому слід зазначити, всередині УПСФ, УПСС, УДХП і УНРП принципів розбіжностей щодо шляхів державного будівництва не існувало, тоді як всередині провідних соціалістичних партій – УСДРП та УПСР(ц.т.) – така єдність була відсутня.

Найбільша поляризація думок на той час спостерігалася серед українських есерів. За свідомством П.Христюка, частина впливових і авторитетних членів партії (М.Грушевський, О.Жуковський, В.Голубович, А.Степаненко та ін.) висловилися за негайне скликання Центральної Ради та відновлення в цілому її соціального, економічного і державно-політичного законодавства. Це питання докладно обговорювалося на декількох партійних нарадах на початку грудня 1918 р. [429, Т. 4, с. 14]. Ця пропозиція не знайшла загальної підтримки партії. Не відповідала вона й інтересам членів Директорії, бо в разі її реалізації вони автоматично втрачали владу. В цілому ідея відновлення Центральної Ради не стала предметом широкої міжпартійної дискусії, а її обговорення відбулося переважно в середовищі українських есерів.

Певна частина членів УПСР(ц.т.) схилилася до радянської форми влади. Такий погляд був висловлений на загальних зборах Київської

організації 31 грудня 1918 р. Обговорюючи питання про сучасний момент, один із виступаючих зазначив, що для врятування здобутків національної і соціальної революції необхідно прийняти ту форму влади, яку впроваджують більшовики – ради робітничих і селянських депутатів. З огляду на це не потрібно було скликати Трудовий Конгрес, а його місце мала зайняти головна рада робітничих і селянських депутатів, складена з представників місцевих рад. На місцях вся влада, на думку доповідача, повинна була належати цим радам. Однак і ця ідея не знайшла абсолютної підтримки присутніх членів партії.

З позиції розв'язання внутрішніх проблем погляди більшості присутніх збігалися в тому, що форма влади повинна допомагати впровадженню в життя партійної програми і забезпечувати перемогу трудових верств народу. Тому основоположним гаслом партії було визнано гасло “вся влада трудовому селянству і робітництву”. Форми ж переведення цього гасла в життя мусли відповідати відношенню сил в країні (в розумінні есерів) і надати в політичному житті перевагу трудовому селянству. УПСР як партія трудового селянства, за глибоким переконанням її членів, не могла подібно більшовикам “відсувати трудове селянство в задні лави в той час, коли воно є головним чинником української революції” [140, 5 січня]. З цього робився висновок, що формула “вся влада Трудовому Конгресу” повинна була задовольнити партію, не дивлячись на недосконалу систему виборів.

Наслідком дебатів стало ухвалення більшістю голосів резолюції, яка констатувала підтримку Директорії в її заходах щодо скликання Трудового Конгресу, мотивуючи тим, що влада мусить належати тільки трудовим верствам – селянству та робітництву. Резолюція також вимагала від Директорії самої рішучої політики в боротьбі з буржуазією та проведення соціальних реформ [140, 5 січня]. Дискусія навколо форм влади на загальних зборах Київської організації та прийнятий документ свідчать, що схилиючись до радянської системи, есери водночас не прагнули точно скопіювати її з

російського зразка, а намагалися наблизити її якомога більше до українських політичних умов. У їхньому розумінні це можливо було реалізувати через “трудоий принцип”.

Появу радянофільських настроїв у частини есерів можна пояснити поширенням популярності гасла “Вся влада Радам” серед робітництва та селянства. Практика свідчила, що в місцевостях, звільнених від гетьманської влади, поряд із відновленням органів самоврядування, виникали ради робітничих і селянських депутатів, створювалися революційні робітничо-селянські комітети. У грудні і на початку січня 1919 р. відбулася низка селянських з’їздів, постанови деяких з них обстоювали селянсько-робітничу владу на місцях і в центрі та негайне проведення соціально-економічних реформ [115, 1919, 5 січня].

Вважаючи себе виразницею інтересів селянства, партія не могла не реагувати на подібні рішення та практику. З іншого боку, не останню роль в процесі “радянзації” певної частини членів УПСР(ц.т.) відігравав і той факт, що в цей період боротьбисти вже остаточно перейшли на радянську платформу. Не дивлячись на те, що організаційний розкол партії реально відбувся і дві її частини діяли абсолютно окремо, ідея відновлення єдності партії залишалася досить актуальною як для центральної течії есерів, так і для боротьбистів. “Столичний голос” з цього приводу зазначав, що в колах українських есерів на початку та в середині січня жваво обговорювалося питання про об’єднання різних течій, насамперед, лівої та центральної [137, 16 січня].

Найбільш активно в напрямі об’єднавчого процесу діяли представники центральної течії. Ця тема протягом січня 1919 р. постійно піднімалася на сторінках їхнього партійного органу. “Трудова Республіка” закликала найшвидше “ліквідувати сумні наслідки скоропадщини в межах нашої партії”. При цьому підкреслювалося, що принципових розходжень між двома основними течіями не існувало, що організаційний розкол був викликаний “скоріше сектанським фанатизмом, ніж здоровим глуздом”. Виходом із

складеної ситуації вбачалося проведення партійного з'їзду, спільно організованого обома течіями, на якому б були розв'язані всі непорозуміння тактичного та програмного характеру [140, 5 січня].

Конкретні кроки щодо об'єднання партії здійснювалися на рівні особистих стосунків між членами обох ЦК. Так, Н.Григорієв говорив з Г.Михайличенком, П.Христюк з О.Приходьком, О.Жуковський з М.Шинкарем. За об'єднання висловлювався й М.Грушевський. На перший погляд здавалося, що на початку січня 1919 р. для цього склалися слушні передумови. В цей час, як констатував П.Христюк, між членами обох течій “встановилось повне довіря”. Цьому сприяли такі обставини, як, наприклад, особисте розпорядження голови Інформаційного Бюро Н.Григорієва надати друкарню та папір для видання партійного органу боротьбистів “Боротьби”. Також радянофільські погляди “Трудової Республіки” начебто створювали ідеологічну основу для об'єднання. Водночас, дехто з керівництва УПСР(ц.т.) не зовсім прихильно поставилися до ідеї об'єднання з боротьбистами, зокрема, заступаючи голову Організаційного комітету О.Янко та його член М.Шаповал [429, Т. 4, с. 12].

Однак, як і напередодні антигетьманського повстання, далі намірів ця справа не зрушилася. З просуванням більшовицького війська вглиб країни, боротьбисти все активніше виступали за співробітництво з ними і все відвертіше проводили антидиректоріанську політику. Наслідком цього стала практика арештів частини членів партії і поступовий її перехід на нелегальне становище. В таких умовах переговори про об'єднання припинилися і пізніше ця ідея практично вже не піднімалася жодною з половин колишньої єдиної партії. На думку автора іншого завершення цієї справи не могло бути, бо на той час вже остаточно сформувалося дві окремі партії, які мали різну політичну платформу та різні уявлення щодо тактики. Існуючі спільні тези або положення, з одного боку, не мали вже вирішального значення, а з

іншого – частково перебільшувалися представниками центральної течії, які не змогли ще на той час збагнути всю глибину розколу, який стався.

В цілому слід зазначити, що напередодні Трудового Конгресу УПСР(ц.т.) не встигла провести партійний форум і чітко визначитися з необхідною формою влади. Як стверджує М.Стахів, її компактна більшість обстоювала або загальну демократію в парламентській формі, або “трудова демократію” на основі Декларації УНР від 26 грудня 1918 р. [402, Т. 1, с. 174].

Не існувало чітко визначеної, узгодженої позиції щодо можливих форм влади й серед українських есдеків. Розділ у партії йшов відповідно двох позицій – повної демократії парламентського типу та радянської системи. Прихильність до тої чи іншої моделі влади визначала напрям не тільки внутрішньої, а й зовнішньої політики. Прихильники парламентської демократії рішуче відкидали всяку можливість співпраці з більшовиками і схилилися більше в бік Антанти, а прибічники радянської системи виступали за негайний мир із Радянською Росією.

Розбіжність думок позначилася на резолюції ЦК УСДРП “В справі організації влади”, ухваленій 24 грудня 1918 р. Резолюція чітко не зазначала позицію партії. З тези про те, що Директорія є верховним органом влади до Трудового Конгресу, можна зробити висновок, що ідея його скликання підтримувалася. Водночас, проголошувалося право вільного існування органів трудових мас, в тому числі робітничих і селянських рад як органів об’єднаної революційної демократії [130, 1918, 27 грудня].

З’ясувати та узгодити спільну позицію перед Трудовим Конгресом мав партійний з’їзд. Напередодні з’їзду значна частина членів партії стояла на позиції парламентської демократії. Водночас більшість з них відкидала ідею скликання Установчих зборів, вважаючи, що саме життя їх усунуло, а на їх місце висунуло ідею Трудового Конгресу [130, 1918, 25 грудня]. Радянську систему влади відстоювали члени лівої фракції незалежних. Фракція мала

певну частину прихильників у ЦК та більшість у Київській організації [152, 1919, 26 січня].

Між двома цими лініями стояли В.Винниченко, В.Чеховський і М.Порш, які на той час користувалися в партії найбільшим авторитетом. Водночас вони сильно схилилися до радянської системи. Мабуть ці ідейні хитання В.Винниченка між парламентаризмом і радянством й стали причиною висунення ним “трудового принципу” на грудневій Вінницькій міжпартійній нараді. Інший лідер партії – С.Петлюра відстоював демократичну лінію і рішуче відкидав всякі “комбінації з диктатурою пролетаріату і капітуляцією перед Советською Росією”. Сильну опозицію проти будь-якого “советофільства” або “радянства” займала й група катеринославської організації УСДРП під проводом І.Мазепи, І.Романченка і П.Феденка. Перед з’їздом в особистих розмовах І.Мазепі вдалося переконати М.Порша відійти від радянської платформи і повернутися назад до демократичного парламентаризму, а В.Винниченка похитнути в його симпатіях до “радянства”. Скориставшись цим катеринославці І.Мазепа і П.Феденко разом із М.Поршем розробили спільний проект політичної резолюції, який і був згодом прийнятий більшістю з’їзду. Але переконати в цьому провідників незалежних не вдалося – А.Пісоцький, М.Авдієнко і А.Драгомирецький залишилися непохитно на радянській платформі [302, Ч. I, с. 77].

В умовах певного ідеологічного протистояння всередині партії розпочав свою роботу VI з’їзд УСДРП, який, за задумом її лідерів, мав ліквідувати розбіжності та виробити спільну єдину політичну платформу. З’їзд пройшов у Києві 10-13 січня 1919 р. У ньому взяло участь 35 делегатів з правом вирішального голосу і 26 з правом дорадчого голосу, які репрезентували біля 2 тисяч членів партії [130, 1919, 11 січня].

Предметом гострої дискусії на з’їзді стало питання організації влади – зіткнулися дві течії, два світогляди. Показово, що основним доповідачем “по

сучасному моменту” від ЦК був визначений А.Пісоцький, який стояв на радянській платформі. Це свідчило, що на той момент значна частина головного партійного органу симпатизувала радянській системі і, мабуть, сподівалася схилити на свій бік делегатів. Доповідач наполягав на необхідності запровадження рад робітничих і селянських депутатів, які називалися “органами щиронародної влади”. Він пропонував “зійти з етапу” – влада Трудовому Конгресу з його тенденцією перейти у Центральну Раду. Мотивувалося це тим, що вся Європа “переживає епоху соціалістичної революції”, а українська революція є однією з її фаз в національних формах. На погляд А.Пісоцького помилкою був той аргумент проти радянської влади, що при її впровадженні українці втратять владу в Україні. Він стверджував, що більшовики остільки проти української державності, оскільки вони не знаходять в цій державності співзвучних собі сил. А.Пісоцького підтримали у своїх виступах Ю.Мазуренко, М.Авдієнко, М.Ткаченко, А.Драгомирецький та інші незалежні [130, 1919, 14 січня].

Проти цієї лінії виразно виступила делегація з Катеринослава під проводом І.Мазепи, а також представники з Києва, Полтави та ін. Несподівано для прибічників радянської системи їх не підтримав М.Порш, який, як зазначалося вище, перед з’їздом певною мірою схилився до цієї ідеї. Не справдив надії незалежних і виступ В.Винниченка, якого вони вважали своїм прихильником. Він спізнився на засідання і пройшов уже тоді, коли стало зрозумілим, що ліві опинилися в меншості. (Наприклад, П.Феденко вважає, що це було зроблено навмисне [425, с. 52]). Його промова була спрямована проти диктатури пролетаріату і яскраво засвідчила пріоритетність національних інтересів. Він підкреслював: “Перше, ми – державники-націоналісти”. Виходячи з цього висловлювалося побоювання, що в разі захоплення влади в руках більшовицькими елементами з проросійськими настроями під загрозою опиняться національні здобутки української революції [130, 1919, 16 січня]. Підтримав позицію незалежних

голова Ради Міністрів В.Чеховський, доводячи, що Ради і більшовизм це різні речі, тому, відкинувши насильницьку практику більшовизму можна і треба було прийняти радянську систему організації влади [130, 1919, 18 січня]. Виступи двох провідних діячів партії В.Винниченка та В.Чеховського, які ще й займали провідні державні пости – голови Директорії та голови Ради Народних Міністрів відповідно, яскраво засвідчили, що і в партії, і в вищих державних інституціях не існує єдиної лінії державного будівництва.

Кожна з течій запропонувала власні проекти резолюцій, які відстоювали протилежні платформи (додаток К). Резолюція незалежних основними завданнями часу вбачала організацію влади на принципі диктатури міського і сільського пролетаріату та незаможного трудового селянства, організованого в робітничо-селянські ради з цілковитим усуненням від влади буржуазії, поміщиків і заможного селянства; розвиток народного господарства на соціалістичних засадах [130, 1919, 14 січня].

Інші засади державного будівництва проголошувала резолюція правих, яка висловлювалася за скликання в найближчому часі всенародного демократичного парламенту на основі загального виборчого права. На той момент, зважаючи на складність політичної ситуації, підтримувалася ідея негайного скликання ТК з представників робітників і селян як тимчасового законодавчого органу. До скликання Трудового Конгресу вся влада повинна була належати Директорії [130, 1919, 21 січня].

В ході прелімінарного голосування більшість делегатів з'їзду (24 голосами) висловилися за резолюцію правих. Не отримавши підтримки, незалежні у складі 15 осіб залишили засідання з'їзду, мотивуючи свій вихід різницею у поглядах на форму влади. Вони проголосили себе окремою фракцією, але без виходу з партії [130, 1919, 14 січня]. Після того, як фракція залишила залу засідань, з'їзд остаточно ухвалив резолюцію по сучасному моменту, ініційовану катеринославською делегацією. Крім неї, у зв'язку зі

злиттям УНР і ЗУНР, була прийнята резолюція щодо об'єднання УСДРП і УСДП у формі повного злиття на найближчому з'їзді. До того ж, як це відбудеться, було вирішено, що ЦК УСДРП повинен знаходитися в тісному контакті з УСДП [130, 1919, 21 січня].

В останній день з'їзду фракція незалежних провела окрему нараду, на якій ухвалила власну політичну платформу на основі резолюції, відкиненої VI Конгресом, також був обраний Організаційний Комітет у складі 5 осіб. 13 січня він на своєму засіданні прийняв Декларацію фракції УСДРП(незалежних) та рішення про видання власного друкованого органу – “Червоного прапора”. Останній почав виходити з 22 січня 1919 р. під редакцією М.Авдієнка [153, 22 січня]. Таким чином, не виступаючи формально з УСДРП, незалежні з самого початку фактично почали діяти як окрема самостійна партія. Так завершився організаційний розкол українських соціал-демократів, основною причиною якого стала різниця в підходах щодо моделі національно-державного будівництва УНР.

Після відокремлення незалежних офіційна УСДРП напередодні відкриття Трудового Конгресу на сторінках партійного органу розгорнула активну пропаганду своїх поглядів щодо можливих форм організації влади. Перед відкриттям Трудового Конгресу ЦК УСДРП видав відозву до населення УНР, де знов був задекларований демократичний принцип побудови влади і завдання партії – покласти всі сили на те, щоб у найближчий час був скликаний вибраний всім народом парламент України [130, 1919, 25 січня].

Підводячи підсумок аналізу поглядів українських політичних партій щодо можливих форм влади напередодні Трудового Конгресу, слід констатувати, що єдиної позиції так і не було вироблено. Різність підходів зумовлювала й різне ставлення партій щодо самої ідеї скликання Трудового Конгресу. Позиції партій зафіксовані у наступних таблицях:

Таблиця 1.

Підтримка партій різних форм організації влади

Парламент	Трудові ради	Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів
УПСФ УПСС УДХП УНРП Основна частина УСДРП	УПСР частина УСДРП	УПСР(боротьбисти) УСДРП(незалежні)

Таблиця 2.

Ставлення партій до скликання Трудового Конгресу

Позитивне	Негативне
УПСР УСДРП	УПСФ УПСС УДХП УНРП УПСР(боротьбисти) УСДРП(незалежні)

Відсутність єдиної думки щодо шляхів подальшого державного будівництва призвели до скликання 16 січня 1919 р. державної наради у Києві. У ній взяли участь члени Директорії та уряду, представники політичних партій і Корпусу січових стрільців. У промові на нараді В.Винниченко окреслив три можливих напрями розвитку політичних подій: продовження поточної політики розбудови парламентської системи, встановлення диктатури пролетаріату або військова диктатура. Зокрема, обговорювалася ідея обмеження повноважень майбутнього Конгресу трудового народу й передання всієї влади “тріумвірату” в складі двох представників Січових стрільців – Є.Коновальця й А.Мельника та С.Петлюри [429, Т. 4, с. 49].

Проект “тріумвірату” представив від імені Стрілецької Ради О.Назарук, тодішній міністр преси і пропаганди. Він доводив необхідність такої влади, посиляючись на воєнний стан і потребу оборони держави. Його підтримав

сотник Ю.Чайковський, який намагався переконати присутніх, що ніякі домовленості з більшовиками та встановлення диктатури пролетаріату не можуть забезпечити незалежної української державності. Після виступів представників Стрілецької Ради свої думки висловили інші присутні. Рішуче проти цього проекту виступили соціал-демократи (М.Порш, І.Романченко, І.Мазепа та ін.), соціалісти-революціонери (М.Шаповал та ін.) і представники Селянської Спілки (О.Янко та ін.) [402, Т. 2, с. 36-37].

УПСР(ц.т.) і УСДРП(нез.) виступали за радянський устрій та передачу державної влади майбутньому Трудовому Конгресу. Частина правого крила УСДРП схилилася більше до диктаторської концепції, але не “січовицької”. Її прибічники висловились за обмеження прав майбутнього Конгресу дорадчими функціями і за мілітаризацію державного устрою на час війни. Соціалісти-самостійники підтримували ідею диктатури Директорії [429, Т. 4, с. 49]. Після інтенсивних дискусій врешті-решт вирішили залишитися на попередніх домовленостях, тобто остаточне рішення щодо форм влади УНР мав прийняти Трудовий конгрес. Це мало як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, зберігалися перспективи демократичного розвитку країни. З іншого боку, по суті, вищі урядовці перекладали свою відповідальність на новообраний Трудовий конгрес, бо єдності у проводі УНР так і не вдалося досягти.

Засідання Трудового Конгресу розпочалися 23 січня 1919 р. На цей форум прибуло приблизно до 320 депутатів, з них 36 – від західноукраїнських земель. У партійному відношенні на Конгресі були представлені українські центристські та ліві партії, з неукраїнських партій – деякі ліві єврейські та російські партії. Найчисельнішою партійною фракцією була фракція УПСР(ц.т.) і Селянської Спілки, яка нараховувала 158 членів [140, 13 лютого], другою за чисельністю були українські соціал-демократи – близько 40 осіб. Невеликі фракції мали інші дві урядові партії – УПСФ і УПСС. Соціалісти-самостійники, які не проводили активної передвиборчої роботи, мали біля 10 своїх членів [137, 31 січня], але користувалися значною

підтримкою представників старшинського складу армії, присутніх на Конгресі. Фракція соціалістів-федералістів також нараховувала біля 10 осіб, головним чином з курії інтелігенції [119, 1919, 29 січня]. Інші українські партії, з огляду на “трудова” виборче право, мали по одному-двох депутатів і тому не склали окремих фракцій. Окрему так звану ліву фракцію (біля 30 членів) склали українські ліві партії – боротьбисти та незалежні еседеки.

У центрі роботи Трудового Конгресу було обговорення подальших шляхів державотворення УНР. До початку роботи Конгресу ні члени Директорії, ні уряд не підготували попереднього законопроекту, щоб запропонувати його делегатам, що значно ускладнювало пошук спільного знаменника. Кожна фракція, виходячи з власних партійних постулатів, мала свій особистий погляд на цю проблему і запропонувала власні резолюції, які відстоювали полярні позиції – від передання всієї влади Радам робітничих і селянських депутатів і негайного проголошення України “соціалістичною Республікою” до формування стандартного європейського парламенту.

За демократичні принципи організації влади висловила декларация офіційних еседеків, яку підготували члени ЦК І.Мазепа та П.Феденко. В принципових положеннях вона фактично повторювала резолюцію VI з’їзду партії. У документі відкидалася можливість організації влади в центрі і на місцях у формі рад, підтримувався принцип влади, оснований на загальному виборчому праві, влада трудових мас України розумілася в формі демократичного парламенту. Влада на місцях повинна була належати органам місцевого самоврядування, обраним всенародним голосуванням. До скликання парламенту, посилаючись на військовий час, еседеки пропонували верховну владу в країні залишити в руках Директорії зі введенням до її складу представника від Західної України. Трудовий Конгрес мав припинити свої засідання, виділивши зі свого складу постійно діючі комісії з контрольними функціями [130, 1919, 29 січня].

У демократичному і державницькому дусі були витримані декларації соціалістів-федералістів і соціалістів-самостійників, які повторювали основні принципові положення декларації есдеків. Єдине з чим не погоджувалися соціалісти-самостійники, так це з необхідністю негайної організації трудових рад і трудових конгресів на місцях. Ці органи розглядалися ними як “сурогат совітів”, тому вони вимагали, щоб на місцях контролюючими органами влади були окремі національні союзи [130, 1919, 29 січня].

За негайне запровадження радянської системи влади виступили боротьбисти та українські соціал-демократи незалежні. Їхні декларації та виступи представників фракцій мали багато спільних принципових тез. Так обидві фракції свої концепції побудови влади ґрунтували на однаковому висхідному положенню – початок європейської соціалістичної революції та розуміння української революції як її складової. Це, на їхню думку, вимагало й організації відповідної форми влади. З цього випливало й ставлення партій до Директорії та Трудового Конгресу. Вони були переконані, що Директорія не була виразницею революційних устремлінь українського трудового народу, а тому мала негайно передати всю владу Радам селянських і робітничих депутатів. А ТКУ не відповідав завданням української соціалістичної революції і не був правомочним органом робітників, селян і революційного війська, а тому мав негайно розпустити себе [30, Арк. 5-6; 152, 26 січня]. Відмінним моментом, який позитивно відрізняв незалежних від боротьбистів, була вимога збереження суверенності України. За їх задумом Трудовий Конгрес повинен був оголосити Україну незалежною Соціалістичною Республікою (боротьбисти виступали за створення федерації соціалістичних республік). Водночас реалізація суверенності України через диктатуру пролетаріату була досить проблематичною, бо в середовищі пролетаріату України не існувало свідомої української робітничої більшості, яка б прагнула не з'єднання з Радянською Росією, а самостійної соціалістичної України.

Радянофільські погляди боротьбистів і незалежних поділяли також представники Бунду і частина соціалістів-революціонерів центральної течії. Разом вони утворили спільну ліву фракцію.

Компромісний характер мала декларація УПСР(ц.т.), яка проголошувала трудовий принцип як єдину гарантію успіху в будівництві нового життя. В основу формування державного апарату декларація пропонувала покласти принцип децентралізації влади і широкої обласної автономії, зазначений в Конституції Центральної Ради від 29 квітня 1918 р., розвиваючи його згідно прийнятому трудовому принципу. Це означало, що державні органи влади мали належати повітовим і губерніальним трудовим радам селян і робітників, які в межах своєї території мали б повні права і підлягали одна другій по інстанціях. Декларація висловлювала подяку Директорії за її попередню діяльність, але не висловлювала їй довіри на подальшу роботу, як це робили інші вищезазначені українські політичні партії. Органом верховної влади визнавався Всеукраїнський Конгрес Трудового Народу з делегатів, обраних на засадах трудового принципу, а виконавчим органом – відповідальна перед Конгресом Рада Народних Міністрів [140, 13 лютого]. Таким чином, декларація фактично відкидала загальний парламентаризм і ставала на позицію трудового парламентаризму, бо політичні права визнавалися лише за так званим трудовим елементом. Водночас всередині робітничих мас рішуче відкидалася всяка нерівноправність і проголошувалася необхідність рівного, безпосереднього виборчого права через таємне і пропорційне голосування.

Зрозуміло, що розклад партійних сил на Конгресі не давав можливості жодній із запропонованих декларацій набрати більшості, тому поза пленарними засіданнями постійно проводилися наради, фракційні збори, точилися майже безперервні дискусії з метою вироблення узгодженої спільної платформи. Найбільш активно в цьому відношенні поводити себе катеринославські соціал-демократи та делегати від Західної України. На базі

декларації УСДРП їм вдалося поступово згуртувати навколо себе значну більшість депутатів, включаючи есефів, соціалістів-самостійників, а також частину фракції УПСР(ц.т.) і делегатів Селянської Спілки.

Показовим є той момент, що фракція УПСР(ц.т.), будучи найчисельнішою на початку Конгресу, не змогла зреалізувати свою кількісну перевагу. Це пояснювалося тим, що всередині фракції не існувало ідейної єдності. Вже при обговоренні вищезазначеної фракційної декларації виявилось, що далеко не всі її члени поділяють основні тези документу. Частина членів фракції схилилася до позиції офіційної УСДРП, тому їм ця декларація здавалася занадто “лівою” в пунктах про форму верховної та місцевої влади. Під їхнім тиском, а також під впливом агітації есдеків і галичан, з метою вироблення спільної основи, фракція пішла на певні поступки, переробивши частково свою декларацію.

За новим варіантом декларації верховна влада належала Трудовому Конгресу, але разом із ним залишалася й Директорія як відповідальна перед ним. По закінченню сесії повного Конгресу для продовження його діяльності пропонувалося утворити Малий Конгрес, обраний пропорційно – 1 представник на кожні 15 депутатів (приблизно 41 член). У період між сесіями вся повнота влади переходила до Малого Конгресу, якому доручалося при найближчій можливості скликати зібрання Конгресу[140, 13 лютого]. Фактично, фракція пропонувала використати досвід Центральної Ради.

Але й цей варіант не знайшов повної підтримки цілої фракції. Попереднє обговорення показало, що за нього висловлювалося спочатку 60, а пізніше це число збільшилося до 78 чол. Значна частина фракції підтримала основні тези декларації соціал-демократів (при обговоренні за це виступило 40 депутатів із числа присутніх, а при голосуванні на пленарному засіданні до цього приєдналося ще більше). 14 членів фракції наполягали на попередній компромісній декларації. Не дійшовши спільної згоди, фракція

вирішила дати дозвіл одній частині приєднатися до декларації УСДРП, а іншій – виступити з власною резолюцією, відчитавши її на пленумі Конгресу.

У результаті такого рішення фракція УПСР(ц.т.) розкололася. Від імені групи 78 була прочитана резолюція з 6 пунктів (другий варіант декларації). При голосуванні основної резолюції Конгресу ця група утрималася від голосування. Інша частина фракційних депутатів приєдналася до резолюції УСДРП, яка була відчитана від імені “групи фракції у.п.с.р.ц.т. і фракції у.с.д.”, хоча есерівській групі фракцією було надано право тільки голосувати, не ставлячи своєї партійної “марки” на сам документ [140, 13 лютого].

Таким чином, на Конгресі склалася більшість з українських еседеків, блоку галицьких партій, соціалістів-самостійників, есефів і частини УПСР(ц.т.), які після деяких поправок і доповнень склали спільний заключний документ, взявши на себе фактично відповідальність за подальший напрям державної політики. На останньому засіданні 28 січня на основі цього документу було ухвалено “Закон про форму влади на Україні”, який називали ще Тимчасовою конституцією УНР.

Після прийняття Закону про владу Організаційний Комітет і фракція УПСР(ц.т.) виступили з заявою. В заяві зазначалося, що з огляду на те, що пункти партійної декларації не лягли в основу постанов Конгресу і, що прийняті постанови ставлять есерів у таке становище, коли вони як партія не можуть брати на себе відповідальності за урядову політику. Водночас заява стверджувала, що партія не стає в опозицію щодо Директорії і дозволяє своїм членам входити до складу всіх урядових органів. Цей дозвіл пояснювався скрутним станом УНР і необхідністю збереження єдиного соціалістичного фронту [140, 13 лютого].

З окремою заявою виступив і блок лівих фракцій (УСДРП(нез.), боротьбистів, частини УПСР(ц.т.) і Бунду). Ліві заявляли, що не визнаючи з самого початку правочинності Конгресу, вони вбачали своїм завданням тільки оголошення з трибуни вимог трудового селянства та пролетаріату, які борються за соціалізм і владу рад. На їх погляд за два дні роботи Конгресу це завдання

було ними виконано. Блок не погоджувався з фракціями більшості Конгресу, бо вони цілком ухвалювали політику Директорії, яка в розумінні лівих, вела боротьбу проти революційних мас. Блок також виступив проти того, що Конгрес підтримав війну з Радянською Росією і згоду з імперіалістичними урядами Антанти, прикриваючись “машкарою нейтралітету”. З огляду на ці причини ліві рахували за необхідне ще раз заявити, що Конгрес не мав права говорити від імені трудових мас України. [152, 30 січня]. Зачитавши заяву блок лівих партій покинув засідання Конгресу.

На завершення своєї роботи Конгрес виділив з депутатського корпусу ряд постійних комісій для підготовки законопроектів для наступної сесії ТКУ, а також для допомоги урядові в оздоровленні адміністративного апарату. Крім закону про владу, Конгрес ухвалив Універсал до українського народу, в якому до населення доводилися головні положення закону, й ноту до народів світу. Відповідно до цих документів Конгрес припинив свою роботу.

Невдовзі після закриття Трудового Конгресу, 28 січня 1919 р. в Києві відбулася конференція УПСР(ц.т.). Спочатку планувалося провести партійний з'їзд, скликаний на 24 січня. Однак, з огляду на сесію Конгресу він не зміг відкритися в запланований день. У день відкриття з'ясувалося, що на нього прибуло лише 58 делегатів, які представляли переважно Правобережжя. Враховуючи нечисленність форуму, вирішено було назвати його конференцією. В ній взяв участь і М.Грушевський [402, Т. 3, с. 151]. Незначне кількісне представництво на конференції слід вважати не тільки наслідком складної політичної ситуації в країні, а й певною мірою свідомством слабкої організаційної структури партії та її розпливчастості, відсутністю чіткої партійної дисципліни. Підтвердженням цієї тези може слугувати й діяльність партійної фракції на Трудовому Конгресі.

За свідченням П.Христюка, на конференції, на відміну від Конгресу, ідеологічних розбіжностей не було [429, Т. 4, с. 74]. З доповіддю по питанню партійної організації і по сучасному моменту від Організаційного Комітету

партії виступив І.Лизанівський. Він наголосив на тому, що партія повинна змінити свою тактику, визнавши, що в світі назріла соціалістична революція, ознаки якої має й українська революція. Відповідно до цього, на думку доповідача, необхідно було стати на ґрунт радянської влади як єдиної форми влади працюючих. Делегати погодилися з основними тезами доповіді і відповідно до них ухвалили резолюцію, яка виступала за те, щоб “влада перейшла до рук класових органів себто до Рад Селянських і Робітничих Депутатів”. Партійні комітети закликалися до утворення таких рад під назвою Трудових Рад Селянських і Робітничих Депутатів. Крім того, резолюція підтверджувала заяву партійної фракції на Трудовому Конгресі про відмову партії від відповідальності за урядову політику, водночас дозволялося членам партії брати участь в урядових органах, але за умов, що їх робота не буде перешкоджати “організації вище зазначених класових органів” [140, 13 лютого].

Таким чином прийняті конференцією постанови свідчили про перехід УПСР(ц.т.) на радянську платформу, але основу не на більшовицькому принципі диктатури пролетаріату, а на “трудовому принципі”. Це означало те, що визнавши за необхідне підтримати радянську форму влади, партія, водночас, настоювала на тому, щоб у радах українське трудове селянство мало представництво відповідне його соціально-економічному становищу. За переконанням есерів аграрний характер України і нечисленність міського пролетаріату робили нездійсненою диктатуру пролетаріату без підтримки численної багатомільйонної верстви безземельного та малоземельного селянства. Запоруку перемоги революції в Україні партія бачила в тісній злучі міського пролетаріату з трудовим селянством і спільній їх революційній праці в радах робітничих і селянських депутатів.

Не останню роль в формуванні есерівського принципу “трудових рад” відіграв і національний чинник. Партія вважала неможливим віддати всю складну справу будівництва нового суспільно-державного життя в Україні

виключно в руки пролетаріату, частково неукраїнського, а частково зрусифікованого та зденаціоналізованого. Таке обезправлення селянства підкопувало ґрунт під державною незалежністю України, яку обстоювала УПСР, вбачаючи в ній реальну ознаку національного визволення українських працюючих мас і необхідну передумову завершення національно-визвольної боротьби українського народу та перетворення української революції в соціалістичну революцію [429, Т. 4, с. 75].

Ухвалені конференцією рішення йшли цілком у руслі законотворчої діяльності Директорії, яку вона розпочала по закінченню Трудового Конгресу. Так, згідно з “Універсалом Трудового Конгресу” вона видала “Закон про місцеві Конгреси і ради трудового народу”, за яким місцеві органи влади скликалися за “трудоваим принципом” і за системою пропорційних виборів. Таким чином, Директорія у внутрішній політиці почала реалізовувати “трудоваий принцип”. Результатом запровадження цього принципу, який поєднував у собі елементи, хоч і обмеженої, але демократії та більшовицький класовий підхід, стала парадоксальна ситуація, коли Антанта розглядала політику Директорії як більшовицьку, а більшовики – як буржуазну. І це спричинило вороже ставлення до Директорії обох сторін, бо саме ці два зовнішньополітичні чинники були вирішальні на початку 1919 р. і обмежували реальну можливість української влади зосередитися на розв’язанні внутрішніх проблем. Опинившись таким чином між двох вогнів, Директорія повинна була визначитися із можливим союзником. Однак політичні провідники мали різні погляди щодо того, кого вважати зовнішніми ворогами і проти кого організувати оборону.

Просування більшовицьких загонів територією України відбувалося в міру відходу німецьких та австрійських військ. У таких умовах представники лівих соціалістичних партій вважали за доцільне негайне підписання мирного договору з Радянською Росією. Це підтримував й В.Винниченко, тому вже 15 січня 1919 р. до Москви прибула надзвичайна дипломатична місія УНР під

керівництвом С.Мазуренка, завданням якої було укласти мирний договір з РСФРР на засадах цілковитої самостійності й нейтралітету УНР. За це остання зобов'язувалася не допускати на своїй території ані формування організацій, ані перекидання через неї військ, ворожих щодо РСФРР. Російська сторона прагнула змусити УНР легалізувати КП(б)У, ради робітничих депутатів і укласти союзну угоду проти Антанти, А.Денікіна та П.Краснова, за якою проводилося б узгодження військових дій проти “ворогів революції”; при цьому РСФРР не скупилася на обіцянки негайно визнати незалежність УНР.

Водночас переговори не припинили військових дій між РСФРР і УНР. Саме під тиском більшовицької загрози і реальної можливості втрати Києва Трудовий Конгрес примушений був терміново припинити свою роботу. Українські політичні партії повинні були визначитися зі своїм ставленням до нової влади і виробити тактичну лінію – евакуюватися разом із урядовими установами, або залишатися. Ці питання обмірковувалися як всередині партій, так і на міжпартійних нарадах. Тогочасна преса містила повідомлення про результати цих нарад. Щодо ставлення до більшовицької влади, то підкреслювалася необхідність згуртування всіх політичних груп, які стояли на “інтернаціональній платформі”, і можливе співробітництво з новою владою. Водночас передбачалася неминучість опозиції по багатьом питанням і утворення єдиного соціалістичного фронту, який стоячи на радянській платформі, направляв би майбутню урядову діяльність не в бік “крайніх експериментів”. Ті партії, що ставилися різко негативно до радянської системи влади, планували брати участь у роботі адміністративно-громадських організацій [138, 5 лютого]. Центральні Комітети українських есерів і соціал-демократів зайняли очікуючу позицію, яку зазначили ухвалені ними постанови. Лідери цих партій схилилися до згоди з радянським урядом, але за умов можливості спільної праці [130, 1919, 7 лютого].

Паралельно з можливістю залишитися в Києві партіями розглядалося й питання евакуації. Так, погляди членів Головного Комітету УПСФ щодо подальшої тактики партії розділилися. Переважна більшість керівного партійного органу на чолі з М.Корчинським вирішила виїхати з Києва разом із Директорією та урядом. Меншість Головного Комітету (С.Єфремов, А.Ніковський, П.Стебніцький, В.Прокопович) та частина членів партії залишилися в Києві. Приймаючи таке рішення лідер УПСФ С.Єфремов і його заступник А.Ніковський сподівалися на порозуміння з більшовиками, вважаючи достатньою підставою для цього свою попередню політичну діяльність [407, с. 192]. Обидві частини узгодили своє рішення між собою і таким чином відбулося тимчасове роз'єднання партії. Не розглядали жодної можливості співпраці з більшовиками соціалісти-самостійники. “Трибуна” повідомляла, що весь склад редакційної колегії партійного органу самостійників “Україна”, в який входило шість членів Центрального Комітету, виїхав до Галичини, в м. Станіславів [138, 5 лютого].

ЦК УПСР(ц.т.) на засіданні 1 лютого вирішив, що всі члени ЦК поки залишаються в Києві. Для зв'язку з Правобережжям постановлено було послати туди одного члена відповідальним емісаром ЦК, а в Києві всім іншим членам керівного органу приступити до широкої організаційної роботи, створивши для цього партійне довідкове бюро, а також відновити партійний орган “Трудову Республіку”. Але реалізувати ці плани не вдалося, 2 лютого 1919 р. Директорія та урядові установи залишили Київ і перебралися до Вінниці. Засідання ЦК 2 лютого носило вже виключно інформаційний характер, питання евакуації ЦК переводилося у практичну площину, хоча більшість членів і виявляла намір залишитися в Києві. Однак поступово під тиском військових обставин більшість членів ЦК виїхала до Вінниці. 7 лютого на зібранні ЦК з'ясувалося, що у Вінниці опинилися майже всі його члени. Три відсутні товариші були замінені кандидатами до ЦК, які також перебували у Вінниці, але з умовою, що в разі зібрання всіх семи

членів ЦК, обраних конференцією, кооптація відбудеться заново [140, 22 лютого]. Таким чином, на цьому етапі УПСР(ц.т.) стала на бік проводу Директорії УНР, евакуювавшись разом із її державними установами.

Стрімкий переможний наступ радянських військ, а також безрезультатність переговорів делегації С.Мазуренка зумовило прагнення багатьох членів уряду встановити контакти з командуванням військ Антанти, переважно французькими, які окупували південну Україну. В свою чергу командування французького експедиційного корпусу в Одесі теж мало доручення шукати контактів із Директорією. Усвідомлюючи необхідність протистояння окупації української території більшовицькою армією, українські політичні партії в особі своїх центральних комітетів підтримали офіційно взятий курс керівництва УНР на переговори з Антантою.

Керівні органи партій ухвалили відповідні резолюції щодо ставлення до переговорів із державами Антанти. У цих документах були висунуті принципові умови, на основі дотримання яких мали розвиватися переговори. Основні з них були спільними для всіх резолюцій – визнання з боку держав Антанти принципів суверенності і самостійності УНР та невтручання в її внутрішні справи. До того ж, есери визнавали небажаним запрошення та присутність іноземного війська на українській території, що на їхню думку вело до окупації України та загрозувало знищенням всіх національних і соціально-політичних здобутків української революції. Есдеки визнавали можливим створення військових і політичних союзів з державами Антанти лише для боротьби з більшовицькими військовими силами на українській території, але ніяк не “у всеросійському масштабі” [140, 13 лютого].

Більшою вимогливістю та категоричністю відзначалася резолюція ЦК УПСР. Крім вже згаданих загальних умов щодо початку переговорів з державами Антанти, соціалісти-самостійники ставили ще й ряд інших. Зокрема, вимога визнання не тільки самостійності УНР, а й визнання її кордонів у складі всіх етнічних українських земель, які входили до складу

Російської та Австро-Угорської імперій (від Дону по Сян). Вимагалось також визнати право представництва УНР на мировій конференції; права України будувати флот і організувати військово-морські сили та ін. Лише по прийняттю цих умов вважалось можливим розпочинати переговори. Що торкається вимог держав Антанти зміни персонального складу Директорії, то резолюція категорично зазначала, що це є справою виключно українського народу, до якої французьке командування не має права втручатися. А усунення від діяльності С.Петлюри взагалі розцінювалось “безумовно шкідливим як для цілої української справи, так і для всього офензивного союзу” [140, 13 лютого].

За налагодження тісних стосунків із державами Антанти виступала й УПСФ, представники якої брали активну участь у переговорному процесі. 5 лютого в Одесі соціалісти-федералісти А.Марголін і А.Галін від імені УНР підписали спільну декларацію представників України, Білорусії, Кубані й Дону до військового командування Антанти, в якій говорилося, що питання державного устрою цих чотирьох державних утворень може дістати “скорше й відповідне рішення” тільки шляхом окремого здійснення принципів державності і порядку в кожному з них [137, 4 лютого].

9 лютого 1919 р. вже у Вінниці УПСФ разом із новоствореною УНРПІ видала спільний “Меморандум по сучасному моменту”. У меморандумі висловлювалася впевненість, що держави Антанти, які висунули гасла забезпечення національних прав поневолених народів активно підтримають його національно-державні змагання. Вважалось, що мировий конгрес повинен остаточно закріпити міжнародне становище самостійної соборної УНР у складі всіх земель, які були заселені українцями [130, 1919, 21 лютого]. Не дивлячись на те, що цей меморандум не підписала УПСС, але вона офіційно повідомила керівні органи УПСФ і УНРПІ про те, що погоджується із всіма положеннями документу [130, 1919, 1 березня].

ЦК УНРП на початку січня 1919 р. на своєму засіданні ухвалив через посередництво своїх членів вжити негайних заходів щодо організації широкої інформації європейської громадської думки про цілі національно-державних змагань українців. Особливо підкреслювалася необхідність зав'язати якнайтісніші відносини з Англією, бо на їх погляд, ставлення до українського питання саме цієї країни мали найбільший вплив на інших союзників Антанти, а також із Чехією, яка відігравала провідну роль у перебудові Австро-Угорщини [119, 1919, 11 січня]. А резолюція ЦК від 20 січня 1919 р. “По біжучому моменту” вимагала від уряду негайно вжити рішучих заходів у напрямі визнання України з боку Антанти воюючою з більшовиками стороною [119, 1919, 28 січня].

Розгляду проблеми зовнішньополітичної орієнтації УНР була присвячена чергова Державна нарада, що пройшла вже у Вінниці 8 лютого 1919 р. У центрі обговорення стояли вимоги, які були висунуті французькою стороною до Директорії та уряду. Результатом наради та наступних консультацій стало рішення відхилити більшість вимог французів, але переговори продовжувати й надалі. Ухвалення такого рішення призвело до відставки тодішнього прем'єра В.Чеховського, а за ним і всього уряду.

З відставкою уряду українські соціалістичні партії прийняли рішення про припинення своєї участі в здійсненні влади. 9 лютого ЦК УСДРП ухвалив резолюцію “В справі відкликання членів УСДРП із правительства”, мотивуючи своє рішення тим, що “дальше пробування у влади без сильної підтримки нині роспорошених сил революції впливатиме дезорганізовано на пролетаріат і на організування самої держави”. Водночас, партія декларувала, що буде всіма силами підтримувати самостійну й незалежну УНР, стоятиме в її обороні, а також запобігати усяким спробам іноземної реакції економічно поневолити Україну та будь-яким спробам нової влади чим-небудь поступитися з її суверенних прав [130, 1919, 14 лютого]. Разом із тим, партія виступала за активну участь своїх членів у всіх державних і громадських

установах з метою скріплення їх як демократичних організацій і гуртування навколо них народних мас під гаслами демократії, тобто – загального виборчого права, місцевого самоврядування, демократичних свобод [130, 1919, 18 лютого].

Аналогічне рішення щодо участі в керівних державних структурах прийняла й УПСР(ц.т.). 8 лютого 1919 р. ЦК партії склав заяву, в якій зазначалося, що партія виконує громадську повинність, віддає сили на службу УНР, з огляду на скрутний час для неї не веде агітації проти влади Директорії і підтримує заходи по обороні краю. Але, водночас, не бере на себе відповідальності за політику уряду і тому “не приймає участі в політично-відповідальній роботі”. 9 лютого ЦК ухвалив “Резолюцію з приводу організації уряду”. Тут пропонувалося Директорії формувати уряд персонально, а не на партійному принципі, заборонялося членам партії вступати до уряду. У разі входження до нього М.Шаповала і С.Остапенка, вони повинні були подати заяви про свій вихід із партії. При виході з уряду вони могли бути поновленими в партії, за умов, якщо їхня попередня урядова діяльність не розходила з ідеологією та програмою партії [140, 22 лютого].

Відповідно до цих партійних постанов члени українських соціалістичних партій, які зайняли “політично-відповідальні” пости, перестали бути членами цих партій. 10 лютого зі складу Директорії вийшов В.Винниченко. Його повноваження фактично перебрав на себе С.Петлюра, який 11 лютого подав до ЦК УСДРП заяву про свій вихід із партії. Перестав бути членом УПСР(ц.т.) Ф.Швець, який також залишився в Директорії. Разом з ним втратили своє членство в партії С.Остапенко як голова нового уряду, Г.Чижевський як міністр внутрішніх справ та С.Бачинський як товариш міністра закордонних справ [140, 22 лютого].

З таким рішенням двох коаліційних соціалістичних партій і з мотивами виходу В.Винниченка із Директорії під виразною вимогою Антанти не погодилася третя коаліційна партія – УПСР. Не дивлячись на те, що по деяким

принциповим питанням вона розходилася з політичною лінією В.Винниченка, однак, як зазначала згадана вже раніше резолюція ЦК, не визнавала можливими поступки в справі особистого складу керівних державних органів під іноземним впливом [419, с. 44]. Інші українські політичні партії в цілому позитивно сприйняли вихід провідних соціалістичних діячів із уряду.

13 лютого своїм наказом Директорія затвердила новий склад РМН на чолі з С.Остапенком, основу якого склали представники УПСФ та УПСС, хоча на основі персонального принципу туди входили й есдеки та есери центральної течії, два портфеля отримали народні республіканці. Як вже зазначалося українські соціалістичні партії, відмовившись на офіційному рівні від участі в уряді, розглядали його як буржуазний уряд. Водночас, правлячі партії, так звані “буржуазні”, його таким не вважали. Про це було заявлено у листі до редакції “Робітничої газети”, який підписали Головний комітет УПСФ і ЦК УНРП [130, 1919, 1 березня].

Таким чином у країні склалася дивна ситуація, коли жодна з впливових українських політичних партій не хотіла, чи не наважувалася, брати на себе відповідальності за напрями урядової політики. Ця ситуація була свідомим незрілості українських партій, наслідком відсутності попереднього досвіду державотворення. Соціалістичні партії, з огляду на своє дореволюційне нелегальне становище, значно зручніше почувалися перебуваючи в опозиції. А соціалісти-федералісти та самостійники розуміли, що С.Петлюра, який реально не втратив зв'язок із есдеками і змушений був рахуватися з есерами, ніколи не дав би їм можливості формувати урядову політику тільки відповідно їхнім партійним програмам. У силу всіх цих причин кожна партія намагалася самоусунути від політичної відповідальності. Безумовно, це не йшло на користь загальній державній роботі, заважало консолідації всіх політичних сил перед загрозою втрати української державності.

В цілому політичний курс уряду С.Остапенка у внутрішніх справах був значно правіший у порівнянні з його попередником. Насамперед, орієнтація

керівництва УНР на порозуміння з Антантою змусила новий кабінет відмовитися від втілення “трудового принципу”. Поступово уряд почав втрачати підтримку з боку населення та різних політичних сил. Його становище погіршували й зовнішні чинники, насамперед, провал переговорів із Антантою, а також військові успіхи більшовиків. Так, вже 6 березня розпочалася евакуація Директорії з Вінниці в напрямі Проскурова.

У цей час проходить консолідація лівої опозиції, що виступає проти політики правлячого уряду. 7 березня у Вінниці під час евакуації відбулася нарада представників центральних комітетів УСДРП і УПСР(ц.т.). На нараді була вироблена спільна доповідна записка з приводу ситуації в Україні. Записка містила вимоги до уряду й Директорії негайно припинити переговори з Антантою і приступити до пошуків порозуміння з радянською Росією на основі визнання радянського устрою Української Республіки Директорією і незалежності та суверенності цієї республіки Радянською Росією. У записці містилася майже ультимативна пропозиція – не пізніше від 17 березня дати відповідь [302, с. 117, 118, 122, 123]. 10 березня у Проскурові представники цих партій передали свою записку С.Петлюрі.

З метою обговорення поставленого соціалістами питання 14 березня 1919 р. у Проскурові була скликана чергова Державна нарада з представників Директорії, політичних партій та деяких членів уряду, у тому числі і його голови С.Остапенка. Після доповіді прем'єра С.Остапенка про стан переговорів із Антантою розгорнулася гостра дискусія. Першим від імені есдеків виступив І.Мазепа, який доводив необхідність негайного припинення переговорів з Антантою і початку мирних переговорів із більшовиками. Показово, що такий крок сам І.Мазепа розцінював лише як “певний тактичний момент” [302, Т. 1, с. 126-127]. Від імені есерів центральної течії позицію есдеків підтримав А.Степаненко, підкресливши, що в радянській армії маються частини, сформовані з мобілізованих українців і це ускладнює боротьбу Армії УНР. Намагалися довести потребу згоди з більшовиками

П.Феденко та С.Вікул. На їхню думку пропозиція миру Радянській Росії на підставі визнання самостійності України та українського характеру радянської республіки за умов широкої пропаганди розклало б більшовицьку армію. Наведені аргументи виглядають утопічними, звичайно, запропонована тактика дій не могла призвести до розкладу Червоної армії. З іншого боку, РНК декларативно визнавав самостійність Української Радянської республіки і право рад в Україні встановлювати національний характер цієї республіки, але це не зупиняло військових дій.

Пропозицію есдеків і есерів не підтримали представники інших партій, С.Петлюра та С.Остапенко. Розуміючи реальну безперспективність переговорів з Антантою, вони все ж висловлювалися проти згоди з більшовиками. Ця нарада, як і попередні, зафіксувала ще раз суттєві політичні розбіжності в середовищі українського політичного проводу, що значно послаблювало позиції УНР перед зовнішньою загрозою. С.Остапенко, у відповідь на пропозицію соціалістів щодо переорієнтації політичного курсу, офіційно подав заяву про свою відставку, яку відхилили. Позитивного рішення у справі зміни політики на нараді так і не було прийнято, тобто записка двох партій лишилася без відповіді.

16 березня з Одеси приїхав генерал Греків із звітом про стан переговорів із командуванням Антанти. З цього приводу знов скликали Державну нараду. Греків поінформував присутніх, що французи не змінили своєї позиції щодо необхідності створення федерації з народів колишньої Російської імперії. В цій ситуації він пропонував формально не переривати переговорів, але фактично не продовжувати їх протягом місяця до з'ясування загального становища. Це був певний компроміс, який частково враховував погляди УПСР(ц.т.) і УСДРП, не відкидаючи, водночас, принципової орієнтації на підтримку Антанти. Але цей компроміс не міг задовольнити жодну з сторін. Провід лівих партій рішуче стояв на своєму. Представники урядових партій – М.Корчинський від есефів, О.Ковалевський від народних республіканців, а

також члени комісії Трудового Конгресу (Шиманович, Воропай та ін.) виступили на підтримку кабінету С.Остапенка та його зовнішньополітичного курсу [402, с. 152-153].

Не дивлячись на спротив з боку членів Директорії та правлячих партій, ліві партії все ж таки вирішили домагатися здійснення своєї мети – зміни урядової політики. 15 березня 1919 р. ЦК УСДРП ухвалив рішення про висунення перед Директорією вимоги утворення соціалістичного коаліційного уряду, що було підтримано й українськими есерами. А 17 березня від імені ЦК УСДРП до Директорії була подана ультимативна заява, в якій для реалізації викладених у записці від 10 березня завдань, вимагалось організувати кабінет міністрів, складений із українських соціал-демократів і соціалістів-революціонерів центральної течії з можливістю залучення до керівництва окремими міністерствами представників УПСФ, УПСС і “надійних республіканців” [11, Арк. 32]. Однак очікуваної реакції з боку Директорії на цей ультиматум не послідувало. Вирішальний вплив на перебіг подій справив успішний наступ радянських військ у жмеринсько-проскурівському напрямі. 18 березня Директорія виїхала з Проскурова, де вона востаннє збиралася у повному складі. С.Петлюра й А.Макаренко опинилися у Рівному, П.Андрієвський – у Станіславі. Фактично припинив своє існування й уряд, оскільки його члени перебували частково у Кам’янець-Подільському, Гусятині, Станіславі, Рівному, Одесі. Таким чином, по суті, вищі владні установи розпалися, що паралізувало державне управління.

За таких умов центром українського політичного життя несподівано став Кам’янець-Подільський, куди була евакуйована значна частина державного майна та державна скарбниця. Саме сюди переїхали урядовці та керівники українських політичних партій, зокрема, члени центральних комітетів УПСР(ц.т.) та УСДПР, провід УСДРП(нез.) на чолі з М.Ткаченком. Нелегально в місті діяли боротьбисти. Скориставшись невизначеною ситуацією, а також певної дезорганізацією керівних структур УНР, ці партії

зробили спробу скорегувати державну політику відповідно власних партійних позицій. З цією метою було вирішено використати селянський з'їзд кам'янецького повіту, який пройшов 20-22 березня 1919 р. у Кам'янці, згідно з “Законом про місцеві конгреси і ради трудового народу” як повітовий Конгрес трудового народу.

21 березня українські есери центральної течії та есдеки провели спільну нараду, обговоривши поведінку Директорії, яка залишила без уваги їхні вимоги, вирішили послати до неї делегацію. Делегація телеграфно зв'язалася з Гусятином, де тоді перебували члени Директорії Ф.Швець і А.Макаренко, і отримала запрошення негайно виїхати, але вона не відправилася. На цій же нараді була розроблена резолюція “Про внутрішнє та міжнародне становище УНР”, яку, з метою тиску на Директорію, вищеназваним партіям вдалося провести через з'їзд. Резолюція вимагала від Директорії негайно розірвати переговори з французьким військовим командуванням в Одесі, приступити до переговорів із більшовицькими урядами Росії та України на певних умовах. Зокрема, визнання України самостійною й незалежною Республікою, в якій вся влада належить об'єднаним радам робітничих і селянських депутатів; можливість федерації з соціалістичними державами; український характер української державності; легальне існування українських соціалістичних партій; виведення російських військ з України. Для ведення таких переговорів Директорія негайно повинна була скласти уряд з двох соціалістичних партій – УПСР і УСДРП [99, 21 березня]. Зміст резолюції показує, що керівництво УСДРП і УПСР(ц.т.) на цей момент опинилося під впливом представників незалежних есдеків і боротьбистів. Це видно з того, що ухвалений з'їздом документ, вимагав не тільки зміни курсу політики Директорії, а й характеру влади УНР – з демократичної на радянську, що в свою чергу відповідало партійним постулатам саме незалежних і боротьбистів.

Наступного дня спільне засідання українських соціалістичних партій продовжилося. На засідання також прийшли делегації від апаратів різних міністерств, що були евакуйовані до Кам'янця і залишилися без керівників. На засіданні соціал-демократами і есерами спільно з представниками селянського з'їзду кам'янецького повіту та представниками Кам'янецької залози було прийнято рішення утворити Комітет Охорони Республіки (КОР) “для тимчасового представництва центральної влади” УНР. Головою Комітету став В.Чеховський, відомий як прихильник курсу на мир із Радянською Росією. 22 березня Комітет оприлюднив свою відозву, в якій пояснивши причини свого утворення – “з огляду на дезорганізацію державного апарату і можливі через це заворушення і порушення спокою”, – практично відтворив основні положення резолюції повітового Трудового конгресу щодо рішучого повороту політики УНР у бік порозуміння з більшовиками й державного будівництва на “радянському ґрунті” [302, Т. 1, с. 143]. Розрахунок полягав у тому, що або Директорія виконає те, що накреслив КОР, або, якщо вона остаточно розвалилася чи намагатиметься чинити опір, Комітет самостійно втілить у життя програму миру й створення у порозумінні з більшовиками спільного тимчасового уряду єдиної Української Радянської Республіки (зліквідувавши Директорію).

Проте наявних сил у Комітеті виявилось недостатньо, щоб утримати ситуацію під своїм контролем. Передусім, залага, яка підтримала Комітет, була нечисленна, водночас у Кам'янці було чимало військових, що виявляли “отаманські” настрої. До того ж його програма викликала негативну реакцію тих сил, які інакше уявляли собі орієнтири українського державотворення. Як приклад, можна навести заяву комісії закордонних справ Трудового Конгресу до “Високої Директорії УНР” від 24 березня, де Комітет називався “незаконним узурпаторським гуртком” [302, Т. 1, с. 145]. Також невідомо було, які сили могли використати для протиборства з Комітетом члени Директорії та уряду С.Остапенка. Для встановлення контакту з членами Директорії КОР спорядив

спеціальну делегацію, яка після з'ясування планів П.Андрієвського щодо збройної ліквідації Комітету запропонувала мирно залагодити конфлікт на основі сформування нового, лівішого за складом уряду. Не бажаючи зайвого пролиття крові, КОР вирішив саморозпуститися і видав постанову, за якою його діяльність припинялася з 28 березня. Через декілька годин після виходу постанови, члени КОР отримали телеграму від С.Петлюри з закликом до соціалістичних партій “взяти активну участь в державній роботі” [302, Т. 1, с. 147].

Слід зазначити, що існують різні оцінки ролі Комітету. Безпосередні учасники цих процесів частіше намагалися представити їх як спробу “охорони спокою і запобігання паніки” [302, Т. 1, с. 142], або взагалі не згадували про це у своїх спогадах і мемуарах [425]. В.Винниченко вважав, що в умовах “безладдя й безсилля отаманської влади” це була реальна спроба змінити ситуацію на краще [191, Ч. III, с. 288]. У той же час його опоненти використовували для характеристики цієї події лише один термін – “державний переворот” [402, Т. 6, с. 170]. Особливо гостро негативно оцінювали КОР соціалісти-самостійники, називаючи його державним переворотом коаліції трьох соціалістичних партій [419, с. 24]. Та незалежно від подібних полярних оцінок безперечним є той факт, що виступ Комітету спричинив різке “полівіння” тодішнього політичного курсу. Цього ж вимагала й тогочасна політична ситуація, тобто невідповідність лівих настроїв українських народних мас характеру уряду Директорії.

Наприкінці березня, коли вже остаточно стало зрозумілим, що країни Антанти не нададуть допомоги УНР, а також під впливом вищезазначених внутрішніх подій, Директорія починає задумуватися над питанням зміни урядового курсу. Однак, як завжди, єдності між її членами не існувало. 4 квітня у Рівному, що на деякий час став державним центром УНР, з приводу утворення соціалістичного уряду відбулася спільна нарада представників УСДРП та УПСР (після того, як боротьбисти на своєму І(V) партійному з'їзді в березні 1919 р. прийняли назву УПСР(комуністів-боротьбистів), представники

центральної течії зняли з своєї назви додаток в дужках). Її результатом стало складання спільних умов створення коаліційного кабінету з українських соціалістів. За цими умовами Директорія мала затверджувати закони лише після ухвали їх Радою народних міністрів, а “повноправний кворум” для прийняття рішень “складатися з трьох членів”. Усі розпорядження Директорії щодо управління повинні були проходити через відповідні міністерства, а всі зовнішньополітичні акти поряд з нею мали затверджуватися міністром закордонних справ. Голова уряду повинен був призначатися і формувати кабінет за згодою УСДРП та УПСР. Все це, очевидно, мало забезпечити повний контроль українських соціалістів над політикою УНР.

Характерно, що ухвалені умови партій були дещо іншими порівняно з їх березневими вимогами, про які зазначалося вище. Так, вже не йшла мова про мир з радянським урядом України, а завдання встановлення миру з РСФРР у тексті умов за пропозицією С.Петлюри було переформульовано на встановлення миру з усіма державами, що воювали з УНР. Причиною того, що обидві ліві партії погодилися з С.Петлюрою і відкинули положення негайного миру з Радянською Росією, стала, насамперед, “воєнно-комуністична” політика Раднаркому, яка викликала величезне незадоволення населення і хвилю селянських повстань. У питанні влади рад відбулося повернення до позиції Трудового Конгресу, тобто до Трудових рад. Передбачалося, що закон про діяльність цих рад буде змінений у бік розширення їх повноважень [302, Т. 1, 159].

На підставі цієї угоди у Рівному було проведено чергову реорганізацію Директорії (певні зміни у складі Директорії відбулися ще протягом лютого-березня 1919 р). Після відставки В.Винниченка очолив її фактично С.Петлюра, але офіційно було ухвалене рішення, що члени Директорії на засіданнях головують по черзі. 12 березня до її складу увійшов голова парламенту Західної області УНР Є.Петрушевич, однак практичної участі в роботі цього органу він не брав, перебуваючи в центрі ЗО УНР м. Станіславів. Згідно з міжпартійною

домовленістю, з квітня 1919 р. Директорія мала складатися з С.Петлюри, А.Макаренка, та по одному з представників ЗО УНР, УПСР і УСДРП.

Тоді ж у Рівному відбулася й чергова Державна нарада – вона завершила ланцюг тогочасних подібних заходів (наступну нараду було скликано лише восени). У центрі обговорення наради стояла проблема трудових рад, але знову вона закінчилася практично безрезультатно.

9 квітня після інтенсивних дебатів було затверджено новий кабінет міністрів на чолі з Б.Мартосом, який оприлюднив 12 квітня свою Декларацію. У документі наголошувалося на соціалістичному характері уряду й підкреслювалося, що у внутрішній політиці він буде прагнути до запровадження “трудового принципу” [130, 1919, 15 квітня].

Формування соціалістичного уряду викликало невдоволення правих і поміркованих кіл українського суспільства, які стояли на інших позиціях у питаннях державотворення. Вони зробили спробу шляхом військового перевороту змінити політичний курс УНР. Заколот розпочався у річницю встановлення Гетьманату – 29 квітня 1919 р. На чолі його став командуючий південно-західним фронтом В.Оскілко. Вважається, що цю акцію “благословили” члени Директорії П.Андрієвський і Є.Петрушевич, які не визнавали нового уряду. У грамотах, що їх оприлюднив В.Оскілко, викладалися основні засади подальшої державної політики (ці документи багато чим, навіть за формою, нагадували грамоти П.Скоропадського). Тут обіцялося утворити тверду владу, лад і порядок, відновити порушені класові відносини і право приватної власності. На противагу “радянському принципу” пропонувалося “обрати негайно голову Директорії з правами тимчасового президента республіки” і “при першій змозі скликати народне представництво з правами установчих зборів” [302, Т. 1, с. 156]. Таким чином, протягом одного місяця сталися дві події, які наочно продемонстрували наявність глибокого розколу в підходах українських політичних сил до вибору моделі

державного будівництва. За існування такого розколу можливість реального державотворення була досить проблематичною.

Однак “оскільківщина” досить швидко провалилася. В.Оскілко зумів заарештувати в Рівному майже всіх міністрів, проте не зміг “нейтралізувати” С.Петлюру. Вже наступного дня заколотник змушений був шукати притулку в Польщі. Але, не дивлячись на короткочасність свого існування, заколот мав фатальні наслідки – остаточно зліквідував український фронт і призвів до цілковитої втрати урядом території Наддніпрянської України.

17 травня 1919 р. уряд Б.Мартоса виїхав до Галичини. Вся Наддніпрянська Україна опинилася під контролем радянського уряду Х.Раковського. Однак дуже скоро невідповідна місцевим умовам політика радянської влади викликала повстання селянства, які охопили Київщину, Поділля, Волинь, частину Полтавщини. Ще у квітні представники трьох соціалістичних партій – УСДРП, УСДРП(нез.) і УПСР – підписали між собою договір про спільну боротьбу проти радянської влади [13, Арк. 13]. У цих умовах уряд Б.Мартоса поставив собі за мету взяти під контроль повстанський рух, розпочавши переговори з його керівництвом. Переговорам сприяв їй успішний наступ Української армії, якій вдалося прорвати більшовицький фронт і значно просунути на схід, захопивши 3-4 червня Кам’янець-Подільський, який фактично до листопада 1919 р. став своєрідною столицею УНР, бо саме тут поступово зосередилися всі урядові структури, сюди ж перебралися й центральні партійні органи.

Прагнення уряду очолити масовий повстанський рух їй змусило його під тиском лівих незалежницько-есерівських партизанських ватажків підписати 9 червня 1919 р. Чорноострівську угоду. Згідно з нею негайно musiли бути здійснені Рівненські умови між двома урядовими партіями з додатками про організацію органів місцевої влади за трудовим принципом та легалізацію всіх партій, зокрема, УСДРП(нез.), які стояли на позиції самостійності України. На основі Чорноостровних домовленостей РНМ

ухвалила постанову про утворення на місцях Народних рад – органів з широкими політичними та адміністративно-господарськими повноваженнями, що мали обиратися за трудовим принципом. Таким чином видно, що з назви рад зникає визначення “трудова” і з’являється нова – “народна”. Для вироблення відповідного законопроекту щодо організації Народних рад була утворена спеціальна урядова комісія [429, Т. 4, с. 138].

Однак вплив на політику Директорії справляли не тільки “радянські” тенденції й спроби дійти порозуміння з повстанцями. В день підписання Чорноостровних домовленостей, 9 червня 1919 р., у Проскуріві праві радикали зробили спробу державного перевороту. На цей раз на чолі заколоту став отаман П.Болбочан, що користувався популярністю серед української старшини. Планувалося заарештувати С.Петлюру і членів РНМ, захопити владу і створити власний уряд. Але виступ П.Болбочана не вдався. Затриманого контррозвідкою, його привезли до Чорного Острова, де була створена комісія з розслідування цієї справи. На суді він визнав, що став знаряддям у руках політичного блоку соціалістів-самостійників і хліборобів-демократів, якому співчували народні республіканці. Також малися свідчення про зв’язок цього заколоту з галицьким урядом. За вироком суду П.Болбочана 24 червня було розстріляно [77, 5 липня].

Після ліквідації заколоту військова влада вжила ряд заходів з метою арешту провідників соціалістів-самостійників і хліборобів-демократів. У приміщенні Кам’янець-Подільського університету, де відбувалися наради цих партій, був проведений обшук. Зробили трус і в помешканні колишнього члена Директорії, одного з керівників УПСС П.Андрієвського, який останнім часом виступав із критикою урядового політичного курсу. Однак, заарештувати нікого не вдалося, лише був знайдений відкритий лист П.Андрієвського до С.Петлюри, де останньому пропонувалося піти у відставку з посади Головного Отамана, а також містилася вимога демісії уряду [10, Арк. 33-35].

Таким чином, не менш важливим чинником, на який мали зважати і Директорія, і уряд, була опозиційна діяльність так званих правих політичних сил – соціалістів-самостійників, есефів, хліборобів-демократів, народних республіканців, галицького політичного проводу. Основні відмінності між правою опозицією та соціалістичним кабінетом полягали в різному розумінні соціально-політичних засад державотворення. Праві партії не визнавали “трудовий принцип” формування влади, вважаючи його проявом більшовизму, і пропонували відмовитися від нього та перейти на парламентсько-демократичні принципи західного зразка. На їхню думку, це дозволило б утворити єдиний фронт демократичних сил України для розбудови державності. Також наголошувалося на тому, що така трансформація урядової політики УНР буде сприяти визнанню її з боку великих країн Заходу.

Правлячі ж партії, особливо есери, були рішуче проти залучення представників правих (з їхньої точки зору) партій до уряду і були переконані в тому, що не може існувати єдиного національного фронту. Подібна безкомпромісна позиція урядових партій приводила до використання ними не зовсім демократичних методів міжпартійної боротьби. Наприклад, УПСФ не дозволили надрукувати постанову про трудові ради, прийняту 22 червня 1919 р. на загальних партійних зборах, бо вона вимагала скасувати закон про трудові ради [143, 29 червня]. Крім того, влада вдавалася до закриття деяких газет, які знаходилися під впливом есефів, самостійників, народних республіканців, зокрема, газет “Новий шлях”, “Трудовий шлях” та ін.

В опозицію щодо уряду стали й дві новостворені партії – Українська народна партія та Селянська соціалістична партія. Перша виникла на основі Всеукраїнського союзу хліборобів-власників (селян). У травні 1919 р. в м. Станіславові пройшли наради представників Союзу та УДХП, де обговорювалася можливість злиття цих майже ідентичних партій під назвою Українська народна партія. Однак об'єднання не відбулося, тому під цією назвою згуртувалися лише члени Союзу [41, с. 7]. У програмі партії підкреслювалося, що

ця партія немає нічого спільного з колишньою УНП М.Міхновського. Соціалісти-самостійники різко негативно ставилися до назви нової партії, вважаючи це присвоєнням їхньої власної назви, бо при створенні УПСС УНП ввійшла до її складу на федеративних підставах, тому повна офіційна назва партії була Українська партія соціалістів-самостійників (УНП) [419, с. 53-54].

Опозиційність УНП уряду Б.Мартоса зумовлювалася її основними програмними постулатами в справі національно-державного будівництва – необхідність скликання Українських установчих зборів на основі загального, рівного, прямого й тайного голосування за пропорційною системою [41, с. 10] (додаток Л). З цього випливала й тактика партії – поки уряд не стане твердо на принципах демократизму й парламентаризму і не перестане бути вузькопартійним, слід ухилятися від участі в уряді на вищих керуючих посадах, як в центрі, так і на місцях [41, с. 27]. Правлячі партії негативно сприйняли появу УНП. Партійний орган есерів присвятив цій партії статтю “Кроти”, в якій абсолютно необ’єктивно, навіть, лайливо, охарактеризував склад партії, програму та її прагнення (критикувалася навіть спроба членів партії допомогти пораненим козакам через звернення до Румунії та міжнародної організації Червоного Хреста) [139, 19 липня].

Негативно була сприйнята урядовими партіями й поява Селянської соціалістичної партії, тим паче, що вона організувалася в наслідок чергового розколу УПСР. На початку літа частина есерів правого крила вийшла з партії, мотивуючи це наявністю різних підходів у розв’язанні нагальних проблем. Зокрема, ця група в питанні державного будівництва відкидала трудовий принцип, стоячи на ґрунті парламентаризму. Щодо аграрної реформи, то вона визнавала потребу грошового відшкодування за вивласнення лишків землі більше 15 десятин. Появу партії есерівська “Трудова Громада” прокоментувала таким чином: “Ніяк не можна зрозуміти, нащо, крім однієї, потрібний ще й дуплет есерівської партії” [139, 7 серпня]. Таке зауваження можна вважати певною мірою слухним, адже великих принципових

програмних розходжень між цими групами дійсно не існувало. Черговий розкол УПСР ще раз довів організаційну слабкість партії, неспроможність її керівних структур налагодити чітку партійну роботу. Постійні розколи партії призводили до поступової втрати її авторитету серед широких селянських мас – бідніші селяни підпадали під вплив боротьбистів, гасла яких їм імпонували більше, а заможніше селянство починало хилитися до більш поміркованих партій.

Наприкінці червня 1919 р. з'являється ще один напрямок протистояння уряду. У цей час до Кам'янця прибувають члени Президії та Комісій ТК, що мали значні контрольні функції. Не дивлячись на постанову РНМ від 10 червня про недоцільність скликання ТК в найближчий час, вони розгортають активну діяльність. На 6 липня рішенням зборів Президії ТК призначається нарада з РНМ з метою заслухати звіт уряду і голів комісій про виконану роботу [143, 29 червня]. 2 липня, на засіданні ЦК урядових партій та міністерств було ухвалено вжити заходів щодо саморозпуску решток комісій ТК. Але нарада членів Трудового Конгресу все ж таки відбулася 6-11 липня. У її роботі взяло участь близько 50 депутатів, а також член Директорії Ф.Швець, голова уряду Б.Мартос, більшість міністрів. У центрі обговорення стояли питання політичного становища УНР, її оборони, а також налагодження державного апарату.

Однак, ні Директорія, ні уряд не були зацікавлені у постійній роботі інституцій Трудового Конгресу як законодавчих, контролюючих органів. До того ж, серед членів комісій знаходилося немало депутатів опозиційно налаштованих до урядової політики. З огляду на це, 11 липня на спільному засіданні фракцій УСДРП і УПСР на нараді Трудового Конгресу була ухвалена резолюція, в якій пропонувалося закінчити нараду, припинити роботу комісій, а документи і кошти Президії передати державним установам. Опозиція виступила з проектом контррезолюції, де містилися вимоги реконструкції уряду із залученням до його роботи представників від усіх демократичних кіл; передбачалися реформи самоврядування на основі

загального виборчого права; пропонувалися тісніші контакти уряду з комісіями Трудового Конгресу. Після оголошення проектів обох резолюцій виникла широка дискусія, наприкінці якої Голова Президії С.Вітик став на бік фракцій УСДРП і УПСР. Він проголосив, що нарада не має права виносити жодних резолюцій і закрити збори. 12 липня 1919 р. на засіданні Президії ТК поведінка С.Вітика була засуджена і вирішено продовжити діяльність комісій, які перейшли в опозицію до уряду [143, 20 липня].

13 липня відбулася спільна нарада українських політичних партій, що відстоювали загальнодемократичні принципи державного будівництва – УПСС, УПСФ, УНРП, УДХП, УНП, ССП. Нарада визнала за необхідне відновлення діяльності комісій Трудового Конгресу та всебічну підтримку їх у справі контролю за діяльністю уряду. [143, 16 липня]. 5 серпня 1919 р. Президія Трудового Конгресу передала Директорії резолюцію з вимогами – ясно і недвозначно заявити, що уряд буде стояти на суто демократичній платформі з виборністю всіх органів влади на підставі загального права; надалі засуджувати всі явні чи замасковані форми радянської влади; негайно видати декларацію про скликання в найближчому часі всеукраїнського парламенту; негайно утворити Кабінет Оборони Республіки з тих партій, які стоять на загальнодемократичній основі. До обрання всеукраїнського парламенту уряд мав “спиратися в своїй праці на Трудовий Конгрес України, як тимчасове парламентське тіло” [139, 7 серпня].

У цій ситуації парадоксальним було те, що структури Трудового Конгресу, який був обраний за класовою ознакою, активно виступали за загальне виборче право і парламентаризм, тобто фактично за заперечення самих себе, підривали свою легітимність. Але Директорія та уряд не поспішали скликати ні Трудовий Конгрес, ні інший парламентський представницький орган. З одного боку, це можна було пояснити тим, що вони не контролювали значної території України, а з іншого – їм це було

невигідно, бо вищі органи влади УНР мали надзвичайні повноваження до наступної сесії Трудового Конгресу і могли б втратити їх при її скликанні.

З метою координації власних дій так звана права опозиція об'єдналася в Український Національно-Державний Союз (УНДС), установчі збори якого пройшли 15 липня 1919 р. УНДС оголосив себе наступником колишнього Національного Союзу і, з незначними змінами, прийняв його статут. До складу союзу увійшли соціалісти-федералісти, соціалісти-самостійники, хліборобидемократи, народні республіканці та селянські соціалісти. Головою УНДС було обрано члена УПСФ М.Корчинського. Своїм основним завданням новостворений союз вбачав утворення міцної самостійної демократичної Української держави; боротьбу за демократичний виборчий закон і законну владу, відповідальну перед парламентом; захист прав українського народу на міжнародній арені, а також сприяння створенню сильної української армії. З метою реалізації цих завдань члени союзу планували здійснювати постійний тиск на Директорію та соціалістичний уряд. Своє бачення тогочасної ситуації опозиційні партії виклали в “Записці Головної Ради УНДС”, яка була передана Директорії [143, 7 серпня].

Ставлення урядових партій до УНДС з самого початку його існування було різко негативним. Так, коментуючи його діяльність, газета пресквартири штабу армії УНР “Українське слово” зауважила, що буржуазна інтелігенція всілякими способами намагається дезорганізувати творчу діяльність соціалістів, а інколи навіть активно перешкоджає їхній роботі, відриваючись від єдиного національного фронту та організуючись в “якісь “Державні союзи”, виставляючи при цьому власні, вузько-класові національно-політичні платформи”, програми й плани бажаного для них соціально-політичного курсу [146, 30 липня].

Протилежну оцінку діяльності Союзу давали партії, які його утворили. Газета кївських есефів “Рада” пояснювала причину появи опозиційної організації максималістською політикою уряду Б.Мартоса, яка докотилася до

“замаху на життя” Трудового Конгресу. Заслуга УНДС вбачалася в тому, що він рішуче виступив за необхідність гарантій мирного міжнаціонального і міжкласового співжиття на ґрунті й в межах української державності і своїми резолюціями певним чином впливав на урядову політику [127, 17 вересня]. Протилежність оцінок була безсумнівно ознакою глибокого ідейного розколу українського національного руху та його політичного проводу, що гальмувало процес державного будівництва.

З середини липня 1919 р. тиск “справа” посилювався у зв’язку з переходом на Наддніпрянщину Української Галицької армії та галицького проводу. З цього моменту галицькі правлячі кола на чолі з Є.Петрушевичем стали своєрідною ударною силою правого табору щодо впливу на політику соціалістичного уряду. Активний учасник тих подій І.Мазепа зазначав, що політична ситуація загострювалася, праві загрожували виступом проти уряду та С.Петлюри, не виключаючи можливість державного перевороту і захоплення влади Є.Петрушевичем [304, с. 47, 49].

На початку серпня 1919 р. опозиція через пресу активно розповсюджувала думку про кризу соціалістичного кабінету та про потребу формування нового уряду на ґрунті співробітництва всіх творчих українських сил. Реагуючи на це “Трудова Громада” підкреслювала: “Об’єктивні данні внутрішнього становища нашої Республіки категорично відповідають на це питання – ні, не може бути!” [139, 3 серпня]. УПСР відкидала також і будь-яку можливість поповнення уряду представниками інших партій. На їхню думку неможливо було об’єднати для спільної праці людей, які стояли на діаметрально протилежних принципах і розумінні творення держави. З цього робився висновок, що кабінет міністрів мав складатися виключно з тих партій, які стояли тоді при владі [139, 6 серпня].

На відміну від есерів, які в умовах загострення протистояння з опозицією, залишалися вірними проголошеному партією “трудоному принципу”, соціал-демократи поступово почали здійснювати поворот у державній політиці у бік

демократичних орієнтацій. Зокрема, була серйозно пригальмована реалізація ідеї організації на місцях народних рад за трудовим принципом: відкладалася передача уже виробленого в середині липня партійною комісією законопроекту до більш широкої за своїм складом урядової комісії.

На сторінках партійних органів двох урядових партій розгорнулася жвава дискусія щодо “трудового принципу”, в якій не обходилося без взаємних обвинувачень. Ряд газетних статей соціал-демократів есери розцінили як наступ на “трудоий принцип”, який ті організували разом із правими українськими партіями. УПСР заявляла, що принципово вона також стоїть за загальне виборче право, однак для його запровадження ще не настав слухний час. У тодішніх політичних умовах есери вважали, що слід дотримуватися “трудоого принципу” організації влади, бо за нього висловився народ на Трудовому Конгресі. На їх переконання не можна було змінювати форму влади самочинно, а провести спочатку народні з’їзди, зібрання і тільки в разі, якщо вони висловляться за парламентаризм – тоді брати цей принцип за основу державного будівництва [139, 10 серпня].

Соціал-демократи в свою чергу вважали, що “трудоий принцип” не відповідав економічній базі українського суспільства. Так, автор статті “За демократію” у “Визволенні” назвав цей принцип ідейною плутаниною, в яку потрапили його засновники, тобто есери. Стаття закінчувалася висновком, що треба ясно і відкрито стати на принцип загального виборчого права, бо робітництво України може піти тільки за таким гаслом [77, 8 серпня]. Есерівська “Трудова Громада” різко відреагувала на ці закиди з боку есдеків. Вона з обуренням писала: “З ким ви дійсно хочете зараз йти – з трудовим селянством, чи з буржуазією? І ще одно: коли вам слід вірити, чи тоді коли обстоюєте трудовий принцип і братаєтесь з селянством, чи коли одхрещуєтесь од трудового принципу і ганьбите його?” [139, 12 серпня].

В цю гостру полеміку урядових партій втручалися й опозиційні партії. Безумовно, вони підтримували позицію есдеків. Опозиційний орган

“Україна” вітав відмову есдеків від “трудового принципу”, назвавши це “переломом” і поверненням партії “на свій правдивий шлях” [145, 9 серпня].

Відчуваючи підтримку з боку інших українських політичних партій та галицького проводу, есдеки повели більш рішучий наступ на есерів з метою схилити їх до зміни урядового курсу. 2 серпня 1919 р. під час успішного наступу армії УНР на Київ вони запропонували ЦК УПСР нові умови щодо подальшого співробітництва в кабінеті міністрів обох партій. Серед умов було й положення про те, що до уряду на персональній основі запрошуються представники неурядових партій за порукою есерів і есдеків. Ці запрошені особи повинні були визнати політику уряду обов’язковою для себе і не виступати і не агітувати проти неї [429, Т. 4, с. 153].

Соціалісти-революціонери погодилися на ці умови, що було значною поступкою з їхнього боку, бо фактично означало визнання коаліційного кабінету. Однак перед самим підписанням, есдеки почали наполягати й на заміні “трудового принципу” парламентаризмом. На це есери не погоджувалися, пропонуючи на звільненій від більшовиків території скликати Трудовий Робітничо-Селянський з’їзд, і тільки в разі прийняття ним рішення про доцільність парламентської форми правління, дозволити уряду змінити курс державного будівництва УНР. Як відповідь, 6 серпня, соціал-демократи поставили есерам ультиматум, який передбачав визнання урядом принципу широкої демократії, що мав бути покладений в основу державної діяльності коаліційного кабінету. Відповідно, за демократичним принципом, мали вибиратися центральний представницький орган і Народні ради на місцях.

Для розв’язання цієї проблеми 7 серпня ЦК УПСР зібрався на засідання, в результаті якого була ухвалена відповідна постанова, яка заявляла про “цілковиту неприємленість пакту про чотирьоххвостку”, про “остаточний перерив переговорів з у.с.-д.” і про свій вихід з кабінету “в зв’язку з кабінетською кризою і демісією Голови Кабінету т. Мартоса” [429, Т. 4, с. 154]. Але, згодом, есерам все ж таки прийшлося поступитися. 11 серпня ЦК

УСДРП черговий раз звернувся до ЦК УПСР із категоричною заявою: “Центральний Комітет УСДРП цим зазначає, що коли б міністри, члени партії соц.-рев., відмовилися прийняти комунікат про загальне виборче право, то Центр. Комітет УСДРП в такому разі доручає міністрам членам партії соц.-демократів самим прийняти ту відозву, беручи таким чином на себе відповідальність за наслідки цього акту” [429, Т., с. 154-155].

УПСР мала два можливих варіанти дій – або вийти зі складу уряду, перетворившись на “відповідальну” чи “не відповідальну” опозицію, або залишитись в уряді “корегувати” його роботу. Партія обрала другий шлях, бо виступити відкрито проти есдеків вона не могла з огляду на те, що весь час активно агітувала населення за підтримку спільного з ними кабінету. З іншого боку – повний розрив із УСДРП означав початок відкритого повстання, що в умовах переможного наступу республіканського війська було неможливим. Тому 12 серпня есери погодилися на пропозиції соціал-демократів.

12 серпня 1919 р. Рада народних міністрів ухвалила Декларацію, в якій уряд заявив, що готує проект закону про вибори в парламент з правами Установчих зборів і про реформування органів місцевого управління на основі всенародного виборчого права. Декларація закликала до об’єднання всіх демократичних сил, які стоять на позиції самостійності України [84, 16 серпня]. Партії, що стояли на демократичній платформі, вітали такий поворот державного курсу [145, 15 серпня]. Але в реальному житті ця зміна політичних орієнтирів слабо впливала на поточне становище УНР, маючи скоріше ідейно-теоретичне, ані ж практичне значіння. В контексті цього варто пригадати одну з тогочасних статей, автор якої абсолютно слушно розцінював дискусію щодо пріоритетності трудового принципу чи парламентаризму як таку, що відривала увагу урядових структур і всього суспільства від нагальних пекучих проблем – зовнішнього захисту УНР. На його думку ця дискусія була свідомим національно-політичної аморфності українського проводу, його нездатності

зосередити всі сили , увагу й устремління на одній цілі, яка була “питанням життя чи смерті” для України [145, 13 серпня].

Після прийняття демократичного курсу, наступним кроком проводу УНР була реорганізація РНМ. 27 серпня 1919 р. постановою Директорії Б.Мартос “згідно проханню” був звільнений від виконання обов’язків голови РНМ, але зі збереженням на посту міністра фінансів. Замість нього був затверджений І.Мазепа з залишенням на посаді міністра внутрішніх справ. Зміна прем’єра фактично не відбилася на співвідношенні сил у кабінеті міністрів, як і раніше, він складався з членів УСДРП та УПСР, лише три посади мали зайняти соціалісти-федералісти. Уряд залишився соціалістично-коаліційним із провідною роллю соціал-демократів. В урядовій заяві, яка з’явилася у пресі, проголошувалася прихильність принципам загального виборчого права при виборах у всі органи народної влади, також обіцялось при першій нагоді скликати парламент з установчими функціями.

Після серпневої Декларації ідея якнайшвидшого скликання парламенту, обраного на основі загальних, рівних та прямих виборів, виходить на перший план. Навіть есери на сторінках своєї “Трудової Громади” заявили, що їхня партія “стояла й стоїть за парламентаризм”, обмовивши, правда, що “за парламентаризм по суті, а не формі” [139, 15 серпня]. На цьому етапі парламентаризм розглядався партією як ідея народовладдя і потрібен був для вияву народної волі. Тому есери проголошували, що будуть обстоювати лише ту форму парламентаризму, що найкраще виявлятиме народну волю. Партійний орган перекопував, що для закріплення ідеї парламентаризму необхідно, щоб одна його форма еволюційно змінювалася іншою, щоб попередній парламент вирішував про форму майбутнього парламенту. На думку есерів тодішньою передовою формою парламенту був Трудовий Конгрес, тому саме він, а не окремі партії, повинен був передати владу більш удосконаленому парламенту та визначити форму майбутнього парламенту [139, 15 серпня]. Водночас слід зауважити,

що практична діяльність соціал-революціонерів не зовсім відповідала тим положенням, які проголошувалися. Як зазначалося вище партія цілком негативно ставилася до діяльності комісій Трудового Конгресу, тому її члени вийшли з їхнього складу. Будь-які заяви про можливе відновлення сесії Конгресу також різко критикувалися. Це можна розглядати як свідоме відсутності чіткої, сталої партійної позиції щодо принципу організації влади.

Тим часом військово-політична ситуація стрімко змінювалася і безпосередньо впливала на заходи уряду в напрямі скликання парламенту. Одразу ж, як тільки українські війська наприкінці серпня зайняли Київ, була оприлюднена відозва уряду УНР, де йшлося про необхідність “всенародно обраного Парламенту (установчих зборів)”. Однак після здачі Києва денікінцям 31 серпня 1919 р. та відступу від нього української армії з перспективою подальшої втрати території, уряду довелося відмовитися від надій на скликання найближчим часом парламенту. Тому вже 12 вересня 1919 р. за поданням прем'єра І.Мазепи РНМ узяла курс на скликання передпарламенту, виділивши з свого складу комісію для вироблення у трьохдобовий термін відповідного законопроекту [84, 19 вересня].

У цей час ідею скликання передпарламенту активно підтримали всі українські політичні партії. Хоча, безумовно, різні політичні сили, підтримуючи це гасло, вкладали свій зміст і переслідували свої власні цілі.

УСДРП так мотивувала потребу скликання передпарламенту або Ради Республіки – брак законотворчого органу; неавторитетність, розпорошеність органів місцевої влади і відсутність чітко окреслених прав і обов'язків агентів цієї влади; необхідність безпосереднього зв'язку з народними масами для намічання безпомилкових засобів державного будівництва; потреба чогось більшого, ніж окремі союзи, “більш авторитетного, не такого однобічного і головне відповідаючого реальним відносинам сил в самій республіці” [77, 16 вересня]. При цьому чітко не окреслювалися функції передпарламенту, робилось навіть припущення, що по його роботі буде видно “чим він взагалі

може і буде займатись”. Основне завдання Ради Республіки також визначалося досить туманно: “перш за все контролювати роботу всіх без винятку провідників республіки і з високої трибуни керувати і роботою і настроями широких суспільних верств”. Водночас еседеки виступали за обмеження прав передпарламенту, підкреслюючи, що йому не можна надавати широких прав, які б зробили його “повноправним господарем цілого краю”, а також не можливо було допустити, щоб він повністю підпорядкував собі діяльність уряду [130, 1919, 1 жовтня]. Це можна пояснити тим, що не маючи підтримки широких верств населення, але маючи домінуюче становище в уряді, партія побоювалася втратити свій вплив на формування державної політики.

Соціал-демократи висловили й ряд міркувань щодо чисельного та представницького складу Ради Республіки. На їхню думку вона мала складатися приблизно з 100-150 депутатів. У представницькому відношенні частина місць відводилася політичним партіям, інша частина (більша) – делегатам, обраним на селянських і робітничих з’їздах, а також представникам органів місцевого самоврядування та кооперативних об’єднань. Що торкається політичних партій, то право надати своїх представників, на переконання еседеків, повинні були мати тільки партії, які стояли на ґрунті самостійності УНР (при тому, наприклад, УДХП не могла мати такого права, бо її розуміння самостійності не поділялося УСДРП). Мотивуючи тим, що в умовах військових дій неможливо адекватно визначити вплив тої чи іншої партії, еседеки вважали, що всім партіям необхідно надати однакове число місць – по два [130, 1919, 2 жовтня]. Реальною ж причиною пропонування подібної “зрівнялівки” слід вважати знову ж таки незначний вплив партії серед населення, особливо селянства. Відчуваючи це, УСДРП не хотіла допустити обрання партійних представників будь-якими територіальними з’їздами.

Ідею передпарламенту активно підтримали й есери. З їхнього боку це мотивувалося бажанням партії посилити свій вплив на державні справи.

Лідери УПСР бачили, що партія майже не має впливу на державне життя при домінуванні соціал-демократів в уряді і фактично одноособовій владі С.Петлюри. Тому, з метою перехопити ініціативу, вони самі почали на сторінках свого друкованого органу – газети “Трудова громада” вести агітацію за скликання передпарламенту з представників соціалістичних партій і депутатів, обраних на селянських та робітничих з’їздах, з’їздах земств, кооперативів, професійних союзів і інших громадських організацій. На відміну від есдеків, есери припускали можливість представництва тільки членів соціалістичних партій. [139, 5 вересня]. Передпарламент розглядався УПСР як тимчасовий законодавчий орган до скликання постійного парламенту і міг бути зібраний протягом місяця. На думку лідерів партії цей орган через робітників і селян повинен був зв’язати уряд з населенням і стати, як писалося “деякою гарантією” проти персональної політики (прямий натяк на С.Петлюру) та інтриг у державному апараті (зіткнення в уряді між УПСР та УСДРП) [139, 7 вересня]. Крім того, есери вважали, що передпарламент – Рада Республіки – мала контролювати роботу всіх без винятку провідників держави [139, 18 вересня].

Таким чином, у боротьбі проти одноособової влади С.Петлюри, інтереси есерів об’єктивно співпадали з вимогами правих, які завжди відстоювали парламентсько-демократичні засади державотворення. Останні вітали урядові партії з їхнім “бажанням знайти нарешті правдиві методи до державної будівничої роботи” [145, 19 вересня]. Опозиція бажала якнайшвидшого скликання передпарламенту, який би замінив класовий Трудовий Конгрес. Тому 21 вересня Президія УНДС на своєму засіданні ухвалила резолюцію про негайну організацію передпарламенту, який повинен був складатися з представників тільки тих політичних партій і громадських організацій, які стояли на ґрунті української державності та широкої демократії. Він розглядався як тимчасовий орган, який мав

функціонувати до скликання постійного парламенту із законодавчими та контролюючими функціями [9, Арк. 16].

В цілому видно, що погляди урядових і опозиційних партій щодо представництва та функцій передпарламенту принципово не відрізнялися. Тема його утворення й надалі порушувалася і лівими, і правими силами, але Директорія та уряд так і не скликали цього представницького форуму, бо він міг обмежити їх владу, і насамперед, владу С.Петлюри, до чого головний отаман та голова Директорії ставився вельми негативно. Перешкодили здійсненню цих планів й суто об'єктивні обставини, зокрема, війна з Добрармією Денікіна і наступні драматичні події, пов'язані з воєнними невдачами збройних сил УНР.

Неможливість скликання передпарламенту та парламенту змусила Директорію повернутися до практики скликання Державних нарад. Така нарада відбулася 25 жовтня 1919 р. у Кам'янці-Подільському. Від попередніх Державних нарад вона відрізнялася тим, що основною її метою було узгодження діяльності урядів обох українських республік, виявлення спільних і відмінних позицій та пошук порозуміння. Крім того, з промов Голови Директорії С.Петлюри та прем'єр-міністра І.Мазепи напередодні її роботи можна зробити висновок, що подібні наради повинні були стати постійно діючими до скликання певного органу з парламентськими функціями і частково взяти на себе повноваження передпарламенту [145, 30 жовтня].

Однак, по суті вона мала чим відрізнялася від проведених раніше нарад. У її роботі традиційно взяли участь представники всіх українських політичних партій, які з позиції власних програмних настанов аналізували поточну політичну ситуацію. Опозиційні партії традиційно піддали критиці політику уряду та наполягали на необхідності притягнення до урядової роботи “всіх слоїв партійних відтінків українського громадянства” (виступи Чайківського від ССП, Баєра від УНП, М.Корчинського від УПСФ). Есдек

П.Феденко у своєму виступі також зазначив, що одним із базових принципів, на якому повинна була будуватися реальна політика уряду – це національно-демократична форма правління, завершенням якої мав стати парламент. Навіть М.Любинський від УПСР не загострював проблеми форми організації влади, обмежившись зауваженням щодо необхідності реконструкції обох урядів у напрямі створення єдиного центрального органу [145, 28 жовтня]. Таким чином, на цій нараді не спостерігалось, як зазвичай, різкого міжпартійного протистояння. Коментуючи роботу наради, “Україна” писала, що її завданням, поряд із виявленням громадської думки, було й “дати можливість усім нашим партійним групам знайти спільну мову на ґрунті української національної державності” [145, 2 листопада].

Аналізуючи відгуки про нараду в тогочасній пресі, можна помітити певне перебільшення значення самого факту її скликання. Особливо це торкається опозиційних партій, які визначали її з юридичної точки зору як “найпримітивніший суррогат парламентаризму, з функціями чисто дорадчими”, що буде збиратися Верховною Владою “в міру фактичної потреби та залежно від обставин”. За переконанням деяких політичних діячів державна нарада мала стати центром, об’єднуючим усе громадянство, а також повинна була підготувати партійні групи та народні маси до парламентських форм державної організації [145, 30 жовтня]. Безумовно, такі міркування мали б сенс у більш спокійнішій політичній ситуації, в реальних же військових умовах це носило чисто теоретичне припущення.

Вже 16 листопада 1919 р. під натиском денікінців провід УНР змушений був евакуюватися з Кам’янця-Подільського, а потім протягом другої половини листопада – початку грудня, продовжуючи втрачати підвладну територію, переїжджати з місця на місце разом із військом, яке невпинно відступало. В результаті практично всі українські партії опинилися поділеними – частина партійних діячів іммігрувала, частина залишилася на окупованій території.

В останні дні грудня 1919 р. відбулися міжпартійні наради, на яких обговорювалася поточна політична ситуація в Україні. На основі цих нарад у першій половині січня 1920 р. була утворена Кам'янецька Національна Рада, яку згодом перейменували на Українську Національну Раду. Її головою став член УПСФ М.Корчинський, який розглядав Раду як майбутній парламент України [245, с. 175]. 11 лютого 1920 р. Рада ухвалила резолюцію, в якій основною причиною катастрофи УНР називалася політика Директорії та уряду. Директорія в особі її Голови С.Петлюри визначалася як “тимчасовий орган репрезентації” до скликання народного представництва. При цьому підкреслювалося, що Голова Директорії не має права приймати будь-яких основних законів та укладати договори з іншими державами. Резолюція також вимагала скликання народного представництва (передпарламенту), яке вирішило б питання про верховну владу в УНР та сформувало б уряд [150, 6 березня]. Ця резолюція з огляду на реалії життя виглядає абсолютно утопічною, бо про скликання якого народного представництва могла йти мова, коли Директорія не контролювала вже української території.

Лідери українських партій, що опинилися за кордоном намагалися сконсолідувати всі наявні політичні сили й розробити спільну програму дій. 15-18 березня 1920 р. у Відні відбулися організаційні засідання нової політичної організації – Українського національно-демократичного союзу. До його складу ввійшли УПСС, УПСФ, УНРП, УДХП і Національно-Демократична партія Галичини. В ухваленій на засіданні політичній платформі визначалися основні цілі Союзу – змагання до об'єднання всіх українських земель в одній самостійній суверенній державі з конституційно-демократичним устроєм, форму якого мав вирішити перший український парламент, обраний на підставі загального виборчого права; проведення аграрної реформи з метою забезпечення землею малоземельного та безземельного селянства [116, 1920, 1 квітня]. Як видно, документ повторював принципи, задекларовані УНДС, який діяв у Кам'янці-Подільському в 1919 р. Тому абсолютно слушно новостворений

союз був сприйнятий громадськістю як наступник попереднього союзу. До того ж, партійний склад обох союзів був фактично однаковим.

На терені України діяли частки окремих українських партій – есдеків, есерів, есефів, але фактично вони знаходилися на напівлегальному становищі. З підписанням воєнно-політичної конвенції з Польщею у квітні 1920 р. і успішним наступом українсько-польського війська з'явилася можливість відновлення УНР. Однак, не зважаючи на перші перемоги, ця боротьба вже заздалегідь була приречена на провал. Цей договір негативно сприйняло населення Західної України, яку С.Петлюра віддавав Польщі в обмін на військову допомогу. Без захвату поставилося до нього й населення Наддніпрянщини, не сприймаючи польську владу.

Зважаючи на настрої широких верств населення, і насамперед, селянства, урядові соціалістичні партії відмовляються нести відповідальність за політику УНР. Відповідні рішення ЦК УПСР приймає 7 травня, а ЦК УСДРП – 19 травня [91, 8 червня]. Ці рішення спричинили урядову кризу. 20 травня І.Мазепа заявив про відставку свого кабінету. 26 травня новий кабінет очолив есеф В.Прокопович. До нього не ввійшли есери і на цьому їхня урядова діяльність назавжди припинилася. Есдеки ж погодилися на входження своїх представників до нового уряду (чотири члена партії отримали міністерські портфелі), мотивуючи це прагненням обмежити негативний вплив польського союзника на державні справи УНР і забезпечити збереження соціально-політичних здобутків революції [302, Т. 3, с. 34].

Основу нового кабінету міністрів склали представники опозиційних до того партій, насамперед, соціалісти-федералісти та самостійники. Перевага в уряді есефів давала привід певним політичним колам трактувати його “есефівським”. Однак сама УПСФ не погоджувалася з таким визначенням, традиційно не наважуючись взяти на себе відповідальність за урядовий курс. Київський партійний орган “Громадське слово” з цього приводу зазначав, що розуміння нового кабінету як есефівського суперечило

“фактам й дійсному стану речей”. Газета підкреслювала, що в основу формування уряду був покладений суто персональний, а не партійний принцип [94, 27 травня].

Персональний партійний склад уряду, а також попередні домовленості соціалістичних партій стали гарантом продовження орієнтації в державному будівництві на європейські загальнодемократичні принципи. Урядова декларація проголошувала, що основним завданням на той час було проведення системи внутрішніх реформ, результатом яких мало стати скликання парламенту та “заведення міцних органів місцевого демократичного самоврядування”. До того як складуться сприятливі умови для скликання парламенту передбачалося сформувати передпарламент із представників населення, місцевих самоврядувань та громадських, політичних, професійних і кооперативних організацій. Передпарламент мав взяти на себе законодавчі функції, які змушена була на той час виконувати РНМ [116, 1920, 8 червня].

Такі заяви уряду були схвально сприйняті колишніми опозиційними партіями. “Громадське слово” з задоволенням писала, що покінчено з всякого роду комуністичними збоченнями й експериментами, що державна політика буде йти “шляхами, вказаними західноєвропейською практикою, а не московсько-азіатськими манівцями” [94, 22 травня].

В процесі визволення української території від радянського режиму на сторінках преси знов активно починає обговорюватися питання організації влади. Так, частина політичних діячів, які перебували у Кам'янці-Подільському, розробили проект закону про форму державного устрою та порядок законодавства УНР. Цей проект відбивав позицію так званих правих партій і есдеків. Українська держава мала бути народною республікою, в якій верховна влада належала б цілому народові й виявлялася через парламент, вибраний на підставі почвірного виборчого права. До скликання парламенту передбачалося, що законодавча влада буде належати Державній Народній Раді, сформованій на підставі окремого закону зразу ж після відновлення

урядового центру й незалежно від розміру контрольованої території. Днем відкриття Ради призначалося 16 травня. Її загальна кількість мала становити 161 чол., зібрання яких планувалося робити поетапно [116, 26 травня]. До законопроекту додавалися й три списки партій та організацій із зазначенням кількості членів від кожної з них, які повинні були увійти до складу Ради [116, 27 травня]. Видно, що укладачі документу намагалися закріпити демократичний принцип представництва, бо до складу Ради повинні були увійти представники практично всіх політичних партій, які діяли на терені України на той момент, незалежно від їхньої національної належності та ідеологічного спрямування. Втому числі й ліворадикальним партія, включаючи, навіть, українських більшовиків.

Цікавою була реакція на цей законопроект з боку київських політичних кіл. В.Садовський у “Громадському Слові” виступив із критикою законопроекту, назвавши його утопічним проектом і емігрантською творчістю, яка не могла відійти від рівня схеми Центральної Ради і не враховувала досвід більшовицького панування в Україні. Запропонована схема організації влади назвалася “гнилою в самій своїй основі”, бо вона не враховувала умови військового часу, передаючи законодавчу владу в руки Державної Ради. На думку автора поточний політичний момент вимагав створення еластичної гнучкої системи влади, навіть припускалася можливість створення режиму, наближеного до військової диктатури [94, 2 червня]. Появу таких поглядів слід розглядати як наслідок перебування під більшовицькою окупацією. Цей досвід показував, що однією з причин успіхів більшовиків було запровадження диктаторського режиму. З іншого боку це дає підстави стверджувати, що діяльність по різних боках фронту призводила до певних розбіжностей всередині цілісних колись партій, зокрема, й УПСФ. Ці погляди нагадують позицію соціалістів-самостійників, які завжди підтримували ідею необхідності запровадження певної диктаторської форми правління на час військових дій.

Однак всі ці дискусії навколо можливих схем організації влади знов не вийшли за межі теоретичних баталій. Ніякого законодавчого органу так і не було створено, як і місцевої адміністрації. Єдиними органами влади продовжували бути Директорія та уряд, які не могли вже контролювати ситуацію. Їхня соціальна база поступово все більше звужувалася. Вже 23 червня ЦК УСДРП змінив своє ставлення до участі членів партії в уряді, санкціонувавши відставку міністрів земельних справ І.Мазепи та праці О.Безпалка. Стосовно інших членів партії міністрів А.Лівицького та С.Тимошенка з огляду на їхню відсутність на той момент в Україні ЦК прийняв рішення, що “вони тимчасово можуть залишатися в уряді на свою персональну відповідальність” [302, Т. 3, с. 36].

Приводом до виходу есдеків з уряду стало ухвалення 18 червня 1920 р. РНМ плану міністра фінансів Х.Барановського щодо поліпшення фінансового становища УНР, який, зокрема, передбачав негайну продаж від імені уряду державних земель та надання дозволу містам і містечкам на продаж від імені уряду державних земель для поточних витрат [12, Арк. 139-139зв.]. Таке рішення суперечило аграрній програмі есдеків і земельному законодавству УНР. Безпосередньою ж причиною відкликання своїх членів від урядової діяльності стала неможливість протистояти “правим” тенденціям у політиці кабінету. 24 вересня 1920 р. ЦК УСДРП постановив повністю заборонити членам партії брати участь в уряді на політично відповідальних постах, в тому числі й за персональним принципом. [79, Ч.1-2, с. 141]. Однак А.Лівицький і С.Тимошенко не погодилися з рішенням ЦК і залишилися в уряді, покинувши партію. Так припинилася урядова діяльність УСДРП.

Уряду В.Прокоповича не вдалося реалізувати власну програму, бо українсько-польський похід завершився невдачею – у липні 1920 р. радянську владу на Правобережній Україні було знову відновлено. Кабінет В.Прокоповича став останнім урядом, який діяв на терені України.

Протягом жовтня-листопада 1920 р. війська С.Петлюри зробили ще одну спробу відновити владу Директорії. Складнощі внутрішньополітичного життя УНР зумовили відставку кабінету В.Прокоповича та призначення 16 жовтня 1920 р. уряду під керівництвом А.Лівицького. Але це був вже уряд “без території”. До кінця листопада армія УНР повністю залишила Україну, відступивши на територію Польщі, де й була інтернована. Поразка армії УНР призвела до цілковитого придушення національно-визвольного руху.

Восени 1920 р. на терені України припинили свою діяльність більшість українських політичних партій. ЦК УСДРП переніс свою діяльність за кордон, а члени УПСР, які залишилися в радянській Україні, зазнали арештів і переслідувань. До польського міста Тарнова емігрувала більшість членів УПСФ та залишки інших українських партій. На терені України залишилися лише окремі партійні діячі, більшість з яких пізніше була репресована.

Таким чином, аналізуючи діяльність українських політичних партій доби Директорії УНР, можна виділити певні тенденції. Насамперед, це відсутність спільної платформи національно-державного будівництва, підтримка протилежних форм організації влади – від радянської системи до традиційного парламенту європейського типу. Наявність цих різновекторних орієнтирів не давала можливості Директорії виробити чітку державницьку стратегію, бо опинившись між лівими та правими, протягом всього часу свого існування вона намагалася визначити, що покласти в основу державного будівництва – “трудоий принцип” чи “загальне право”. Однак, проголошення нею того чи іншого принципу слід розглядати лише як декларацію намірів, оскільки жоден із них внаслідок воєнно-політичних обставин так і не втілювався в життя.

Пошук найбільш адекватної тодішнім політичним умовам національно-державної моделі призводив не лише до міжпартійного протистояння, а й ставав причиною внутріпартійних розбіжностей, диференціації та протистояння. В наслідок цього протягом доби Директорії УНР відбулися

чергові партійні розколи провідних урядових партій УСДРП і УПСР. Від першої від'єдналася ліва фракція незалежних, яка згодом стала на комуністичні позиції, а від другої – права течія, утворивши Селянську соціалістичну партію, що перейшла в опозицію щодо державного курсу УПСР.

Гострі суперечності серед провідних українських партій щодо внутріполітичного устрою та курсу зовнішньої політики держави призводили до того, що Директорія виявилася неспроможною створити єдиний фронт національно-демократичних сил для конструктивної державотворчої праці й гідного опору зовнішнім противникам, для підтримання злагоди у суспільстві. Згадані фактори внутріполітичного й соціального характеру мали катастрофічні наслідки для визвольних змагань України.

4.2. Націонал-комуністична модель соціального і державного розвитку та спроби втілення її в життя

Поступова радикалізація народних мас і значний вплив на перебіг революційних подій в Україні так званого більшовицького чинника сприяли переходу частини українських політичних партій на комуністичні позиції. Однією з перших на ці позиції стала партія боротьбистів, пройшовши еволюцію від есерства до комунізму. Наприкінці 1918 – початку 1919 рр. боротьбисти вже дивилися на власну партію як на комуністичну і намагалися довести це на ідейно-теоретичному та практичному рівнях.

Одним із перших постулатів більшовизму, який сприйняла партія боротьбистів, стало визнання комуністичного характеру революції в Україні. Наприкінці 1918 – початку 1919 р. партійна преса розглядала Українську революцію як складову частину “Всесвітньої комуністичної революції”. Вслід за більшовиками боротьбисти рахували, що головні завдання революції є загальними для всього світу – розроблення плану загальної трудової повинності, координація діяльності в промисловості, розподіл продукції праці, земельна реформа та інші [57, 1919, 15 лютого].

Відповідно із своїм розумінням характеру і завдань революції боротьбисти формували свої позиції і щодо можливих форм організації влади в Україні. З початку свого існування характерною рисою позиції партії з цього питання був своєрідний дуалізм (успадкований від УПСР), коли визнавалася необхідність одночасного існування двох вищих законодавчих органів: некласового – парламенту і суто класового – Всеукраїнської Ради Робітничих та Селянських депутатів [24, Арк. 11]. Період гетьманщини став переломним у житті партії, коли вона повністю відійшла від принципів загальноєвропейської демократії і стала на суто класові, більшовицькі позиції, визнавши необхідність диктатури пролетаріату у вигляді Рад робітничих і селянських депутатів. Тому вже наприкінці 1918 р. єдино

можливою формою організації влади в Україні визнавалися тільки Ради. Гасло “Вся влада Радам!” боротьбисти, як і представники інших українських партій, запозичили у більшовиків, яким вдалося прищепити його значній частині робітництва та селянства.

Однак боротьбисти вкладали своє розуміння в термін “диктатура пролетаріату”, розглядаючи його не як форму панування класу-переможця замість скинутого класу, а лише як перехідну добу, в результаті якої зникне поділ на класи та будь-яка можливість визиску. На їх переконання ця міра під час революції була рішуче необхідна. Обов’язками класу-диктатора вважалися – з одного боку збройно розправлятися зі всякою контрреволюцією, а з іншого – обережно поводитися з селянською масою, особливо середняцькою і робити все для її переконання [57, 1919, 18 квітня]. Остання теза розглядалася боротьбистами як головна в умовах України, де запорукою перемоги комуністичної революції в їхньому розумінні могла бути тільки тісна злука міського пролетаріату з трудовим селянством і їх спільна праця в радах. Більше того, вони доводили, що українське трудове селянство повинно було мати в радах таке представництво, яке б відповідало його чисельності та соціально-економічному значенню, тобто кількісно перевищувало робітництво [149, с. 24].

Ставши на позицію визнання комуністичного характеру української революції, боротьбисти відповідно до цього формували й власну національно-державницьку програму. Центральний партійний орган відзначав, що при розгляді питання державності треба керуватися тільки одним критерієм – інтересами всесвітньої комуністичної революції, з успіхом якої мали відійти з кону історії всі питання національні й державні [57, 1919, 30 березня]. В основі національної програми партії лежало переконання, що вирішення національного питання було можливим лише через встановлення соціалістичного устрою. Це впливало з уявлення про соціалізм як лад, при якому зникає будь-яке гноблення. З огляду на те, що національний гніт

розглядався як різновид експлуатації, то й він мав зникнути з встановленням соціалістичного ладу. З огляду на це, національне й соціальне в революції розглядалося боротьбистами завжди у взаємній єдності. Більше того, в їхньому розумінні вирішення національного питання залежало від соціальних здобутків, а одне національне визволення не несло з собою соціального [57, 1919, 20 лютого].

Розв'язання проблеми української державності боротьбисти вбачали в утворенні Всесвітньої Федерації Соціалістичних Республік, членом якої повинна була стати й Україна. Започаткувати цю федерацію мала колишня Російська імперія, перебудована на федералістських засадах. З перемогою комуністичної революції у всесвітньому масштабі межі Соціалістичної Федерації мали поступово розширюватися за рахунок автоматичного приєднання нових радянських республік [57, 1919, 12 червня]. З огляду на це і самостійність України для боротьбистів була лише умовою переходу до Федерації. Водночас, вони були впевнені, що проблема щодо можливих варіантів вступу України до Федерації носить принциповий характер. На противагу більшовикам, значна частина яких, вважала, що Україну слід просто злити з Росією та відбудувати Російську державу в межах старої імперії, а тільки потім творити вже Всесвітню або Європейську Федерацію, боротьбисти стояли на позиції, що Україна повинна була вступати до Федерації як окремий політико-адміністративний організм – не через Росію, а разом із Росією [58, 27 квітня]. Така позиція випливала з переконання, що Україна була зовсім окремою державою, тому злиття її з Росією розцінювалося як “небезпечний експеримент, не продиктований абсолютно нічим реальним” [57, 1919, 29 травня].

Таким чином, партія боротьбистів стала фактично першою українською партією, яка визнала комуністичний характер революції в Україні та перейшла на радянську платформу. Її національно-державна концепція базувалася на засадах соціалістичної федерації. На момент встановлення влади Директорії така позиція виступала як альтернатива поглядам

керівництва відновленої УНР на шляхи національно-державного будівництва, наслідком чого стало обопільне протистояння, початок якому поклав Трудовий Конгрес.

Вслід за боротьбістами на радянські позиції перейшла фракція незалежних в УСДРП. Після розколу на VI партійному з'їзді, фракція певний час офіційно не виділялася в окрему партію, хоча діяла цілком самостійно. В ухваленій 13 січня 1919 р. Декларації фракції роз'яснювалися основні відмінності між обома течіями в УСДРП. У документі підкреслювалося, що виходячи з спільного розуміння самостійності й незалежності України як необхідної і кінечної форми переведення соціалістичної революції, фракція водночас, різко розходила з офіційною партією в формах влади, здатних для проведення соціалістичної революції. Єдино можливою формою влади в момент соціалістичної революції фракція незалежних вважала Ради робітничих і селянських депутатів [152, 22 січня] (додаток М).

Потреба створення рад пояснювалася тим, що демократизм (під цим терміном розумівся парламентаризм – Авт.) не міг дати сильної організованої влади, яка розглядалася як запорука соціалістичної революції. На думку незалежних демократизм неминуче перетворився би в Україні в диктатуру середніх класів, які не вважалися чинниками соціалістичної революції. В їхньому розумінні соціалістична революція вимагала централізованої влади як в центрі, так і на місцях, але влади на основі активної участі в ній основної маси працюючих. Представники фракції думали, що за умов парламентарного устрою народні маси були б відкинуті від державної творчості.

Один із головних ідеологів партії А.Річицький у своїй статті “Програмові нариси” з цього приводу зазначав: “Основними ознаками рад в протилежність парламентаризму є їх активність, боєздатність, еластичність, рухливість і що найважливіше – постійний міцний зв'язок їх с масами” [152, 22 січня]. Будь-яку критику на адресу рад він пропонував сприймати не як аргумент проти подібної форми організації влади, а лише як потребу виправляти існуючі недоліки та

хиби. Побоювання противників рад щодо можливості перетворення їх в чисту диктатуру пролетаріату, що в країнах економічно відсталих з незначною кількістю пролетаріату могло б призвести до поразки, А.Річицький вважав “невірними в своїй основі”. На його думку ради були лише формою організації революційних мас, а їхній соціальний зміст залежав уже від ролі самих мас у революції – у випадку, коли велику роль у ній відігравало селянство, то й в радах воно повинно було мати належне місце [152, 22 січня].

Таким чином, для незалежних, як і для боротьбистів, похідною у виборі форми влади було визначення характеру української революції. Декларація категорично заявляла: “Хто сказав – соціалістична революція, мусить сказати і влада рад” [152, 22 січня]. Рушійними силами революції так само рахувалися пролетаріат і бідніше селянство. Спільним було й те, що незалежні також не підтримували Директорію і в разі невиконання українським урядом вимоги формування влади у вигляді рад припускали можливість боротьби працюючих мас за робітничо-селянську владу.

Водночас Декларація наголошувала, що розуміння фракцією соціалістичної революції різко відрізняється від більшовицького. Діяльність більшовицької партії оцінювалася як шкідлива для робітників України, бо вона шукала опору не всередині країни, а ззовні, з Росії. З огляду на це її діяльність трактувалася імперіалістичною, метою якої було підпорядкування України Росією. А це незалежні не могли допустити, бо стояли на позиції незалежної самостійної України. [152, 22 січня].

Декларація фактично підтверджувала (дещо у пом'якшеному вигляді) позицію фракції щодо більшовицької партії висловлену в офіційному органі незалежних, який виходив у Харкові в грудні 1918 р. Тоді “Українська Народня Соціалістична Республіка” у різкій формі висловилося щодо КП(б)У, зазначивши, що фракція рішуче бореться з нею. Таке ставлення фракції пояснювалося наступними причинами. Насамперед, КП(б)У називалася антиукраїнською партією, партією “на послугах російського

імперіалістичного більшовицького уряду”, яка пішла проти національно-політичних прав українського народу. Далі стверджувалося, що ця партія прагнула не диктатури пролетаріату та революційного селянства, а диктатури частини пролетаріату та своєї партії. Не поділяла фракція незалежних і більшовицькі методи ведення народного господарства, вбачаючи, що вони призвели до руйнації економіки Росії, і в разі запровадження їх в Україні мали б такі самі наслідки. Основною ж причиною проголошення боротьби незалежних проти більшовиків, мабуть, слід вважати національну політику останніх. З огляду на вище перелічені причини робився висновок, що цій партії не можна довіряти, навіть за умов, коли б вона “знову перекинулася і визнала самостійність та незалежність України і права Українського народу, аж поки органічно не перетвориться і не зіллється з інтересами Українського трудового люду”. Будь-які спільні виступи, погодження, кандидатури з більшовиками визнавалися недопустимими [130, 1919, 7 січня].

Така безкомпромісність позиції незалежних пояснювалася їхнім розумінням єдності національної й соціальної революцій. Слідом за боротьбистами вони також вважали, що національний гніт мав своєю основою соціальні інтереси, тому й національне визволення мало ті ж самі інтереси, а національний рух відповідно був лише одною з форм соціального руху суспільства. З огляду на це творення нових національних республік розцінювалося логічним і кінцевим результатом краху імперіалізму та передумовою для соціалістичної революції. Вважалося, що соціалістична революція повинна ліквідувати імперіалістичну, економічну й колоніальну політику, замінити її соціалістичним товарообміном, а тому всі колонії і визискувані нації повинні бути самоорганізовані для такого товарообміну.

На відміну від боротьбистів, незалежні стояли на самостійницьких позиціях: “Історія нам дає єдину і неминучу форму розв’язання національного питання – це державне існування кожної нації”. Водночас, потреба самостійної держави також обґрунтовувалася, насамперед, з класової позиції: “Лише в

самостійній національній державі боротьба з буржуазією нічим не затемнюється, при всяких же інших умовах ця боротьба неминуче виливається в національну боротьбу” [152, 25 лютого]. Стоячи на самостійницьких позиціях, незалежні виступали проти будь-якої федерації з Росією та проти будь-яких спільних урядів на тому етапі розвитку революції. Єдино можливою формою об'єднання для них міг бути лише союз і то не тільки з Росією, а взагалі з всіма соціалістичними республіками і тільки для певних цілей – боротьби з імперіалізмом, взаємної допомоги по укріпленню соціалістичних республік і по налагодженню економічних відносин [152, 9 лютого]. Тобто, на відміну від боротьбистів, незалежні не вбачали розв'язання національної проблеми через створення всесвітньої федерації.

Лідери фракції незалежних наприкінці січня – початку лютого 1919 р. розгорнули активну організаційну роботу щодо ознайомлення з власною політичною позицією широкого загалу та привернення на свій бік якомога більше членів офіційної УСДРП. На місцях прибічники незалежних проводили загальні партійні збори, де обговорювалися причини розколу партії та йшла агітація за радянську форму влади в Україні. За перші півтора місяця існування активістам фракції вдалося зробити велику організаційну роботу. Було налагоджено видавництво двох партійних органів – “Червоний прапор” у Києві (орган Організаційного Комітету фракції незалежних) та “Харківський пролетар” (орган Харківського комітету фракції незалежних). Практично по всіх організаціях УСДРП утворилися фракції незалежних. Найбільш чисельні та активні фракції діяли в Києві, Кривому Розі, Харкові, Жмеринці, Житомирі, Вінниці, Умані, Сквирі, Фастові, також поширювався вплив фракції на Полтавщині, Катеринославщині та Херсонщині [152, 26 січня, 22, 23 лютого]. Хоча офіційно незалежні продовжували рахуватися не окремою партією, а лише фракцією УСДРП, в реальності вся їхня організаційна робота вела до чіткого розмежування, а відмінні програмні настанови зумовлювали різні

орієнтації щодо політичного курсу республіки, що й призвело згодом остаточного розколу партії.

На момент скинення гетьманської влади в Україні існувала ще одна партія, яка стояла на радянській платформі – Українська партія лівих соціалістів-революціонерів. Історія її виникнення та основні політичні постулати розглядалася у попередньому розділі. Як уже зазначалося, основою її формування стали місцеві осередки російських лівих есерів, які діяли в Україні, але не дивлячись на своє фактично російське коріння, партія вважала себе українською. В антигетьманській боротьбі вони виступали разом із більшовиками і з початком їхнього наступу на Україну ЦК партії переїхав до Харкова.

Політична платформа УПЛСР принципово мала спільну основу з платформами боротьбистів і незалежних, хоча в деяких моментах відзначалася більш лівишою позицією. Ліві соціал-революціонери так само розглядали революцію в Україні як складову всесвітньої соціалістичної революції, керуючу роль в якій відводили пролетаріату та соціалістичній частині трудового селянства. Єдиним засобом перетворення України на “нездоланий оплот соціалістичної революції” вони вважали створення міцних рад робітників і трудового селянства. Радянська влада розглядалася ними як “чиста форма диктатури працюючих”, яка повинна була бути не тільки самою демократичною владою за змістом, а й самою сильною, незламною. Вони були переконані, що саме радянська влада забезпечить не тільки всі соціальні завоювання робітників та селян, закріпить за ними фабрики, заводи, землю, а й перемогу на зовнішньому фронті революції [72, 1919, 8 лютого]. Водночас, диктатура цих класів мала бути однаково гостро спрямованою, як проти буржуазії, так і проти ворожого соціалізму частини селянства. Тому вони наголошували, що “за бортом” рад має залишитися все несоціалістичне, “куркулівське, п’ятнадцятидесятинне” селянство [72, 1919, 19 лютого].

Своєрідною і суперечливою була позиція партії щодо національного питання. З одного боку УПЛСР визнавала факт існування незалежної від Росії України (періоди Центральної Ради, гетьманщини, Директорії), а також стверджувала, що результатом еволюції національного українського руху став розквіт самостійницької психології та ідеології. З іншого ж боку зазначала, що радянська влада не може вважати ці настрої визначальними для її курсу, бо насамперед, і вище всього, слід ставити інтереси світової соціалістичної революції. Тому в розумінні партії федерація, автономія, незалежність були лише формою, а змістом була радянська влада, яка реалізовувалася в усіх втягнутих у революцію країнах.

З огляду на це Україна повинна була розглядатися як нова ланка соціалістичного революційного процесу, як крок до повної перемоги соціалізму, а тому вона мала внести максимум у загальну справу боротьби з буржуазно-капіталістичним світом. Саме це вбачалося головним завданням України. При цьому партія не заперечувала проти вимоги незалежності України і вважала не обов'язковим її механічне злиття з Росією. Водночас пропонувалося ставити це питання не у площині форми (держава), а у площині змісту. Тобто, на думку партії необхідно було говорити про соціалістичний союз із оборонно-наступаючими цілями, який мав привести до фактичного об'єднання всіх без виключення сил і засобів обох республік, які боролися за встановлення соціалізму не тільки в себе, а й у всьому світі.

З вищезазначеного видно, що партійні погляди суперечили один одному – визнання незалежної держави і одночасне прагнення до союзу, який фактично мав об'єднати все: “зв'язок господарсько-економічний і, головне, соціалістично-дійсний, класово-бойовий повинен будуватися на принципі об'єднання всіх сил для досягнення найбільшого результату в стремлінні до соціалізму” [72, 1919, 12 лютого]. Після такого твердження слова про те, що не може бути національно-державного поглинення, асиміляції, чи будь-якої

форми підкорення, виглядають не більше ніж слова, бо збереження рівноправності сторін, про що зауважувала партія, за умов запропонованого союзу не можливо було здійснити в житті.

Така суперечливість позиції з національного питання, а також російські витоки партії давали привід іншим радянським українським партіям, зокрема боротьбистам, трактувати УПЛСР як партію, що тільки “намагається стати національною українською партією”. Така оцінка ображала лівих соціал-революціонерів. Відповідаючи на “закиди” боротьбистів, вони зазначали, що будучи інтернаціоналістами, добре з’ясували, що “без національностей інтернаціоналу не може бути”. Власну позицію вони пояснювали тим, що дивляться на національний момент “не так спрощено, як багато українців” [72, 1919, 19 лютого]. У чому полягала “складність” їхнього погляду було показано вище.

Таким чином, можна констатувати, що на момент встановлення влади Директорії, в Україні діяли три українські партії, програмні настанови яких суперечили проголошеному нею курсу національно-державного будівництва, і насамперед, щодо можливих форм організації влади. Вони брали активну участь в антигетьманському повстанні і тому мали вплив серед певних кіл селянства та робітництва ряду регіонів, які підтримували ідею влади рад. Не підтримуючи програми державних і соціальних реформ Директорії, ці партії спочатку зайняли відкрито опозиційну позицію, а згодом розпочали й збройну боротьбу проти неї.

Одними з перших на шлях збройної боротьби стали боротьбисти, які почали підтримувати стихійні повстання селян, надаючи їм організаційного характеру. Партія відновила, створений ще за часів гетьманщини Центрревком у тому ж складі. Центрревком ухвалив звернення до Директорії від імені партії. У ньому зазначалося, що внутрішня (військова диктатура в центрі, всевладдя комісарів на місцях, переслідування лівих партій, масові “жидівські” погроми) та зовнішня політика (“загравання” з імпералістичною

Антантою, нерішучість в боротьбі з добровольцями та донцями та ін.) “загрожує кинути країну в полум’я полуанархістських виступів й залити революцію кров’ю невинних, що впадуть жертвами політики сучасного уряду” [31, Арк. 10-11]. Єдиним порятунком у такій ситуації партія вбачала негайну передачу Директорією всієї влади в руки Рад.

Як і за часів боротьби проти гетьманського уряду, партія виступила за об’єднання всіх лівих партій, осередком якого, на їх думку, міг стати утворений ними Центрревком. Останній в свою чергу сподівався на повну узгодженість своєї діяльності, як із більшовиками, так і з іншими лівими партіями. Однак, як і за часів гетьманщини, об’єднання не відбулося. Більшовики, незалежні есдеки, ліві соціал-революціонери боролися проти Директорії окремо, тому Центрревком почав діяти самостійно. Для організації боротьби знову була відновлена система емісарів, налагоджена за часів гетьманщини, скрізь утворювалися ревкоми. Центрревком видав ряд відозв, інструкцій і наказів місцевим ревкомам та штабам, в яких окреслювалися їхні завдання щодо організації селянських повстань. Скрізь, по всіх місцях були розіслані емісари – й Україна знов закипіла повстаннями [68, 1 червня].

Повстанська діяльність цих партій проти Директорії, і насамперед боротьбистів, означала розрив єдиного національного українського фронту і сприяла перемогам Червоної армії та більшовицькій окупації України. Це був об’єктивний процес, не дивлячись на те, що ці партії не визнавали за більшовиками виключного права на владу. Вони вважали себе місцевими українськими комуністичними силами, а активна діяльність щодо організації повстань з метою встановлення радянської влади, за їх розумінням, давала їм можливість претендувати на участь у радянському уряді та визначати напрями державної політики. Найбільші амбіції та претензії щодо цього мали, звичайно, боротьбисти. Лідери боротьбистів вбачали власну партію українським комуністичним центром, який репрезентував інтереси

українського селянства й робітництва. Це, за їх переконанням, було підставою для того, щоб саме їхня партія стала основою формування радянського уряду. Водночас, у них не було думки захопити владу тільки у свої руки, про що свідчать відозви партії, де обґрунтовувалася необхідність створення уряду з усіх партій, які стояли на радянській платформі.

Створення поза межами України так званого Робітничо-Селянського уряду боротьбисти сприйняли негативно, розглядаючи його як щось чужорідне, що виникло не на українському ґрунті, а тому неспроможного проводити політику, адекватну місцевим українським умовам. Значною мірою боротьбистів (як і інші ліві партії) збентежив той факт, що цей уряд був сформований тільки з представників однієї партії – КП(б)У, яку, на їх погляд, лише формально можна було визнавати українською, бо ідеологічно вона (як і уряд) керувалася в своїй діяльності вказівками РКП(б), а в практичній діяльності і уряд, і партія, спиралися, головним чином, на російську Червону армію й російських “опытных советских работников”, що сунули в Україну за армією. З огляду на це утворення такого уряду трактувалося як відкрите ігнорування українських комуністичних сил. З метою виправити ситуацію боротьбисти надіслали до тимчасового більшовицького уряду ноту, де доводилася потреба досягнення згоди між всіма революційно-соціалістичними партіями, які вели боротьбу з Директорією та утворення на їх базі тимчасової влади до з’їзду Рад, скликання якого вважалося першочерговим завданням [31, Арк. 2-3, 12]. Звичайно, що цей заклик залишився без відповіді.

У такій ситуації боротьбисти зробили спробу протиставитися більшовикам, вступивши з ними в певне змагання за владу – створений Центрревком вони вважали паралельним урядом уряду Х.Раковського. Однак це змагання не було змаганням рівних – більшовики спиралися на військову силу та силу свого адміністративно-партійного апарату, що перебував в Україну разом із Червоною армією. Це добре розуміло керівництво партії

боротьбистів, намагаючись шляхом проведення певних заходів посилити власну позицію. Першим кроком у цьому напрямі стала спроба заручитися підтримкою інших партій через залучення їх представників до Центрревкому. Через своє об'єднання в Київському Виконкомі боротьбисти почали проводити переговори з іншими партіями. Однак ці переговори не дали позитивного результату.

Іншим кроком боротьбистів була спроба організації власної армії, базою якої мала стати, за їхнім розрахунком, армія отамана Григор'єва. Свідомством цього є переговори Григор'єва з командуванням Червоною армією [349, с. 178-185]. Паралельно з цими переговорами ЦК партії наприкінці січня 1919 р. направив делегацію до Харкова на чолі з В.Блакитним для переговорів із урядом Х.Раковського, і армія Григор'єва виконувала роль своєрідної підтримки делегації. Наслідком переговорів стала згода між обома партіями з усіх найважливіших питань політичного характеру, а також домовленість щодо входження боротьбистів до складу радянського уряду [57, 1919, 9 лютого]. Однак, згодом, після встановлення радянської влади в Україні ця згода була зігнорована більшовиками.

Не визнавали абсолютного та одноосібного права більшовиків на владу в Україні й незалежні еседеки. Позитивно поставившись до падіння в Києві влади Директорії, фракція водночас зазначала, що “до нас під гаслами боротьби за владу рад іде уряд, який називає себе українським і який ми таким не вважаємо і вважати не можемо” [152, 6 лютого]. Тобто, незалежні так само як і боротьбисти дивились на уряд Х.Раковського як на “чужеродний” неукраїнський уряд. Але вони наголошували, що не можна не рахуватися з цим урядом як із реальним фактом. Тому своє ставлення до нього партія збиралася формувати залежно від його політики.

На початку лютого 1919 р., на момент встановлення радянської влади в Києві, незалежні виступали з гострою критикою складу уряду Х.Раковського

та його політики. Їх партійний орган зазначав, що цей уряд не може претендувати на загальне визнання “поки не сказав свого слова авторитетний орган – Конгрес рад робітників і селян”. За їх переконанням саме Всеукраїнський з’їзд Рад мав право обирати уряд, визначати основні напрями його політики та принципи організації радянської влади. Ті форми організації влади, які створювали більшовики не визнавалися “справжньою владою рад”, а лише як “сурогати влади рад, покликані до життя силами не зовсім українськими”. На погляд незалежних на той момент селянських рад ще не існувало зовсім, а робітничі організовувалися “наспіх, похапцем через необхідність як найшвидше дати якусь радянську владу, хоча б і не досконалу”. З цього робився висновок, що процес будування влади рад на Україні ще тільки починався [152, 9 лютого].

Стояти осторонь цього процесу незалежні не збиралися, тому не дивлячись на різку критику та опозиційність щодо радянського уряду, принципово не відкидали можливості співпраці з ним та входження своїх представників до його складу. Вони підтримали заяву “Боротьби” про необхідність розширення соціальної бази під радянською владою і про участь в уряді впливових українських радянських партій, вважаючи її цілком слушною [152, 12 лютого]. Організаційний Комітет фракції незалежних УСДРП з цього приводу ухвалив постанову, де чітко окреслювалися умови, за яких члени фракції мали право входити до радянського уряду та нести повну відповідальність за його політику – визнання незалежності та самостійності Української Соціалістичної Республіки, проведення твердого національного і соціального курсу та затвердження офіційною мовою українську [152, 6 лютого]. Як покажуть подальші події вимоги незалежних були нездійснені з огляду на принципи більшовицької національної політики, яка не передбачала існування незалежної, хоча б і соціалістичної, Української республіки. Це яскраво продемонстрував один із перших урядових

програмних документів – Декларація Тимчасового робітничо-селянського уряду України, ухвалена 26 січня 1919 р.

Незалежні виступили з різкою критикою підходів щодо розв'язання національної проблеми, означених Декларацією. “Червоний прапор” вмістив статтю з промовистою назвою “Во славу “єдиної неділимої” (про Декларацію робітничо-селянського уряду України)”. Для незалежних принципово неприйнятним у Декларації був той факт, що вона “в категоричній формі предрешає з'єднання України з Росією” на основах соціалістичної федерації. Як зазначалося вище, УСДРП(нез.) виступала за те, що подібні питання мав право розв'язувати лише Всеукраїнський з'їзд Рад, а за Декларацією йому надавалося право тільки висловитися з приводу форми федерації. Безумовно, що партія не могла прийняти такий варіант вирішення національно-державної проблеми України.

Не задовольнив незалежних і запропонований варіант вирішення питання мови та освіти – “хто мовляв на якій мові хоче, на тій і буде учитись”. Такий підхід, на їхню думку, узаконював status quo домінуючого положення російської мови та культури, який склався за часів Російської імперії. В цілому програма розв'язання національних проблем, викладена в Декларації, називалася “глибоко реакційною”, бо не давала можливості притягти на бік радянської влади ті національні соціальні прошарки суспільства, які не були ворожі їй принципово, і відкидала їх у протилежний табір [152, 14 лютого]. Таким чином, перші ж кроки уряду Х.Раковського викликали неприйняття з боку УСДРП(нез.), що ускладнювало можливість спільної урядової діяльності.

Більш помірковану позицію щодо уряду Х.Раковського зайняла УПЛСР. На відміну від боротьбистів і незалежних партія вважала, що цей уряд, який в її розумінні виник “у порядку революційної ініціативи”, мав опору як у реальній силі, так і в атмосфері радянських соціалістичних

настроїв, які малися в Україні та забезпечували перемогу “червоного прапора” над “жовто-блакитною ганчіркою Директорії” [72, 1919, 8 лютого].

Своє ставлення до нього партія формувала, виходячи з двох моментів. Перший, він визначався як позитивний, зумовлювався врахуванням тієї обставини, що цей уряд був єдиним дійсно сильним і організуючим центром радянської влади в Україні. Другий (нейтральний), полягав у тому, що цей уряд був однопартійним, складеним цілком із членів КП(б)У і не мав жодного представника інших партій України. Цей другий момент мав серйозне значення, бо на думку лівих соціал-революціонерів, влада в Україні мала виражати співвідношення політичних радянських сил, а диктатура однієї партії не відповідала інтересам української революції. Партійний орган зазначав, що склад уряду зумовлював нейтральне ставлення партії до нього.

Визначальним у ставленні щодо уряду партія все ж таки вважала не його склад, а запропоновану ним програму дій. Згадана вже Декларація розглядалася нею як програма, що давала відповіді на всі нагальні питання. На відміну від незалежних, УПЛСР не піддала її різкій критиці. У “Борьбі” досить обережно лише було зазначено, що документ дав досить туманні відповіді стосовно ряду важливих проблем – форми зв’язу Радянської Росії та України, земельної політики радянської влади, ставлення до комітетів бідноти. Щодо іншого, то, за визначенням партійного органу, Декларація могла бути практичною програмою всіх радянських сил України. Водночас, підкреслювалося, що остаточне визначення свого ставлення до уряду партія може зробити тільки після того, як будуть дані чіткі відповіді на “туманно окреслені питання”, до того ж, на думку її лідерів, не було підстав остаточно визначати свою позицію [72, 1919, 8 лютого].

Однак правляча партія практично не відреагувала на наведену критику, бажання українських комуністичних партій брати участь в урядовій роботі не було взяте на увагу. 14 березня 1919 р. на першому засіданні Центрального Виконавчого Комітету України представникам цих партій не було надано

жодного місця. Єдиною поступкою, яку зробили більшовики, було включення до складу Комісії з питань розробки земельного закону боротьбистів О.Шумського і Г.Клуного. Таким чином, партії опинилися усунутими від урядової діяльності і не мали можливості запроваджувати в життя власні програми національно-державного будівництва.

Відмовивши іншим українським радянським партіям в участі в уряді, більшовики змушені були піти на певні поступки при формуванні місцевих органів влади, залучаючи до роботи в них членів цих партій, і насамперед, боротьбистів. Це пояснювалося тим, що більшовикам не вистачало для цього власних кадрів на місцях, а також впливовістю та популярністю цих партій серед певних прошарків українського суспільства, особливо селянства.

По великих містах до складу Рад переважно входили представники різних партій. Для прикладу можна навести склад Виконавчого Комітету Київської Ради робітничих депутатів. Загальна кількість – 35 чол., з них КП(б)У – 22, Бунд – 3, Об'єднана єврейська соц. роб. партія – 3, УПЛСР – 3, УСДРП(нез.) – 3, УПСР(боротьбисти) – 3 [57, 1919, 8 лютого]. Крім того, на місцях була поширена практика існування спільних ревкомів і штабів, наприклад, Житомир, Чернігів, Полтава та ін [57, 1919, 25 лютого].

Водночас, практика політичної роботи свідчила, що реальної рівноправності між партіями не існувало, особливо у великих містах. Підтвердженням може слугувати звіт Г.Михайличенка у Київському виконкомі Рад про діяльність фракції боротьбистів. Він, зокрема, зазначав, що більшовики, користуючись своєю чисельною більшістю, вирішують всі справи спочатку на своїх фракційних засіданнях, а потім вже готові постанови виносять на затвердження Виконкому, де решта фракцій приймають їх без обговорення. Така практика фактично позбавляла можливості всіх інших партій впливати на політику Виконкому [57, 1919, 20 лютого]. Ситуація в Київському Виконкомі не була виключенням, а скоріше – правилом, скрізь перебування представників українських партій у місцевих органах влади приймало лише формальні ознаки.

Більше того, на ці партії почав здійснюватися тиск, у більшовицькій пресі розгорнулася кампанія їхнього ідеологічного цькування. Насамперед, переслідувань зазнавали УСДРП(нез.) та УПЛСР.

Головною перешкодою для співробітництва з незалежними еседеками правляча партія виставляла саме національно-політичний момент. Член Київського Виконкому Ради робітничих депутатів т.Ческес так висловився з цього приводу: “Більше труднощів в цьому питанню з незалежними українськими соціал-демократами, котрі досі не відмовляються від національних завдань і самостійницького погляду на державний устрій України. Звичайно, коли незалежні відмовляться від останнього пункту своєї програми і ближче підійдуть до правдивої радянської плятформи, то їх участь в правительстві, безумовно, буде можлива” [152, 9 лютого]. Але від цього незалежні не могли відмовитися, бо, в їх розумінні, соціалістична революція була тісно пов’язана з національним визволенням українського народу, а влада рад з незалежністю Української республіки. З огляду на це досягнення компромісу між двома партіями на тому етапі принципово було неможливим.

УПЛСР зазнавала переслідувань у зв’язку з відкритою боротьбою більшовиків проти лівих есерів, яка активно проводилася в Росії після зриву міжпартійної угоди про участь лівих есерів у Раді Народних Комісарів. Розглядаючи українських лівих есерів як “однопартійців” російських, більшовики також звинувачували їх у бажанні та спробах скинути радянську владу. В свою чергу партія намагалася всіма засобами відмежуватися від російських лівих есерів, запевняючи про свою непричетність до лівоесерівських повстань на терені Росії. Фракція УПЛСР у Київській Раді робітничих депутатів одноголосно ухвалила з цього приводу резолюцію, де зазначалося, що довідавшись про арешти М.Спірідонової та ін., фракція вважала за необхідне заявити, що повідомлення про лівих есерів, які з’явилися в пресі, носять явно тенденційний характер і мають метою дискредитувати партію. Для того, щоб широкі маси робітників,

червоноармійців і селян не були введені в оману відносно лівих есерів, УПЛСР рішучо стверджувала, що ніколи не мала і не буде мати ніякого відношення до авантюрних спроб збройно скинути радянську владу [72, 1919, 19 лютого]. Але подібні заяви не приносили бажаного результату, переслідування партії не припинялися, особливо на місцях.

Політика КП(б)У ставила українські партії у досить складне становище, викликаючи внутріпартійні кризи, зумовлені пошуком виходу із складеної ситуації. Досить влучно цей стан охарактеризував один із лідерів боротьбистів О.Шумський, зазначивши, що перед його партією було два шляхи: “або боротьба з комуністами за владу, або продовження і надалі таке ж існування як і зараз, а власне партійного животіння” [57, 1919, 20 лютого]. Подібний вибір стояв і перед іншими партіями і кожна з них намагалася розв’язати цю проблему.

Боротьбисти, які вважали себе вже комуністичною партією, не могли збройно виступити проти більшовицької влади, бо це в їхньому розумінні було контрреволюцією. Водночас й функціонування партії без влади також вважалося недоцільним. Як певний вихід із складеної політичної ситуації можна вважати пропозиції деяких місцевих осередків у лютому-березні 1919 р. злитися з КП(б)У. Наприклад, рішення зборів Київської, Харківської та ін. організацій [57, 1919, 20 лютого, 8 березня]. Однак, на тому етапі більшовикам ще було не вигідно таке об’єднання, тому вони не підтримали цієї ідеї.

Партійна преса боротьбистів як центральна, так і місцева, майже в кожному номері намагалася довести КП(б)У згубність її політики усунення українських комуністичних сил, і насамперед, їхньої партії від влади. Формальним приводом для недопущення українських партій до влади більшовики називали їхню дрібнобуржуазну сутність, народницько-есерівське походження. Такі звинувачення боротьбисти вважали безпідставними, доводячи натомість свою “комуністичність”.

I(V) партійний з'їзд, який відбувся у Харкові 6-8 березня 1919 р., закріпив комуністичну позицію партії. Делегати з'їзду прийняли нову назву партії – Українська партія соціалістів-революціонерів (комуністів-боротьбистів) та тези, що мали стати основою нової програми. У Тезах закріплювалися головні постулати більшовицької доктрини, на які партія вже фактично перейшла. З огляду на перейменування та ухвалення комуністичної програми з'їзд змінив і девіз партії, запозичивши його у більшовиків. Девізом партії стало комуністичне гасло “Пролетарі всіх країн єднайтеся!”. Однак, мабуть, як данина своїм корінням, делегати вирішили строчкою нижче зберегти старий партійний девіз – “Борітеся – поборете” [26, Арк. 3].

Значна увага на з'їзді була приділена питанню співробітництва партії з КП(б)У. В ухваленій резолюції щодо становища та тактики партії наголошувалося, що з метою збереження єдиного пролетарського фронту необхідно встановити та підтримувати з нею найтісніший контакт. ЦК пропонувалося вжити дієвих заходів щодо координації подальшої партійної роботи в центрі і на місцях із відповідними органами КП(б)У та підготовки ґрунту для об'єднання “цих двох загонів комунізму на Україні” [26, Арк. 3]. Таким чином, не дивлячись на небажання більшовиків йти на співробітництво, всім партійним органам різного рівня наказувалося всіма засобами доводити свою лояльність до комуністичного режиму та прагнути до координації дій, що фактично означало відмову від боротьби з владою.

Розв'язати проблему партійної тактики та методів роботи намагався й II з'їзд УПЛСР, який пройшов конспіративно у Києві 23-24 березня 1919 р. На з'їзд прибуло 46 делегатів з вирішальним голосом і 22 з дорадчим із семи губерній України (не були представлені Подільська та Таврійська губернії). Найбільше представництво мали Катеринославська, Харківська, Київська та Херсонська. Загалом, як відзначала партійна преса, делегати репрезентували 6000 організованих членів і декілька тисяч (не уточнювалося конкретно)

співчуваючих [128, 4 квітня]. На думку автора наведена цифра є перебільшеною з огляду на нелегальне положення партії за часів гетьманщини та напівлегальне в період встановлення радянської влади.

З'їзд зібрався в досить складних для партії умовах. Як повідомляли делегати з місць партія зазнавала переслідувань з боку правлячої КП(б)У – партійна преса закривалася, шляхом підтасування результатів виборів її члени не потрапляли до рад, виключалися зі складу ревкомів, траплялися випадки арештів і навіть розстрілів [72, 1919, 30 березня]. Наслідком такої політики стало те, що на місцях окремі члени партії без узгодження з ЦК почали брати участь в організації селянських повстань проти радянської влади. З огляду на ці обставини керівництво партії ставило перед з'їздом відповідальне завдання – дати чітку відповідь на питання підтримує партія радянську владу, або переходить на нелегальне положення і розпочинає боротьбу проти неї. Однак, з'їзд не виконав покладених на нього сподівань, результатом його роботи стало не узгодження програми дій, а розкол партії.

В процесі роботи з'їзду намітилося певне розходження в розумінні тактичних і програмних питань між більшістю ЦК і меншістю з'їзду з одного боку та меншістю ЦК і більшістю з'їзду з другого. Під час виборів до ЦК більшість його колишніх членів не потрапила до новообраного складу. Вони, не погодившись із ухваленою з'їздом резолюцією щодо тактики партії, запропонували своїм прибічникам залишити засідання для узгодження позиції. Більшість з'їзду засудила поведінку “меншості”, звинувативши їх у розкольницькій політиці та назвала “ліквідаторами партії”. Делегати, які залишилися, одностайно виступили за дотримання курсу, проголошеного ухваленою резолюцією та роз'їхалися на місця.

У відповідь “меншість” проголосила про створення окремого керівного органу – Центрального Організаційного Бюро УПЛСР(меншості), непідзвітному новообраному ЦК. Користуючись тим, що до складу редакції

“Борьби” входили колишні члени ЦК, що стали на позицію “меншості”, вони зробили її власним рупором. Починаючи з 37 номера “Борьба” стала органом ЦОБ УПЛСР(м). Тоді офіційна УПЛСР почала видавати свій окремий орган – “Революционную борьбу”. Обидві партійні газети на своїх сторінках висвітлювали роботу II партійного з’їзду і з власних позицій намагалися пояснити причини розколу партії.

Для “меншості” розкол представлявся закономірним результатом, зумовленим особливостями попереднього розвитку партії. Колишні члени ЦК вважали, що напередодні з’їзду партія не уявляла з себе єдиної централізованої організації, яка б проводила чітко визначену певну політичну та тактичну лінію, бо сам керівний орган також був далеко неоднорідною групою. Результатом цього стало послаблення партійної дисципліни, практика прийняття рішень, не узгоджених між керівними структурами різного рівня. На думку членів “меншості” така ситуація була ознакою глибокої кризи, в якій знаходилася партія. Головною причиною цієї кризи вони називали “великий наплив” у партію робітників із Росії. “Борьба” з цього приводу зазначала, що зважаючи на слабкість місцевих партійних організаційних сил і труднощі боротьби з “Петлюрівською контрреволюцією”, ЦК не врахував усіх наслідків для партії “того специфічного російського уклону, який принесли з собою наші товариші з Великої Росії”, давши їм можливість розгорнути широку діяльність [72, 1919, 30 квітня]. Цим “товаришам із Великої Росії” ставилося в провину, що у своїй діяльності вони керувалися рішеннями IV партійного з’їзду есерів у Москві, який виступив за боротьбу проти радянської влади. Колишні члени ЦК стверджували, що всі спроби змінити напрям партійної роботи зустрічали глуху або відкриту опозицію цих робітників. На переконання “меншості” посиленню екстремістських, або як їх ще називали “активістських”, настроїв сприяла й політика більшовиків.

Саме ці дві головні причини й призвели на думку представників “меншості” до появи в партії двох течій. Прибічники однієї течії (в

сприйнятті “меншості”) намагалися за будь-яких обставин повести за собою народні маси і тому з цією метою в загостреній формі представляли розходження з більшовиками. Представники іншої течії, до якої “меншість” відносила себе, враховуючи надзвичайно складне внутрішнє та зовнішнє становище Української республіки, стояли на позиції відмови від боротьби за державну владу, ліквідації міжпартійного протистояння та пошуку шляхів співробітництва з більшовиками.

Таким чином, оформлення в партії двох течій, на думку “меншості”, створювало об’єктивні підвалини розколу, що й відбулося на з’їзді. Той факт, що більшість делегатів з’їзду не підтримала більшість членів ЦК, останні пояснювали тим, що його делегати не зовсім точно відбивали настрої міст, бо їхніх прибічників, начебто, не скрізь пропускали (як приклад наводився Катеринослав) [72, 1919, 30 березня]. Їх опоненти, навпаки, вважали, що на з’їзд з’явилися “всі найкращі сили і робітники партії з місць” [128, 3 квітня]. Вони мали також і протилежні погляди на причини розколу партії, вважаючи, що принципових ідеологічних і тактичних причин для нього не існувало, а в основі розколу лежав суто особистий момент – образа членів ЦК, яким делегати з’їзду не висловили довіри і не обрали їх до нового складу керівного партійного органу.

Порівняльний аналіз резолюцій, які прийняв II з’їзд, і резолюцій, ухвалених ЦОБ УПЛСР(м), показує, що дійсно суттєвих розходжень між основними тезами цих документів немає. Для прикладу можна взяти резолюції щодо тактики партії. Саме різницею в підходах щодо методів роботи партії “меншість” пояснювала конфлікт, який виник на з’їзді та свій подальший вихід із партії. Більшість з’їзду звинувачувалася в тому, що виступала за так звані “активні” форми боротьби проти радянської влади. Однак, у резолюції, ухваленій більшістю делегатів, немає жодного заклику до насильницьких дій. Більше того, один із її пунктів підкреслював, що партія вважає неприпустимим

бланкистські методи боротьби з комуністами, тобто збройні повстання та терор [128, 3 квітня]. Подібне положення мала й резолюція “меншості” [72, 1919, 30 березня]. В цілому слід зазначити, що обидві резолюції були майже ідентичними, містили навіть абсолютно однакові пункти (тільки викладені в різній послідовності) (додаток Н).

Не існувало суттєвих розбіжностей між обома течіями УПЛСР і в питанні щодо можливих форм організації влади. Єдино можливою і придатною формою як для Росії, так і для України, обидві течії вважали диктатуру трудових класів – робітників і трудового селянства. Схожі погляди були і в підходах щодо вирішення національного питання – суверенність українського трудового народу. Різниця полягала лише в тому, що обраний на з'їзді ЦК у своїй декларації висунув ідею конфедерації радянських республік, а ЦОБ залишилося на позиції, проголошеній УПЛСР до розколу – федерація радянських республік, незалежно від території їх сусідства.

Наявність схожих позицій щодо програмних і тактичних орієнтирів двох течій природно викликає питання щодо причин розколу партії. На думку автора такою причиною слід вважати бажання більшості членів старого ЦК будь-якими засобами відмежуватися від повстанської діяльності частини членів партії, а саме основне – від лівих російських есерів, яких більшовики проголосили поза законом, засвідчивши тим самим своє лояльне ставлення до радянської влади та бажання брати активну участь у будівництві соціалістичного ладу. На їхню думку це давало можливість повністю легалізувати партію, захистити її від репресій та відкрити їй шлях до урядової діяльності. Не отримавши необхідної кількості голосів і не потрапивши до складу ЦК, вони, побоюючись, що нове керівництво не зможе втримати партію на лояльних позиціях щодо більшовиків, пішли на розкол. Можна припустити, що до розколу партії мають певне відношення й більшовики, яким це було вигідно, бо таким чином послаблялася досить впливова серед селянства (особливо на Півдні України) партія.

ЦК УПЛСР, до речі, серед причин розколу називав також і страх репресій з боку КП(б)У певної частини членів, вважаючи їх “випадково приставшими до партії елементами”. У своєму зверненні “До всіх партійних робітників!” він висловлював переконання, що розкольницькі дії цих непевних елементів обмежаться тільки інтелігентською верхівкою партії і не зачеплять широких шарів партії [128, 3 квітня]. Однак цим сподіванням не судилося здійснитися. По закінченню з’їзду представники обох груп не зробили жодної спроби порозуміння, жодного кроку назустріч. Навпаки, дії обох керівних партійних органів поглиблювали розбіжності та сприяли розколу на рівні регіональних осередків. Так, у резолюції з тактики партії, прийнятій II з’їздом, містився пункт, відповідно якому в партії вводилася залізна дисципліна, а елементи, які не підкорилися рішенням з’їзду, повинні були бути виключеними з партії [128, 3 квітня].

У першому ж номері “Революционной борьбы” були опубліковані звернення ЦК і Київського комітету партії до всіх членів. У одному із звернень ЦК доводив до відома, що всі члени партії, які ввійшли до складу “так званого” ЦОБ(м) мають негайно покинути ряди партії. Водночас ЦОБ(м) пропонувалося, як організації, яка відповідно до постанов з’їзду стояла поза партією, не користуватися назвою партії ні в друкованих органах, ні у виступах. В іншому зверненні ЦК повідомляв, що з огляду на розкол Київської організації та перехід частини її членів до “меншості”, вся організація розпускалася. Тій частині організації, яка залишилася на платформі з’їзду доручалося обрати тимчасовий комітет, перереєструватися та скликати найближчим часом загальноміську конференцію для відновлення організації. В свою чергу Київський комітет оголошував усі видані раніше партійні картки недійсними. Всі члени партії, які залишалися, повинні були негайно перереєструватися та отримати нові картки, ті ж, хто цього не зробив вчасно, вважалися вибувшими з рядів партії [128, 3 квітня]. Подібні

постанови щодо перереєстрації членів прийняли й інші місцеві комітети (наприклад, Волинський губернський комітет, Житомирський міський комітет) [128, 9 квітня]. Таким чином, новообраний ЦК зайняв непримиренну рішучу позицію щодо негідкорившихся йому членів партії, виключаючи їх із партійних рядів. Він розцінював це як процес оздоровлення партії, очищення її від чужого, випадкового елемента [128, 4 квітня]. При цьому постійно підкреслювалося, що принципових розбіжностей між частинами партії не має і, що ті, хто відколовся безсилі їх видумати, а з огляду на це їх називали “ряженими” [128, 5 квітня].

У відповідь ЦОБ(м) також звернулося до всіх партійних організацій, фракцій рад і профспілок із закликом очищення партії від так званих “активістів”. Місцевим осередкам пропонувалося провести “основательну чистку” і всіх тих, хто не підкоряється ЦОБ(м) виключити з організації, а у разі створення “активістами” окремої організації – проголосити її “самозваною” і вести з нею рішучу боротьбу. Всі “активісти” також повинні були бути виключеними з фракцій рад і профспілок. Кожна організація мала терміново телеграмою повідомити ЦОБ(м) про стан організації, або надіслати делегата та приступити до підготовки з’їзду. Відозва наголошувала, що місце партії тільки в рядах соціалістичних сил. Тому всі її члени повинні відкрито, зі зброєю в руках, встати на захист радянської влади, як проти куркульських повстань, так і проти ворожої агітації. ЦОБ(м) закликала партійних товаришів енергійно працювати щодо скріплення радянської влади та виправляти все зло, яке нанесла їй політика “активістів” [72, 1919, 25 квітня].

Звернення двох частин партії свідчать, що їхні лідери розпочали діяти в однаковому напрямі, тобто обопільне виключення з партії тих членів, які підтримали протилежний керівний орган. Це прискорило організаційний поділ УПЛСР. Зразу ж по закінченні з’їзду місцеві організації почали ділитися на дві частини. Звичайно, що цей процес розпочався з Києва. 29 березня 1919 р. відбулися загальні збори фракції лівих українських есерів у

Київській раді. Фракція постановила вважати себе тимчасово автономною та ввійти в організаційний зв'язок із ЦОБ(м). Тільки чотири члена фракції не підтримали рішення зборів [72, 1919, 30 березня]. 30 березня пройшла міська конференція Київської організації, яка більшістю голосів також визнала вірною позицію меншості з'їзду і вибрала новий склад міського партійного комітету. Новообраний комітет звернувся до членів партії з закликом розгорнути саму енергійну пропаганду ідей меншості з'їзду з метою їхнього поширення на всі організації [72, 2 квітня].

Вслід за Києвом процес розмежування пішов далі. Через місяць “Борьба” констатувала, що за такий короткий час ЦОБ(м) вдалося схилити на свій бік більшість партії. На позицію ЦОБ(м) стали Київська, Харківська, Херсонська, Миколаївська, Одеська, Луганська, Бахмутська, Гомельська, Конотопська, Білоцерківська, Уманська, Ізюмська, Сумська, Лебединська, Славяносербська та ін. організації [72, 1919, 24 квітня]. З метою оптимізації партійної роботи на засіданні ЦОБ(м) 25 квітня було ухвалено рішення розділити територію України на п'ять округів – Київський (Київська, Чернігівська, Волинська, Подольська губернії), Харківський (Харківська, Катеринославська, Полтавська, Донецька губернії), Одеський (Херсонська, Одеська губернії), Крим (тимчасово приєднувався до Одеського округу) і Дон. До створення обласних комітетів вирішено було призначити емісаріати з відповідальних робітників [72, 27 квітня].

Досягнення другої течії УПЛСР були значно скромнішими. “Революционная борьба” назвала лише Об'єднаний Волинський і Житомирський Комітет, який визнав резолюцію, ухвалену більшістю з'їзду [128, 13 квітня]. “Борьба” також зазначала, що лише в одній-двох організаціях “активістам” вдалося отримати більшість, але й там “меншість” організовувалася та вела окрему роботу, підпорядковуючись ЦОБ(м) [72, 1919, 24 квітня]. Такий стан речей можна скоріше пояснити не стільки

ідейною підтримкою на місцях позиції “меншості”, скільки політикою КП(б)У, яка значно суворіше переслідувала прибічників “більшості”. Менших репресій зазнавала УПЛСР(м), тому з метою збереження партійних структур більшість партійних осередків проголошувала відхід від “активізму”. З огляду на це дуже скоро “меншість” значно переважала кількісно, тоді як її опоненти перетворилися на нечисленну нелегальну партію. За “меншістю” поступово закріпилася назва УПЛСР(борьбисти), що на зразок боротьбистів, походила від назви партійного органу “Борьба”.

Можна вважати, що формально організаційне оформлення партії закріпив III з'їзд, який проходив у Києві з 31 травня по 4 червня 1919 р. На ньому були присутні 50 делегатів, що представляли 25 регіональних організацій, за соціальним складом більша частина делегатів були селянами, третина – робітники великої промисловості, переважно, металообробної, а решта партійні робітники. Повідомлення з місць охарактеризували процес розколу партії і констатували перемогу “меншості”. З'їзд переглянув партійну програму, прийняв статут і обрав новий ЦК. Резолюції з'їзду підтвердили основні програмні положення партії – соціалістичний характер революції в Україні, диктатура пролетаріату та трудового селянства, соціалістична федерація радянських республік, підтримка радянської влади та ін. [72, 1919, 5 червня].

Таким чином, відбулося остаточне організаційне розмежування УПЛСР, основною причиною якого слід вважати бажання певної частини керівників партії пристосуватися до політики правлячої більшовицької партії і шляхом організаційного відмежування від “активного есерства” та створення окремої партійної структури задекларувати свою лояльність до радянської системи.

Різне ставлення до більшовицької політики спричинило розкол й іншої прокомуністичної партії – УСДРП(нез.). З одного боку непоступливість більшовиків у питанні допущення до урядової діяльності українських партій, а з іншого – масові повстання селян проти їхньої політики, спричинили

перехід партії від лояльної опозиції до відкритої збройної боротьби проти КП(б)У. Як зазначалося у попередньому параграфі, УСДРП(нез.) разом із офіційною УСДРП та УПСР(ц.т.) підписали міжпартійний договір про спільну боротьбу “з окупаційним урядом Раковського”. Після підписання цієї угоди незалежні разом із українськими есерами активно включилися в повстанську боротьбу, сподіваючись, що їм вдасться опанувати селянську стихію та усунути більшовиків від влади.

З початком антибільшовицьких повстань всередині партії розпочинаються дискусії щодо їх характеру та ставлення до них партії. Вже у березні стали оформлюватися дві течії. Так звана права течія, вважаючи вимоги повстанських мас цілком справедливими, стояла на позиції, що партія повинна не тільки підтримати ці повстання, а й очолити їх, бо у іншому випадку керівництво ними могли захопити “чорносотенні елементи”. Ліва ж течія доводила, що ці повстання призведуть лише до роз’єднання єдиного революційного фронту та падіння радянської влади в Україні. Тому, з їх точки зору, необхідно було не збройно боротися проти радянського уряду, а шляхом співробітництва виправляти ті помилки, яких він припускався [155, 25 липня].

Крім різниці в тактичних підходах між течіями намітилися розбіжності й з програмних питань, насамперед, з національного. Так, прибічники лівої течії піддавали критиці положення Декларації фракції УСДРП(нез.) від 13 січня 1919 р. про те, що соціалістична революція має встановити національні кордони, вважаючи це “буржуазним пережитком”. У питанні організації рад, ліві виступили проти вимоги партії пропорційного представництва в радах селян і робітників, ставши на позицію більшовиків, що селянство є реакційним елементом у соціалістичній революції [155, 22 травня].

На 30 березня ОК УСДРП(нез.) оголосив скликання загальнопартійного з’їзду. Однак, на нього не змогла приїхати достатня кількість делегатів. З огляду на це 4 квітня замість з’їзду була проведена нарада, на якій ліві піддали гострій критиці політику ОК, визнавши її невідповідною поточному політичному

моменту. На цій же нараді вони обрали свій паралельний керівний орган – Тимчасовий Комітет, метою якого була зміна тактики та політики партії.

Оформлення двох окремих керівних органів ще більше загострило ситуацію в партії. На сторінках “Червоного прапора” між двома течіями розгорнулася гостра полеміка з основних спірних питань. Однак редакція “Червоного прапора” залишилася на боці ОК, тому прибічники ТК не мали змоги активно пропагувати свої погляди. Тоді ліві зробили спробу вплинути на зміну тактики партії через місцеві організації і, насамперед, через Київську. 22 квітня 1919 р. на її загальних зборах вони запропонували власну резолюцію по сучасному моменту та питанню тактики. Резолюція вимагала від фракції незалежних у Всеукраїнському Виконкомі Рад зміни тактики у ставленні до КП(б)У в напрямі тактичного об’єднання з нею. Але більшість присутніх відкинула дану резолюцію [155, 28 травня].

Таким чином, перша спроба лівих незалежних офіційно провести свою позицію через збори закінчилася невдачею. Однак, вони на цьому не зупинилися. Вже 25 квітня 1919 р. вони видали Заклик до робітників, де доводили, що УСДРП(нез.) відійшла від ясної пролетарської лінії і тільки її ліва частина залишилася вірною соціалістичній революції та пролетаріату. Своє завдання ліві незалежні вбачали в тому, щоб стати містком між українським пролетаріатом міста та села, а також представляти український пролетаріат в комуністичному інтернаціоналі [155, 28 травня]. Цей Заклик було розповсюджено серед робітництва Києва та надіслано на провінцію в партійні організації УСДРП(нез.). З метою популяризації своїх поглядів група лівих незалежних есдеків взяла участь у першотравневій демонстрації, де йшла під червоним прапором із надписом “Незалежні ліві”.

4 травня були проведені збори членів Київської організації, які підтримували резолюцію, відхилену 22 квітня попередніми зборами. На зібрання прийшли також й члени фракції Київської Ради робітничих депутатів. Після ряду критичних доповідей щодо діяльності ОК розгорнулася

жвава дискусія, результатом якої стало ухвалення чергової резолюції. Резолюція визнала діяльність ОК УСДРП(нез.) контрреволюційною з огляду на те, що він не вжив належних заходів щодо налагодження співробітництва з іншими соціалістичними радянськими партіями для скріплення основ радянської влади в Україні; затемнював свідомість українського пролетаріату “націоналістичними гаслами”, пропагуючи необхідність розвитку соціалістичної революції в національних межах; вчасно не відмежувався від тих елементів партії, які вдалися до повстанських дій. Констатуючи ці програмні розходження з ОК, збори вирішили організувати нову партію тимчасово під назвою Українська соціал-демократична партія незалежних (лівих). Тимчасовому Комітету доручалося представляти партію та увійти в зносини з іншими соціалістичними радянськими партіями, а обрана комісія повинна була в найближчому часі скласти та оголосити декларацію партії [155, 28 травня]. Показовим є те, що на зборах був присутній представник боротьбистів, який виголосив привітання від своєї партії.

Положення резолюції зборів Київської організації про необхідність створення окремої партії давала право Тимчасовому Комітету працювати в цьому напрямі. Вже як представницький орган партії ТК ухвалив постанову, метою якої було зорієнтувати членів партії на місцях в бік власних переконань. Стоячи на позиції Всесвітньої соціалістичної революції ТК закликав проводити роботу серед трудових мас України під гаслом всесвітнього об'єднання Соціалістичних Радянських Республік тимчасово у формі федерації, одкидаючи самостійність соціалістичних держав. Кінцевою метою проголошувалося встановлення єдиної пролетарської держави, розміри якої мали збільшуватися. Разом із тим, одкидаючи національні тенденції, які, в розумінні лівих незалежних, вели до роз'єднання пролетаріату, ТК виступив за реалізацію всебічного розвитку окремих націй, що для України мало виявитися в обов'язковому вжитку української мови у всіх органах влади. В питанні організації влади постанова визнавала найкращим засобом її реалізації

диктатуру пролетаріату, завданням якої було підпорядкування “напівпролетарських елементів” села шляхом негайного притягнення їх до радянської роботи. Будь-які повстання проти тогочасного радянського уряду постановою засуджувала як такі, що розбивали єдність революційного фронту. Для виконання поставлених завдань ТК мав увійти в тісний контакт з “дійсно пролетарськими” партіями у всіх представницьких і виконавчих органах влади [155, 28 травня].

Вищезазначену постанову слід розглядати як один із перших програмних документів новоствореної партії, бо вона крім накреслення тактичної лінії, фактично сформулювала її основні тези партійної доктрини. Підсумовуючим документом, який в цілому окреслив партійну позицію на цьому етапі, стала “Декларація Української Соціал-Демократичної Партії Незалежних Лівих”. Декларація категорично заявляла про повний розрив із УСДРП(нез.) та принципове прийняття програми КП(б)У, лише з певними застереженнями практичного характеру [155, 28 травня] (додаток П).

Декларація була затверджена партійною конференцією, яка відбулася 4 червня 1919 р. в Києві за постановою Тимчасового Комітету. На цій конференції були присутні більшість членів Київської організації та представники деяких провінційних осередків. Заслухавши звіт ТК, присутні позитивно оцінили його роботу, визнавши, що він “перевів дійсно велику роботу по організації українського пролетаріату”. Найбільшим досягненням називалося видання газети “Червоний Стяг”, яка стала рупором ідей лівих незалежних. Після ухвали відповідної резолюції члени ТК склали з себе повноваження і конференція обрала новий склад ЦК [155, 6 червня]. Новообраний ЦК повинен був надалі проводити активну роботу по закладанню нових осередків і провести підготовчу роботу щодо скликання партійного з’їзду.

Видання Декларації, проведення партійної конференції та обрання ЦК означало остаточний і повний розрив між двома частинами УСДРП(нез.). Ззовні

процес поділу партії нагадував поділ УПЛСР – різне ставлення двох течій до проблеми співробітництва з більшовиками та до антирадянських виступів і повстань. Однак, якщо новостворена УПЛСР(м), а пізніше УПЛСР(б), мало чим відрізнялася від своєї попередниці в програмних постулатах, то ліві незалежні в ряді принципових питань повністю відійшли від партійних положень УСДРП(нез.), ставши на більшовицькі позиції. Насамперед, це торкнулося національної проблеми. Якщо для УСДРП(нез.) ідея незалежності України була основоположною тезою, на якій будувалися програма і тактика партії, то ліві незалежні відмовилися від неї, стверджуючи вслід за більшовиками, що створення самостійних держав відповідає лише інтересам буржуазії. Для новоствореної партії ідеалом майбутнього національно-державного устрою стала Всесвітня Соціалістична Радянська федерація. В цьому відношенні позиція лівих незалежних співпадала з позицією боротьбистів. Але вони, на відміну від боротьбистів, для яких федеруванню республік мала передувати незалежна національна держава, відкидали принцип самостійності загалом. Так, доповідач по сучасному моменту на партійній конференції з цього приводу зазначав: “Що торкається відокремлення української радянської соціалістичної республіки, то таке ми відстоювали в час панування в Росії буржуазії з Керенським і компанією на чолі. Зараз ми мусимо об’єднатись з пролетаріатом Росії і інших революційних країв, залишивши за кожним широку автономію” [155, 6 червня].

У всіх інших питаннях ліві незалежні намагалися якомога ближче підійти до більшовицької доктрини. Так, якщо УСДРП(нез.) відкидала “чисту” диктатуру пролетаріату, відстоюючи диктатуру пролетаріату та біднішого селянства, то новостворена партія, вважаючи селянство реакційним класом (як і більшовики), виступала за запровадження диктатури одного “самого революційного” класу – пролетаріату. Ліві незалежні задекларували і своє визнання більшовицької економічної програми, в тому числі й у земельному питанні, тоді як офіційні незалежні практику організації сільськогосподарських

комун розцінювали як помилкову в умовах українського села. В цілому слід зазначити, що новостворена партія із всіх українських партій найближче підійшла до більшовицької доктрини і зайняла крайній лівий фланг українського партійного спектру. Однак це була нечисленна, слабо розгалужена партія, яка діяла переважно в Києві та губернії, а також в деяких інших регіонах. Найбільшою активністю, за свідомством партійного органу, поряд із Києвом відзначалися організації Катеринославщини і Херсонщини. Соціальною базою партійних груп були переважно робітники, подекуди селянство [155, 8 липня]. Слід зазначити, що у партійних документах зустрічаються два варіанти назви партії: УСДП(н.-л.) і УСДРП(н.-л.).

Таким чином, видно, що єдиного українського радянського або комуністичного фронту не утворилося. Не дивлячись на те, що за його створення виступали абсолютно всі українські партії, які стали на радянські позиції. Головною причиною цього стала політика правлячої партії – КП(б)У. Не включивши жодного представника цих партій до уряду, більшовики поставили їх перед вибором – підтримувати урядову політику або ні. Відповідно до цього й відбувався поділ як всередині партій, так і між ними. З іншого боку, успіх встановлення радянської влади багато в чому залежав від того, чи підтримують її місцеві політичні сили у вигляді українських прокомуністичних партій. Більшовики не хотіли визнавати це, однак помилки урядової політики в національному, а особливо в земельному, питаннях викликали масові повстання в Україні. І не буде перебільшенням твердження, що саме від позиції українських прокомуністичних партій і залежала доля радянської влади навесні 1919 р., саме від того, на чиєму боці вони стануть – чи на боці уряду, чи на боці повсталих мас – залежало чи збереже свою владу уряд Х.Раковського. Становище останнього стало ще більш загрозливим, коли проти нього 9 травня на півдні України виступив командир Червоної армії М.Григор'єв.

Втрачаючи ґрунт під ногами, більшовики змушені були піти на певні поступки українським радянським партіям і запросити їхніх представників до складу уряду, зокрема боротьбистів і борьбистів. На пленумі ВУЦВК 12 травня 1919 р. представники цих партій висловили готовність власних партій співпрацювати з більшовиками і розділити відповідальність за урядову політику [1, Арк. 144].

Увійшовши до уряду і тим самим розділивши відповідальність за його політику, українські партії рішуче виступили проти антирадянських повстань. Звичайно, всі українські радянські партії різко засудили повстання отамана М.Григор'єва, виступивши в цій справі єдиним фронтом з більшовиками. Центральні Комітети трьох партій – УПСР(К), УПЛСР(м) і КП(б)У видали відповідну спільну відозву до українського народу. [72, 13 травня]. Боротьбисти намагалися найшвидше відмежуватися від М.Григор'єва, який вважався членом їхньої партії. Секретаріат ЦК ухвалив: “Отamana Григор'єва вважати зрадником партії й революції, з числа членів Київської організації партії його виключити” [28, Арк. 2]. Разом із іншими радянськими партіями УПСР(К) взяла участь у придушенні повстання.

Водночас, українські радянські партії були переконані, що основним засобом ліквідації повстань має бути не тільки їх придушення, а й усунення причин, які зумовили їх появу. Вважалося, що зменшити невдоволення селянства можна було шляхом задоволення всіх його матеріальних потреб, зменшення економічної руїни, виправлення помилок і дрібних хиб державного апарату через залучення до управлінської роботи придатних місцевих сил робітників і селян [58, 24 липня]. Іншими словами головним засобом ліквідації селянських повстань в розумінні українських партій повинна була стати зміна урядової політики, наближення її до місцевих особливостей політичного та економічного життя.

Саме бажання змінити цю політику і, мабуть, щире сподівання на те, що їм вдасться це зробити, й зумовили входження представників українських

партій до радянського уряду. Можна з впевненістю сказати, що ця обставина врятувала уряд Х.Раковського, дала йому можливість залишитися при владі. З перших же днів своєї роботи в уряді українські партії намагалися підкорегувати урядову політику, нейтралізувати більшовицький радикалізм у земельному та національному питаннях. Однак представники українських партій не становили більшості в радянському уряді, не могли спертися (на противагу більшовикам) на власний державно-партійний апарат і армію, з чого й випливали дуже обмежені можливості їхнього впливу на урядову політику. Користуючись чисельною перевагою у всіх владних органах, більшовики блокували пропозиції та проекти декретів, які подавалися представниками інших фракцій, не враховували їхніх зауважень.

Одним із основних напрямів зміни державної політики українські радянські партії вважали земельну політику, намагаючись досягти певного компромісу з КП(б)У. Насамперед, вони виступали проти запровадження на селі колективних господарств. Так, на пленумі ЦВК Рад 26 травня 1919 р. боротьбист М.Качинський переконував, що не великі радянські господарства, а тільки одноосібні селянські можуть стати основою розв'язання хлібної і взагалі продовольчої проблеми. Активну участь в обговоренні проекту земельного закону взяли й боротьбисти, зауваження яких були враховані при доопрацюванні цього закону [1, 196, 208]. Однак, в цілому кардинально змінити більшовицьку земельну та продовольчу політику цим партіям не вдалося. Поширена на місцях практика створення колгоспів і радгоспів продовжувала відштовхувати від уряду селянські маси.

Принципові розходження між більшовиками та українськими партіями малися й в національному питанні, зокрема, щодо умов об'єднання радянських республік. Більшовики, посиляючись на необхідність боротьби проти зовнішньої та внутрішньої контрреволюції, насамперед, проти А.Денікіна, наполягали на максимальному об'єднанні всіх управлінських структур радянських республік і створенні спільних органів керівництва. На

проти вагу більшовикам, українські партії наполягали на утворенні Всесвітньої федерації радянських республік.

На засіданні ВУЦВК 14 червня 1919 р., на якому обговорювалося питання про форми об'єднання радянських республік, боротьбисти запропонували власний проект Декларації ВУЦВК, відмінний від варіанту КП(б)У [30, Арк. 15-17]. Визнаючи необхідність об'єднання радянських республік, проект водночас наполягав на тому, що це об'єднання може бути лише на федеративних засадах і кожна республіка повинна бути рівноправним суб'єктом федерації. Проект Декларації боротьбистів та їх загальну позицію підтримали й представники інших українських партій. Однак, більшовики скориставшись своєю чисельною більшістю та підтримкою Бунду, відхилили цей проект (26 голосів проти 15) [30, Арк. 17].

Фактичне ігнорування пропозицій українських партій з боку КП(б)У було свідомим, що остання не збиралася поступатися всією повнотою влади в Україні, а запрошення представників цих партій до уряду носило лише “декоративний” характер. Наслідком такої ситуації стало певне протистояння на різних рівнях влади між українськими партіями та більшовиками.

Українські лідери розуміли обмеженість можливостей власних партій, тому всіма засобами намагалися посилити їх позиції. В теоретичному аспекті це було максимальне наближення до комуністичної доктрини, прийняття всіх основних більшовицьких гасел, що в їхньому розумінні повинно було сприяти подоланню ідеологічного протистояння. У практичному відношенні також здійснювалося ряд заходів. По-перше, це проголошення боротьби проти антирадянських повстань, щоб таким чином засвідчити свою відданість соціалістичній революції. По-друге, намагання провести якомога більше своїх представників у всі владні структури різних рівнів – ради, ревкоми та ін. Для прикладу можна навести резолюцію, ухвалену 11 липня 1919 р. загальними зборами Святошинської організації УСДП(н.-л), де

зазначалося: “Вислухавши доклад про сучасний мент, збори постановили працювати в напрямку діяльної участі членів партії у всі установи радянської влади. З огляду на те, що коли будуть стоять коло активної праці дійсні сини революції то тоді безумовно скоріше прийде кінець всяким повстанням і контрреволюційним виступам” [155, 16 липня]. Аналогічні постанови і резолюції приймалися й іншими українськими партіями.

В цей же час українські партії активно пропагують ідею створення єдиної комуністичної партії України, яка б об'єднала всі українські прокомуністичні партії і групи, що існували. Звичайно, вони були зацікавлені, щоб до складу цієї об'єднаної партії ввійшла й КП(б)У. На їхню думку, це дало б можливість послабити позицію більшовиків і, навпаки, посилити позицію українських націонал-комуністичних сил. Однак, як вже зазначалося, більшовики на тому етапі не були в цьому зацікавлені. Тому, боротьбисти, які першими ініціювали цей об'єднавчий процес, зіткнувшись із небажанням КП(б)У, повернули свій погляд в інший бік.

З кінця червня – початку липня 1919 р. між керівними органами УПСР(К.-Б.) і УСДП(н.-л.) розпочалися активні переговори щодо можливого об'єднання двох партій, основою чого мала стати близькість партійних програм. Але головним було те, що керівництво партій розцінювало це об'єднання як реальний крок щодо посилення позицій в протистоянні з більшовиками. Ініціативу центрів підтримали й місцеві партійні осередки, загальні збори яких ухвалювали відповідні рішення. В результаті переговорів між Центральними Комітетами обох партій були з'ясовані конкретні умови об'єднання і прийнятий “Акт злиття УПСР(К) і УПСР(н.-л.)”. Відповідно з домовленостями об'єднання проходило на засадах рівноправності, для перереєстрації членів утворювалися комісії з представників обох партій з правом обопільного відводу. Новий Центральний Комітет створювався шляхом з'єднання Центральних Комітетів двох партій. Об'єднана партія

отримала назву “Українська Комуністична Партія (боротьбистів), її девізом став девіз лівих незалежних – “Пролетарі всіх країн, єднайтесь!” [34, Арк. 1].

Безумовно, від цього об'єднання вигравали обидві партії. Що торкається УСДРП(н.-л.), то це була нечисленна партія, яка мала вплив далеко не в усіх регіонах (як було показано вище) і її лідери розуміли всю обмеженість своїх можливостей. Об'єднання з боротьбистами відкривало перед її лідерами значно більші шанси участі у владних структурах усіх рівнів. Велике значення цьому об'єднанню надавали й боротьбисти. По-перше, в їхньому розумінні, це значно розширювало соціальну базу партії (ліві незалежні мали певний вплив серед українського робітництва), що давало змогу новоствореній партії посилити свої позиції в містах і тим самим більш результативно конкурувати з більшовиками. По-друге, лідерам боротьбистів здавалося, що об'єднання і зміна назви давали змогу партії зректися свого есерівського походження, яке було приводом для більшовиків дивитися на боротьбистів як на “народницьку”, “дрібнобуржуазну” партію і переносити існуючі розбіжності з національної площини в ідеологічну. Але, як показав подальший розвиток подій, всі ці заходи не вплинули на ставлення більшовиків до боротьбистів і інших українських партій – КП(б)У не змінила свого курсу на монополію власної партії в Україні.

Відчуваючи це УКП(б) намагалася заручитися підтримкою міжнародного комуністичного руху, наполегливо домагаючись визнання партії III Комуністичним Інтернаціоналом. На початку серпня 1919 р. ЦК партії направив до Виконкому Комінтерну “Меморандум”, в якому обґрунтовувалася необхідність включення до його складу УКП(б) як провідної течії комунізму в Україні. Партійне керівництво вважало, що визнання Комінтерном комуністичного характеру партії та її прийняття до свого складу означало б визнання її рівноправності з КП(б)У та її права на участь у формуванні урядової політики. Комінтерн не встиг розглянути це

питання та ухвалити якесь рішення з цього приводу до окупації України армією А.Денікіна. З окупацією України уряд Х.Раковського та керівні структури КП(б)У виїхали до Росії. Боротьбисти та інші українські партії пішли в підпілля та організовували повстання проти А.Денікіна. Тому восени 1919 р. це питання залишилося формально відкритим, хоча для більшовиків, з огляду на їх пануюче становище в Комінтерні, принципово відповідь була зрозумілою. Але категорично відмовити боротьбистам, коли потрібна була їхня допомога в організації повстань, РКП(б) не могла.

До звільнення території України від армії А.Денікіна більшовики змушені були рахуватися з українськими партіями та йти на співробітництво з ними. Так само, як і навесні 1919 р., доля радянської влади в Україні на той момент багато в чому залежала від її підтримки з боку цих партій. Насамперед це торкалося боротьбистів і борьбистів, які користувалися значним впливом серед селянства, і в багатьох регіонах очолювали повстанський рух. У грудні 1919 р. більшовики розпочали переговори з представниками цих партій щодо організації радянської влади в Україні після звільнення її території та умов створення нового уряду.

Досить складними для КП(б)У виявилися переговори з боротьбистами. Від ЦК КП(б)У переговори проводили Х.Раковський і С.Косіор, а від ЦК УКП(б) – Г.Гринько і Л.Ковалів. Останні виклали ряд вимог щодо входження їхніх партійних представників до складу радянського уряду – паритетне представництво в уряді більшовиків і боротьбистів; створення окремого економічного та військового центру в Україні [29, Арк. 1]. В ході переговорів УКП(б) виступила проти включення до складу уряду борьбистів, вважаючи, що їх присутність там посилить позицію більшовиків (така думка зумовлювалася оцінкою цієї партії як неукраїнської за своєю суттю). Однак більшовики не погодилися з жодною вимогою боротьбистів і виділяли їм лише одне місце в уряді. З огляду на це делегація УКП(б)У спочатку відмовилася від підписання угоди, але через декілька днів все ж таки змушена

була її підписати. Офіційно угода про міжпартійне співробітництво КП(б)У та УКП(б) у Всеукраїнському ревкомі була підписана 17 грудня 1919 р. Згідно з угодою боротьбисти мали підтримувати політику більшовиків в Україні відповідно до Маніфесту РКП(б). Вся робота Всеукрревкому підпорядковувалася основному завданню – військовій боротьбі з об'єднаними силами контрреволюції. Тому УКП(б) зобов'язувалася припинити всі спроби, спрямовані на створення “сепаратних військових формувань із бувших партизан” [29, Арк. 1]. Підписання угоди на вищезначених засадах свідчило, що боротьбисти поставили абстрактні “завдання комуністичної революції” вище національних інтересів України.

Аналогічна угода про співробітництво у Всеукрревкомі була підписана в грудні 1919 р. й між КП(б)У та ЦК УПЛСР(б). 8 січня 1920 р. на з'єднаному засіданні Київських губернських комітетів трьох партій КП(б)У, УКП(б) і УПЛСР(б) був складений договір про вступ представників цих партій до Губревкому. Відповідно до договору, Губпарткоми названих партій в обличчі своїх уповноважених представників зобов'язувалися в своїй роботі виконувати директиви Всеукрревкома [72, 1920, 10 січня].

Змінили своє ставлення та тактику щодо КП(б)У і незалежні есдеки. Визнавши ще в липні помилковість своєї повстанської боротьби проти радянської влади, наприкінці 1919 р. вони розпочали переговори з більшовиками щодо можливої легалізації партії та роботи її представників у радянських установах. Офіційна легалізація партії відбулася 13 січня 1920 р. Політбюро ЦК РКП(б), вивчивши попередньо це питання з представниками ЦК КП(б)У та УСДРП(нез.), ухвалило визнати партію легальною і дозволити ВУЦВК видати Ю.Мазуренку для партійної роботи 150 тис. крб. [434, с. 28].

Паралельно з переговорами про легалізацію керівництво партії вживало ряд заходів щодо створення на базі своїх організацій Української комуністичної партії. На їхню думку така назва повніше відповідала суті партії, яка фактично

вже давно перейшла на комуністичні позиції. Наприкінці грудня 1919 р. у “Червоному прапорі” від імені Організаційного комітету Української комуністичної партії з’явилася відозва до всіх партійних організацій про скликання з’їзду для створення УКП. Комітетом був запропонований для обговорення “Проект програми УКП”, вироблений А.Річицьким і М.Ткаченком. Повідомлялось також, що Київська і Харківська організації незалежних вже оголосили себе організаціями УКП [152, 21, 23 грудня].

Установчий з’їзд УКП відбувся 22-25 січня 1920 р. Делегати з’їзду представляли по декілька організацій, або навіть районів, тому резолюція з’їзду зазначила: “сміло можна сказати, що вся партійна Україна представлена була на з’їзді” [17, Арк. 1]. Крім членів УСДРП(нез.) на з’їзді були присутні й представники правого крила боротьбистів і “федералісти” з КП(б)У, які також ввійшли до складу УКП. Від Оргкомітету УСДРП(нез.) з’їзд відкрив М.Авдієнко, головував А.Річицький. Почесними головами були також обрані В.Ленін і голова Комінтерну Г.Зінов’єв, яким делегати надіслали привітальні телеграми [17, Арк. 4-4зв.].

Після доповідей з місць та Організаційного Комітету делегати з’їзду прийняли резолюцію, за якою всі організації УСДРП(нез.) розпускалися, а для партії українського пролетаріату ухвалювалася назва “Українська Комуністична Партія” [17, Арк. 5]. Організаційне оформлення партії регламентувала й “Резолюція по організаційному питанню”, згідно якої після розпуску первинних осередків протягом одного місяця необхідно було провести перереєстрацію всіх членів, а все їхнє майно передати до УКП [17, Арк. 9]. З’їзд розглянув також питання щодо прийняття програми партії, окреслив основні напрями партійної тактики та заслухав доповідь про сучасний момент.

Аналіз ухвалених з’їздом резолюцій та програми УКП свідчить, що політична доктрина новопроголошеної партії принципово не відрізнялася від

її попередниці – УСДРП(нез.), яка фактично стояла вже на комуністичних позиціях, визнавши неминучість всесвітньої комуністичної революції, диктатури пролетаріату та влади рад. Тому, дійсно, нова назва більш відповідає ідеологічній суті партії.

У питанні національно-державного статусу України УКП також залишилася на позиції своєї попередниці, виступаючи за “незалежність і самостійність економічного й політичного порядкування Української Соціалістичної Радянської Республіки” [54, с. 273]. Однак, поряд із цим з’явилася теза про те, що партія обстоює необхідність тісного союзу і співробітництва Української Радянської Республіки з іншими радянськими республіками “як в цілях оборони й наступу насамперед супроти буржуазних держав, так і в цілях використання економічних сил кожного національно-економічного організму на допомогу внутрішній будові інших, виходячи тут з інтересів комуністичного будівництва цілої людскості” [54, 273]. Таким чином УКП, начебто, “пом’якшувала” свою самостійницьку позицію, визнаючи потребу союзу радянських республік, але, на противагу боротьбістам і борьбістам, партійна програма не проголошувала Всесвітньої радянської соціалістичної федерації. Іншою тезою партійної програми УКП заявила про свій інтернаціональний характер, визнаючи “як необхідну умову належного переведення комуністичної революції, об’єднання і зближення в спільній революційній боротьбі супроти капіталістів і поміщиків пролетарів і напівпролетарів різних націй як в межах України, так і в міжнародному масштабі” [54, с. 273]. Тобто, укапісти, як і боротьбісти, почали розглядати національне питання через призму комуністичної революції та пов’язувати його вирішення з встановленням комуністичного ладу.

УКП також підтримала ідею об’єднання всіх комуністичних партій і створення одної комуністичної партії України. Установчий з’їзд ухвалив окрему резолюцію, доручивши ЦК вжити для цього всіх можливих заходів і,

насамперед, для об'єднання з КП(б)У та УКП(б). Однак в основу об'єднання мали лягти програма і назва УКП [17, Арк. 12]. Визначення таких умов з самого початку виключало можливість об'єднання, бо боротьбисти себе вважали комуністичним центром на Україні, а для більшовиків придатним був лише варіант поглинення ними інших партій.

Таким чином, на початку 1920 р. в Україні діяло три українські партії, які вважали себе комуністичними і претендували на владу разом із КП(б)У. Серед цих трьох партій найбільш впливовою була УКП(б) і саме вона розглядалася більшовиками як серйозний конкурент, який стояв на заваді встановлення ними власної партійної монополії. Тому після повного звільнення території України від армії А.Денікіна починає проводитися політика, спрямована на поглинення боротьбистів. Цей процес керувався з Москви і знаходився під особистим наглядом В.Леніна. В лютому 1920 р. ним був написаний “Проект резолюції про українську партію боротьбистів”, в якому, зокрема, зазначалося: “Усю політику треба вести систематично і неухильно до ліквідації боротьбистів, що передбачається в недалекому майбутньому ... Момент ліквідації визначити через короткий строк, момент буде встановлений Політбюро і повідомлений Укрревкомові” [292, с. 118].

Антиборотьбистська політика починає проводитися всіма засобами – від “погромних” статей в пресі до відкрито репресивних (вистежування, труси, арешти). Поширюються випадки звинувачення окремих членів партії в антирадянській діяльності. На місцях боротьбистів знімають з відповідальних посад, переводять на нижчі, а на їхнє місце призначають членів КП(б)У. Така інформація надходить до ЦК УКП(б) з різних місць [33, Арк. 12-14, 19]. Члени ЦК намагаються врятувати ситуацію, надсилаючи листи зі скаргами на політику місцевих більшовиків до відповідальних осіб РКП(б) і В.Леніна особисто. В цих листах доводиться безпідставність звинувачень партії в “петлюрівщині”, “бандитизмі”, “контрреволюційності”, наводяться приклади співпраці з

більшовиками на місцях [32, Арк. 8]. Але ці листи залишаються без відповіді, фактично будь-які спроби боротьбистів дійти порозуміння ігноруються.

В такій ситуації ЦК УКП(б) зосереджує свою увагу на суто партійній роботі, намагаючись поширити вплив партії серед населення, щоб таким чином посилити свої позиції в протистоянні з більшовиками. Останні три місяці існування партії були позначені активною роботою по закладанню місцевих організацій, саме на цей час припадають найвищі показники як кількості первинних осередків, так і загальної чисельності її членів. Найбільший вплив партія мала в Києві (8 райпарткомів), а також у Київській, Полтавській і Чернігівській губерніях. У цих губерніях у кожному повіті існувало по декілька організацій. Більшість членів партії були вихідцями з селян, організації склалися переважно з представників інтелігенції, селян, учнів і студентів, робітництво було представлено менше. За національною ознакою основна маса членів партії були українцями, як виняток зустрічаються інколи в організації по одному росіянину або єврею.

В офіційних документах партії не наведені точні дані загальної чисельності партії, але неофіційно в 1920 р. називалася цифра 15 тис. членів. Пізніше саме ця цифра найчастіше використовувалася в науковому обігу та давалася в довідниках [340, с. 429 та ін.]. Однак І.Майстренко стверджував, що ці дані перебільшені. За його підрахунками чисельність партії була приблизно 5 тис. чоловік [310, с. 295-296]. Приблизну чисельність партії можна підрахувати за модусом представництва на останній загальнопартійній конференції в березні 1920 р. За даними мандатної комісії на неї прибуло 100 делегатів із вирішальним голосом при представництві – 1 делегат від 50 членів партії [70, 1920, 30 березня]. З огляду на це, чисельність партії дорівнює 5 тис. Якщо навіть припустити, що не всі організації встигли надіслати своїх представників, то все одно це суттєво не може збільшити кількісний показник партії. Тому, мабуть, слід погодитися з підрахунками І.Майстренка і вважати приблизною чисельність УКП(б) в 5 тис. чол.

Однак, поширення впливу партії серед населення не врятувало її від ліквідації. Вирішальне значення в цьому мало неприйняття УКП(б) до складу III Комуністичного Інтернаціоналу. Ця відмова мотивувалася тим, що боротьбисти відступали і в теорії, і на практиці від принципів комунізму. В резолюції з цього приводу зазначалося: “Бажання створити на Україні другу паралельну партію ВККІ не може розглядати інакше, як спробу розколоти ряди трудящих” [106, 29 лютого].

Така відповідь міжнародного комуністичного центру поставила партію в умови, коли подальше її існування стало неможливим. Вважаючи себе комуністами за переконаннями, боротьбисти не могли не виконати рішення Комінтерну. Тому УКП(б) не продовжила боротьбу за своє окреме існування, поставивши в черговий раз “інтереси комуністичної революції” вище “національних потреб України”. До того ж, керівництво партії розуміло, що подальша боротьба з більшовиками за владу призведе до фізичного знищення її членів і проголошення їх “зрадниками комуністичної революції”. А прийняття рекомендації Комінтерну щодо організаційного вступу до КП(б)У давало певну надію впливати на політику урядової партії та зробити спробу українізувати КП(б)У зсередини. Боротьбисти пішли другим шляхом.

Загальна партійна конференція 14-20 березня 1920 р. ухвалила постанову про саморозпуск партії та організований вступ до КП(б)У. На місцях створювалися спеціальні комісії з представників УКП(б) і КП(б)У з метою проведення цього рішення в життя [70, 1920, 30 березня]. Точних даних про кількість членів УКП(б), які перейшли до КП(б)У, немає. На XII з'їзді РКП(б) у 1925 р. М.Скрипник у своїй доповіді назвав цифру 4 тисячі чоловік [38, с. 454]. Але якщо виходити з того, що приблизна чисельність партії була 5 тисяч, то ця цифра, скоріш за все, є завищеною, названою у пропагандистських цілях – значна кількість тих, хто перейшов повинна була означати правильність політики правлячої комуністичної партії. Це припущення підтверджує певною мірою й те, що до КП(б)У переходили переважно активні члени партії

боротьбистів повітового та губернського рівнів, рядові ж члени, і особливо селяни, за своїм власним бажанням не переходили.

Таким чином зійшла з політичної арени України одна з найвпливовіших українських партій. З усуненням боротьбистів зник основний конкурент більшовиків на владу в Україні. Ось чому ліквідацію УКП(б) так високо оцінив В.Ленін, вважаючи її вартою перемози в декількох битвах [293, с. 254].

Вслід за боротьбистами першими в черзі на ліквідацію стояли борьбисти, тиск на яких після поглинення УКП(б), значно посилювався. Антиборьбистська кампанія розгорнулася на сторінках “Комуніста”. На адресу партії посипалися звинувачення в тому, що після зникнення боротьбистів вона стає “центром легальної організації контрреволюції”. Більшовицькі функціонери пропонували борьбистам серйозно обдумати становище партії і зробити відповідні висновки, погрожуючи, що в разі, коли “у чесних елементів борьбистської організації не вистачить революційної мужності сказати “стій” своїй лівоесерівській душі, яка тягне їх по шляху Камкова, то це “стій” прийдеться сказати нам” [107, 15 квітня].

Відповідаючи на ці закиди, “Борьба” намагалася запевнити, що партія ніколи не була й не буде “центром контрреволюції” і ніколи не стане на шлях боротьби з більшовиками [74, 16 квітня]. ЦК УПЛСР(б) видав навіть розпорядження до всіх партійних організацій, за яким заборонялося приймати до партії колишніх боротьбистів. Однак, всі ці виправдання і заходи практичного позитивного результату не мали – більшовики вже чітко взяли курс на ліквідацію своїх опонентів.

У такій ситуації, так само як і рік тому, партія опинилася в кризовому становищі, гостро постало питання щодо її подальшої долі. З метою пошуку шляхів виходу та окреслення можливих напрямів тактики Політбюро ЦК вирішив 25 квітня провести раду партії. (Згідно статуту ради партії скликалися для обговорення невідкладних питань тактики і організації, намічених партійним з'їздом, або питань, висунутих умовами життя. Рада складалася з 1/3 складу ЦК і

по одному представнику від кожної губернії. Рішення ради вважалися обов'язковими для виконання всіма організаціями і членами партії [54, с. 218]).

Скликана з ініціативи ЦК рада партії ухвалила рішення про злиття з КП(б)У. Це мотивувалося тим, що беручи активну участь у соціалістичній революції, УПЛСР(б) і у програмному, і в тактичному відношеннях все ближче підходила до КП(б)У, тому конкуренція двох радянських партій дедалі ставала шкідливою для справи соціалістичної революції, а будь-яка спроба створення паралельного комуністичного центру трактувалася як контрреволюційна [74, 1 травня]. Постанова ради свідчить, що керівництво партії пішло шляхом боротьбистів, визнавши, як і останні, пріоритетність інтересів соціалістичної революції. Остаточне рішення щодо саморозпуску мав ухвалити IV з'їзд, скликання якого спочатку планувалося на 1 липня, а потім було перенесено на 15 липня.

Постанова ради партії була неоднозначно сприйнята рядовими членами партії – всередині УПЛСР(б) на ґрунті цього стався черговий розкол. Не всі члени ЦК одностайно підтримали ініціативу щодо злиття, меншість категорично виступила за збереження партії, виклавши свою позицію у відповідній декларації (друкування її в пресі було заборонено). Натомість більшість ЦК розгорнула активну діяльність, пропагуючи свою позицію. Слід зазначити, що більшість ЦК, користуючись своїм керівним становищем не тільки демократичними засобами намагалася переконувати незгодних. Поширеною стала практика посилки відповідальних робітників на місця, дострокові перевибори губернських партійних комітетів із призначенням нових голів, в деяких організаціях була проведена перереєстрація членів, під час якою так звані “правоесерівські елементи” виключалися з партії (фактично це були противники об'єднання).

Регіональні партійні форуми (конференції, загальні збори) також по-різному реагували на рішення керівництва. Найбільш активно підтримували

ідею об'єднання організації Харківщини. Це можна пояснити з одного боку тим, що ЦК на той час діяв у Харкові, а з іншого – слабкістю впливів партії серед робітництва з огляду на сильні позиції більшовиків. Ще напередодні засідань ради партії, губернський з'їзд визнав доцільним існування в Україні єдиного революційного партійного центру і найближчим завданням партії назвав злиття з комуністами [74, 29 квітня]. Ініціативу ЦК підтримала й Донецька губернська конференція, ухваливши відповідну постанову. В роботі конференції брали участь делегати від Луганського, Таганрогського, Юзівського та Алчевського районів [74, 1 липня]. По інших регіонах позиція ЦК не знайшла однодушної підтримки – організації або в більшості виступали проти, або думки діаметрально розходилися.

З різкою критикою політики ЦК на ліквідацію партії виступила Київська організація. На сторінках київської “Борьби” друкувалися матеріали, де обґрунтовувалася необхідність збереження партії, вказувалося на недемократичні методи діяльності ЦК [72, 1920, 4, 8 липня]. 4 липня відбулися загальні збори Київської організації, в центрі обговорення яких було питання щодо об'єднання з КП(б)У. Доповідачі доводили, що ні програмні, ні тактичні завдання партії ще не виконані, тому не має сенсу йти на самоліквідацію партії. Не зміг переконати присутніх і присланий із ЦК В.Зеленін, який заявив, що питання щодо ліквідації партії вже вирішено і, що ЦК буде проводити це, не сором'ячись ні яких засобів. Але, не дивлячись на погрози представника керівного органу, більшістю голосів (за – 51, проти – 3, утрималися – 5) збори ухвалили резолюцію, що засуджувала політику ЦК. Так, у документі самоліквідація партії визнавалася актом контрреволюційним, який ускладнював і без того тяжке становище радянської влади та затримував хід соціалістичної революції в Україні. Всі партійні організації закликалися до енергійної боротьби за збереження і відродження партії, продовжуючи в контакті з більшовиками напружену роботу щодо підтримки радянської влади.

Обраним на IV з'їзд делегатам доручалося категорично відстоювати збереження партії [72, 8 липня].

Активно проти об'єднання виступили й організації Полтавщини. Спроба представників ЦК провести рішення про самоліквідацію партії на губернській конференції зазнала поразки. Результатом її роботи стала резолюція, яка закликала бойкотувати партійний з'їзд, який скликався “ліквідаторами” і здійснювати ряд заходів щодо об'єднання “революційно-соціалістичного народництва”. Згідно резолюції, всі виключені ЦК робітники поновлювалися в партії, а ті, хто стояли на “ліквідаторській” позиції, навпаки, виключалися з її складу [72, 22 липня].

Показово, що інформація про перебіг роботи конференції, вміщена на шпальтах харківської “Борьби”, була протилежною – повідомлялося про ухвалення позитивного рішення щодо об'єднання з КП(б)У [74, 15 липня]. Із спростуванням такої подачі матеріалу виступив у київській “Борьбі” один із активних противників самоліквідації партії Я.Браун [72, 1920, 22 липня]. В заявах і документах “ліквідаторів” також зустрічаються твердження про те, що найбільше число противників злиття з більшовиками мали Київська і Полтавська організації [74, 15, 16 липня]. З цього можна зробити висновок, що висвітлення роботи Полтавської губернської конференції більш об'єктивно подано у київській “Борьбі”.

З повідомлень преси видно, що проти політики ЦК виступили Житомирська, Вінницька, Жмеренська, Амур-Нижеднепровська, Уманська та інші організації [72, 8, 22, 25 липня]. В ряді організацій для того, щоб домогтися бажаного результату, ЦК прийшлося поміняти губпарками, або провести перереєстрацію членів (Катеринославщина, Миколаївщина, Одеса, Херсонщина, Чернігівщина та ін.) [72, 8, 22, 25 липня; 74, 7, 14 липня]. Таким чином, напередодні IV з'їзду партія опинилася розколотою на регіональному

рівні, крім того прибічники збереження партії утворили паралельний ЦК керівний орган – Центральне Організаційне Бюро.

Дві позиції, два погляди на подальшу долю партії зіткнулися на з'їзді, який відкрився в Харкові 16 липня 1920 р. Однак, рівноправного викладу різних аргументів не відбулося. ЦК, користуючись своєю владою, не дозволив так званим “розкольникам” і “оборонцям” оприлюднити їхню заяву. Намагання В.Арнаутова зробити це постійно переривалося, в наслідок чого він на знак протесту взагалі покинув залу засідань. Виступи з місць засвідчили наявність внутріпартійної боротьби на регіональному рівні, а також підтверджували факти, що тільки після адміністративного втручання ЦК деякі організації схилилися на бік “ліквідаторів” [72, 29, 30 липня]. З доповіддю про роботу ЦК виступив Є.Терлецький, зазначивши, що завдання, встановлені III партійним з'їздом, ним були виконані. З огляду на це, ЦК дійшов висновку, що подальше вирішення поставлених задач можливо лише за умов злиття з КП(б)У. Стосовно тих членів партії, які не підтримали ідею ЦК, констатовалося, що вони, самі того не розуміючи, зраджують революції та переходять у контрреволюційний табір [72, 30 липня]. Результатом роботи з'їзду стала ухвала “Декларація IV з'їзду У.п.л.с.-р. боротьбистів”, де урочисто заявлялося про влиття партії в КП(б)У [72, 29 липня].

За постановою з'їзда після його закінчення повинен мав бути оголошений розпуск партії і перехід її до КП(б)У з урахуванням боротьбистського стажу. Для реалізації цього делегати обрали Центральне Ліквідаційне Бюро у складі: Є.Ганенко, М.Алексєєв, В.Зеленін. У функції ЦЛБ входило керівництво роботою по організаційному вступу колишніх боротьбистів до лав КП(б)У і ліквідація тих організацій, які “з тих чи інших причин не були підготовлені до переходу”. В губерніях і повітах створювалися ліквідаційні трійки, до складу яких входило по два

представника комуністів і один представник борьбистів. Термін переходу визначався три тижня, але не пізніше 1 вересня [72, 30 липня].

Схема самоліквідації партії фактично повторювала ту схему, за якою ліквідовувалася УКП(б). Однак, на відміну від останньої, партійний з'їзд УПЛСР(б) не поставив крапку в питанні ліквідації партії. Противники цього зробили спробу зберегти партію та на основі частини членів відновити діяльність місцевих осередків і продовжити її існування. Обране напередодні з'їзду ЦОБ не саморозпустилося, а навпаки, активізувало свою роботу. Центром, навколо якого скупчувалися всі незадоволені рішенням з'їзду, стала Київська організація, а його рупором продовжувала залишатися “Борьба”.

Саме на її шпальтах була надрукована “Заява Харківському з'їзду ліквідаторів партії”, яку підписали 38 делегатів від 5 губерній (Київщина – 15, Полтавщина – 16, Херсонщина – 5, Волинь – 1, Катеринославщина – 1), які були незадоволені рішенням з'їзду про саморозпуск партії (додаток Р).

Ситуація, що склалася в партії нагадувала події річної давнини, коли стався розкол УПЛСР. Так само меншість ЦК виступила проти більшості ЦК, організувала паралельний керівний орган (ЦОБ) і намагалася, як і рік тому, повести за собою партійні маси. З метою консолідації своїх прибічників і накреслення плану подальших дій 28 липня 1920 р. у Києві відбулася Всеукраїнська конференція УПЛСР(б). В її роботі взяли участь 32 делегата від шести губерній: Київщини – 10, м. Києва – 5, Полтавщини – 10, Херсонщини – 4, Чернігівщини – 1, Катеринославщини – 1, Волині – 1. Як видно, присутні делегати пропорційно не представляли всі регіони, тут переважали члени партії з Київщини та Полтавщини, тому, на думку автора, конференцію важко визнати як “Всеукраїнську”.

Порядок денний конференції свідчить, що делегати серйозно поставилися до справи збереження партії, розглянувши питання, які традиційно обговорюються на партійних з'їздах (доповідь ЦОБ, доповіді з

місце, поточний момент і завдання партії, відношення до інших партій, економічна політика партії, вибори ЦК і т.п.). Ухвалена конференцією резолюція практично повторювала викладені раніше погляди цієї частини партії на розвиток соціалістичної революції в Україні, завдання радянських партій і закликала до збереження партії [72, 25 липня].

Проведення подібного форуму, ухвала на ньому ряду документів, вибори ЦК вселяло, мабуть, надію його організаторам на те, що їм вдасться відстояти і зберегти партію, може ці сподівання підкріплювалися ще й досвідом минулого року. Однак, спроба повторити цей досвід не вдалася – противники ліквідації партії не врахували того, що проблема подальшого існування УПЛСР(б) не була суто внутріпартійною проблемою, що це зачіпало ще одну впливову політичну силу – КП(б)У. І якщо рік тому, розкол партії і перемога так званої “меншості” була вигідна більшовикам, то цього разу збереження партії аж ніяк не входило в їхні плани. Тому проти “розкольників” повелася жорстка боротьба.

Насамперед репресивні заходи були проведені проти Київської організації. ЦЛБ УПЛСР(б) видало розпорядження, за яким Київська організація розпускалася, як така, що примкнула до ЦОБ; призначався тимчасовий Губком у складі І.Запорожця, І.Мінгуліна і Самойленка; змінювалася редколегія київської “Борьби” (М.Алексєєв, І.Запорожець); проводилася перереєстрація її членів. Новопризначений Губком негайно проголосив Київську організацію розпущеною, а всіх її членів, які не подали заяви про перереєстрацію до 1 серпня, механічно вибувшими [72, 29 липня]. З ліквідацією Київської організації справа із збереженням партії була програна. По всіх регіональних осередках також була проведена перереєстрація, в наслідок якої всі противники самоліквідації партії не потрапили до поновлених партійних списків, а хто її пройшов – організовано переходили до КП(б)У.

Так вслід за боротьбистами зникла з політичної арени України ще одна партія. Точних даних щодо кількості боротьбистів, які перейшли до КП(б)У, так само, як і в випадку з боротьбистами, немає. Стосовно загальної чисельності партії, то в довідкових виданнях частіше наводиться цифра 7700 членів на початок 1920 р. [184, с. 63]. Як зазначалося вище, автор вважає цю цифру завищеною. Принаймні, напередодні самоліквідації, її чисельність була значно меншою, що підтверджує кількість делегатів на IV з'їзді – 70 з вирішальним і 19 з дорадчим [72, 30 липня]. Відповідно модусу представництва на з'їзд мали делегувати одного представника від 25 членів організації [74, 16 червня], тоді виходе, що присутні представляли біля 2 тис. членів. Треба взяти на увагу той момент, що на з'їзді не були присутні прибічники ЦОБ, наприклад від Київщини був лише 1 делегат, а з повідомлень преси відомо, що в губернії на партійному обліку стояло більше 800 чол. [72, 22 липня]. Враховуючи все це можна припустити, що чисельність партії перед її об'єднанням з КП(б)У була приблизно 2-3 тисячі, але не більше 3 тисяч. Тобто за своєю чисельністю і впливовістю серед українських радянських партій боротьбисти були другими після боротьбистів.

Поглинення КП(б)У цих двох партій фактично означало встановлення її партійної монополії в Україні. Ті партії, або партійні групи, що залишалися ще, не представляли серйозної загрози цій монополії, бо не могли зрівнятися з впливовістю і розгалуженістю боротьбистів і боротьбистів. З українських партій формально легальною залишилася У КП, хоча її стосунки з КП(б)У були досить напруженими. В умовах україно-польського наступу між двома партіями була укладена так звана “ділова згода у справі співробітництва”. Підписання цієї угоди зумовлювалося, з одного боку, неможливістю “прийти до організаційного злиття” через наявність принципових програмних і тактичних розходжень, а, з другого боку – необхідністю “спільних акцій і

ділового контакту в боротьбі з контрреволюцією й імперіалізмом і в соціалістичному будівництві” [20, Арк. 23].

У порівнянні з УКП(б) і УПЛСР(б) вона була нечисленною – зразу після установчого з’їзду в січні 1920 р., за свідомством М.Попова, до її складу входило приблизно 250 чол. [362, с. 101]. Однак, не дивлячись на свою нечисленність, укапісти мали великі амбіції, вважаючи, що тільки вони посправжньому розуміють особливості комуністичної революції в Україні, а тому повинні бути українським комуністичним центром. З огляду на це, невдовзі після установчого з’їзду, УКП подала заяву до Комінтерну з проханням прийняти її до свого складу, але офіційної відповіді не було.

Розв’язати це питання намагалася делегація від УКП у складі А.Річицького і М.Авдієнка, яка 21 травня відвідала голову Виконкому Комінтерну Г.Зінов’єва під час його перебування в Україні. Поінформували щодо історії партії та її програми, вони переконували його, що партія готова ввійти до світової комуністичної організації. В свою чергу Г.Зінов’єв зауважив, що Комінтерн вважає, що в кожній країні має існувати лише одна комуністична партія і запропонував делегації викласти позицію партії щодо об’єднання з КП(б)У. Делегати зазначили, що одним із своїх завдань УКП вбачає створення в Україні однієї комуністичної партії через об’єднання всіх комуністичних сил. Однак, при цьому підкреслили, що створення єдиної комуністичної партії не означає простого механічного “вливання”, а має йти органічним шляхом – шляхом подолання обома партіями ідеологічних і тактичних розходжень. Щодо існуючих розходжень між партіями Г.Зінов’єв зазначив, що вони мають бути вирішені Конгресом Комінтерну і висловив сподівання, що процес об’єднання двох партій піде швидше [153, 26 травня]. Звичайно, що Г.Зінов’єв репрезентував точку зору більшовиків, в плани яких не входило включення УКП до складу Комінтерну, як і у випадку з боротьбістами і пізніше борьбістами вони планували поглинути і її.

Однак, на противагу цим двом партіям, укапісти виявилися більш стійкими – навесні і влітку 1920 р. вони відкинули всі пропозиції КП(б)У щодо об'єднання, не звертаючи уваги на репресії і переслідування. Більше того, чисельність партії поступово зростала і восени вже вдвічі перевищувала початкову цифру. При чому дуже часто це зростання відбувалося не за рахунок новоявлених членів, а за рахунок переходу до її лав комуністів. За образним висловом одного з ідеологів партії А.Річицького влітку 1920 р. “бички на місцях почали пачками переходити до УКП [22, Арк. 7зв.]”.

Суттєвим ударом по КП(б)У став перехід до УКП в липні 1920 р. частини її членів. Це була так звана “федералістська течія”, виключена з КП(б)У. Керівник цієї групи Г.Лапчинський опублікував у “Червоному прапорі” критичний лист, в якому політика РКП(б) називалася політикою “русотяпства”. Тому, він, не дивлячись на свої заслуги перед більшовитською партією і тривале перебування в її лавах (з 1905 р.), дійшов висновку, що в Україні потрібна самостійна Українська комуністична партія нарівні з РКП(б). Розриваючи з КП(б)У, він висловлював впевненість, що зустрінеться зі своїми колишніми товаришами по партії в майбутній єдиній УКП [153, 5 липня]. З цього можна зробити висновок, що колишній більшовицький діяч щиро вірив у те, що УКП може стати базою створення єдиної комуністичної партії України. Показником рівня переходу комуністів до укапістів, можуть слугувати анкети делегатів I конференції УКП, що відбулася 5-9 серпня 1920 р. у Харкові, – 11 з 85 були вихідцями з КП(б)У, причому значна частина з них вказала дату виходу з неї липень того ж року [19, Арк. 1-168].

Кожний факт переходу з власних рядів комуністи сприймали як “класову зраду”, тому проти УКП і проти так званих “відступників” почали вживатися репресивні заходи. 22 червня Політбюро ЦК КП(б)У прийняло рішення “негайно розпочати політичну кампанію проти УКП, не упускаючи перспективи”. 7 липня було припинено фінансування партії, а після публікації листа Г.Лапчинського закрито партійний орган “Червоний прапор”. 12 липня ЧК вчинила тряс на

квартирі одного з лідерів укапістів, члена ВУЦВК А.Річицького. Того ж дня ЦК УКП направив протест на адресу голови уряду УСРР Х.Раковського, ЦК КП(б)У і ВУЦВК [21, Арк. 187-188, 194]. 28 липня невизнана делегація УКП на II Конгресі Комінтерну в складі А.Річицького та Ю.Мазуренка направила лист особисто В.Леніну “Про мету і завдання УКП, її взаємини з КП(б)У”. В листі підкреслювалося, що весь цей похід на партію “по-перше, вказує на зростання її впливу серед українського пролетаріату і трудових мас, на її реальні сили, закладені в об’єктивних умовах, бо інакше ці репресії вже були б абсолютно безглузді і нісенітні; по-друге, свідчить про перемогу в правлячих колах України т. зв. “русотяпської течії”, яка в зв’язку з успіхами на політичному фронті відчула розв’язаними свої руки і прагне до усунення “конкурента” в особі місцевих комуністичних елементів і їх центру – УКП” [18, Арк. 30].

Звертаючись таким чином до вищих владних і партійних інстанцій та лідерів, керівництво укапістів намагалось захистити власну партію від репресій і переслідувань. Водночас, не зважаючи на подібне ставлення до себе з боку правлячої партії, УКП запевняла, що “прагнучи до зміцнення радянської влади ..., чесно й одверто пропонує співробітництво”, не відмовляючись від своїх принципових позицій і рішуче вимагаючи “унормалення відносин”. Але, безумовно, чесного і одвертого співробітництва між партіями бути не могло, бо вся політика більшовиків підпорядковувалася одній лише меті – встановлення власної необмеженої монополії на владу. Тому то всі ці звернення, так само, як і наступні, датовані вереснем, жовтнем, листопадом 1920 р., не могли змінити становища партії.

Слід віддати належне стійкості цієї маленької партії, мужності її лідерів, які не йшли ні на які поступки в питанні злиття з КП(б)У. В жовтні 1920 р. “Червоний прапор” з цього приводу писав, що так, “Як пропонують нам товариші з КПУ ... не є рішенням питання. Простого влиття в партію КПУ мало. Треба значно більшого. Треба аби керуюча партія була дійсним керовником революційних мас, була складовою частиною українського

пролетаріату, знала і жила його життям” [154, 3 жовтня]. Однак, на думку автора статті, саме таких передумов об’єднання і не існувало, бо КП(б)У була тільки обласним комітетом РКП(б) і цілком залежала від неї. Ця залежність, на переконання укапістів, шкодила справі української революції. Тому вони вважали, що їхня партія має існувати і надалі самостійно, щоб корегувати політику правлячої партії.

До кінця Української революції більшовикам так і не вдалося зліквідувати УКП. Навіть по закінченню революції вона продовжувала ще декілька років існувати. Звичайно, що її діяльність не могла суттєво вплинути на державну політику, однак сам факт її існування був для більшовиків свідомством наявності так званого “українського питання”. УКП стала останньою організаційною формою існування українського націонал-комунізму. Після її розпуску ідеї націонал-комунізму існували в Україні ще до середини 30-х років і реалізовувалися вже не через діяльність партій, а через діяльність окремих носіїв цих ідей. В наслідок репресій, на певний час керівництву Радянського Союзу вдалося придушити їхні прояви, але за умов лібералізації націонал-комуністичні погляди відроджувалися знов і знов, що було свідомством невирішеності національного питання в Україні.

Підводячи підсумок розділу, слід зазначити, що однією з особливостей Української революції 1917-1920 рр. стала поява нової ідейно-політичної течії, яка пізніше дістала назву українського націонал-комунізму. Ця течія формувалася в контексті революції і її виникнення було зумовлено об’єктивними умовами, насамперед, гостротою соціальних проблем, подальшою диференціацією українського суспільства, а також значним впливом російської соціал-демократії взагалі й більшовиків, зокрема. Він виник і розвивався як історична спроба поєднати в політиці та на практиці вимоги національного відродження з основними принципами політичної доктрини більшовизму.

Українські націонал-комуністичні партії (боротьбисти, незалежні есдеки, боротьбисти, укапісти) мали власний погляд на шляхи національно-державного будівництва в Україні, відмінний від більшовицького, який можна розглядати як альтернативний. Вони вважали себе представниками місцевих комуністичних сил і маючи значну підтримку серед населення, претендували на владу в Україні. Їх претензії на владу суперечили політики більшовиків, спрямованій на встановлення власної партійної монополії, що спричинило протистояння між ними і більшовиками. На етапах боротьби за встановлення радянської влади, з огляду на слабкі позиції власної партії в українському суспільстві, більшовики змушені були йти на співробітництво з націонал-комуністичними партіями. З встановленням же радянської влади, маючи в своїх руках всі державні прерогативи і інститути (уряд, армію, репресивний апарат), більшовики могли собі дозволити не тільки не включати представників українських партій до уряду, а навіть не інформувати їх щодо намірів своїх заходів. Останні залучалися до урядової діяльності лише під загрозою падіння радянської влади, коли їхній авторитет і вплив на селах використовувався для врятування цієї влади. Ця участь в уряді носила більше формальний, “декоративний” характер, бо реальних важелів впливу на урядову політику представники українських партій ніколи не мали. Крім того, ці партії постійно зазнавали переслідувань і репресій з боку правлячої партії, з метою усунення їх з політичної арени України була застосована тактика злиття з КП(б)У, що на ділі означало просте поглинення.

ВИСНОВКИ

– Проведений аналіз історіографії проблеми дозволив виявити провідні тенденції її розвитку. Динаміка змін цілей, підходів, теоретико-методологічних засад, ступеня науковості досліджень даної проблематики дає можливість виділити чотири групи історіографічних джерел – так звана “партійна історіографія”, зарубіжна україністика, радянська історіографія, сучасна вітчизняна історіографія. Роботи першої групи побачили світ ще за часів революції, переважно їхніми авторами виступали партійні лідери, які ставили за мету ознайомлення найширшого загалу з політичними доктринами та цілями власної партії. З огляду на це ці роботи мають, насамперед, агітаційно-пропагандистське спрямування, з наукової точки зору їх цінність полягає у тому, що тут міститься значний фактологічний матеріал.

Особливістю зарубіжної україністики є те, що спочатку ініціатива в науковій розробці проблем Української революції 1917-1920 рр. в цілому, й історії політичних партій зокрема, належала не “академічним” вченим, а безпосереднім активним учасникам революційних подій. Належність до різних ідеологічних таборів зумовила те, що їхнім працям були притаманні гостра публіцистичність, описовість, фрагментарність, нерідко – суб’єктивізм і відчутна політична заангажованість. Суттєво не змінилася ситуація й у післявоєнний період, коли вивченням даної проблематики зайнялася й аналітична наука, хоча поступово ідеологічне протистояння переросло в наукову дискусію між представниками різних теоретичних течій. В цілому, з огляду на різницю методологічних підходів, обмеженість джерельної бази закордонним вченим так і не вдалося створити єдиної цілісної концепції Української революції та ролі в ній політичних партій.

Характерною ознакою радянської історіографії була наявність жорстких ідеологічних меж, поза які вчені не мали права і можливості виходити, методологічною основою робіт протягом всього цього періоду був

марксизм-ленінізм. Українські політичні партії фактично були не предметом наукового вивчення, а об'єктом ідеологічних нападок, перед дослідниками ставилася мета довести політичну неспроможність ідейних опонентів більшовиків, показати закономірність сходження з політичної арени всіх інших партій. Все ж таки, не дивлячись на ідеологічну заангажованість, радянським вченим вдалося певною мірою просунутися вперед у вивченні українських партій через залучення нових архівних документів, накопичення невідомих раніше фактів.

На сучасному етапі в процесі наукового дослідження відбулися позитивні зміни – було знято значну частину попередніх обмежень, з'явилася ціла плеяда нових науковців. Зараз вчені виходять на якісно вищий рівень осмислення суспільних процесів та аргументації гіпотез і висновків, їх оцінки стали більш об'єктивними, значною мірою вдалося заповнити фактологічні прогалини. Значним кроком вперед стало те, що українські політичні партії стали об'єктом вивчення не тільки істориків, а й політологів і соціологів, які узагальнюючи досвід вітчизняної партійної історії, розробляють рекомендації сучасним партіям. Разом з тим, проблема внутріпартійної та міжпартійної боротьби українських партій в контексті альтернатив революційної доби 1917-1920 рр. ще не була предметом окремого комплексного та системного дослідження, хоча має надзвичайно важливе значення для практики сучасного державотворчого процесу. Аналіз наявної історіографічної бази свідчить, що жоден із авторів не розглядав ідейно-політичні процеси, що проходили всередині партій через призму політичних альтернатив.

– Революційна доба 1917-1920 рр. стала періодом, коли різні політичні сили запропонували українському суспільству певні моделі подальшого поступу та вступили в жорстку боротьбу між собою за право реалізації власної альтернативи.

Основними альтернативними шляхами національно-державного розвитку України стали оформлення національно-територіальної автономії у складі демократичної федеративної Російської республіки будівництво самостійної незалежної держави. Обидві альтернативи мали об'єктивні підвалини, однак на початковому етапі революції вирішальним чинником у виборі з цих двох шляхів стала автономістсько-федералістична позиція провідних українських політичних партій, представники яких склали переважуючу більшість у всіх владних органах і формували основні засади державного курсу. Самостійницькі переконання частини політичних діячів і партій на цьому етапі були зігноровані. Тому слід констатувати, що реальною альтернативою був перший шлях, друга ж альтернатива спочатку знаходилася в латентному стані, поступово визріваючи в суспільстві. Однак реалії політичного життя, небажання загальноросійських центрів (Тимчасового уряду, а згодом РНК) йти назустріч природнім національним інтересам українців довели, що єдиним шляхом, адекватним потребам розвитку української нації, був шлях формування власної держави. Це, попри свої федералістські погляди, змушений був врешті-решт визнати й український політичний провід, розпочавши процес розбудови самостійної держави. З цього моменту друга альтернатива перетворилася з латентної в реальну.

Іншою політичною альтернативою, яку висунула революція, став вибір типу організації влади – або парламентська демократія західного типу, або радянська влада більшовицького зразка. Спочатку українські діячі і партії єдино можливою формою організації влади вбачали скликання в Києві Сейму як законодавчого органу на принципах прямого, рівного, пропорційного і таємного виборчого права. З огляду на це всі українські партії підтримували ідею скликання Загальноросійських та Українських установчих зборів. Однак, подальша радикалізація основної маси населення, активізація діяльності більшовиків зумовила поширення ідеї влади рад серед певних

прошарків суспільства. Українські соціалістичні партії не могли не реагувати на настрої власного електорату, тому всередині есерів і есдеків почали з'являтися прибічники радянської системи. Саме різниця в підходах до можливих форм організації влади стала основною причиною оформлення лівої течії в УСДРП і подальший вихід її з партії. З розвитком революції саме різниця в підходах щодо принципів організації влади стане головним чинником розколу єдиного українського національного фронту та внутріпартійних розколів.

Однією з визначальних політичних альтернатив революційної доби став більшовизм (як політична доктрина і система цінностей, що втілювалася в життя РСДРП(б) та КП(б)У). Прийшовши до влади в жовтні 1917 р. у Петрограді, більшовики претендували на загальноросійську владу і розглядали Україну як “сферу свого впливу”. Імперські претензії більшовиків робили неминучим конфлікт із українським національним проводом. Водночас частина висунутих більшовиками гасел дедалі більше знаходила собі прибічників серед селянства і робітництва. Постійне протистояння з більшовиками на фоні полівіння мас змушувала українські політичні партії ставати на більш лівіші позиції, коригувати власні національно-політичні доктрини та концепції.

– Головним суб'єктивним чинником альтернативних ситуацій є політичні партії, які виступають акумульованим репрезентантом політичних і економічних інтересів різних прошарків суспільства. Саме партії обґрунтовують на теоретичному рівні необхідність зміни існуючої політичної системи, розробляють модель іншої, окреслюють основні напрями стратегії та тактики щодо її реалізації, згуртовують маси для досягнення поставленої мети. Від ступеня зрілості, організованості, цілеспрямованості політичних партій залежить кінцевий результат політичної боротьби. Українська революція 1917-1920 рр. стала періодом, коли вперше склалися реальні умови для формування багатопартійності в Україні, протягом якого

оформився повний партійний спектр – від лівих до правих. Опинившись у сприятливих політичних умовах після скинення самодержавства, українські партії розгорнули активну діяльність і дуже скоро перетворилися на провідний чинник національно-демократичних процесів в Україні, здобули політичну владу і отримали реальний шанс втілити в життя свої програмні цілі. Загалом протягом революції в Україні функціонувало біля двадцяти українських партій.

– Всі форми державності, що існували в Україні протягом революційної доби 1917-1920 рр., були спробою реалізації партійних ідеалів і настанов тої чи іншої політичної сили. Створення Центральної Ради та її діяльність були втіленням уявлень щодо суспільно-політичного устрою провідних на той час українських партій лівої та центристської орієнтації, насамперед, УСДРП, УПСР, УПСФ. Праві, консервативні партії (Союз земельних власників та ін.) не підтримували політику Центральної Ради і стояли щодо неї в опозиції.

Невідповідність запропонованої гетьманом П.Скоропадським моделі національної держави основним положенням політичних доктрин українських партій зумовила їхню опозиційність його режиму, бо в їх розумінні вона суперечила інтересам широких верств селянства і робітництва. Водночас, різні партії по-різному визначали форми своєї опозиційності. Одні намагалися взяти на себе роль конструктивної опозиції і через надсилання порад та участі своїх представників в управлінських структурах, а пізніше в і уряді, робили спроби скорегувати державний курс. Інші – з самого початку зайняли викрито ворожу позицію і зайнялись підготовкою загального повстання проти гетьмана. Вичерпавши всі можливі способи впливу на формування урядової політики і не досягнувши бажаного результату, поступово всі українські партії підтримали ідею загального антигетьманського повстання і стали на його чолі.

Політичні сили, які створили Директорію, по-різному уявляли собі можливі моделі функціонування влади і наявні орієнтири розходилися у діаметрально протилежних напрямках. У процесі пошуку спільних позицій і спроб досягнення компромісу український провід розробив власний третій шлях – “трудоий принцип” державного управління, який поєднував у собі демократичні засади і більшовицький класовий підхід. Провідники УНР щиро були переконані, що “трудоий принцип”, як влада всього трудового народу, на противагу більшовицькій “диктатурі пролетаріату” був більш адекватним тогочасній політичній ситуації. Однак то було скоріше абстрактно-теоретичне розв’язання нагальних проблем, насправді реалізація цього принципу виявилася важкоздійсненою і так і не була втілена в життя.

Наявність різновекторних орієнтирів не давала можливості Директорії виробити чітку державницьку стратегію, бо опинившись між лівими та правими, протягом всього часу свого існування вона намагалася визначитися з основоположним принципом державного будівництва. Гострі суперечності серед провідних українських партій щодо внутріполітичного устрою та курсу зовнішньої політики держави призводили до того, що Директорія виявилася неспроможною створити єдиний фронт національно-демократичних сил для конструктивної державотворчої праці й гідного опору зовнішнім противникам, для підтримання злагоди у суспільстві.

Поряд із “більшовицькою” та “унеерівською” альтернативою суспільно-політичного розвитку в Україні виникла й третя – націонал-комуністична, яка намагалася об’єднати ідею українського національного визволення з більшовицькою політичною доктриною. Появу цієї альтернативи слід розглядати як реакцію на поширення серед населення України радянських настроїв і спробу за умов посилюючих впливів більшовиків зберегти владу в “українських руках”. На націонал-комуністичні позиції стало ряд українських партій, зокрема, боротьбисти, незалежні есдеки, боротьбисти, укапісти. Переїнявши основні постулати більшовизму, ці

партії вбачали своїм завданням захист національних інтересів українців шляхом відстоювання ідеї самостійної соціалістичної української республіки або входження її на рівноправних засадах до Всесвітньої Соціалістичної Федерації. Не маючи реальних важелів впливу на державну політику, ці партії не змогли зреалізувати свою модель національно-державного будівництва в Україні, в боротьбі за владу вони програли більшовикам, які застосували щодо них тактику “злиття”.

Згода партійних лідерів на перехід їхніх партій до складу КП(б)У значною мірою зумовлювалася розумінням, що на момент 1920 р. іншої реальної альтернативи, крім радянської влади в Україні вже не існувало. З цієї позиції перехід до лав правлячої партії розглядався як шанс впливати на напрями урядової політики та корегувати її відповідно національним інтересам і таким чином забезпечити принаймні частково здобутки Української революції.

– Для процесу формування багатопартійності в Україні доби революції були характерні періодичні організаційні розколи партій (виникнення всередині партії фракцій з відмінною політичною платформою з подальшим оформленням окремих партій). В основі цих розколів лежали розбіжності програмного та тактичного характеру – різне розуміння окремими частинами партії можливих форм організації влади, моделей національної державності та методів і шляхів розв’язання нагальних соціальних і політичних проблем. Причиною цих розбіжностей і різного розуміння була наявність різновекторних політичних альтернатив, що відбивало національні, соціальні, економічні інтереси тої чи іншої групи суспільства.

За часів революції майже всі українські партії на певному етапі розвитку пережили розколи. Найбільшу кількість розколів зазнали УПСР і УСДРП – найчисельніші та найвпливовіші партії революції. Це можна пояснити як об’єктивними, так і суб’єктивними чинниками, серед яких домінуюче значення мали – слабкість організаційних партійних структур,

відсутність єдиної позиції серед партійних лідерів щодо провідних засад державотворення, постійні коливання у визначенні пріоритетності в революції соціального чи національного, гострота соціальних проблем. Не останню роль в цих “розкольніцьких” процесах відігравав і так званий “більшовицький чинник”. Маючи фактично однакову соціальну базу з більшовиками, українські есери та есдеки знаходилися в постійному суперництві з ними за вплив на широкі маси селянства і робітництва. Загроза втрати свого електорату й змушувала частину членів цих партій приймати постулати політичної доктрини більшовизму, що в свою чергу робило неминучим партійні розколи.

– Політичні альтернативи, які висувала революція, ставали причиною постійної перманентної міжпартійної та внутріпартійної боротьби щодо визначення моделі національно-державного будівництва України – автономна Україна в складі демократичної федеративної Російської республіки чи самостійна незалежна Українська Держава; парламент західноєвропейського зразка, Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів чи “трудоий принцип” організації влади; військово-політичний союз з Радянською Росією чи альянс із країнами Антанти; створення єдиного національного, соціалістичного чи комуністичного фронту і т.п. Відповіді на ці питання призводили до міжпартійного протистояння та внутріпартійних поділів і розколів. Кожна партія пропонувала свої шляхи розв’язання цих проблем з позиції власної політичної доктрини, дуже часто вважаючи своє розуміння самим вірним, відмовляючи своїм опонентам в праві на власну думку і позицію. Відсутність досвіду попередньої державотворчої діяльності, легального існування партій, міжпартійної взаємодії та співробітництва в різних владних структурах стали на заваді конструктивної роботи представників різних партій у державних інституціях. Саме напружена міжпартійна і внутріпартійна боротьба, яка роз’їдала зсередини український

національний рух, і стала однією з основних причин поразки національно-визвольної боротьби під час революції 1917-1920 рр.

– Жодна з моделей державного будівництва, запропонована українськими політичними партіями так і не була реалізована в життя. Серед причин цього можна виділити наступні. Жодна з них не набула завершеного чіткого вигляду, не було розроблено механізму її реалізації, переважно це залишилося на рівні ідейно-теоретичних настанов. Іншою суттєвою причиною стало те, що не всі вони адекватно відбивали настрої та прагнення широких верств населення. Однак, основною серед цих причин слід вважати постійну агресію з боку сусідніх держав, яка не давала можливості зосередитися на розв'язанні внутрішніх проблем. Водночас, виступаючи з критикою українських партій, варто пам'ятати, що вони були перші, хто закладав підвалини української державності і попри все віддати їм належне, визнавши, що без їхньої діяльності була б неможлива сучасна українська держава.

Не дивлячись на те, що основна альтернатива революційної доби – формування української самостійної держави не була реалізована, однак з огляду на глибинні об'єктивні коріння, вона не зникла повністю, а продовжувала існувати в суспільстві в латентному стані. При виникненні сприятливих об'єктивних умов і оформленні політичних сил, які її репрезентували, була реалізована на наступному етапі політичного розвитку.

– Багатоплановість, невичепність досліджуваної проблеми зумовлює необхідність подальшого опрацювання низки її важливих аспектів: поглиблення розробки загальних принципів і методів вивчення альтернатив суспільно-політичного розвитку; дослідження історії та функціонування українських консервативних партій; вивчення діяльності українських партій на регіональному рівні та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

АРХІВИ

1. Центральний Державний Архів вищих органів державної влади і органів державного управління України.

Ф. 1. – Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. – Оп. 1.

1.1. Спр. 10. – Стенограми засідань ВУЦВКу Рад. – 273 арк.

Ф. 1061. – Міністерство земельних справ Української Держави. – Оп. 1с.

1.2. Спр. 32. – Накази Міністерства земельних справ по особовому складу. – 67 арк.

1.3. Спр. 60. – Відомості адміністративного відділу канцелярії Військового міністра про політичний стан в губерніях. – 123 арк.

Ф. 1065. – Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. – Оп. 1.

1.4. Спр. 6. – Листування з канцелярією Директорії. – 83 арк.

1.5. Спр. 231. – Закон Ради Народних Міністрів про склад Директорії УНР. – 4 арк.

Ф. 1133. – Установчі Збори. – Оп. 1.

1.6. Спр. 26. – Списки кандидатів та членів до Установчих Зборів УНР заявлені партіями, групами та організаціями. – 28 арк.

Ф. 1216. – Міністерство внутрішніх справ Української Держави. – Оп. 1.

1.7. Спр. 10. – Протоколи засідань Комісій по розробці проекту положення по виборах в Український державний сейм та ін. – 54 арк.

Ф. 1429. – Канцелярія Директорії Української Народної Республіки. – Оп. 1.

1.8. Спр. 1. – Постанови Директорії УНР про утворення різних курсів при військовому управлінні. – 57 арк.

1.9. Спр. 2. – Накази Директорії Української Народної Республіки. – 7 арк.

1.10. Спр. 4. – Універсали, відозви, декларації та копії наказів Директорії і Головного отамана військ УНР до населення. – 50 арк.

Ф. 4453. – Особистий фонд Осипа Безпалка – Оп.1.

1.11. Спр. 15. – Договір між УСДРП і УПСР про сумісну боротьбу з радянською владою. Відозви, декларації, резолюції про мету, завдання та діяльність УСДРП та її фракцій. – 14 арк.

1.12. Спр. 16. – Протокол засідань Ради республіки УНР від 14 березня 1920 р. – 8 арк.

Ф. 4657. – Центральний Комітет Української соціал-демократичної робітничої партії (незалежних). – Оп. 1.

1.13. Спр. 1. – Договір УСДРП, УПСР і УСДРП(н.) про спільну боротьбу проти радянської влади. – 1 арк.

Ф. 4659. – Центральний Комітет Української партії соціалістів-федералістів. – Оп. 1.

1.14. Спр. 1. – Проект програми партії, резолюції з'їзду, список членів Чернігівської парторганізації та ін. Документи. – 201 арк.

1.15. Спр. 3. – Постанови конференції партії соціалістів-федералістів від 21-22 вересня 1918 р. – 2 арк.

Фонд листівок.

1.16. Од. зберег. 13907. – 1 арк.

2. Центральний Державний Архів громадських об'єднань України.

Ф. 8. – Центральний Комітет Української комуністичної партії та її губернські комітети.

2.17. Спр. 2. – Резолюції I-го Установчого з'їзду УКП. Організаційний Устав і Програма УКП. – 40 арк.

2.18. Спр. 6. – Постанови, резолюції конференції УКП. – 34 арк.

2.19. Спр. 9. – Анкети і мандати делегатів конференції УКП. – 168 арк.

2.20. Спр. 13. – Листи членів ЦК УКП в ЦК РКП(б), ЦК КП(б)У. – 34 арк.

2.21. Спр. 15. – Переписка ЦК РКП(б), ЦК КП(б)У, місцевими організаціями УКП. – 247 арк.

2.22. Спр. 40. – Листи і директиви ЦК УКП в Правобережне бюро і губкомам Правобережжя. – 151 арк.

Ф. 43 – Центральний Комітет Української партії соціалістів-революціонерів, Української комуністичної партії (боротьбистів) і місцеві організації. – Оп. 1.

2.23. Спр. 2. – Платформа і резолюція Центрального Комітету по текучому моменту, положення і тактику партії Української партії соціалістів-революціонерів, ухвалена ЦК партії 3 червня 1918 р. – 22 арк.

2.24. Спр. 12. – Відозва і брошура Центрального Комітету УПСР до робітників, селян, козаків, старшин, студентів і до всієї трудової інтелігенції з закликом до збройної боротьби проти гетьмана. – 13 арк.

2.25. Спр. 15. – Відозва відділу зовнішніх зносин ЦК УПСР до всіх радянських партій і додаток до нього резолюція про тактику. – 8 арк.

2.26. Спр. 19. – Тези Політичної комісії, прийняті V з'їздом УПСР як основа нової Програми партії. – 5 арк.

2.27. Спр. 20. – Виписки з протоколів засідань Політбюро ЦК УКП(б). – 2 арк.

2.28. Спр. 21. – Протоколи засідань Секретаріату ЦК. – 25 арк.

2.29. Спр. 23. – Згода про міжпартійне співробітництво КП(б)У і УКП(б) у Всеукраїнському ревкомі. – 1 арк.

2.30. Спр. 30. – Перелік документів, надісланих до Ісполкому Комінтерну і додаток до нього: Декларація Фракції Української партії соціалістів-революціонерів на Трудовому Конгресі та ін. – 41 арк.

2.31. Спр. 44. – Звернення Центрального революційного комітету УПСР до Тимчасового робітничо-селянського уряду України, до Директорії УНР, Декларація Ради Головних Революційних Емісарів. – 28 арк.

2.32. Спр. 46. – Копії листів, доповідної записки членів Закордонного бюро ЦК УКП(б) Г.Гринько і Г.Клуного В.І.Леніну. – 13 арк.

2.33. Спр. 65. – Інформації, листи, телеграми голови Волинського губкому УКП(б) А.П.Любченка. – 30 арк.

2.34. Спр. 81. – Копія рукописного журналу “Обєднання українських комуністичних сил”. Злиття УПСР(К) і УСДРП(н.-л.). – 31 арк.

Ф. 44. – Центральний Комітет Української партії соціалістів-федералістів. – Оп. 1.

2.35. Спр. 1. – Протоколи засідань, стенограми розширених зборів ЦК УПСФ. – 196 арк.

2.36. Спр. 2. – Резолюції та підготовчі матеріали зборів місцевих організацій, листи до ЦК партії, Головного Комітету партії до постійного представництва Німеччини в Україні. – 17 арк.

3. ЗБІРНИКИ ДОКУМЕНТІВ

3.37. Багатопартійна Українська держава на початку ХХ ст.: Програмні документи перших українських політичних /Упорядн. В.С.Журавський. – К.: Науково-інформаційне підприємство “Пошук”, 1992. – 94 с.

3.38. Двенадцатый съезд РКП(б). Стенографический отчет. – М.: Политиздат, 1968. – 903 с.

3.39. Документи Українського комунізму / Вступна стаття І.Майстрєнка. – Нью-Йорк: Пролог, 1962. – 233 с.

3.40. Історія України: Хрестоматія: У 2-х ч. – Вид. 2-е, перероб. і доп. / Упоряд. С.М.Клапчук та ін. – К.: ІЗМН, 1996. – Ч. 2. – 336 с.

3.41. Матеріали до програми, тактики й організації Української Народної Партії. – К., Відень: Друк. А.Гольцгавзена, 1920. – 44 с.

3.42. Нарис програми Української Трудової Партії. – К.: Друкарня Української Центральної Ради, 1917. – 14 с.

3.43. Перший (п'ятий) з'їзд Української партії соціалістів-революціонерів (комуністів), 3-11 березня 1919 р. в м. Харкові: Доклади і резолюції . – К.: Вид. Літ. від. ЦК УПСР(комуністів), 1919. – 19 с.

3.44. Постанови Загально-Української конференції УПСР у Києві (3-6 червня 1917 р.) та Краєвої Лівобережної Конференції УПСР в Полтаві (30 травня – 2 червня 1917 р.). – К.: Накладом ЦК УПСР, 1917. – 14 с.

3.45. Постанови Першого Всеукраїнського з'їзду самостійників-соціалістів. – К.: Дніпро, 1918. – 8 с.

3.46. Програма Української народної республіканської партії / УНРП. – К.: Вид. ЦК [УНРП], 1919. – 16 с.

3.47. Програмные документы политических партий и организаций. Хрестоматия для изучающих политическую историю XX века. – М.: Ин-т научной информации по общ. наукам, 1990. – 285 с.

3.48. Резолюції і постанови V Конгресу Української соціал-демократичної робітничої партії (травень 1918 р.). – К.: ЦК УСДРП, 1918. – 16 с.

3.49. Резолюції і постанови останніх конгресів УСДРП. – Львів-Київ, 1921. – 16 с.

3.50. Самостійна Україна: Збірник програм українських політичних партій початку XX століття / Упоряд. О.Федькова. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1991. – 84 с.

3.51. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали / Упоряд. Т.Гунчак, Р.Сольчак. – Нью-Йорк, 1983. – Т. 1. – 510 с.

3.52. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У 2-х т. / Упоряд. В.Ф.Верстюк та ін. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1996. – 589 с.

3.53. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У 2-х т. / Упоряд. В.Ф.Верстюк та ін. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1997. – 423 с.

3.54. Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст.: Програмові і довідкові матеріали / Упоряд. В.Ф.Шевченко та ін. – К.: Консалтинг, Фенікс, 1993. – 336 с.

3.55. Чого нам треба домагатися? Лист до селян. – Б.м., 1905. – 7 с.

3.56. IV Конгрес УСДРП. – К.: Вид. ЦК УСДРП, 1917. – 22 с.

4. ПРЕСА

4.57. Боротьба. Орган Центрального Комітету УКП(б). – Київ. – 1917-1920.

4.58. Боротьба. Орган Чернігівського Губерніального Комітету УПСР(К). – Чернігів. – 1919.

4.59. Боротьба. Орган Окружного Комітету УПСР(К) Херсонщини і Таврії. – Херсон. – 1919-1920.

4.60. Боротьба. Орган Катеринославського Губерніального Комітету УПСР(К). – Катеринослав. – 1919.

4.61. Боротьба. Орган Кам'янець-Подільської організації УПСР(К). – Кам'янець-Подільськ. – 1919.

4.62. Боротьба. Орган Одеського Обкома УПСР(К). – Одеса. – 1919-1920.

4.63. Боротьба. Видання літвідділу Катеринославського Губкому УКП(б). – Катеринослав. – 1920.

4.64. Боротьба. Орган Миколаївського комітету УКП(б). – Миколаїв. – 1920.

4.65. Боротьба. Орган Правобережного бюро ЦК УКП(б). – 1920.

4.66. Боротьба. – Харків. – 1920.

4.67. Боротьба. Бюлетень обласного комітету УКП(б) Херсонщини. – Одеса. – 1920.

4.68. Боротьбист. Видання ЦК та Київського губерніального комітету УПСР(К). – Київ. – 1919.

4.69. Боротьбист. Орган Радимишлівського райкому УПСР(К). – Радомишль. – 1919.

- 4.70. Боротьбист. Орган Полтавського Губерніального Комітету УКП(б). – Полтава. – 1919-1920.
- 4.71. Боротьбист. Орган Прилуцького райкому УКП(б). – Прилуки. – 1920.
- 4.72. Борьба. Орган Центрального Комітету і Київського губернського комітету Української партії лівих соціал-революціонерів (борьбистів). – Київ. – 1919-1920.
- 4.73. Борьба. Орган Волинського губернського комітету Української партії лівих соціал-революціонерів (борьбистів). – Житомир. – 1920.
- 4.74. Борьба. Орган Центрального Комітету і Харківського губернського комітету Української партії лівих соціал-революціонерів (борьбистів). – Харків. – 1919-1920.
- 4.75. Борьба. Орган Центрального Ліквідаційного Бюро Української партії лівих соціал-революціонерів (борьбистів). – Харків. – 1920.
- 4.76. Вестник Временного Правительства (Петроград). – 1917.
- 4.77. Визволення. Соціал-демократична газета: Орган Кам'янецького комітету Української соціал-демократичної робітничої партії. - Кам'янець-Подільський. – 1919.
- 4.78. Вільна Україна. – Умань. – 1917.
- 4.79. Вільна Україна. – 1921.
- 4.80. Вільне життя. – Одеса. – 1918.
- 4.81. Вісник Генерального Секретаріату Української Народної Республіки. – Київ. – 1917-1918.
- 4.82. Вісник Лубенського громадського комітету. – Лубни. – 1917.
- 4.83. Вісник тов-ва “Просвіта” у Катеринославі. – Катеринослав. – 1917.
- 4.84. Вісник УНР. – Київ. – 1919.
- 4.85. Вісті Всеукраїнського з'їзду демократів хліборобів. – Київ. – 1918.
- 4.86. Вісті з “Просвіти”. – Золотоноша. – 1917.
- 4.87. Вісті з Української Центральної Ради. – Київ. – 1917.

- 4.88. Вісті повної комісії по справах виборів до Установчих Зборів УНР. – Київ. – 1918.
- 4.89. Волинська народна газета. – Житомир. – 1918.
- 4.90. Воля. Орган Кам'янецького комітету Української соціал-демократичної робітничої партії. - Кам'янець-Подільський. – 1919.
- 4.91. Вперед! Орган Української соціал-демократичної партії. – Львів. – 1920.
- 4.92. Голос. Орган Української Народної Партії: Політично-економічна і літературно-публіцистична газета. – Могілів-Подільський. – 1920.
- 4.93. Голос Юга. – Єлисаветград. – 1918.
- 4.94. Громадське Слово. Щоденний громадсько-політичний часопис: Видає Товариство журналістів. – Київ. – 1920.
- 4.95. Громадянин. Газета політична, економічна та літературна. – Житомир. – 1919.
- 4.96. Державний вістник. – Київ. – 1918.
- 4.97. Діло. – Львів. – 1924.
- 4.98. Екатеринославский вестник. – Катеринослав. – 1918.
- 4.99. Життя Поділля. - Кам'янець-Подільський. – 1919.
- 4.100. Знамя. Орган Харківського губернського комітету Української партії лівих соціал-революціонерів (меншенства). – Харків. – 1919.
- 4.101. Знамя борьбы. Орган Одеського губернського комітету Української партії лівих соціалістів-революціонерів (меншенства). – Харків. – 1919.
- 4.102. Известия Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины. – Київ. – 1918.
- 4.103. Известия Юга. – Херсон. – 1917.
- 4.104. Киевлянин. – Київ. – 1917-1918.
- 4.105. Киевская мысль. – Київ. – 1917-1918.
- 4.106. Коммунист. – Київ. – 1920.
- 4.107. Коммунист. – Харків. – 1920.

- 4.108. Конфедералист. Орган українських соціалістів-революціонерів незалежних. – Київ. – 1917.
- 4.109. Молодая Украина. – Одеса. – 1918.
- 4.110. Наша справа. – Катеринослав. – 1918.
- 4.111. Новий шлях. – Кам'янець-Подільський. – 1919.
- 4.112. Новое время. – Петроград. – 1917.
- 4.113. Новости дня. – Київ. – 1918.
- 4.114. Народне слово. – Чернігів. – 1917.
- 4.115. Народня Воля. Орган Селянської Спілки. – Київ. – 1917-1918.
- 4.116. Наш шлях. Щоденна безпартійна газета. - Кам'янець-Подільський. – 1920.
- 4.117. Наша справа. Орган Катеринославського Комітету УСДРП. – Катеринослав. – 1918-1919.
- 4.118. Наше життя. – Петроград. – 1917.
- 4.119. Нова Рада. Газета політична, економічна й літературна. – Київ. – 1917-1919.
- 4.120. Подільська воля. – 1917.
- 4.121. Полтавська громада. – Полтава. – 1918.
- 4.122. Полтавський день. – Полтава. – 1917.
- 4.123. Последние новости (утренние). – Київ. – 1917.
- 4.124. Приднепровский край. – Катеринослав. – 1917.
- 4.125. Пролетарська боротьба. – Житомир. – 1919.
- 4.126. Проюг. Орган Общества промышленников Юга России. – Одеса. – 1918.
- 4.127. Рада. Газета політична, економічна й літературна. – Київ. – 1919.
- 4.128. Революционная борьба. Орган Київського Комітету Української партії лівих соціалістів-революціонерів. – Київ. – 1919.
- 4.129. Республіканські вісті. Видавництво Вінницької філії Національного Союзу. – Вінниця. – 1919.

- 4.130. Робітнича газета. Орган ЦК УСДРП. – 1917-1919.
- 4.131. Самостійник. Орган Української партії соціалістів-самостійників. – 1918-1919.
- 4.132. Селянська Спілка. – Катеринослав. – 1917.
- 4.133. Слово. – Катеринослав. – 1918.
- 4.134. Слово. – Харків. – 1918.
- 4.135. Слово. Щоденна громадська, політична і літературна газета. – Кам'янець-Подільський. – 1920.
- 4.136. Соціаліст-революціонер. – Полтава. – 1917.
- 4.137. Столичный голос. – Київ. – 1919.
- 4.138. Трибуна. – Київ. – 1919.
- 4.139. Трудова Громада. Орган місцевої організації Української партії соціалістів-революціонерів. – Кам'янець-Подільський. – 1919-1920.
- 4.140. Трудова Республіка. Орган Української партії соціалістів-революціонерів (центральної течії). – Київ. – 1919.
- 4.141. Трудовая мысль. Орган Центрального організаційного комітета Української партії лівих соціалістів-революціонерів і фракції лівих с.-р. при ЦВК. – Київ. – 1919.
- 4.142. Трудове життя. Селянська газета Волинського губернського комітету Української партії лівих соціалістів-революціонерів (борьбистів). – Житомир. – 1919.
- 4.143. Трудовий шлях. – Кам'янець-Подільський. – 1919.
- 4.144. Україна. Політичний, економічний і науковий часопис. – Київ. – 1919.
- 4.145. Україна. Щоденна газета. – Кам'янець-Подільський. – 1919-1920.
- 4.146. Українське слово. Щоденна народня газета. – Кам'янець-Подільський. – 1919.

4.147. Українське слово. Щоденна громадсько-політична, літературна й економічна газета. – Станіславів. – 1920.

4.148. Український козак. Фронтowa газета української народної армії. – Жмеринка. – 1919.

4.149. Український Комуніст. Орган Закордонного Бюро ЦК УКП(б). – Москва. – 1919.

4.150. Український прапор. – Відень. – 1920.

4.151. Черниговская земская газета. – Чернігів. – 1917.

4.152. Червоний прапор. Орган Організаційного Комітету фракції незалежних УСДРП. – Київ. – 1919.

4.153. Червоний прапор. Орган Центрального Комітету Української комуністичної партії. – Київ. – 1919-1920.

4.154. Червоний прапор. – Житомир. – 1920.

4.155. Червоний стяг. Орган Тимчасового Комітету УСДРП (незалежних-лівих). – Київ. – 1919.

4.156. Червоний стяг. Щоденна робітничо-селянська газета: Видається ЦК УКП(боротьбистів). – Київ. – 1919.

4.157. Чернігівщина: Видається при участі Чернігівської філії УНС. – Чернігів. – 1919.

5. МОНОГРАФІЇ, СТАТТІ

5.158. Авдієнко М. Лютнева революція в Петрограді і УСДРП // Літопис революції. – 1928. - № 1. – С. 226-234.

5.159. Андрієвський В. З минулого (1917-ий рік на Полтавщині). – Берлін: Українське слово, 1921. – 210 с.

5.160. Андрієвський В. (Ліберець). До характеристики українських правих партій. – Берлін, 1921. – 24 с.

5.161. Андрусин Б.І. У пошуках соціальної рівноваги: нарис історії робітничої політики Українських урядів революції та визвольних змагань 1917-1920 рр. – К.: Федерація профспілок України, 1995. – 192 с.

5.162. Антонов-Овсеєнко В.О. В боротьбі проти Директорії // Літопис революції. – 1929. - № 4-6. – С.1-5.

5.163. Антонов-Овсієнко В.О. У революції. – К., 1957. – 190 с.

5.164. Артющенко Ю. Події і люди на моєму шляху боротьби за державу (1917-1966). – На чужині, 1966.

5.165. Астрахан Х.М. Большевики и их политические противники в 1917 году: Из истории политических партий России между двумя революциями. – Л.: Лениздат, 1973. – 455 с.

5.166. Басманов М.М. сотрудничество и борьба: Из опыта отношений КПСС с непролетарскими партиями. – М., 1988. – 382 с.

5.167. Бачинський Ю. Більшовицька революція і українці. – Берлін, 1925. – 48 с.

5.169. Бевз Т. Між романтизмом і реалізмом (сторінки історії УПРС). – К.: ПІЕНД, 1999. – 272 с.

5.170. Більшовизм і визвольна боротьба: Збірник статей. – Лондон, 1957. – 460 с.

5.171. Блакитний В. Що таке комуністи-боротьбисти. Історичний начерк // Боротьбист (Київ). – 1920. - № 1-2.

5.172. Бойко О. Утворення єдиного національного фронту українськими політичними силами у 1918 р. // УІЖ. – 1997. - № 6. – С. 14-23.

5.173. Бойко О., Клименко-Мудрий В. Політичні розбіжності між українськими партіями у Центральній Раді (березень-квітень 1918 р.) // Історія в школах України. – 1997. - № 2. – С. 7-10.

5.174. Бойко Ю. Історіографія Українського націоналізму. – Мюнхен: На чужині, 1950. – 72 с.

5.175. Большевики в борьбе против мелкобуржуазных партий в России. – М.: Мысль, 1969. – 171 с.

5.176. Большевики и непролетарские партии в период Октябрьской революции и в годы гражданской войны. Материалы конференции. – М., 1982. – 263 с.

5.177. Большевистский опыт работы с непролетарскими партиями. – К., 1986. – 286 с.

5.178. Бош Е. Национальное правительство и Советская власть на Украине. – М.: Книгоиздательство "Коммунист", 1919.

5.179. Бош Е. Год борьбы за власть на Украине с апреля 1917 г. до немецкой оккупации. – М.-Л.: Госиздат, 1925. – 271 с.

5.180. Бубнов А.С. Гетьманщина, директория и наша тактика // Пролетарская революция. – 1927. - № 7.

5.181. Буртанович О. Українська ідеологія революційної доби. – Львів-Відень, 1922. – 119 с.

5.182. Буценко А.О. О расколе УСДРП (1917-1918 гг.) // Летопись революции. – 1923. - № 4.

5.183. Василенко М. Мое життя // Український історик. – 1989. - № 3. – С. 114-120.

5.184. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1987. – 632 с.

5.185. Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1914-1923. У 2-х т. – Львів: В-во отців Василіан "Місіонер", 1998. – Т.1. – 524 с. – Т.2. – 502 с.

5.186. Верстюк В.Ф. Українська Центральна Рада. Навчальний посібник. – К.: Заповіт, 1997. – 334 с.

5.187. Верстюк В.Ф. Роль і місце Центральної Ради // УІЖ. – 1997. – С.

5.188. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник. – К.: НАН України, 1998. – 254 с.

5.189. Ветров Р.И., Черненко А.М. Октябрьская революция и банкротство есеров на Украине. – Днепропетровск, 1983. – 72 с.

5.190. Ветров Р.И. Політичні партії України на поч. ХХ ст. (1900-1925 рр.). – Дніпродзержинськ: Вид-во ДДТУ, 1997. – 111 с.

5.191. Винниченко В. Відродження нації. В 3-х т.– Київ-Відень, 1920.

5.192. Винниченко В. Щоденник: У 2-х т. – Едмонт-Нью-Йорк, 1980-1983.

5.193. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. – К.: Вид. т-во “Криниця”, 1991. – 128 с.

5.194. Висоцький О.Ю. Українські національні партії початку ХХ століття: соціалістичний сегмент (УСДРП та УПСР у компаративістському вивченні). Монографія. – Дніпропетровськ: ДДФЕІ, 2001. – 160 с.

5.195. Волін М. Історія КП(б)У: В стислому нарисі. – Х., 1930. – 188 с.

5.196. Волович В., Юренко О. Видатний політичний діяч України, фундатор вітчизняної соціології Микита Юхимович Шаповал // Шаповал М. Загальна соціологія. – К., 1996

5.197. Галаган М. З моїх споминів (світова війна, розвал царату, українська революція). У 3-х ч. – Львів, 1930.

5.198. Гайдалемівський П. Українські політичні партії. Їх розвиток і програми. – Зальцведель, 1919. – 44 с.

5.199. Гамрецький Ю.М. Про буржуазно-націоналістичні перекручення деяких питань історії Великого Жовтня // УІЖ. – 1970. - № 11. – С. 141-148.

5.200. Гамрецький Ю.М. О расколе УСДРП и выделении из ее состава левых групп // Непролетарские партии и организации национальных районов России в Октябрьской революции и гражданской войне. Материалы конференции. – М., 1980. – С. 21-29.

5.201. Гамрецький Ю.М. О численном составе мелкобуржуазных партий на Украине в 1917 г. // Банкротство мелкобуржуазных партий России. 1917-1922 гг.: Сборник науч. трудов. – М., 1977. – Ч. 1. – С.114-130.

5.202. Гамрецький Ю.М. Більшовики та їхні політичні противники на Україні в 1917 р.: Співвідношення сил // УІЖ. – 1987. - № 11. – С. 64-79.

5.203. Гамрецький Ю.М. До вивчення національно-визвольного руху на Україні в 1917 р. // УІЖ. – 1990. - № 12. – С. 60-65.

5.204. Гарчева Л.П. Підтримка УНР міськими Радами України в жовтні-листопаді 1917 р. // Матеріали міжнародної конференції. – Ч. I. – Одеса, 1996. – С. 76-77.

5.205. Геращенко Т. Українська революція: Соціалістичний міф та історична реальність: 1917 – початок 1918 рр. Зб. наук. статей. – Запоріжжя, 1998. – С. 119-158.

5.206. Геращенко Т.С. Українська народна громада // Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика. – Вісник київського державного лінгвістичного університету. – К.: КДЛУ, 2000. – Вип. 4. – С. 196-213.

5.207. Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху на Україні. – Харків, 1926.

5.208. Гирський Д. Дивні спроби виправдування антидержавницької політики: Відгук на фальсифікації соціалістів з табору УНР. – Торонто, 1973. – 184 с.

5.209. Гірчак Є.Ф. На два фронти в боротьбі проти націоналізму. – Харків, 1932.

5.210. Гмиря А., Глущенко Є. Короткий огляд головної літератури з історії пролетарської революції. – 1932. – № 3-4. – С. 293-305.

5.211. Голуб А.І. Українська соціал-демократія і міжнародний соціалізм: сторінки політичної історії (кінець XIX – перша чверть XX століття): Навч. посібник. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1998. – 92 с.

5.212. Голуб А.І. Європейські обрії української соціал-демократії (кінець XIX – перша половина XX ст.): Монографія. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1998. – 156 с.

5.213. Гомзін Б. Микита Шаповал: український громадський діяч. – Львів, 1932. – 19 с.

5.216. Гошуляк І.Л. Проблеми державності і соборності України в програмах політичних партій кінця XIX – початку XX століть // Матеріали міжнародної наукової конференції “Відродження української державності: проблеми історії та культури”. – Одеса: Черноморье, 1996. – Ч. 1. – С. 63-64.

5.217. Гошуляк І.Л. Відновлення Української держави у програмах українських політичних партій кінця XIX – початку XX ст. // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Ю.І.Римаренко та ін. – К.: Довіра-Генеза, 1996. – С. 262-264.

5.218. Григоріїв Н. Підстави Української державної політики. – Прага-Берлін, 1923.

5.219. Григоріїв Н. Спогади “Руїніка” про те, як ми руйнували тюрму народів, а будували свою хату. – Львів, 1937. – 262 с.

5.220. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст.: Навч. посібник для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.

5.221. Гриценко А.П. Політичні сили у боротьбі за владу в Україні (кінець 1917-початок 1919 рр.). – К., 1993. – 101 с.

5.222. Гриценко А.П. Політичні сили у боротьбі за владу в Україні: рік 1919. – К., 1996. – 81 с.

5.223. Гриценко А.П. Політичні сили в боротьбі за владу в Україні: рік 1920. – К., 1997. – 94 с.

5.224. Грушевський М. Вільна Україна. Статті з останніх днів (березень-квітень 1917 р.). – К., 1917. – 40 с.

5.225. Грушевський М. На порозі нової України. – К., 1918. – 120 с.

5.226. Грушевський М. Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання // Борітесть – поборете (Відень). – 1920. - № 1. – С. 2-52.

- 5.227. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Т-во “Знання” України, 1991. – 240 с.
- 5.228. Грушевський М.С. Новий період історії України за роки від 1914 до 1919. – К.: Либідь, 1992. – 46 с.
- 5.229. Губа П. Українське відродження: Спроба джерелознавчої оцінки вітчизняної преси 1917-1920 рр. – Черкаси: ЧДТУ, 2002. – 263 с.
- 5.230. Гунчак Т. Українська політична думка 1920-х років: монархізм, націоналізм, націонал-комунізм // Сучасність. – 1987. - № 7. – С. 69-78.
- 5.231. Гунчак Т. Українська революція. Документи 1919-1921 рр. – Нью-Йорк: Українська Вільна АН, 1984.
- 5.232. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
- 5.233. Гусев К.В., Полушкина В.А. Стратегия и тактика большевиков в отношении непролетарских партий. – М., 1983. – 80 с.
- 5.234. Даниленко В.И. Современный политологический словарь. – М.: NOTA BENE, 2000. – 1024 с.
- 5.235. Державний Центр УНР в екзилі. Статті й матеріали. – Філадельфія. – К.-Вашингтон, 1993. – 520 с.
- 5.236. Діброва С.С. Трагедія сталінського прем'єра України: П.П.Любченко // Україна. – 1989. – 26 січня.
- 5.237. Дмитришин В. Повалення німцями Центральної Ради у квітні 1918 року: нові дані з німецьких архівів // Політологічні читання. – 1994. - № 1. – С. 104-120.
- 5.238. До питання про розтановку політичних сил на Україні в 1917-1920 рр. – К., 1988. – 31 с.
- 5.239. Довбищенко Я. З історії нашої партії (1914-1918) // Слово. – 1918. – 28 вересня.
- 5.240. Доленга С. Скоропадщина. – Варшава: Накладом Модеста Куницького, 1934. – 175 с.

- 5.241. Донцов Д. Рік 1918. – К.-Торонто, 1954. – 128 с.
- 5.242. Дорошенко Д. Історія України (1917-1923 рр.). В 2-х т. – Ужгород, 1932.
- 5.243. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле 1914-1920. В 4-х ч. – Мюнхен, 1969.
- 5.244. Дорошенко Д. Євген Чикаленко. Його життя і громадська діяльність: 1861-1929. – Прага, 1934. – 105 с.
- 5.245. Доценко О. Літопис Української революції (Матеріали й документи до історії Української революції) 1917-1923. – К.-Львів, 1924. – Т. III, - Кн. 5.
- 5.246. Дробноход Ю.Ф. Викриття більшовиками України буржуазно-націоналістичних суспільно-економічних теорій революції (1917-1920). – К., 1986. – 28 с.
- 5.247. Ейдеман Р., Какурін Н. Громадянська війна на Україні. – Харків, 1928.
- 5.248. Енциклопедія Українознавства. – Париж-Нью-Йорк, 1980.
- 5.249. Єременко Л.В. та ін. Історія суспільних рухів та політичних партій в Україні (XIX – 1920 р.). – Львів: ЛДУ, 1993. – 99 с.
- 5.250. Єфремов С. На партійні теми // Нова Рада. – 1917. – 9, 14 квітня.
- 5.251. Єфремов С. Під обухом. Большевики в Києві. – К.: Вік, 1918. – 64 с.
- 5.252. Животко А. Українська Партія соціалістів-революціонерів і преса (з нагоди 50 років праці УПСР) // Трудова Україна (Прага). – 1934. – Ч. 11. – С. 16-19.
- 5.253. Животко А. 50 років. До історії Української Партії Соціалістів-революціонерів. – Прага: Вільна Спілка, 1936. – 20 с.
- 5.254. Залозецький Р. Земельна реформа в Україні. – Відень, 1918. – 30 с.
- 5.255. Егоров В.К. История в нашей жизни. – М.: Наука, 1990. – 192 с.
- 5.256. Золотарев Д. Из истории Украинской Центральной Рады (1917 г.). – К.: (Б.в.), 1922. – 34 с.

5.257. Іваненко В., Голуб А. Україна в 1917-му: альтернативи політичного поступу // Борисфен. – 1994. - № 3(33). – С. 10-12.

5.258. Ідеї і люди визвольних змагань 1917-1923. – Нью-Йорк, 1968. – 399 с.

5.259. Из истории Октябрьской революции в Киеве. (Воспоминания участников). – Харьков: Госиздат Украины, 1927. – 123 с.

5.260. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. /В.М.Литвин, В.І.Гусєв, А.Г.Слюсаренко та ін. – К.: Вища школа, 2002. – 430 с.

5.261. Історичне джерелознавство: Підручник / Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. – К.: Либідь, 2002. – 488с.

5.262. Калинович І.В. Українська мемуаристика 1914-1924. – Лівів, 1925.

5.263. Калмакан І.К., Бриндек О.Б. Виникнення та еволюція національної партійної системи в Україні в ХХ столітті: Дослідження. – Одеса: Астропринт, 1997. – 192 с.

5.264. Калмакан І.К., Чернега-Сердюкова Т.Н. Идея Учредительного собрания в програмных и теоретических документах всероссийских и украинских политических партий (1905-1918): Монография. – Одесса, 2000. – 204 с.

5.265. Капелюшний В.П. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.): Монографія. – К.: Олан, 2003. – 608 с.

5.266. Кедровський В. 1917 р. Спогади члена українського військового комітету і товариша секретаря військових справ у часи Української Центральної Ради. – Вінніпег: Тризуб, 1967. – Т. 1. – 526 с.

5.267. Кін Д. Денікінщина на Україні. – Харків: Книгоспілка, 1927. – 49 с.

5.268. Кичигина Н. Політична концепція В.К.Винниченка // Політологічні читання. – 1994. - № 2. – С. 83-95.

5.269. Клинтух Ю.Ф. Тактика Коммунистической партии по отношению к мелкобуржуазной националистической партии боротьбистов. – Одесса, 1973. – 33 с.

5.270. Клунний Г. До питання про земельну політику на Україні. в дискусійному порядку. – К., 1921.

5.271. Клунний Г. В боротьбі за селянство // Червоний шлях. – 1926. - № 4. – С. 89-95.

5.272. Ковалевський М. Од романтики до реалізму (З історії однієї партії) // Літературно-науковий вісник. – 1919. – Річник XX, Т. LXXIII – Кн. I. – С. 92-107; Кн. II. – С. 213-225.

5.273. Ковалевський М. При джерелах боротьби: Спомини, враження, рефлексії. – Інсбург, 1960. – 720 с.

5.274. Ковалів Л.Б. До всіх організацій, комітетів та окремих членів партії. – М., 1919. – 12 с.

5.275. Кондратюк В.О., Буравченкова С.Б. Українська революція: здобутки і втрати в державотворчих змаганнях (1917-1920 рр.). – К., 1998. – 280 с.

5.276. Кондуфор Ю.Ю. Революційні події 1917 р. на Україні: пошук альтернативи // УДЖ. – 1990. - № 11. – С. 10-20.

5.277. Коновалець Є. Причинники до історії української революції. – Вид. 2-ге. – Накладом Проводу Українських Націоналістів, 1948. – 129с.

5.278. Копиленко О.А. “Сто днів” Центральної Ради. – К.: Україна, 1992. – 205 с.

5.279. Королевский С.М. Украинское национальное движение в период подготовки Октябрьской революции // История СССР. – 1965. - № 5. – С.

5.280. Коростовець І. Переговори в Яссах у 1918 р. // Наша Мета (Торонто), 1983. – Ч. 45.

5.281. Кулиниченко М.И. Тактика большевистской партии в связи с особенностями развития социалистической революции на Украине // Вопросы истории КПСС. – 1962. - № 10. – С. 72-84.

5.282. Кулик І. Боротьба робітників і селян за встановлення і зміцнення радянської влади на Україні (1917-1920 рр.) – К.: Укрполітвидав, 1947. – 32 с.

5.283. Кульчицький С.В. Центральна Рада. Утворення УНР // УІЖ. – 1992. - № 5. – С. 71-80; №6. – С. 76-90.

5.284. Курас И.Ф. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. – К.: Політвидав, 1978. – 315 с.

5.285. Курас І.Ф. Повчальний урок історії: (Ідейно-політичне банкрутство Української соціал-демократичної робітничої партії). – К.: Політвидав, 1986. – 183 с.

5.286. Курас І.Ф., Полушкіна В.О. До питання про організаційний та політичний крах українських буржуазно-націоналістичних партій (1917-1920 рр.) // Наукові праці з історії КПРС. – Вип. 22. – К., 1965.

5.287. Курас І.Ф., Овдієнко П.П. О.Я.Шумський у роки Жовтня і громадянської війни: еволюція поглядів і політична діяльність // УІЖ. – 1990. - № 12. – С. 105-117.

5.288. Курас І.Ф., Солдатенко В.Ф. Соціально-політичні альтернативи і Україна // Маршрутами історії К.: Політвидав України, 1990. – С. 31-65.

5.289. Кушнір М. Українські політичні партії та громадянство // Нова Рада. – 1918. – 31 липня.

5.290. Лебедь Д.З. Мелкобуржуазные партии в 1921 г. // Известия ЦК КП(б)У. – 1921. - № 7-8.

5.291. Левченко С. За волю і державу: повість з визвольних змагань українського народу 1918-1920 рр. – Лондон: Дербі, 1966. – 494 с.

5.292. Ленін В.І. Повн. Зібр. твор. – Т. 40. – 118 с.

5.293. Ленін В.І. Повн. Зібр. твор. – Т. 40. – 254 с.

- 5.294. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – К.-Філадельфія, 1995. – 470 с.
- 5.295. Лихолат А. Розгром націоналістической контрреволюции на Украине (1917-1922 гг.). – Л., 1954. – 656 с.
- 5.296. Лихолат А.В. Здійснення ленінської національної політики на Україні 1917-1920 рр. – К., 1967. – 564 с.
- 5.297. Лисяк-Рудницький І. Четвертий Універсал та його ідеологічні попередники // Історіографічні есе. В 2-х т. – К.: Основа, 1994. – Т. 2. – С. 1-27.
- 5.298. Лола О. З історії українського соціалістичного руху. – К., 1917. – 21 с.
- 5.299. Лукьянов Х.Ф. борьба партии большевиков с буржуазно-националистической и кадетско-калединской контрреволюцией в Донецко-Криворожском бассейне (1917-1918 гг.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – К., 1953. – 19 с.
- 5.300. Любовець О. Нарис історії Української демократично-хліборобської партії (1917-1920 рр.). – К.: ІІЕНД, 2002. – 68 с.
- 5.301. Маєвський Й. Загальноросійські Установчі Збори. – К., 1917.
- 5.302. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. – У 3-х т. – Прага, 1942.
- 5.303. Мазепа І. Большевизм і окупація України: Соціально-економічні причини незрілості сил української революції. – Львів-К., 1922. – 155 с.
- 5.304. Мазепа І. Творена держава (боротьба 1919 року) // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879-1926). – К.: МП “Фенікс”, 1992.
- 5.305. Мазепа І., Феденко П. З історії української революції. – Прага, 1930. – 94 с.
- 5.306. Мазепинець І. Правда про наше минуле (Що її затаювали большевики в історіях СРСР і УРСР). – Рівне-К.: Волинь, 1942. – 95 с.
- 5.307. Мазлах С., Шахрай В. До хвилі. Що діється на Україні і з Україною. – Друге видання. – Нью-Йорк: Пролог, 1967. – 240 с.

5.308. Мазуренко В. УСДРП и союзная оккупация // Черная книга. Сборник статей и материалов об интервенции Антанты на Украине в 1918-1919 гг. – Харьков: Гос. изд-во Украины, 1925. – С. 272-282.

5.309. Майоров М. Из истории революционной борьбы на Украине (1914-1919). – К. Держвидав, 1922. – 108 с.

5.310. Майстренко І. Боротьбизм. Історія однієї течії українського комунізму. – Мюнхен, 1954. – 341 с.

5.311. Майстренко І. Історія Комуністичної партії України. – Мюнхен: Сучасність, 1979. – 256 с.

5.312. Майстренко І. Історія мого покоління. Спогади революційних подій в Україні. – Едмонт, 1985. – 434 с.

5.313. Манілов В. З приводу антиісторичних концепцій з історії пролетарської революції на Україні // Літопис революції. – 1930. - № 5. – С. 351-382.

5.314. Макарчук С. Писемні джерела з історії України. – К.,

5.315. Марочко В.І. Українська селянська кооперація: Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.). – К.: М.Р. Kost publishing, 1995. – 216 с.

5.316. Мартос Б. Оскілко і Болбочан (спогади). – Мюнхен: Вид-во д-р Петро-Белей, 1958.

5.317. Мейс Дж., Панчук М. Український націонал-комунізм. Трагічні ілюзії. – К.:, 1997. – 82 с.

5.318. Мельник В. Боротьбист. Нарком. Символіст // Літературна Україна. – 1992. – 12 листопада.

5.319. Мельник Л. Політичний крах УСДРП // УІЖ. – 1987. - № 8. – С. 115-116.

5.320. Мельник О.О. Проблема вибору шляхів розвитку революції на Україні (Тактика партії українських есерів щодо Установчих зборів в 1917-1918 рр.). – Мелітополь, 1995. – 33 с.

- 5.321. Мироненко М. Українська національна революція. – Мюнхен, 1951. – 32 с.
- 5.322. Мироненко О.М. Світоч української державності. Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради. – К., 1995. – 327 с.
- 5.323. Мірчук П. Від другого до четвертого універсалу. – Торонто: Ліга визволення України, 1955. – 70 с.
- 5.324. Мірчук П. Микола Міхновський: Апостол української державності. – Філадельфія: Т-во Української студіючої молоді ім Міхновського, 1960. – 136 с.
- 5.325. Мірчук П. Українська державність 1917-1920. – Філадельфія, 1967. – 400 с.
- 5.326. Млиновецький Р. Нариси українських визвольних змагань. 1917-1918 рр. (Про що “історія мовчить”). – Львів: Каменяр, 1994. – 571 с.
- 5.327. Мовчан О., Реэнт О. Міжпартійна боротьба у профспілковому русі України (1917-1922 рр.) // УІЖ. – 1995. - № 5. – С. 8-27.
- 5.328. Монкевич П. Спомини з 1918 року. – Львів, 1928.
- 5.329. Могильницький Б.Г. Введение в методологию истории: Учеб. пособ. для студ. вузов, обучающихся по спец. “История”. М.: Высш. шк., 1989. – 175 с.
- 5.330. На Украине в эпоху Гетьманщины (Из истории левых социалистов-революционеров Украины) // Летопись революции. – 1925. – № 2. – С. 36-52.
- 5.331. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття: - К.: Укр. письменник, 1993. – 413 с.
- 5.332. Наддністрянець В. Українські націонал-комуністи: Їх роль у визвольній боротьбі України 1917-1956 рр. —Мюнхен, 1956. – 104 с.
- 5.333. Назарук О. До історії Революційного Часу на Україні. Українські політичні партії, їх союзи і теорії. – Вінніпег: Ман, 1924.
- 5.334. Науковий збірник Українського Вільного університету в Празі: Т. 3. – Прага, 1942. – 440 с.

5.335. Наш Г. Злочинства політичної безграмотності // Нова Україна. – 1922. - № 12. – С. 1-8.

5.336. Наш Г. Недовірки // Нова Україна. – 1925. - № 7-8. – С. 10-30.

5.337. Непролетарские партии России в 1917 году и в годы гражданской войны: Материалы научного симпозиума. – М., 1980. – 241 с.

5.338. Непролетарские партии и организации национальных районов России в Октябрьской революции и гражданской войне: Материалы конференции. – М., 1980. – 275 с.

5.339. Непролетарские партии России в годы буржуазно-демократической революции и в период назревания социалистической революции: Материалы конференции (Калинин, май 1981 г.). – М.-Калинин: Из-во КГУ, 1982. – 253 с.

5.340. Непролетарские партии России: Урок истории. – М., 1984. – 560 с.

5.341. О разработке и освещении некоторых вопросов истории КП Украины // Коммунист Украины. – 1958. - № 12. – С. 88-93.

5.342. Овчаров Г. По поводу освещения вопроса о боротьбизме // Коммунист Украины. – 1958. - № 2. – С. 36-47.

5.343. Осадчий Ю. Партії і профспілковий рух на Україні (1905-1918). – К., 1991. – 180 с.

5.344. Осипова Т.В. Всероссийский союз земельных собственников (1917). // История СССР. – 1976. - № 3. – С. 115-129.

5.345. Останній Гетьман: Ювілейний збірник пам'яті П.Скоропадського. 1875-1945. – К., 1983. – 398 с.

5.346. Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917-1919 рр. (Історико-генетичний аналіз). – К., 1995. – 263 с.

5.347. Павлюк О.В. Боротьба за незалежність і політика США (1917-1923). – К., 1996. – 188 с.

5.348. Панчук М.І. Життя і смерть Олександра Шумського // Літературна Україна. – 1989. – 26 січня.

5.349. Переговоры Григорьева с советским командованием // Летопись революции. – 1924. - № 3. – С. 178-185.

5.350. Петрів В. Спомини з часів української революції (1917-1921). – Львів, 1927. – 180 с.

5.351. Петлюра С. Статті. – К.: Дніпро, 1993. – 341 с.

5.352. Під гнітом німецького імперіалізму (1918 рік на Київщині). – К., 1927. – 304 с.

5.353. Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX вв. Энциклопедия. – М.: РОССПЭН, 1996.

5.354. Политология: Энциклопедический словарь / Общ. ред. и сост.: Ю.И. Аверьянова. – М.: Изд-во Московского коммерческого ун-та, 1993. – 431 с.

5.355. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В.П.Горбатенко; За ред. Ю.С.Шемшученка, В.Д.Бабкіна, В.П.Горбатенка. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.

5.356. Політологія: Підручник / І.С.Дзюбко, К.М.Левківський, В.П.Андрущенко та ін. – К.: Вища школа, 2001. – 415 с.

5.357. Політологія / За ред. Ф.М.Кирилюка. – К.: Здоров'я, 2004. – 776 с.

5.358. Полонська-Василенко Н. Революція 1917: Спогади // Український історик. – 1988. - № 1-4; 1989. - № 1-3.

5.359. Польовий А. Нарком Григорій Гринько // Друг читача. – 1989. – 4 травня.

5.360. Полушкина В.А. Осуществление КП(б)У ленинской тактики по отношению к партии боротьбистов (1919-1920) // Из истории гражданской войны и интервенции 1917-1922 гг.: Сборник статей. – М., 1974.

5.361. Полушкина В.А. Сотрудничество и борьба. – К., 1988. – 187 с.

5.362. Попов Н.Н. Мелкобуржуазные антисоветские партии: (Шесть лекций). – М.: Красная Новь, 1924. – 121 с.

5.363. Попов Н.Н. Очерк истории Коммунистической партии (большевиков) Украины. – К., 1928. – 319 с.

5.364. Потульницький В.А. Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці). – К.: Либідь, 1992. – 232 с.

5.365. Прокоп Мирослав. Про український націонал-комунізм // Сучасність. – 1986. - № 3. – С. 65-78.

5.366. Промова секретаря Ради ТУП С.Єфремова на з'їзді 25 березня 1917 р. // Нова Рада. – 1917. – 28 березня.

5.367. Пташинський П. Другий Інтернаціонал і український соціал-фашизм. – Харків: Пролетар, 1932. – 42 с.

5.368. Равич-Черкасский М. История Коммунистической партии Украины. – К., 1923. – 248 с.

5.369. Рафес М.Г. Два года революции на Украине (Эволюция и раскол Бунда). – М., 1920. – 168 с.

5.370. Редькина І. До питання про особливості пролетарської революції на Україні // Літопис революції. – 1930. - № 5. – С. 351-382.

5.371. Реєнт О.П. Українська революція і робітництво. Соціально-політичні та економічні зміни 1917-1920 рр. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1996. – 265 с.

5.372. Річицький А. Центральна Рада від Лютого до Жовтня (Нарис історії української революції). – Харків: Держвидав України, 1928. – 61 с.

5.373. Рибалко І.К. Відновлення радянської влади на Україні (1918-1919). – 1957.

5.374. Рибалко І.К. Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії і відновлення радянської влади на Україні (листопад 1918 – березень 1919 рр.). – Харків: Вид-во ХДУ, 1962. – 185 с.

5.375. Рубач М. До історії української революції: (Замітки й доклади), грудень 1917 – січень 1918 рр. // Літопис революції. – 1926. – № 1. – С. 41-84; № 6. – С. 7-35.

5.376. Рубач М. К истории конфликта между Совнаркомом и Центральной Радою, декабрь 1917 г. // Летопись революции. – 1925. – № 2. – С. 55-85.

5.377. Рубач М.А. Проти ревізії більшовицької схеми рушійних сил та характеру революції 1917 р. на Україні // Літопис революції. – 1930. - № 5. – С. 5-98.

5.378. Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917-1921. – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 1999. – 320 с.

5.379. Русіч Й. Українське питання на Всеросійських установчих зборах: (Або про ще одні ілюзії українських соціалістів) // Розбудова держави. – 1996. - № 8. – С. 45-48.

5.380. Рядніна У.І. Більшовицькі організації України в Жовтневій революції. – К., 1958.

5.381. Саліковський О. На порозі Гетьманщини. Як ми склали перший кабінет для Скоропадського (Спомини учасника) // Діло. – 1924. – 6 січня.

5.382. Самовидець. Гетьман П.Скоропадський та земельне питання. – Чикаго, 1932. – 64 с.

5.383. Сарбей В.Г. Критика В.І.Леніним буржуазно-націоналістичної концепції лідерів УСДРП та її історіографічне значення // УІЖ. – 1966. - № 3. – С. 53-59.

5.384. Смирнов Г. Об одном историческом экскурсе: Полемические заметки // Правда, 1989. – 19 июля.

5.385. Скоропадський П. Спогади. – К.-Філадельфія, 1995.

5.386. Скрипник М.О. Начерк історії пролетарської революції на Вкраїні // Червоний шлях. – 1923. - № 1-3.

5.387. Слынько И. Петр Слынько // летопись революции. – 1923. - № 3.

5.388. Солдатенко В.Ф. Проблема класово- і національно-політичних сил у концепції української революції // УІЖ. – 1997. - № 5. – С. 3-17; № 6. – С. 3-14.

5.389. Солдатенко В. Стан історіографічної розробки та актуальні проблеми історії Української революції // УІЖ. – 1999. - № 1-2.

5.390. Солдатенко В. Українська революція: концепція та історіографія. – К.: Пошуково-видавниче агенство “Книга пам’яті України”, 1997. – 416 с.

5.391. Солдатенко В. Українська революція: концепція та історіографія (1918-1920 рр.). – К.: Пошуково-видавниче агенство “Книга пам’яті України”, 1999. – 508 с.

5.392. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис: Монографія. – К.: Либідь, 1999. – 976 с.

5.393. Солдатенко В.Ф. Володимир Винниченко: на перехресті соціальних і національних прагнень. – К.: Світогляд, 2005. – 324 с.

5.394. Солдатенко В.Ф. Новітні видання і дослідження з історії Української революції (1917-1920 рр.) // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.: Збірник наукових праць, присвячений пам’яті академіка НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора. – К., 2004. – Т. 1. – С. 237-305.

5.395. Солдатенко В.Ф., Кульчицький С.В.

5.396. Солдатенко В.Ф., Солдатенко І.В. Виступ полуботківців у 1917 р. (спроба хронікально-документальної реконструкції події). // УІЖ. – 1993. - № 7-8, 9, 10.

5.397. Соловей Д. У справі оцінки державного перевороту 29 квітня 1918 року // Політологічні читання. – 1994. - № 3. – С. 226-268.

5.398. Спирин Л.М. Классы и партии в гражданской войне в России. – М.: Мысль, 1968. – 438 с.

5.399. Спирин Л.М. Крушение помещичьих партий в России (начало ХХ в. – 1920 г.). – М.: Мысль, 1977. – 366 с.

5.400. Спирин Л.М. Россия 1917 год: Из истории борьбы политических партий. – М.: Мысль, 1987. – 333 с.

- 5.401. Стахів М. Українські політичні партії в соціологічному насвітленні. – Скрантон, 1954. – 107 с.
- 5.402. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР: У 7-ми т. – Торонто, 1962-1966.
- 5.403. Стахів М. Україна проти большевиків. Нариси з історії агресії совєтської Росії. – Кн. 2. – Тернопіль, 1993. – 246 с.
- 5.404. Стебницький П. (Смуток). Поміж двох революцій. Нариси політичного життя за роки 1907-1918. – К.: Час, 1918. – 288 с.
- 5.405. Степанюк В. З історії нашої партії // Слово. – 1918. – 21 вересня.
- 5.406. Стрельський Г. Діячі України доби національно-визвольних змагань (1917-1920 рр.). Біографічний словник // Історія в школі. – 1998. - № 5-6. – С. 47-56; № 9. – С. 27-30; 1999. - № 1-2. – С. 45-51.
- 5.407. Стрілець В.В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація (кінець ХІХ століття – 1939 р.): Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2002. – 361 с.
- 5.408. Супруненко М.І. Велика Жовтнева соціалістична революція на Україні. – К.: Держполітвидав, 1948. – 119 с.
- 5.409. Супруненко Н.И. Борьба украинских партий против деникинщины // Исторический журнал. – 1942. - № 5. – С. 26-37.
- 5.410. Супруненко Н.И. Очерки истории гражданской войны и иностранной интервенции на Украине. – М.: Наука, 1966. – 454 с.
- 5.411. Сухино-Хоменко В. З приводу особливостей пролетарської революції на Україні // Літопис революції. – 1928. - № 4. – С. 79-119.
- 5.412. Терещенко Ю.І. Причинники до історії галицького консерватизму // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. – К.: КДЛУ, 2000. – Вип. 4. – С. 11-67.
- 5.413. Терещенко Ю.І. До 80-річчя Української Держави Гетьманату Павла Скоропадського // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. – К.: КДЛУ, 2003. – Вип. 2. – С. 11-21.

5.414. Тимошевський В. Історія української влади (1917-1919 рр.) / Українська партія самостійників (УНП). – Відень, 1920. – 187 с.

5.415. Труды Первой Всесоюзной конференции историков-марксистов, 28/XII 1928 – 4/I 1929. Т. 1. – М.: Изд-во Ком. Академии, 1930. – XV, 558 с.

5.416. Турченко Ф., Заліська Н. В'ячеслав Липинський – ідеолог Української хліборобської демократичної партії // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – С. 171-180.

5.417. Тютюнник Ю. Зимовий похід 1919-1920 рр. (Політичний огляд). – Коломия, 1928. – 99 с.

5.418. Українська державність у ХХ ст.: Історико-політологічний аналіз / В.Адамський та ін. – К., 1996. – 435 с.

5.419. Українська партія Самостійників-Соціалістів (У.Н.П.). Українська революція (1917-1919). Діяльність партії Самостійників-Соціалістів в зв'язку з політичними подіями на Україні за час 1901-1919. Ідеологія, програм і статут партії. – Відень-Київ, 1920. – 86 с.

5.420. Українська політологія: витоки та еволюція: Навч. посібник / Ред. Ф.М.Кирилюк. – К.: Варта, 1995. 208 с.

5.421. Українська революція 1917 – початку 1918 рр. – Запоріжжя: Просвіта, 1998. – 262 с.

5.422. Українська революція і державність (1917-1920 рр.). – К.: Парламентське видавництво, 1998. – 247 с.

5.423. Феденко П. Український громадський рух у ХХ ст. – Подебради: Вид-во Укр. техніко-господарського ін-ту, 1934. – 171 с.

5.424. Феденко П. Соціалізм давній і новочасний. – Лондон-Париж-Мюнхен, 1954. – 229 с.

5.425. Феденко П. Ісаак Мазепа. – Лондон, 1954. – с.

5.426. Фрід Д. Про деякі питання історії КП(б)У та Жовтневої революції на Україні (з приводу висвітлення цих питань в історичних працях тов. В.Сушино-Хоменка) // Літопис революції. – 1930. - № 3-4. – С. 136-154.

5.427. Хвиля А. Нарис історії партії // Боротьба (Чернігів). – 1919. – Ч. 17, 19, 22, а також було окреме видання Губкомітету УПСР(К).

5.428. Хейвуд Ендрю. Политология: Учебник для студентов вузов. – М.: Юнити-ДАНА, 2005. – 544 с.

5.429. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. В 4-х т. – Прага, 1922.

5.430. Хто такі комуністи-боротьбисти. – Лубни, 1920. – 12 с.

5.431. Чаадаева О. Помещики и их организации в 1917 году. – М.-Л.: Моковский рабочий, 1928. – 176 с.

5.432. Чикаленко Є. Уривок з моїх споминів за 1917 р. – Прага, 1932. – 56 с.

5.433. Чикаленко Л. Уривки зі спогадів з років 1917-1920. –Нью-Йорк: Наша батьківщина, 1963. – 166 с.

5.434. Чирко В.А. Крах ідеології та політики націоналістичної партії укапістів // УІЖ. – 1968. - № 12. – С. 24-35.

5.435. Шаповал М.Ю. Революційний соціалізм на Україні. – Кн. 1. – Відень: Борітеся – Поборете, 1921. – 256 с.

5.436. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма (Виклади в Америці). – Прага: Вільна Спілка, 1927. – 324 + IX с.

5.437. Шаповал М. Велика революція. – Прага: Вілна Спілка, 1928. – 265 с.

5.438. Шаповал М.Ю. Занепад УНР. – Прага: Вільна Спілка, 1928. – 42 с.

5.439. Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. Спогади. – Нью-Йорк, 1958.

5.440. Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. Уривки із спогадів // Вітчизна. – 1996. - № 5-6. - № 5-6. – С. 125-141; № 7-8. – С. 127-140.

5.441. Шаповал М. Соціологія українського відродження. – К., 1994. – с.

5.442. Шаповал Ю.І. “Всеми мерами стремиться к исчезновению этой партии ...” // Віче. – 1994. - № 4. – С. 145-157.

5.443. Шевченко В. Політичні партії в Українській Центральній Раді // Українська Центральна Рада: поступ націєтворення та державобудівництва. – К.: Українська видавнича спілка, 2002. – С. 225-238.

5.444. Шемет С. До історії Української демократично-хліборобської партії // Хліборобська Україна. – Кн. 5. – Відень, 1924-1925. – С. 3-30.

5.445. Шемет С. Микола Міхновський // Хліборобська Україна. – Кн. 5. – 1924-1925. – С. 3-30.

5.446. Шестак Ю.И. Банкротство мелкобуржуазного революционализма. – М., 1986. – 63 с.

5.447. Шиловцев Ю. Партійне будівництво на Україні (листопад 1917 – липень 1918 рр.). – Харків, 1972.

5.448. Шкільняк М. Україна в боротьбі за державність в 1917-1921 роках. Спомини та роздуми. – Торонто, 1971. – 366 с.

5.449. Шморгун П.М. Украинские мелкобуржуазные националистические партии в советской историографии // Большевики и непролетарские партии в период Октябрьской революции и в годы гражданской войны. Материалы конференции. – М., 1982. – С. 72-83.

5.450. Шумський О. Стара і нова Україна // Червоний шлях. – 1993. - № 2. – С. 105-112.

5.451. Юренко О. Левко Борисович Ковалів // УІЖ. – 1993. - № 1. – С. 94-104.

5.452. Юренко О. Доля боротьбистів. Або про малих дітей з якими “вождь и учитель” грався як кіт з мишкою // Рада. - № 4. – 1992. – 27 листопада.

5.453. Яворський М. Революція на Вкраїні в її головних етапах. – Харків: ДВУ, 1924. – 80 с.

5.454. Яворський М. Проблема національно-демократичної революції на Україні // Червоний шлях. – 1927. - № 2. – С. 101-116.

5.455. Яворський М. Нариси з історії революційної боротьби на Україні. – Харків, 1928. – 198 с.

5.456. “Я обирав Гетьмана України у 1918 році (інтерв’ю з хліборобом П.Гербелем // Державницька думка. – 1951. – № 1. – С. 51-54.

6. Дисертації, автореферати

6.457. Афонин Ю.В. Расстановка классовых и партийно-политических сил в Донбассе в период подготовки и проведения социалистической революции (март 1917– март 1918 гг.): Автореф. дис. ... канд. истор. наук. – К., 1990.– 17 с.

6.458. Балицька О.В. Громадсько-політична діяльність української інтелігенції (березень 1917 – лютий 1918 рр.): Дис. ... канд. іст. наук, К., 1993. – 235 с.

6.459. Бевз Т.А. Українська партія соціалістів-революціонерів: організація, ідеологія, політика. Автореферат ... докт. істор. наук. – К., 2005. – 33 с.

6.460. Білян П.Я. Історіографія Української революції 1917 – початку 1918 рр.: Дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2001. – 234 с.

6.461. Бобина О.В. Діяльність УСДРП в умовах української національно-демократичної революції 1917-1920 рр.: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1993. – 200 с.

6.462. Бойко В.М. Українські політичні партії і блоки у виборчій муніципальній кампанії 1917 р.: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1997. – 198 с.

6.463. Борисов В.І. З досвіду рішення продовольчої проблеми в Україні в 1917-1920 рр. (зрівняльний аналіз діяльності політичних партій): Автореф. ... докт. іст. наук. – К., 1993. – 48 с.

6.464. Буравченкова С.Б. Борьба большевиков Украины против идеологии и политики УСДСП (март 1917–март 1920 гг.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – К., 1981. – 24 с.

6.465. Верхоляк І.М. Аграрне питання в діяльності українських політичних партій (березень 1917 р. – квітень 1918 р.): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1993. – 168 с.

6.466. Воронянський О.В. Економічна політика Центральної Ради: Дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1995. – 214 с.

6.467. Гарчева Л.П. Политическая конфронтация и вооруженная борьба России с Украиной (1917 – нач. 1918 гг.): Дис. ... докт. ист. наук. – Львов, 1995. – 390 с.

6.468. Гнатюк С.Л. Внутрішня політика гетьманату П.Скоропадського: Українська історіографія проблеми: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2002. – 249 с.

6.469. Головченко В.І. Українська соціал-демократична робітничка партія (1896-1914 рр.): Дис. ... докт. політ. Наук. – К., 1999.

6.470. Голуб А.І. Міжнародна діяльність Української соціал-демократичної робітничої партії (1900-1938 рр.): Дис. ... д-ра іст. наук. – Дніпропетровськ, 1999. – 424 с.

6.471. Грибоедов С.В. Українська держава П.Скоропадського: Історіографічне дослідження: Автореф. ... канд. іст. наук. – К., 2000. – 18 с.

6.472. Єфименко О.Г. Українські політичні партії та їх роль у розвитку державотворчих процесів в Україні (1917-1920 рр.): Дис. ... канд. іст. наук. – Харків, 1998. – 164 с.

6.473. Зінкевич Л.В. Розпад російської армії та український військовий рух в умовах національної революції на Україні (березень 1917 – лютий 1918 рр.): Дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 1995. – 207 с.

7.474. Зінкевич Р.Д. Діяльність українських партій серед армій і тилових гарнизонів Південно-Західного і Румунського фронтів (лютий 1917 – січень 1918 рр.): Дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 1995. – 202 с.

6.475. Клименко-Мудрий В.С. Національно-демократичний рух за часів Української держави гетьмана П.Скоропадського: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1996. – 184 с.

6.476. Коваль В.С. Борьба большевиков Украины против соглашательских партий в социалистической революции (март – декабрь 1917 г.: На материалах Донбасса): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – К., 1982. – 14 с.

6.477. Козак О.В. Багатопартійність на Україні (1917-1925 рр.). Історіографія проблеми: Дис. ... канд. істор. наук. – Харків, 1999. – 200 с.

6.478. Королев В.И. Деятельность политических партий в Крыму и Северной Таврии. 1899-1918 гг.: Дис. ... докт. ист. наук. – К., 1996. – 390 с.

6.479. Кривоший Г.Ф. Етносоціальна база Української революції (березень 1917 – лютий 1918 рр.): Дис. ... канд. іст. наук. – Запоріжжя, 1997. – 218 с.

6.480. Кузьменко В.В. Большевистские организации Украины в борьбе с непролетарскими партиями и союзами за трудящуюся молодежь. (1918-1925): Автореферат дис. ... канд. ист. наук. – Л., 1989. – 21 с.

6.481. Лозинська Л.О. Державотворча діяльність В.К.Винниченка (березень 1917 – вересень 1920): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1996. – 202 с.

6.482. Лозовий В.С. Кам'янецька доба Директорії УНР (червень – листопад 1919 р.): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1998. – 188 с.

6.483. Любовець О.М. Партія боротьбистів в українській революції 1917-1920 рр.: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1993. – 166с.

6.484. Мацагор О.А. Програмові засади та діяльність українських партій у сфері військового будівництва (березень 1917-1920 рр.): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2002. – 179 с.

6.485. Мельник О.О. ставлення українських політичних партій до Всеросійських і Українських установчих зборів (березень 1917 – квітень 1918 рр.): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1995. – 182 с.

6.486. Мельниченко В.И. Партийно-советская печать Украины периода гражданской войны как источник изучения борьбы Коммунистической партии против идеологии и политики мелкобуржуазных партий: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – К., 1988. – 23 с.

6.487. Михальський І.С. Джерела з історії українських політичних партій кінця ХІХ – початку ХХ ст.: Дис. ... докт. іст. наук. – К., 2004. – 380 с.

6.488. Музика І.В. Ідея багатопартійності в українській політико-правовій думці та державотворчій практиці останньої чверті ХІХ ст. – першої чверті ХХ ст.: Дис. ... канд. юрид. наук. – 200 с.

6.489. Нагорний В.І. Більшовизм та український націонал-комунізм в добу революції (1917-1920 рр.): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1995. – 227 с.

6.490. Осадчая І.Л. Партийно-советская печать в борьбе против мелкобуржуазных партий (1918-1920 гг.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – К., 1990. – 21 с.

6.491. Остапенко Я.М. Ліквідація більшовиками опозиційних політичних партій в Україні (1920-1925 рр.): Автореферат ... канд. іст. наук. – Харків, 2000. – 18 с.

6.492. Піскорський О.В. Українська демократично-хліборобська партія: ідеологія, досвід, уроки: Дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2001. – 199 с.

6.493. Полушкина В.А. Рост влияния большевиков и крах мелкобуржуазных партий на Украине на завершающем этапе гражданской войны: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – К., 1972. – 40 с.

6.494. Проданюк Ф.М. Внутрішня політика Української Держави (29 квітня – 14 грудня 1918 р.): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1996. – 230 с.

6.495. Рафальський І.О. Політична боротьба в Радах робітничих і солдатських депутатів у 1917 р.: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1993. – 294 с.

6.496. Румянцев В.О. Українська державність у 1917-1922 рр.: національно-демократична і радянська альтернативи: Дис. ... докт. юр. наук. – Харків, 1998. – 373 с.

6.497. Саламаха І.В. Громадсько-політична та наукова діяльність В.О.Біднова (кінець ХІХ ст. – 1935 р.): Дис. ... канд. іст. наук. – Запоріжжя, 1998. – 225 с.

6.498. Сергієнко Ю.Г. Етика лівого радикалізму в суспільно-політичному житті України з початку ХХ століття до 60-х років: Дис. ...докт. іст. наук. – К., 1996. – 380 с.

6.499. Серов И.П. Печать – важнейшее оружие большевиков в борьбе против буржуазных и мелкобуржуазных партий Украины за интернациональное сплочение трудящихся (ноябрь 1917- 1920 гг.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – К., 1988. – 23 с.

6.500. Старух О.В. Проблема державного статусу України в партійно-політичній боротьбі доби Центральної Ради: Дис. ... канд. іст. наук. – Запоріжжя, 1998. – 228 с.

6.501. Стрілець В.В. Державотворча діяльність політичних партій України (1917-1920 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1992. – 13 с.

6.502. Танчин І.З. Діяльність політичних партій України серед сільської молоді в період визвольних змагань (1917-1920 рр.): Дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 1995. – 189 с.

6.503. Терещенко Ю.И. Политическая борьба на выборах в городские думы Украины в 1917 г.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – К., 1971. – 30 с.

6.504. Швидкий В.П. Громадсько-політична, культурно-освітня та наукова діяльність О.Г.Лотоцького (1890-1930-і рр.): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2000. – 248 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

А.1. Резолюція загальних зборів Київської організації УСДРП від 28 листопада 1917 р., запропонована Є.Касяненко

Вважаючи на те, що способом урядування відповідають способам продукції, котрі панують за певного часу серед певної громади; що найпридатнішою формою урядування для капіталістичного ладу являється буржуазно-парламентська республіка; що в наслідок російської революції: в сучасному капіталістичному способі продукції сталися величезні зміни взаємовідносин реальних сил буржуазії і пролетаріату; що через те спосіб урядування мусить бути иньший, ніж буржуазно-парламентська республіка, що зазначено в постановах IV партійного конгресу, де говориться “так в цілій державі, як і в окремих її краях мусить бути негайно утворена однородна революційно-демократична влада, влада організованого пролетаріату, селянства і війська”.

Київська організація УСДРП заявляє:

1. Єдиною можливою формою такої влади має бути влада рад робітничих, салдатських і селянських депутатів, що наспіла в процесі революційної творчості демократії і одночасно досягла сили на півдні в особі Центральної Ради і на півночі – Ради Народних Комісарів.

2. Фракція у.с.-д.р.п. повинна вимагати від своїх партійних товаришів Генеральних Секретарів, аби вони направляли діяльність Генерального Секретаріату по утворенню центральної влади – в бік чесної федерації з єдиною тепер реальною силою – Російською Республікою з Радою Народних Комісарів на чолі.

3. Шлях організації центральної влади на основі федерації України, Дона, Кубані, Сибіру, Кавказу, Поволжа, ігноруючи існування певних економічних звязків з центром – Москвою і Петроградом, одсвітом котрих звязків тільки й може бути центральна влада, та базуючись лише на ліберальному гаслі федерації безвідносно до оцінки тих реальних економічних звязків, – цей шлях є шкідливою утопією, що веде до більшого зросту анархії та пролиття крові в безнадійній і непотрібній для пролетаріату боротьбі.

4. В інтересах закріплення здобутків і дальшого розвитку революції, так центральна влада як і уряд Української Республіки, мусять спиратися на реальні об'єднання революційно-демократичних сил на місцях, отже найпершим завданням моменту мусить бути реорганізація місцевих органів революційної демократії – Рад Робітничих, Селянських і Салдатських депутатів, що мають стати органами Центральної Української Ради.

Робітнича газета. – 1917. – 1 грудня.

А.2. Резолюція загальних зборів Київської організації УСДРП від 3 грудня 1917 р., запропонована Є.Нероновичем

Вважаючи на те, 1) що постанови IV конгресу Партії “Сучасна російська революція тягнути за собою нечуваний в історії всіх дотеперішніх революцій, переворот в соціально-економічних відносинах, викликаючи широкий відгомін в величезних робітничих масх Західної Європи, збуджуючи в них потяг скинення пут капіталізму, до соціальної революції, а рівно і спинення імперіалістичної війни, котра може повести за собою повстання пролетаріату в Західній Європі, стає прологом і початком всесвітньої соціальної революції”.

2. Що ся директива конгресу опреділяє для нас як Українські Установчі Збори, так і цілий ряд иньших моментів боротьби партії за соціальне та національне визволення пролетаріату України, лише як етап до дальшого розвитку всевітньої соціальної революції.

3. Що сей етап – Українські Установчі Збори, самим фактом скликання їх фіксує суверенність України і тим усовує національні перешкоди в класовій боротьбі, сей етап вимагає розгорнути націло прапор пролетарської боротьби і порвання бльоків з будь-якими українськими й неукраїнськими партіями, хоча б вони й звалися соціалістичними.

4. Що стати провідником мас в соціальній революції Партія не може, проводячи свою роботу лише парламентським способом чи в теперішніх чи майбутніх Українських Установчих Зборах, а мусить повсякчасно мати бази для остаточного і повного переходу влади до пролетаріату і революційного селянства в Радах Робітничих, Салдатських і Селянських Депутатів на місцях з Центральною Радою на чолі, що мали би право відкликання.

Київська Організація УСДРП ухвалює:

1. Взяти як найактивнішу участь у виборах до Українських Установчих Зборів рівночасно будуючи на місцях сильні Ради Робітничих, Селянських і Салдатських Депутатів.

2. В бльоки вступати лише з партіями революційного пролетаріату та селянства, що згодні не вміщувати в питання національного самовизначення України озброєних чужинців її.

Робітнича газета. – 1917. – 6 грудня.

Додаток Б

Б.1. Украинская Партия Социалистов Революционеров.

(Фракция независимых)

Мы конфедералисты. Простую федерацию, которой добивается часть Ц.К. нашей партии и которая вместе с автономией красуется в партийной программе – мы считаем утопией, недоразумением. Федерацией разных народов на свете не бывает, и по существу своему они невозможны. Федерация, с центральным парламентом и сильным центральным правительством во главе, возможна лишь в форме однонациональной, когда она объединяет разнородные части одной и той же нации (Соединенные Штаты, Австралия, Аргентина и т.д.) у нас же речь идет об объединении разных народов, с различными условиями политической и хозяйственной жизни, и такое объединение может носить лишь форму вольного союза вольных республик, которые в Союзе сохраняют всю свою свободу, всю свою независимость, весь свой суверенитет, т.е. форму Конфедерации. К такому именно союзу мы стремимся, ибо желаем, чтобы Украина навсегда осталась самостоятельной республикой в созвездии других таких же самостоятельных республик. Мы не хотим превратить Украину в простой штат или провинцию какой-то млоической реформированной России, мы хотим на место буржуазно-республиканской империи Корниловых и Керенских воздвигнуть совершенно новое здание Конфедерации Вольных Народов.

Как в области политической, так и в области социальной мы государственники, и потому все предстоящие нам преобразования в хозяйственно экономической области мы рассматриваем прежде всего с точки зрения государственных украинских интересов, а затем уже с точки зрения интересов отдельных лиц и групп граждан. Поэтому мы будем

бороться за то, чтобы нынешняя революция всецело передала в руки государства и органов местного самоуправления все службы общенародного характера и все производство и распределение предметов первой необходимости, а в первую очередь землю и сельское хозяйство.

Все производство и цены должны быть урегулированы, а производителям должна быть оказана государством вся та помощь, которая им необходима с целью наилучшего обслуживания страны.

В решении грандиозных экономических проблем нынешнего момента каждая партия выдвигает на первый план определенную группу граждан, на которых она опирается и представительницей интересов которой она является.

Мы считаем, что наиболее обездоленной группой населения являются в настоящее время наши солдаты, и с гордостью называем себя партией солдатской.

Интересы солдат и их семей пострадали в нынешней войне больше, чем интересы всех остальных групп граждан, и в решении как земельного, так и всех других вопросов интересы солдат и солдатских семей будут нами выдвигаться на первый план – этого требуют интересы государства и порядка, этого требует справедливость.

К числу совершенно неотложных мер хозяйственно-экономического характера, мы относим следующие:

Вся земля на Украине, за исключением крестьянской, не носящей характера поместий, должна быть немедленно отдана во временное распоряжение земельных комитетов, окончательное же решение земельного вопроса принадлежит Украинскому Учредительному Собранию.

Все фабрики и заводы, производящие предметы первой необходимости должны быть немедленно поставлены под контроль генерального секретариата, который должен руководить ими при посредстве особых комиссаров.

Все государственные монополии в пределах Украины необходимо немедленно передать в распоряжение генерального секретариата.

В области продовольствия необходимо немедленно прекратить разграбление украинского народа, у которого в обмене на ничего не стоящие бумажки берут хлеб, скот и т.д. Вместо этого необходимо установить строгий контроль над вывозом и ввозом со стороны генерального секретариата, дабы в обмен на наши действительные ценности мы также получали действительные ценности.

Должно быть немедленно провозглашено право на труд и разработаны проекты общественный работ, дабы всякий безработный имел возможность получить нормально оплаченную работу от государства.

На Украине при управлении социалистов не должно быть голодных и бездомных, не должно быть несчастных, которых голод и холод толкает на преступление, и поэтому должно быть немедленно провозглашено право на хлеб и на кров, и государство должно немедленно принять меры к осуществлению этого права в жизни – и этого будет первым шагом социалистической Украины по пути осуществления социализма.

Должны быть немедленно разработаны проекты вознаграждения солдат, потерявших на войне трудоспособность, должны быть разработаны проекты призрения инвалидов, солдатских вдов и сирот. Украинское государство и украинский народ должны всячески придти на помощь тем, которые ценою жизни оберегли наш край от вражеского нашествия.

В отношении тактики, мы стоим за искренность и определенность в политической борьбе; мы отвергаем политику дипломатических хитросплетений, компромиссов и угодства, мы считаем, что тактикой революционера ни в каком случае не может быть политическая и личная интрига. По этим причинам мы не считаем возможным подчиняться центральному комитету нашей партии, идущей на поводу у своих безответственных лидеров, каждый из которых ведет собственную личную

политику, основанную на личных интересах, и мы выделяемся в особую фракцию, независимую от Ц.К. партии.

Конфедералист. 1917. – 5 ноября.

Б.2. Основні принципи фракції Українських Соціалістів-Революціонерів незалежних

Ми обстоюємо:

1. Повний і необмежений суверенітет Української Республіки.
2. Незалежну зовнішню політику.
3. Установлення нашого власного митного (таможеного) кордону.
4. незалежність наших пошт, телеграфу та залізниць.
5. Незалежність у військових справах.
6. Незалежність усього нашого законодавства.
7. Негайне переведення в життя всіх тих соціалістичних реформ, які тепер можливі.
8. Державний погляд при переведенні всіх реформ (інтереси окремих груп місять підлягати інтересам цілої України і всього народу).
9. Перед усім – інтереси наших вояків, перед якими так обв'язані всі класи нашого народу.
10. Злучення всіх роз'єднаних частин Українського народу на федеративних підвалинах.

Організаційний комітет фракції у.с.р. незалежних закликає всіх членів Української П.С.-Р. які стоять за ці принципи, негайно об'єднатись в автономні групи і прислати на загальнопартійний з'їзд своїх представників в можливо більшій кількості із безсумнівними мандатами.

Організаційний комітет фракції у.с.-р. незалежних.

Конфедералист. – 1917. – 12 листопада.

Б.3. Постанова ЦК УПСР

Вельмишановному п. Й.Маєвському.

Доводим до вашої відомості слідууючу постанову Ц.К. П-ї:

Центральний Комітет Української партії Соціалістів-Революціонерів, обміркувавши в засіданню 15 листопаду 1917 справу з членом партії тов. Маєвським і видаваною ним часописю “Конфедераліст” констатуємо:

1) що т. Маєвський заявив в Ч. 1 “Конфедераліст”, а також в офіційній розмові з представником Центрального Комітету, що він не підлягає Центральному Комітетові Партії;

2) що таке відношення т. Маєвського не зосталося тільки декларативною заявою, а також виявилось фактично в агітації проти постанов Ц.К. (стаття “Выборы во Всероссийское Учредительное Собрание” в 2 ч. видаваного т. Маєвським “Конфедераліст”, котра закликає до бойкоту виборів всупереч постанові Центрального Комітету приймати участь в виборах);

3) що редакційна заява в Ч. 1 редагованого т. Маєвським “Конфедераліст”, котра говорить: “мы государственники, и потому все предстоящая нам преобразования в хозяйственно экономической области мы рассматриваем прежде всего с точки зрения государственных интересов, а затем уже с точки зрения интересов отдельных лиц и групп граждан” рішучо суперечить тій позиції, на котрій стоїть у. п-я с.-р., як партія клясова, не безклясово державницька.

З огляду на се, керуючися ст. ст. 1 і 22 на підставі п. 4-го партійного статуту, Центральний Комітет Української Партії Соціалістів-Революціонерів одноголосно ухвалив: тов. Й.Маєвського виключити з партії.

За Центральний Комітет: М.Салтан, директор бюро;

За секретаря: Г.Чижевська

Конфедераліст. – 1917. – 19 листопада.

Додаток В

Программа Украинской народной громады

1. Громада ставит своей задачей: создание твердых основ для достижения самобытности, процветания, единства и самостоятельности вновь возрожденной Украины.

2. Развитие идеи национального единства всех украинцев.

3. Во всех государственных установлениях делопроизводство должно вестись на украинском языке, как государственном.

4. Все украинские граждане без различия пола, вероисповедания и национальности равны перед законом.

5. Каждому гражданину Украинской державы обеспечивается свобода совести и вероисповедания.

6. Каждый волен высказывать изустно и письменно свои мысли, а равно обнародовать их и распространять путем печати или иным способом на любом языке. За преступления и проступки, совершенные путем устного и печатного слова виновные отвечают только перед судом.

7. Все украинские граждане имеют право составлять союзы и общества, не спрашивая на то разрешения, но с обязательной регистрацией.

8. Личность, жилище и имущество каждого должны быть неприкосновенны.

9. Каждый гражданин пользуется свободой передвижения и выезда за границу.

10. В политическом отношении Громада ставит себе задачей установление и поддержание дружественных отношений со всеми чужими странами и изыскание дружественных отношений со всеми чужими странами и изыскание путей к возможно более оживленному духовному и материальному с ними общению.

11. Поднять религию на должную высоту, возвысить авторитет церкви и улучшить материальное положение духовенства. Вера православная признается государственной.

12. В настоящий момент в связи с создавшейся политической обстановкой Громада, признавая Украинскую народную республику, не предрешает этим будущего государственного устройства Украины, которое должно быть выработано на основах политического и национально-исторического прошлого свободно выраженной волей народа. Во всяком случае Громада считает для себя неприемлемым. Как самодержавный образ правления, неспособный удовлетворить разносторонние потребности народа, выявляемые при парламентском строе, – так и отвлеченные теории максималистов, не находящие основ в реальной жизни и на опыте русской революции выявившие свою полную несостоятельность. Громада считает своей прямой задачей привлечь к делу державного строительства людей, искренне любящих свою родину, бескорыстных, государственно-мыслящих и обладающих инициативой.

13. Для охраны от внешних посягательств своей политической, экономической самостоятельности должно опираться на регулярную, созданную на началах всеобщей воинской повинности и спаянной строгой дисциплиной стоящей вне политики армию, сильную национальным духом и техническим оборудованием.

14. Главной целью внутренней политики должно быть поставлено создание условий для поднятия частной предприимчивости, которая могла бы выявить все творческие силы народа. Для этого нужно, чтобы народ пользовался действительной разумной свободой, при которой и жизнь и имущество, и всякое законное право были бы ограждены не только от гнета со стороны государства, но и от всяких незаконных посягательств со стороны окружающих.

15. Право собственности является основанием человеческой культуры. Без полного и строго проведенного принципа собственности невозможны ни кредит, ни развитие экономической жизни.

16. В виду того, что наша страна по преимуществу земледельческая, Громада считает своей обязанностью обратить особое внимание на вопросы землеустройства и земледелия. Громада безусловно признает необходимость немедленно приступить к широким аграрным реформам для блага земледельческого населения Украины, положивши в основу их незыблемое право собственности, отвечающее исконным и неизменным убеждениям украинца-хлебороба.

17. Купля-продажа земли должна быть так регламентирована законом, изданным парламентом, чтобы была исключена возможность какой бы то ни было спекуляции. Необходимо предоставить правительству широкие полномочия по отчуждению земель, по действительной их стоимости, от крупных землевладельцев для наделения хлеборобов участками, могущими обеспечить им и их семействам безобидное существование и достаточное приложение их труда.

18. При этом в первую очередь должно получить землю казачество, трудами и кровью которого создалась сама Украина, а также те обездоленные, которые не щадя своей жизни, грудью защищали Украину от внешнего и внутреннего врага.

19. С целью создания защиты здоровых и обеспеченных условий жизни для рабочего класса должно быть проведено в кратчайший срок широкое рабочее законодательство, а именно:

а) Государственное страхование рабочих, занятых, как в промышленности, так и в сельском хозяйстве, от болезней, несчастных случаев, старости и неспособности к труду.

б) Охрана труда женщин и детей, а также труда мужчин во вредных производствах.

в) Учреждение примирительных камер из равного числа представителей труда, капитала и государства для нормировки всех отношений найма, неурегулированных рабочим законодательством, и разбора споров, возникающих между рабочими и предпринимателями.

20. Для непрерывного постепенного повышения заработной платы и обеспечения постоянным заработком возможно большего числа граждан необходимо поднять частную предприимчивость, восстановить все разрушенные войной и анархией отрасли промышленности и способствовать развитию новых отраслей, при чем государство должно выступать ни с собственной инициативой, а как поощритель и покровитель частной предприимчивости.

21. Так как развитие земледелия и промышленности немислимо без устойчивой денежной валюты и прочного международного и внутреннего кредита, то неотложной задачей финансового ведомства является упорядочение денежного обращения и обеспечение украинских кредитных билетов национальным золотым запасом.

22. Для достижения этой цели должна быть выработана отвечающая требованиям момента система обложения, предусматривающая: увеличение ставок прямого обложения, широкое пользование косвенными налогами, установление норм прогрессивного подоходного налога и создание государственных монополий: сахарной, табачной, страховой и других. В тоже время торговля – как внешняя, так и внутренняя – должна быть предоставлена частной инициативе.

23. Основными принципами финансовой политики должны быть признаны крайняя бережливость в расходовании народных средств и в высшей степени осторожное пользование налоговым прессом, особенно по отношению к беднейшим классам населения.

24. Особыми заботами финансового ведомства должны пользоваться всякого рода кооперативы, общества взаимного кредита и ссудосберегательные товарищества.

25. Пути сообщения являются источниками силы, культуры, богатства, военной мощи государства, поэтому должно быть обращено особое внимание на улучшение существующих железнодорожных, шоссейных, водных путей и на проведение новых.

26. В целях улучшения транспорта, наряду с железнодорожным движением должно быть организовано государственное автомобильное движение общего пользования.

27. Тарифы на перевозки должны быть выработаны с целью наилучшего удовлетворения интересов сельского хозяйства и промышленности.

28. Служащим в ведомстве Путей Сообщения должны быть предоставлены права государственной службы и вполне прочное обеспеченное положение, соответствующее их технической подготовке и тем ответственным функциям, которые они призваны выполнять.

29. Признавая суд одной из главнейших основ гражданского правопорядка и принимая во внимание, что действующие кодексы – уголовный и гражданский являются устаревшими и не отвечающими ныне началам справедливости и изменившимся условиям жизни на Украине, необходимо немедленно пересмотреть эти кодексы для устранения указанных недостатков.

30. В области процессуальной Суд на Украине для осуществления высоких задач правосудия, должен быть поставлен совершенно независимо и должна быть исключена возможность оказывать на него давление, откуда бы таковое ни исходило.

31. Надлежит усовершенствовать следственный аппарат путем привлечения на эту службу лучших юридических сил и обеспечения им возможности наиболее успешной работы.

32. Гражданский процесс должен быть реформирован в смысле устранения судебной волокиты и облегчения гражданам осуществления их законных прав.

33. Так как приведение в исполнение приговоров и решений Суда, а также осуществления органа, каковым на Украине является милиция, то, прежде всего, нужно приступить к формированию государственной милиции на основах строгой законности и дисциплины путем комплектования ее из людей безукоризненной нравственности и заслуживающих общественного доверия.

34. Признавая боязнь просвещения одним из главных грехов прошлого, Громада будет стремиться к всеобщему развитию просвещения, которое, наконец, должно сделаться доступным всем гражданам Украины без различия пола и возраста.

35. В низшей государственной школе преподавание должно вестись на украинском народном языке, в средней – вопрос о языке решается желанием большинства родителей, в высшей школе вопрос о языке в силу принципа самоуправления решается коллегией учащихся. Но в средней и высшей школе с другим языком обязательно изучение украинского, как государственного.

36. Низшие школы должны давать всеобщее обязательное для всех начальное образование, неразрывно связанное с воспитанием и профессиональным обучением.

37. Каждая школа, начиная с самой низшей, должна иметь вполне законченный тип, при сохранении преемственной между ними связи, причем воспитание должно вестись в духе украинской народности и исторических заветов прошлого.

38. Для учащихся должны быть созданы такие условия, чтобы к этой профессии стремились и допускались самые талантливые и способные люди.

39. Забота об охране народного здоровья. Широкое проведение в жизнь мер предупреждения заразных болезней. Улучшение постановки врачебного дела в деревне.

Геращенко Т.С. Українська народна громада // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. – К.: КДЛУ, 2000. – Вип. 4. – С. 208-212.

Додаток Д

Дві окремі резолюції по біжучому моменту, тактиці і оцінці минулої діяльності партії на IV з'їзді УПСР

Д.1. Резолюція, запропонована правою течією

1. В минулий революційний рік партія, яка брала як найдіяльнішу участь у революції, спираючись на широкі народні маси, зуміла поставити і почасті здійснити цілий ряд своїх програмових постулатів. В своїй революційній діяльності партія спирається головню на революційний ентузіазм мас та на підтриманню цими масами програмових гасел партії, і в цьому її сила підчас революційного періоду. Але те, що тільки цей революційний ентузіазм і ці програмові гасла були головним чином підвалиною діяльності партії, було й її слабкістю, бо, коли революційний ентузіазм мас почав, врешті, спадати, показалося, що партія не має інших, органічних підвалин, які допомогли б їй удержатися надалі в ролі провідниці народних мас і разом з тим задержати побідний хід реакції та модернізувати процес спаду революційної хвилі.

2. Переворот, який стався на Україні 29. Квітня, створив ситуацію, яка не відповідає конфігурації сил в країні і тим самим є ненормальною, з точки погляду громадської еволюції, є результатом насильної узурпації влади елементами, що не мають опори в країні. Тому одним з біжучих тактичних завдань партії є боротьба проти сучасного правительства за демократизацію політичного і соціального життя України. Для цієї боротьби партія повинна взяти активну участь в тому масовому рухові, який помічається з приводу перевороту, направляючи і використовуючи його в цілях привернення демократичного ладу на Україні.

3. Визнаючи, що відношення сил в країні не таке, щоби могла удержатися влада соціалістичних елементів суспільности, як то було в

періоді розвитку революції, партія, підпираючи спроби демократизації влади і борючись за демократичний лад на Україні, сама не може приймати участі у владі і тому вважає виключною можливість приходу партійних елементів на політично-відповідальні становища в державі. Натомість основною тактикою партії повинна бути органічна, розрахована на довгий період робота над скріпленням своїх позицій у масах і над організацією самої партії. для того треба взятися за мирну роботу серед мас на місцях, організацію сил мас під партійним прапором та в професійних організаціях, а також за створення як найширшої сітки партійних підприємств – економічних, просвітних, видавничих і т.п. Тим способом період політичної стагнації повинен бути використаний для органічного зміцнення партії, аби при найближнім підйомі революційної хвилі, наближення якого повинно бути одним з найголовніших завдань партії, партія могла виступити більш підготовленою й сильною.

Ця тактика стосується так до соціальної боротьби, як і до національної, бо той оборот, який прийняли на Україні, загрожує однаково і соціальним і національним здобуткам української революції.

Д.2. Резолюція, запропонована лівою течією

1. IV З'їзд Української Партії Соціалістів-Революціонерів констатує, що з часу останнього (III) З'їзду партії керуючий орган партії – Центральний Комітет, парламентська фракція та члени партії в уряді – збочили з того шляху, який виразно диктувався ідеологічними, програмовими та тактичними підвалинами партії і самими основами міжнародного соціалізму, в результаті чого партія збанкрутувала і об'єктивно сприяла успіху контрреволюції на Україні, встановленню монархії і знищенню всіх здобутків революції; що, загубивши авторитет у

трудоу мас, партія цілком здіскредитувала саме імя Української Партії Соціалістів-Револуціонерів.

2. Визнаючи, що позбавлене своїх здобутків трудове селянство і робітництво України в дальнішому ході революції повинно гуртувати свої сили для остаточної перемоги над запанувавшою реакцією, і сподіваючись, що революційний рух на Україні віллється організовано у всесвітній революційний рух, – Зїзд –

а) лічить завданням моменту для революційно-соціалістичної партії широку організаційно-революційну роботу в масах, аби запобігти дезорганізованим виступам народних мас, ослабляючим революційні сили демократії;

б) висовує наперед організовану активну боротьбу, згідно традиціям соціалістів-революціонерів;

в) різко відмежовується від соціалістичних і несоціалістичних суспільних течій на Україні, які компромісовою політикою затемнюють завдання клясової боротьби;

г) вважає, що партія мусить непохитно прямувати до консолідації всіх революційно-соціалістичних сил, аби шляхом клясової боротьби досягнути остаточної перемоги соціалізму.

Д.3. Декларація Тимчасового Організаційного Комітету Центральної Фракції Української Партії Соціалістів-Револуціонерів

Події останніх місяців з нашого партійного життя, зокрема той результат, яким закінчився IV Партійний З'їзд, що відбувся в Києві в дні 13-16. Травня, поставили партію в скрутне становище. Вийти з нього можна було, тільки вживши надзвичайних заходів, які не вкладаються в

рямці нормального партійного життя і нормальної боротьби думок в межах партії.

Цих надзвичайних способів змушена була хопитися частина партійного з'їзду, іменем якої ми маємо честь нині говорити, а саме, ця частина з'їзду постановила, з огляду на утворене становище, виділитися в окрему фракцію, яка, зостаючися в лоні партії та підлягаючи постановам партійних з'їздів, разом з тим з боку організаційного творить окрему цілість, має свій центральний заряд і не підлягає обраному на IV з'їзді Центральному Комітетові. Ця фракція постановила називатися “центральною фракцією УПСР” і вибрала в особі нижчепідписаних Тимчасовий Організаційний Комітет Фракції.

Щоб як слід зрозуміти це (наше поступовання), треба переглянути коротко історію внутрішніх відносин у нашій партії протягом останнього року. Як відомо, в партії здавна існувала течія, яка прибрала собі назву “інтернаціоналістів”; називалася вона також просто і “лівобережниками”. Була це невеличка група, що мала свої опорні точки головню в де-яких місцях Полтавщини і почасти Харківщини. Ідеологі цієї групи в багато де-чому ріжнлася і ріжниться від основної партійної ідеології. Передовсім у відношенню до ідеї держави. Коли більшість партії визнавала і визнає національне визволення українського народу – шляхом створення незалежної української держави – за неминучий стан і за конечну передумову успішності його боротьби за своє політичне і соціяльне визволення, то згадана група легковажила національно-державний момент, ставлячись до ідеї української державности менше-більше так, як ставилися і ставляться до ідеї української ж (а не російської) державности російські соціялісти-революціонери обох фракцій. Це перша кардинальна ріжниця.

Другою була ріжниця в розумінню методів клясової і взагалі масової боротьби. А саме, коли більшість партії вважала основною метою

“політичну і професійну організацію мас, виховання їх і організовану боротьбу мас, розраховану на довший період, і то як на часи піднесення революційного руху, так і на часи його підупаду”, згадана група меншу увагу звертала на органічну роботу серед мас і взагалі менше числилася з цими масами, надаючи виключне значіння тактиці революційно-повстанській. Коли шукати аналогії, то більшість партії в цім пункті наближалася до позиції на якій стоїть європейський соціалізм, а згадана група стояла дуже близько до позиції, яку займає в цім самім питанню російський більшовизм. В звязку з цим ця група виявила також велику нехоть до всякої програми-мінімум, в той час коли елементи, які нині складають Центральну Фракцію Української Партії Соц.-Революціонерів, все стояли на тій точці погляду, що програмові постулати партії треба здійснювати, як шляхом революційної боротьби, так і шляхом органічної еволюційної роботи, з огляду на що програма-мінімум і постезенність в осягенню програмових домагань зовсім не можуть з партійного становища вважатися за виключені. Це були й є основні різниці.

Таке становище вже давно потребувало радикального полагодження, але не було можливости те зробити до партійного з'їзду. На жаль, і з'їзд не полагодив справи. Відбуваючи свої наради в надзвичайно ненормальних умовах, які виникли наслідком останніх подій і при яких багато делегатів не могло просто попасти на з'їзд, він розбився на дві майже однакові частини, що не могли знайти між собою спільної мови. І хоч в найважніших справах – в справі оцінки моменту і тактики на будуче – з'їзд став на позицію тих елементів, які тепер змушені були відокремитись в центральну фракцію, проте, з огляду на стан хиткої рівноваги, в якому з'їзд весь час перебував, сталося при виборах Центрального Комітету так, що ці елементи в новому Центр. Комітеті майже не дістали представництва.

Це останнє створило для партії безвихідне становище. Або ново вибраний Центр. Ком. схоче числитися з постановою з'їзду – і в такому разі буде засуджений на бездіяльність, бо не зможе вести роботи проти власних поглядів, або він постарается цю постанову обійти в той чи інший спосіб – і тоді політика партії буде направлятися всупереч рішенням партійного з'їзду.

Отже потреба, з одного боку – створити організований центр для тої частини партії, яка не може поділяти позиції теперішнього Центрального Комітету, а з другого боку – потреба вяснити, нарешті, чи наша партія має в своїй клясовій боротьбі засвоїти собі методи європейського соціалізму, чи піти шляхом російського анархичного бунтарства – ці причини спонукали нас до окремої організації в межах партії.

Ми не сумніваємося, що цей фракційний поділ триватиме тільки до найближчого партійного з'їзду, який ствердить правильність нашої позиції, бо ми переконані, що більшість партії за нами. Але щоб цей з'їзд, нарешті, розв'язав справу, треба до нього підготуватися і ідейно і організаційно.

*Христюк П. Записки і матеріали до історії української революції
1917-1920 рр. – Т. 4. – Прага, 1922. – С. 21-24.*

Додаток Е

Лист до редакції українських хліборобів-власників

У “Народній Раді” від 20 жовтня 1918 р. № 192 в статті “Шукають поживи” уміщено документ під оглавком “Намерения Совета хлеборобов в Киеве” (передрукована з газ. “Утро”), в якій сказано: “Совет хлеборобов намерен обратиться к высшим сферам с требованием прекратить всякие переговоры с социалистическими группами о вступлении в состав правительства и раз и навсегда положить конец толкам о намерении правительства эксплуатировать 2.000.000 дес. земли для раздачи крестьянам, а также прекратить всякие толки о возможности признания украинского языка, и принять все меры для восстановления России в прежних границах. Для подкрепления своей позиции Совет созывает на 21 октября с.г. Съезд Хлеборобов, на котором ожидается несколько тыс. депутатов”.

В відповідь на це хлібороби-власники на чолі з відомим ініціатором і головою першого всеукраїнського з’їзду хліборобів-власників, що відбувся у м. Києві в квітні цього року і завершився обранням гетьмана, Миколою Коваленком, заявляють, – що ця замітка цілком не відповідає настрою широких верств дійсних українських селян хліборобів-власників і коли ця замітка відповідає настроям, так званих “хліборобов”, то українські хлібороби на чолі з Коваленком проти таких настроїв рішуче протестують і закликають усі організації хліборобів на Україні приєднати свій голос до цього протесту, щоб на далі знищити всяку можливість іменем справжніх хліборобів вживати ганебні замаху проти селян української держави.

Прохаємо інші часописи цю замітку передрукувати.

Організаційно-інформаційне бюро по скликанню

Всеукраїнського з’їзду хліборобів-власників

Нова Рада. – 1918. – 22 жовтня.

Додаток Ж

Меморандум хліборобів-власників і козаків усієї України

1. Україна є і повинна бути незалежною та суверенною державою, з парламентарно-демократичним правовим устроєм. На чолі держави пробуває гетьман.

2. До скликання Сойму, який необхідно зібрати не пізніше 1-го лютого 1919 року, уся повнота верховної влади у державі належить гетьману.

3. Державною вірою на Україні є віра православна, а українська церква повинна бути автокефальною.

4. Державною мовою на Україні повинна бути мова українська.

5. Усі громадяне української держави користуються перед законом рівними правами.

6. Для захисту держави Україна повинна мати своє національне військо.

7. Принцип приватної власности має бути непорушним, але в інтересах держави розмір володіння землею необхідно обмежити. Через те аграрна реформа повинна бути переведена негайно і в інтересах широких верств селянства-хліборобів, яко єдиної та міцної підвалин української державности.

В основу аграрної реформи необхідно покласти примусовий викуп землі у великих землевласників і після парцеляції передати землю хліборобам через земельний банк за певну плату.

8. Українська державність може бути збудована лише на національних демократичних підвалинах, через що і уряд держави повинен бути національно-демократичним.

м. Київ 20 жовтня 1918 р.

Нова Рада. – 1918. – 22 жовтня.

Додаток 3

Резолюція по земельній справі

II Всеукраїнського з'їзду хліборобів-власників

1. Основним завданням земельної політики повинна бути допомога при утворенні економічно міцного і продукційного хліборобського господарства.

2. Поліпшення теперішнього господарства через невеликі позички, широку агрономічну допомогу, а також знищення недогод в розміщенні землі, поділом черезмежниць, скупченням пошматованих земель до одних місць, скасуванням сервитутного користування і знищення взагалі всякої спільності користування землею.

3. Урегулювання арендних стосунків з тим, щоб спекулятивні арени було зовсім заборонено законом.

4. Широка допомога до збільшення хліборобської земельної власності для утворення більших господарств, що можна досягнути краще всього через вільну мобілізацію земель. Діяльність державного земельного банку повинна бути направлена в першу чергу на посередництво між продавцями землі й хліборобами й на допомогу їм при утворенні міцних господарств.

5. Банк повинен негайно почати розпродавати свої запасні землі хліборобам і вжити заходів до дальшого поповнення запасів купівлею приватних земель, також скупчення в своєму розпорядженні всіх скарбових земель.

6. При енергійному переведенні вищезазначених заходів всяке примусове перерозподілення земель буде зайвим. Разом запас досягає 700 тис. дес., тобто такої кількості, яка для планомірного розподілення між хліборобами потребує не не малого строку. Негайне значно збільшення цього фонду поведе тільки до того, що він буде лежати невикористаним.

7. Примусове перерозподілення землі не тільки зайве, але й не корисне для зміцнення дрібного сільського господарства, бо передбачає збільшення землекористування не тільки тих, що вміють господарювати, а пологовно всіх, хто має менше повної норми.

8. Мало того, заходи примусового перерозподілення землі не тільки зайві й некорисні, але й небезпечні, позаяк вони порушують принцип приватної власності. Цей принцип повинен бути недоторканим. Держава повинна обережно до нього відноситись, пам'ятаючи, що він є підвалиною самого державного існування.

Робітнича газета. – 1918. – 7 листопада.

Додаток II.

Українська народно-республіканська партія організувалася наприкінці 1918 р. Її лідерами були Є.Архипенко, П.Пилипчук, О.Ковалевський.

Програм Української Народної Республіканської Партії

I. Державний лад.

§1. Україна повинна бути незалежною народньою республікою.

§2. Законодавча влада в ній повинна належати парламенту, обраному на підставі загального, рівного, прямого і таємного голосування, без різниці полу, віри і національної приналежности.

§3. Виконавча влада належить президенту, обраному на чотири роки Національним Конгресом, скликанним спеціально для цієї мети на підставі загального, рівного, прямого і таємного голосування, без різниці полу, віри і національної приналежности.

§4. Президент керує державою за допомогою ради міністрів, яка відповідальна перед парламентом.

§5. Парламент – однопалатний, обраний на три роки.

§6. Права й обовязки президента, ради міністрів і парламента повинні бути зазначені в Основних Законах (конституції). Основні Закони встановлює Національне Зібрання, скликане для цієї мети на підставі загального, рівного, прямого і таємного голосування, без різниці полу, віри і національної приналежности. Однак партія зазначає слідуючі точки, які вона обстоюватиме:

а) Президентові належить право санкції законів і законодавчого (одноразового) veto та право помилування.

б) Закон, відхилений президентом шляхом veto може розглядати парламент тільки в слідуючу сесію.

в) Президент призначає раду міністрів відповідно до тієї чи іншої парламентської більшості.

г) Президент є верховним керувником всіх озброєних сил України.

г) Раді міністрів, як і членам парламенту належить право законодавчої ініціативи.

д) Члени парламенту користуються імунітетом.

§7. Ніякі податки, мита чи то інші якісь способи оподаткування населення, а також державні позички не можуть бути переведені без згоди парламенту.

§8. Міжнародна політика ради міністрів провадиться під контролем парламенту.

§9. Державною мовою є мова українська.

II. Права громадянина.

§10. Всі громадяне Української Народньої Республіки без різниці полу, віри й національної приналежності однаково рівні перед законом.

§11. На території Української Народньої Республіки всім забезпечується право висловлювати свої думки, а також поширювати їх пресою чи якимсь іншим способом, відповідаючи за це тільки перед законом.

§12. Право приймати участь в спілках, громадах та інших організаціях.

§13. Право улаштувати прилюдні збори або приймати в них участь.

§14. Право особистої недоторканности, а також недоторканности помешкання громадянина.

§15. Право вільного перебування в межах України, а також виїзду за кордон.

§16. Всі ці права громадянина повинні бути зазначені в Основних Законах.

III. Місцеве самоврядування.

§17. Всі органи місцевого самоврядування вибіраються на підставі загального, рівного і таємного голосування без різниці полу, віри й національної приналежності.

§18. Органи місцевого самоврядування повинні мати широку компетенцію що до вирішення всіх питань місцевого характеру, за винятком тільки тих галузів урядування, що повинні бути скупчені в руках центральної влади (пошта, телеграф, народня освіта і інші).

§19. Представники центральної влади доглядають лише законности в діяльності органів місцевого самоврядування, звязуючи їх з органами центральної влади.

§20. Права і обовязки, а також взаємовідносини поміж представниками ради міністрів та органами місцевого самоврядування повинні бути докладно обговорені в відповідному законі.

§21. Всякі непорозуміння, що виникають поміж радою міністрів та органами місцевого самоврядування, розв'язує суд.

IV. Суд.

§22. Одділення судової влади від адміністративної.

§23. Незмінність і незалежність судів.

§24. Прилюдність суду й рівність всіх перед ним.

§25. Повний перегляд цивільного й карного законодавства. При чому українська народня республіканська партія обстоюватиме такі принципи:

а) ніхто не може бути покараний без постанови відповідного суду;

б) ніяке втручання міністра судових справ що до призначення на судові посади або переміщення суддів, або переведення судових справ не одним способом, не може мати місця;

в) судді не одержують ніяких відзнак за свою працю;

г) відповідальність урядових осіб відбувається на загальних підставах;

- г) виборність мирового суду;
- д) єдність касаційного суду;
- е) організація адвокатури на підставі дійсного самоврядування;
- ж) кара на смерть в Українській Республіці не існує;
- з) введення умовного засудження;
- і) встановлення оборони на попередньому слідстві.

V. Військо.

§26. Військо повинно бути регулярне.

§27. Кількість війська в мірі дійсної потреби для оборони краю, а також термін проходження служби встановлює парламент.

§28. Порядок керування військом й умови внутрішнього його побуту встановлюється відповідними законами.

VI. Освіта.

§29. Українізація нижчої, середньої й вищої школи на Україні.

§30. Свобода приватної і громадської ініціативи в справі відкриття й організації шкіл всяких типів з обов'язковим навчанням українознавству.

§31. Заведення загальної даремної й обов'язкової освіти в початковій школі.

§32. Передача початкової освіти до рук органів місцевого самоврядування.

§33. Місцевим українським громадським установам повинно належати широке право що до участі в постановці освітньої справи, як в початкових, так і в середніх школах.

§34. Автономія вищої школи.

§35. Організація за допомогою органів місцевого самоврядування народних університетів для дорослого населення, елементарних шкіл для дорослих й поширення професійної освіти.

VII. Церква.

§36. Необмежена воля віри.

§37. Церква на Україні повинна бути автокефальною.

VIII. Робітниче питання.

§38. Свобода робітничих спілок.

§39. Право страйку.

§40. Розповсюдження робітничого законодавства, незалежної інспекції на всі галузі праці (фізичної і інтелектуальної).

§41. Восьмигодинний робітничий день для дорослих і шостигодинний для робітників від 16 до 18 років.

§42. Заборона нічної праці й додаткових робіт, окрім технічно й громадсько необхідних.

§43. Охорона праці жіноцтва й дітей; встановлення особливих засобів охорони праці чоловіків в шкідливих для здоровля продукціях.

§44. Заснування примиряючих камер.

§45. Заведення карної відповідальности за порушення законів про охорону праці.

§46. Обов'язкове державне страхування робітників (фізичної і інтелектуальної праці) на випадок старости та інвалидности.

§47. Обов'язкове за допомогою держави старування на випадок хвороби, нещасливих пригод та професійних занедужань.

IX. Охорона інтелігентної праці.

§48. Широка державна допомога всім, хто бажає здобути вищу загальну й професійну освіту.

§49. Утворення спеціального законодавства про охорону інтелігентної праці службовців та людей вільних професій.

§50. Державне соціальне страхування на випадок втрати трудоздатности поширюється на робітників інтелігентних професій.

Х. Фінансова й економічна політика.

§51. Складання державного видаткового бюджету відповідно дійсним потребам української держави.

§52. Розвиток прямого оподаткування за рахунок посереднього.

§53. Загальне пониження посереднього оподаткування; поступове скасування посередніх податків на речі споживу народніх мас.

§54. Введення поступово-подохідного оподаткування.

§55. Введення поступового податку на спадщину.

§56. Державна допомога кооперації в усіх її галузях.

§57. Розвиток дрібного кредиту.

§58. Окрема українська валюта.

ХІ. Земельне питання.

§59. Для наділення землею безземельних та малоземельних громадян утворюється державний земельний фонд, до якого залічуються всі землі призначаємі для забезпечення трудового хліборобського населення.

§60. Існуючий запас державних земель (включаючи бувші удільні і кабінетські) поповнюється землями монастирськими, церковними, майоратними, належними до селянського та дворянського банку та примусово відлучаєміми приватно власними.

§61. Примусове вивласнення не поширюється на землі сільських громад та на дрібні володіння, що не перевищують трудової норми; на землі належні до міст і земств, а також на землі інших іституцій, призначених для освітніх, наукових та інших громадсько-користних цілей.

§62. Вся кількість землі поверх трудової норми в приватних володіннях підлягає примусовому вивласненню. В місцях де немає недостачі в землі для нормального забезпечення місцевого малоземельного та безземельного хліборобського населення, тим власникам, які провадять господарство

власним інвентарем надається можливість заховувати за собою кількість землі більш трудової, але ж не вище виробленої для того граничної норми.

§63. Залишення за власником участка, перевищуючого зазначену граничну норму, припускається тільки з дозволу відповідних установ з метою встановлення поступового порядку ліквідації або навіть заховання такого господарства в попередньому його стані.

§64. Місцевим органам за згодою центральної влади надається право, як що вони визнають потрібним, залишити в цілості висококультурні маєтки, або продовжити порядок ліквідації, щоб не спричинитися до різкої ломки встановлених господарських відносин.

§65. Примусове вивласнення приватних земель провадиться шляхом прикупу їх державою по оцінці, відповідаючій нормальній доходності цих земель.

§66. При обрахуванні доходности не повинні прайматися на увагу ті підвищені прибутки, що власники брали їх з селян, користуючись їхньою нуждою в землі.

§67. Викупна сума за відлучаємі землі сплачується власникам викупними свідоцтвами, цебто коштовними паперами, що дають певний прибуток. Погашення цієї суми і виплату частини процентів приймає на себе держава. Решта процентів компенсується особливими податками з земель, наділяємих трудовому населенню.

§68. Землі загального державного запасу вживаються найсамперед на задоволення потреб місцевого малоземельного та безземельного трудового хліборобського населення, згідно з встановленими для того нормами забезпечення.

§69. Землі, що лишаються після задоволення потреб місцевого населення, можуть бути призначені для потреб чергового забезпечення того ж населення або використані на потреби обездолених переселенців українців з інших місць.

§70. В випадку нестачі землі для забезпечення місцевого населення необхідна широка державна поміч тих, хто бажає переселитися в інші райони.

§71. З державного запасу може одержати учасок землі тільки трудове населення, яке займається хліборобством і на першу чергу місцеве населення.

§72. І серед хліборобського населення наділяються землею тільки безземельні та малоземельні. Таке обмеження гуртка осіб, що мають право на державну землю, дає можливість забезпечити трудове населення землею в побільшеному розмірі.

§73. Питання ж про те, чи слід лишки землі після задоволення місцевої потреби переводити на майбутні потреби того ж населення, чи наділяти ними переселенців, буде вирішуватись центральними органами.

§74. Землі наділяється потрібуючому населенню на підставі постійного (довічного) користування. З цього виходить, що право користування землею, одержанною з державного запасу не може бути проданим, але і відповідно земельним законам може переходити в спадщину працюючим коло землі членам родини.

§75. Ліси, за винятком наділених та належних громадським установам, повинні належати державі.

§76. В лісових місцевостях ліси можуть бути скористовані на сільськогосподарські потреби населення.

§77. Права на недри землі (руда, вугіль та інші) теж вважаються власністю держави.

§78. Тим, що з огляду на втрату трудоздатности не зможуть далі працювати коло землі, держава повинна забезпечити їхнє дальше існування.

Програм Української Народньої Республіканської Партії. –

Київ, 1918. – 15 с.

Додаток К

К.1. Вимоги VI Конгресу УСДРП до Директорії і Ради Міністрів (Резолюція ЦК)

1. Негайно і цілковито підпорядкування військової влади владі політичній.

2. Негайна організація влади на місцях, декрет про передачу адміністративно-політичної влади на місцях Радам Трудових депутатів (Робітничо-Селянським Радам); до організації Рад Трудових Депутатів і фактичної передачі їм влади, влада на місцях повинна належати революційним Радам складеним із представників соціалістичних партій.

3. Негайна пропозиція Російському Советському Урядові припинити ворожі військові операції проти Української Республіки і приступити до переговорів в справі порозуміння, миру і добросусідніх відносин.

4. Одверта і рішуча політика з державами Антанти в напрямі навтрочання їх в українські справи.

5. Вимога Донові про очищення зайятих донськими казаками територій України і боротьба з добровольчою армією на Україні.

6. Обмеження політичних свобод (заведення виключних станів) вживати лише в смузї військових подій, в інших місцях лише на разі погрози революції і демократії, а також української державности з боку контрреволюційних елементів. Скасувати стан облоги у Києві.

7. Негайне припинення репресій, арештів і розстрілів без суду; увільнення арештованих революційних діячів; вимога від Російської Советського Уряду того ж самого відносно діячів Українського національного руху.

8. Гарантія вільного існування на Україні всіх політичних революційних організацій і забезпечення їм форм парламентарної боротьби.

9. Негайне і рішуче чищення урядового апарату у всіх галузях порядкування од контр-революційних і анти-державних елементів.

На зазначені 9 пунктів вимоги Уряд УНР повинен дати Конгресові УСДРП або ЦК УСДРП відповідь не пізніше як через годин з моменту пред'явлення її Голові Директорії. В разі негативної відповіді, або неодержання ніякої відповіді до зазначеного терміну, представлені УСДРП в Директорії і Раді міністрів повинні вийти з уряду.

Робітничка газета. – 1919. – 11 січня.

К.2. Проект резолюції фракції незалежних УСДРП на VI Конгресі УСДРП

По сучасному моменту.

1. УСДРП визнає, що нині вся Європа переживає епоху соціалістичної революції, підготовленої всім попереднім розвитком капіталістичного господарства і світовою імперіалістичною війною.

2. Сучасна українська революція є одною із фаз соціалістичної революції в національних українських формах, і як така, ставить перед пролетаріатом України слідуючі завдання:

а) перетворення суверенної самостійної і незалежної УНР в суверенну самостійну і незалежну Українську Соціалістичну Республіку.

б) організацію влади на принципі диктатури мійського і сільського пролетаріату і незаможного трудового селянства, організованого в Робітничо-Селянські Ради з цілковитим усуненням від економічної і політичної влади буржуазії, поміщиків і заможного селянства, причому організація влади Рад має відбуватись пляномірно з центру конституційним шляхом без дезорганізації і анархічних самочинних захватів влади окремими Радами на місьцях.

с) організацію всього народного господарства України на соціалістичній основі, для чого необхідно планомірна націоналізація землі, кредиту, всіх засобів продукції і транспорту з підпорядкуванням їх загальному пляну державного господарства.

В справі реорганізації влади.

1. Виходячи з того, що згідно ходу світової революції і внутрішньому своєму розвитку Україна має бути соціалістичною республікою, де влада має належати пролетаріату і революційному селянству, Конгрес УСДРП постановляє, що сучасний Уряд повинен реорганізуватися на основі представництва революційних українських партій, які стоять на ґрунті: а) самостійності і незалежності національної Української Соціалістичної Республіки і б) влади Робітничо-Селянських Рад.

Цей Уряд є тимчасовим до організації влади Всеукраїнським Конгресом Робітничо-Селянських Рад.

В справі міжнародної політики.

1. Стоючи на ґрунті незалежності Української Соціалістичної Республіки і виходячи з моменту почавшоїся світової соціалістичної революції УСДРП, боронячи всіма засобами незалежність Української Республіки, вимагає від Українського Уряду:

а) порозуміння з Російською Советською Республікою на підставі обопільного признання суверенности обох соціалістичних Республік, повного взаємного невтручання у внутрішні справи сусідньої республіки, негайного виводу російських військ з території Української Соціалістичної республіки і налагодження економічних відносин.

б) вимоги від держав Антанти виводу військ з території України (включаючи і Крим), невтручання їх у внутрішні справи України і вразі відмови, активної оборони Української Соціалістичної Республіки супроти імперіалістичного нападу.

Робітнича газета. – 1919. – 14 січня.

Додаток Л

Програма Української Народної Партії.

Загальні основи.

Українська Народна Партія визнає, що український народ може тільки тоді використати природні багатства своїх земель, стати багатим і сильним та зрівнятися з іншими культурними народами світу, коли забезпечить собі незалежне національно-державне життя.

Українська Народна Партія визнає, що будувати державу можна тільки за допомогою всіх економічно здорових і творчих елементів народу, опираючись головню на широкі маси дрібного й середного селянства. Тому в основу державного будівництва Партія кладе реальні інтереси українського селянства, дрібного міщанства, робітництва й трудової інтелігенції.

Бажаючи забезпечити національну єдність українського народу й утвердити привернене державне право на його землях, врятувати край від чужинецького панування та експльоатації, захистити нарід від злиднів, забезпечити йому щасливу будуччину й добробут та змогу вільного політичного, культурного й економічного розвитку, – Українська Народна Партія провадить боротьбу за осягнення таких цілей:

А) В області національно-політичній.

1. Об'єднання всіх історично й етнографічно українських земель та забезпечення національно-державного існування тих земель.

2. Забезпечення автономії тим частинам української землі, які перебували в інших історичних умовах і мають економічні й побутові особливості, а також тим окраїнам, населення яких має мішаний характер, а які становлять з Україною одну географічно-економічну цілість.

3. Скликання Українських Установчих Зборів, на підставі загального, рівного, прямого й тайного голосування по пропорціональній системі, які

мають визначати державний устрій України й забезпечити правний лад в краю основним законом, по якому законодавча влада повинна належати парламентові, а виконавча влада – раді міністрів, політично відповідальній перед парламентом.

4. Видання виборчого закону до парламенту, земських та мійських самоурядувань, заснованого на загальнім, прямім, рівнім і тайнім голосуванню по пропорціональній системі, з обмеженнями, які уможливають роботоспосібний склад репрезентаційних установ.

5. Застосування принципу незмінности суддів, як найголовнішої запоруки законности й правного ладу в державі. Вищою судовою владою на Україні повинен бути Генеральний Суд.

6. Рівности усіх громадян держави перед законом, незалежно від національности, віри, полу й достатків та скасування всіх станових привілеїв.

7. Забезпечення українській мові прав урядової мови державної.

8. Обовязковости для всіх освіти на українській мові.

9. Забезпечення осібним законом прав інших мов в школах і державних установах.

10. Самостійности й незалежности (автокефальности) православної церкви на Україні та свободи інших віроісповідань.

11. Утворення сильної армії й фльоти, як головної опори державности.

12. Такої національної економічної й фінансової політики, яка забезпечувала би розвій народного господарства й захищала край від експльоатації чужинців.

Б) В області економічній.

З огляду на те, що головною творчою економічною верствою на Україні є середне й дрібне селянство; що головною основою народного господарства є хліборобство, продуктівність якого опирається на середню й дрібну земельну власність, при помочі асоціацій і кооперацій хліборобських; що піднести добробут народу можна тільки шляхом переведення

раціональної з точки погляду розвою продукційних сил краю земельної реформи, при одночасних заходах до розвитку національної промисловости, - Українська Народна Партія буде:

1. Обороняти дрібну й середню земельну власність.
2. Домагатися скасування великої земельної власности.
3. Домагатися примусового викупу земель великих власників понад призначені порми, необхідні для ведення культурного господарства, та передачі їх малоземельному й безземельному селянству, яке живе з хліборобства, у власність на виплату, на умовах найбільше вигідних і льготних.
4. Землі удільні, казенні та монастирські мають перейти на власність державну, як рівнож мають перейти під заряд держави свя ліси державні, а також примусово викуплені ліси великих земельних власників, крім дрібних лісів.
5. Домагатися щоби право купівлі землі було обмежене на 25 десятин.
6. Стояти за організацію дешевого державного меліоративного кредиту, через кооперативні товариства і їх союзи.
7. Допомагати як найширшому розвиткові всіх галузів сільськогосподарської кооперації і розвиткові хуторського хазяйства.
8. Допомагати шляхом розвитку державного й кооперативного кредити розцвіту національної промисловости та торгівлі.
9. Домагатися, аби земельна й промислово-торговельна політика була як найбільше сприятливою для розвитку всіх галузів народного господарства.
10. Домагатися: державної охорони праці робітників; скорочення робочого дня на фабриках і заводах до 8 годин; державного забезпечення робітників на випадок каліцтва і забезпечення на старість; організація публічних робіт для безробітних в напрямі допомоги розвиткові народного господарства; заборони праці дітей на фабриках і заводах до закінчення курсу обовязкової освіти; заборона праці підлітків до 18 літ в тих галузях фабрично-заводської промисловости, де праця може бути шкідливою для

здоровля; обмеження праці підлітків до 6 годин; заборона праці жінок на фабриках і заводах в тих галузях промисловости, де праця може бути шкідливою для здоровля самих жінок і потомства; оборони материнства, відпустки жінкам-робітницям на фабриках і заводах до і після породіль, з удержанням для них протягом відпустки та допомоги їм в справі виховування дітей; заведення третейських судів для полагодження конфліктів між підприємцями й робітниками на паритетних основах.

10. Домагатися прогресивного оподаткування всяких доходів поверх певного певного трудового мінімуму.

В) В області національно-культурній.

З огляду на те, що добробут державний і народній залежить від ступня народної освіти в рідній мові й національної свідомости народу на історичній основі, а також від поширення в широких народних масах різного прикладного знання, по різних галузях техніки, - Українська Народна Партія буде домагатися:

1. Найбільшого поширення всякого рода шкіл, з осібна заснування різних технічних і ремісничних шкіл, а також шкіл загальноосвітних, близьких до селянства, де-б молоде покоління виховувалося на здорових та сильних людей і свідомих горожан.

2. Організації дошкільної й позашкільної освіти.

3. Найширшого розвитку всяких культурних товариств і товариств для фізичного виховання молоді.

4. Заложення на селах всяких взірцевих майстерень, курсів по різних галузях знання й техніки, а також наукових музеїв та инш.

5. Державної допомоги земським і громадським установам та приватним організаціям для піднесення національної свідомости й культурного рівня широких народних мас.

Матеріали до програми, тактики й організації

Української Народної Партії. – К.-Відень, 1920. – С. 9-12.

Додаток М

М.1. Заява незалежних в Українській Соціал-Демократії

“Хто таку незалежні?” – запитають нас товариші робітники.

Ми є революційна частина української соціал-демократичної робітничої партії, той напрям, та течія, котра досить часто брала гору над опортунізмом в нашій партії на протязі сучасної революції. ми одкидаємо ту політику компромісів, котрими так повна історія партії за останній рік. Ми не визнаємо нового гетьмансько-поміщицького, власне, німецько-панського уряду. Ми стоїмо за його повалення шляхом революційної боротьби, не спиняючись навіть перед збройним повстанням. Ми відкидаємо ту тактику українських партій, котра, вкривши їх соромом, привели їх до благання єйхгорнів та Гренерів передати владу до рук національного українського кабінету, ту тактику проханнів, меморандумів, в котрій, на жаль, посередньо чи безпосередньо брав участь і Центральний Комітет нашої партії, не прохання, а боротьба організованими силами пролетаріату – тактика класової робітничої партії.

Ми стоїмо на тому, що революція на Україні не скінчилася, і що вся обстановка і хід подій неминуче веде маси на шлях революційної боротьби. І ми кличемо робітничі маси до активної, організованої боротьби за цілі, поставлені революцією на Україні.

Ми стоїмо на ґрунті гострої класової боротьби. Досить національної концентрації для оборони національно-державних інтересів, час стати на певний шлях боротьби за чисто класові робітничі інтереси, бо цей шлях разом з тим є найкращим і до національно-державної цілі. Наш лозунг: “Клас проти класу!”.

Ми не ждемо подачки від буржуазії, як це хотять наші соціал-кадети, так звані меншовики, які випадково засіли в Центральному Комітеті, бо знаєм, що пролетаріату ніхто нічого не давав, а він сам собі здобував.

Ми не можемо погодитися з заведенням в даний час соціалізму в українській державі, з капіталістичного погляду вельми відсталого та нерозвиненого, як це гадають зробити як діти наукового соціалізму – “більшовицькі комуністи”.

Бо соціалізм, ця остання ціль пролетарського руху, має вирости з розвитку капіталістичного господарства, замінити перезрілий капіталізм. Тому й одкидаємо світогляд більшовицьких комуністів, бо прищеплення їх погляду пролетаріатові несе колосальні класові жертви робітничі без всяких позитивних здобутків.

Ми стоїмо на ґрунті ідеї незалежності українського народу. На нашому прапорі ми пишемо: Самостійна Українська Народна Республіка. Бо самостійність України в республіканській формі є найкращою умовою і одночасно формою для широкого розвитку чистої, незамаскованої класової боротьби пролетаріату за соціалізм.

Самостійна Україна – гасло, котре лучить нас мало не з усіма українськими партіями. Але до цієї цілі ми йдемо класовим самостійним шляхом. Ми відкидаємо будь-яке організаційне єднання з усякими українськими, хоч би й “соціалістичними”, партіями. Але ми не цураємося і не будемо цуратися порозуміннів з іншими партіями для досягнення тих чи інших цілей в нашій революційній боротьбі. Нарізно йти, разом бити ворога – це буде нашою провідною думкою.

Ми наперед зазначаємо потребу тісного контакту порозуміння коаліції всіх сил революції, робітництва і селянства, без різниці націй, для боротьби з нашим сильним ворогом.

Цей ворог – поміщицько-буржуазний контрреволюційний клас, котрий погрожує всім здобуткам революції в справі земельній, робітничій та

національно-політичній. Цей ворог – наш німецька імперіалістична військова сила, оскільки вона підпирає контрреволюцію на Україні, оскільки вона тисне революцію, оскільки вона грабує Україну.

Ми зостаємося в партії, бо віримо, глибоко певні, що революційний дух українського робітництва поведе маси за нами і примусить їх з соромом відвернутися і остаточно відокремитися від “наших” офіційних проводирів.

Ми виступаємо окремо, як фракція, бо переконані, що організоване робітництво без порушення єдності руху скоріше переживе хворобу компромісів і опортунізму “нашого” Центрального Комітету і вийде на шлях дійсно пролетарської боротьби, якщо щиро революційний напрям соціал-демократії виступатиме в чистій формі, організуючи круг себе робітничі маси.

Ми виступаємо як осібна течія, бо не вважаємо можливим приймати на себе відповідальність за політику і тактику “нашого” Центрального Комітету.

Ми виступаємо осібно, бо не можемо, не маємо права мовчки дивитися, як маси робітничі одвертаються від нашої партії через політику Центрального Комітету, і можуть піти шляхом бунтарського анархізму так званого соціалістичного комунізму.

М.2. Декларація Фракції незалежних в Укр. Соціал-Демократичній Роб. Партії

Товариші робітники міста і села!

Більше року тому назад IV Конгрес УСДРП зазначив, що світова війна, викликавши повну руїну капіталістичного господарства, привеле до повного упадку організаційних здібностей і змагань капіталізму, і в результаті капіталізм і імперіалізм збанкрутували, - світова імперіалістична війна переходить у світову соціалістичну революцію.

Але в часи IV Конгресу ще не визначився момент ліквідації війни, неясним було назрівання в високорозвинутих капіталістичних країнах; через це й УСДРП на IV Конгресі не стала виразно на шлях соціалістичної революції, а зайняла вичікуюче становище, ставлячи в той же час завдання утворення внутрішньої організації Української Республіки, як необхідної умови для успішного ходу соціалістичної революції на Україні.

Дальший внутрішній розвиток України і цілий ряд міжнародних обставин все більше й більше втягував її у вир міжнародної боротьби і ставив її долю в тісний зв'язок з ходом різко визначеного переходу світової війни в прогрес соціалістичної революції з розпадом старих держав на національні організми.

Цей розпад старих, збудованих насильством, різнонаціональних держав, і утворення нових національних республік є необхідною початковою стадією революції, яка може відбуватися тільки в інтернаціональному масштабі і однині – тільки в формах і межах національних держав – економічних організмів.

Момент початку соціалістичної революції в Німеччині і всі ознаки можливості її в інших країнах определили і дальший хід української революції як революції соціальної. Тим більше, що буржуазія за часи панування гетьманщини виявила своє повне банкрутство і нездатність налагодити економічне життя країни; тепер ясно, що й Україна, незважаючи на свій аграрний характер і економічну відсталість, може вийти із стану економічної руїни лише шляхом організації народного господарства на певних соціалістичних основах.

В епоху поділу всього світу на два ворожих табори – пролетаріат і буржуазію, яка вже кінчає своє панування, в часи, коли по всьому світові ростуть і котяться нові хвилі, неможливо zostаватися при старих формах економічного й політичного життя. Віднині кожна спроба їх реформування без знищення основи цього господарства – приватної власності на засоби

продукції, – неминуче потягне за собою економічну гибель України і підбиття її сильнішим державам.

Отже, саме життя поставило перед українським пролетаріатом і УСДРП завдання вийти з пасивного вичікуючого стану і перейти до активної і творчої боротьби за перебудову всього соціально-політичного і економічного ладу на Україні по певному плану, виходячи з цілей, завдань і розуміння того процесу, який захоплює всю Європу.

Найбільш гостро відчула ці нові завдання партії група незалежних УСДРП. Під впливом її VI конгрес, що відбувся на днях, мусив стати на ґрунті соціалістичної революції. Але, на жаль, він став на півдорозі, не роблячи з цього конечних висновків, не зважаючись рішуче стати на шлях нової творчості поступового, але на новім правдивім соціалістичнім принципі будування господарства. Більшість VI конгресу залишилася при безнадійних спробах, заховуючи старий буржуазний лад, щось змінити в ньому латками, не керуючись розумінням єдності всього господарства держави, одночасно стараючись не розхитати старого ладу, а швидше скріпити його.

Така робота оставляє життя на мертвій точці, і не дає ні старому ладу укріпити себе, ані новому рішуче двинутися в своїм, призначеним долею напрямі. Це вносить і вносить в господарче життя безладдя, анархію і занепад, і оставляє нові реформаторські латки висіти в повітрі без реального і дійсного переведення їх в життя, без органічного зацеплення їх в самому житті.

Перед партією з усією гостротою поставлено питання: або старе, або нове, – і офіціальна партія стала посередині між тим і тим.

Тим самим спиняється і буде спинятись творча діяльність її, – під нею підрізується твердий вплив на робітництво і селянство, які не можуть задовольнитись тим топтанням на місці, яке підносить офіціальна УСДРП.

Ми – фракція незалежних УСДРП, – різко й виразно стали на новий шлях, і в цьому перше тактичне розходження наше з рештою партії. Ми

мусимо стати на новий шлях, коли хочемо рятувати економічне і соціальне життя України, а значить, і національно-державне, бо одне з другим тісно зв'язано.

Принципально начебто і фракція незалежних, і офіційна частина партії стоять на ґрунті соціалістичної революції, обидві частини визнають, що соціалістична революція на Україні може відбуватися лише в формі самостійної і незалежної Української Республіки. Але той стан мертвої точки, на якому став VI конгрес, є тяжким ударом перш за все по самостійності і незалежності Української Республіки, бо не дає Україні твердо стати всередині, а, значить, і наявні в цей момент, коли світова війна розбивається на цілий ряд частинних війн на основі необхідності для соціалістичної революції, переведення її в національно-державних формах.

Виходячи з спільного розуміння самостійності й незалежності України як необхідної і кінцевої форми переведення соціалістичної революції, фракція незалежних, однак, різко розходиться з офіційною партією в формах влади, здатних для переведення соціалістичної революції.

Тоді, як фракція незалежних єдиною можливою формою влади в момент соціалістичної революції, принаймні, в сучасну її стадію, визнає диктатуру пролетаріату і селянства в формі робітничих і селянських Рад, офіційна партія допускає цілу плутанину – і трудовий конгрес, і парламент з чотирьоххвосткою, а на місцях – і органи самоврядування, і комісари, і трудові ради.

Своєю тактикою офіційна партія руйнує ті органи, на які вона лише й могла би опиратись, ставши на ґрунт соціальної революції, цебто робітничі й селянські ради. Вона бере участь в уряді, який перетворився зараз в буржуазно-військову диктатуру, який своєю як внутрішньою, так і зовнішньою політикою привів до війни з російською соціалістичною республікою і потягне Українську Республіку в обійми імперіалізму держав Антанти.

Таким чином, офіційна партія бере на себе відповідальність за ту засуджену на смерть політику, яку проводить зараз уряд по указці кругів заможного селянства, національної буржуазії, військових офіцерських груп.

Ми – фракція незалежних, – не можемо брати на себе відповідальність за це. Ми вважаємо, що коли вже УСДРП не може різко змінити напрямок урядового курсу, то вона повинна одкликати із уряду своїх представників, і стати на шлях боротьби за справжню народну владу, за владу робітничо-селянських рад.

Та військово-буржуазна диктатура, яку ми маємо зараз, безсумнівно, впаде, бо ті класи хліборобської дрібної й середньої буржуазії, які фактично стоять зараз у влади, не в силі налагодити економічне життя країни, вони не створять також і не поведуть за собою дужу народну армію. Панування їх зараз позначилося в тому, що та велика народна армія, яка боролася з гетьманщиною і німцями, яка перемогла їх, зараз розложена і розпущена.

Офіційна партія гадає врятувати революцію, хапаючись за старі демократичні формули, боячись ясно й виразно стати на той шлях, який неминучий є в сучасний момент для партії пролетаріату. Демократизм не дає і не дасть сильно централізованої влади, яка лише і може переводити соціальну революцію. Демократизм на Україні неминуче перетвориться в диктатуру середніх класів громадянства, які, звичайно, не можуть бути чинниками соціалістичної революції. Народні маси при парламентарному ладі від творчості також будуть одкинуті, як і зараз.

Соціалістична революція вимагає централізованої влади як центрі, так і на місцях, але влади на основі активної в ній участі основної маси працюючих; формою такої влади є влада рад. Тому, хто сказав – соціалістична революція, мусить сказати і влада рад. В цьому в нас основна різниця з офіційною партією.

Немалу роль в занятті VI конгресом неясної і двозначної позиції відіграла боязнь перемоги на Україні городського неукраїнського елемента.

Але влада рад зовсім не означає диктатуру пролетаріату в її чистому вигляді, та й пролетаріат на Україні не весь чужонаціональний. Організація влади рад можлива без віддання робітництву чисельної переваги в цих органах, а тим більше на Україні, де основну роль грає трудове селянство. Пролетаріатові лише як класові, якому єдино призначено перевести соціалізм у повному об'ємі, має бути забезпечений сильний вплив відповідно до його значення в майбутній соціалістичній творчості. Зараз же, поки тягнеться переходова епоха, поки по всьому світу йде боротьба між соціалізмом і капіталізмом, пролетаріат на Україні може і мусить стати до влади тільки разом із революційним селянством.

Правда, велика частина пролетаріату на Україні засліплена ще шовінізмом і імперіалізмом російського більшовизму, але об'єктивно це робітництво з ходом розвитку української революції повинно все більше й більше втягуватись у всіх формах внутрішнього життя на Україні. І ми певні, що все неукраїнське робітництво скоро позбавиться пережитків старої Росії, і піде рядом з українським народом і пролетаріатом. Але для цього потрібна спільна соціальна позиція. Таку ясну і тверду пролетарську позицію даємо ми, українські соціал-демократи незалежні.

За час революції на Україні більшовики виявили всю недоречність і нікчемність своєї антиукраїнської тактики, яка вела робітництво на розгром. Неукраїнське робітництво самим розвитком подій мусить втягтися в роботу по соціально-державному будівництву незалежної Української Республіки.

Повторення більшовицьких антиукраїнських експериментів самим ходом національного руху були б дуже скоро розбиті, робітництво ж не повинно йти на новий розгром. Ми думаємо, що момент можливості втягнення неукраїнського робітництва в роботу соціально-державного будівництва незалежної Української Соціалістичної Республіки вже наступив, і найшвидше і найкраще може відбутися лише через владу рад, де

робітництву має бути забезпечено не менше третьої частини впливу у відповідних органах рад.

Такі різниці у фракції незалежних з рештою партії, різне розуміння соціалістичної революції і способів її переведення в життя примушують нас до утворення в межах УСДРП фракції незалежних з самостійною політичною лінією і тактикою. Ми не беремо на себе відповідальність за той курс політики, який узяв VI конгрес УСДРП, вважаємо його шкідливим для української революції.

Фракція незалежних УСДРП буде працювати серед мас на ґрунті своєї резолюції, під гаслом боротьби за робітничо-селянську владу рад в незалежній самостійній українській соціалістичній республіці.

Але наша партія остаточно не рве з партією, бо вважає, що і уся партія ходом революції примушена буде стати на нашу позицію. Ми переконані також в тому, що українські робітничі маси будуть з нами, а не з тими офіційними керівниками партії, які думають врятувати Україну соціалістичними латками на буржуазній основі.

Наше відношення до Українського уряду определяється загальною нашою позицією. Сучасний Уряд України – “Директорію”, – ми не піддержуємо. Своєю ясною критикою ми штовхаємо його на шлях увільнення від буржуазних пут, в той же час розкриваємо перед масами кожен його помилку, кожен зраду народним масам і виясняємо перед ними всю його міщансько-буржуазну суть. Ми вимагаємо уряду на принципі влади рад. Коли ж це не буде можливим, то повинні бути розв’язані руки робітничим масам в боротьбі за робітничо-селянську владу, яка є неминучою в соціалістичній революції.

Розуміння наше соціалістичної революції різко різнить нас від партії більшовиків-комуністів, робота якої є шкідлива для робітників України, бо тягне вона до Росії і навні, а не всередині України шукає собі опору. Через те робота партії на Україні є імперіалістичною, і тягне вона до підбиття України

під Росію, чого ми, незалежні УСД, допустити не можемо, бо ми є перш за все тією політичною групою, яка тільки в масах українського робітництва і селянства бачить залог успіху революції і тільки на їх спирається. рiзнить нас від більшовиків і те, що ми не визнаємо можливою зараз чисту диктатуру пролетаріату, а ставимо як необхідність сучасного моменту диктатуру пролетаріату разом з революційним селянством в формі влади робітничо-селянських рад.

Ми, незалежні УСД, ідучи до робітничих і селянських мас, використовуємо кожную нагоду для впливу на маси. Через те не відкидаємо ми й участь в трудовому конгресі, хоч і не покладаємо на нього великих надій. Використати цей сурогат ми мусимо, бо всеодно дні його короткі: він мусить уступити владу або вправо, або вліво.

Ми, незалежні, не визнаємо тверджень про неполітичність армії. Армія – це ті ж робітники і селяни і борються вони за свої робітничо-селянські інтереси. Через те ми вимагаємо представництва революційної армії в політичних органах, в тому числі і в трудовому конгресі і в радах. Але ми відокремлюємо політичну роль армії від стратегічно-технічної і оперативної. Тут повинна бути строга дисципліна і повне підлягання військовим властям, поставленим робітничо-селянським Урядом.

Отже, зазначивши свою політичну лінію, фракція незалежних закликає товаришів робітників, революційних селян і вояків України до організації і боротьби під нашим червоним прапором соціалізму і інтернаціоналу.

**ХАЙ ЖИВЕ УКРАЇНСЬКА САМОСТІЙНА І НЕЗАЛЕЖНА
СОЦІАЛІСТИЧНА РЕСПУБЛІКА!**

ХАЙ ЖИВЕ ВЛАДА РОБІТНИКІВ І СЕЛЯНСЬКИХ РАД!

ХАЙ ЖИВЕ ЗГОДА МІЖ СОЦІАЛІСТИЧНИМИ РЕСПУБЛІКАМИ!

ВСІ ДО БОРОТЬБИ ПРОТИ РЕАКЦІЇ І ІМПЕРІАЛІЗМУ!

Червоний прапор. – 1919. – 22 січня.

Додаток Н

Н.1. Резолюция о тактике партии У.Л.С.-Р. II съезда

1. У.П.Л.С.-Р., шедшая в первых рядах пролетариата и трудового крестьянства, в их тяжелой и неравной борьбе с германским империализмом, с гетьманщиной, наконец, принимавшая самое активное участие в свержении мелкобуржуазного, реакционного правительства Петлюри и Коновальца, с полным правом считает победу советской власти на Украине и своею победою и всю свою энергию направит к закреплению завоеваний трудящихся, на борьбу против наступающих сил международного капитала и попыток внутренних контрреволюционных выступлений.

2. Диктатура трудящихся сейчас подменяется диктатурой партии коммунистов, что ходом вещей в процессе исторического развития революции ведет к ее разложению, становясь тормозом на путях полной победы социализма. Попытка правящей теперь коммунистической партии характеризуется грубым искажением самой сущности принципов советской власти, бюрократическим централизмом, сдачей революционных позиций, как в международной, так и во внутренней политике.

3. Полагая, что настоящий период, характеризующийся диктатурой партии, уже изживает себя, что следующий этап революции должен будет пройти под знаменем чисто классовой диктатуры трудящихся, съезд считает, что задачей У.П.С.-Р является:

а) Направление всех усилий к тому, чтобы трудящиеся, враждебные посягательству большевиков на их суверенную волю, не разочаровались бы в самом принципе советской власти и не переходили бы в лагерь оппортунистических и реакционных партий.

б) Партия считает недопустимым бланкистские методы борьбы с коммунистами (вооруженные восстания, террор), полагая, что неизбежен

массовый новый подъем, который заменит партийную диктатуру диктатурой трудовых классов.

в) Партия, организовывая под своим знаменем широкие революционные массы трудящихся, должна приложить все усилия к созданию подлинной классовой диктатуры труда, свободной от диктатуры какой бы то ни было партии.

г) Партия должна направить все свои силы в классовые организации трудящихся, в профессиональные союзы, кооперативы, крестьянские и военные организации для успешного проведения в жизнь своих революционно-социалистических принципов.

д) Не смотря на все гонения со стороны правительствующей партии, съезд считает необходимым активное участие партийных работников в органах советской власти.

4. Считаясь с фактом консолидации сил всего мирового пролетариата и неизбежности всемирной социалистической революции с одной стороны, и крахом большевистского режима в России и на Украине с другой, – партия должна направить все усилия к укреплению и созданию классовых производительных и распределительных организаций, которые займутся социалистическим переустройством общества.

5. Центр тяжести в данный переходный период должен находиться в сфере усиленного организационно-партийного строительства, при чем в рядах партии должна быть введена железная дисциплина; из ее рядов должны быть удалены элементы, не подчиняющиеся решению партийного съезда.

Революционная Борьба. – 1919. – 3 апреля

Н.2. Резолюции и тезисы, приняты
Центральным Организационным Бюро у. п. с.-р.

Резолюция по вопросам тактики

1. Принимая во внимание то тяжелое положение, в котором находятся советские республики Украины и России, являющиеся пока единственными в мире очагами социалистической революции, и напрягают все силы в борьбе с внутренней и внешней контрреволюцией, – съезд считает, что несмотря на многие ошибки большевистского правительства, такие формы борьбы с ним, как террор, вооруженные восстания и безответственная враждебная агитация, неизбежно ведут только к усилению контрреволюции, поэтому партия не только будет резко отмежевываться от подобных выступлений, но и будет бороться с ними.

2. Вместе с тем съезд решительно подчеркивает наши разногласия с коммунистами в вопросах организации советского государства и народного хозяйства так же, как и в вопросах тактических, указывая в своих резолюциях по конкретным вопросам (военный, земельный и т.д.) тот путь, который съезд считает наиболее правильным для перехода от капиталистического общества к социалистическому.

3. Что касается положительных задач партии, то съезд видит их в создании производственно-профессиональных и потребительских организаций трудящихся и в руководстве этими организациями, в их работе по переустройству общества на социалистических началах и замене в народно-хозяйственной области органов государственной власти органами этих объединений; в борьбе с внутренней и внешней контрреволюцией; в участии в органической советской работе.

4. Несмотря на все гонения со стороны правящей партии, съезд считает необходимым активное участие партийных работников в органах советской власти.

5. Полагая, что следующий этап революции будет проходить под знаменем чисто классовой диктатуры трудящихся, съезд считает, что настоящий период революции, характеризующийся диктатурой коммунистической партии уже изживает себя и всякие попытки активной борьбы с правящей партией могли бы только задержать естественное развитие революции.

Тезисы по вопросу о государственном строительстве

1) Советская республика является штатом классового государства переходного периода и отличается от различных форм буржуазной республики тем, что она осуществляет диктатуру трудовых классов и ставит своей задачей полное переустройство общества на социалистических началах.

2) Справиться с этой задачей советская республика сможет только путем привлечения к делу государственного и хозяйственного строительства широких масс трудящихся.

3) наряду с городским пролетариатом и трудовое крестьянство доказало свою преданность революции, а так как объективные условия (незначительность земельных прирезок, отсутствие инвентаря, необходимость организованного продуктообмена с городом и т.д.) таковы, что неизбежно толкают эту часть крестьянства к социалистическим реформам, что советское государство должно давать одинаковый доступ к государственному и социалистическому строительству обоим этим классам.

4) Советы должны конструироваться на основе свободных выборов из этих классов, в то же время принимая все меры к недопущению в советы кулаков и принимая все меры к ускорению классовой дифференциации в деревне.

5) Основными принципами конституции должны быть:

а) Полная свобода для пролетариата и трудового крестьянства выборов в советы на основе единообразных для города и деревни избирательных норм.

б) Коллегиальное управление как в низших, так и высших органах государственной власти.

в) Широкая децентрализация.

г) Установление основных норм, регулирующих взаимоотношение труда с капиталом (основы конституции труда, право на труд т.д.).

д) Федерация с советской республикой других стран.

б) Федерирование всех советских республик, в которых у власти стоят рабочие и крестьяне, независимо от территории их соседства.

7) Отдельные республики федерируются на основах взаимного равенства, причем федеральные советы состояются из одинакового количества представителей от каждой страны.

8) Диктатура трудящихся ни в коем случае не может подменяться диктатурой политических партий, ибо организация советского государства, помимо классово-профессиональных организаций трудящихся, как уже показал опыт Великороссии, ведет к созданию громоздкого чиновничье-бюрократического аппарата, который неизбежно становится чуждым интересам трудящихся.

9) Советская республика уже сейчас должна начать разгружать себя от тех функций, которые с успехом могут выполняться классово-профессиональными организациями трудящихся, оставляя себе только те из них, которые не могут быть выполнены ни одной из существующих организаций.

Таким образом, соответственно с увеличением роли производительных и потребительных организаций трудящихся, будет уменьшаться роль государства, которое должно будет совершенно исчезнуть, уступив свое место этим организациям.

Борьба (Киев). – 1919. – 30 марта.

Додаток П

Декларація Української Соціал-Демократичної Партії

Незалежних Лівих

Страшна конкуренція імперіалістичних держав між собою, наслідком якої явилась економічна криза та розпад промисловості і, як останній наслідок, її змагання збройно розв'язати питання про міжнародну гегемонію (панування) одного союзу держав експлуататорів над народами побіджених держав, спричинилася до нечуваної ще до цього часу розбійничої війни.

Наслідок цієї кількالكітньої безупинної війни мусила бути повна руїна господарства, як сільської, так і фабричної промисловості.

Деякі держави, що дійшли до високого ступеня організованості державного господарства, аби не допустити до згаданої руїни в своїх краях, прийняли націоналізувати у себе ті частини господарства, які мали вже загальносуспільне значення, і до рук держави перейшли залізниці, рудники та інші великі промислові підприємства.

Але капіталісти всесвіту обох ворожих лагерів, схрещення інтересів яких привело до цієї господарчої руїни народів, утягнених у війну, не змогли надалі задержати в своїх руках господарювання, і в країнах менш промислових і найбільш зруйнованих – як Росія, Україна, Угорщина, – пролетаріат зразу взяв у свої руки владу і, прогнавши буржуазію, став упорядковувати господарство, а також справу розподілення згідно своїм класовим інтересам.

Почавшись на землях бовшої держави Російської, рух цей за владу працюючих перекинувся на Австро-Угорщину, Німеччину та Болгарію, де встановлюється щораз то чистіша форма пролетарської влади, а коли і помічаються деяку ухилення від цього, як, наприклад, в Німеччині, то це явище тимчасове, подібне до Керенщини в Росії і гетьманщини та влади Директорії на Україні. Велике завдання перебудови всього життя на нових

підвалинах у всесвітньому масштабі, що стало перед пролетаріатом усіх країн, повинно було скупчити всі сили його.

Та цього не розуміли ортодоксальні та ура-патріотичні соціал-демократичні партії всіх напрямків. Змагаючись повести події по теоретичним міркуванням, зрадили вкінці пролетаріатові та навіть збройно проти нього повстали.

З російських партій “пролетаріату” такими стали есерівські формації всіх відтінків аж до лівих есерів, а також есдеківські групіровки, починаючи від меншовиків аж до есдеків-інтернаціоналістів.

На такий же шлях всткнула бувша У.С.-Д.Р.П., змагаючись задержати розвиток революції своїм буцімто правовірним розумінням значення її. Але на VI конгресі Укр. Соц. Дем. Р. П. Принципове розходження різних груп внутрі партії спричинилося до виділення з неї більш послідовних революційних елементів, які склали фракцію незалежних У.С.Д., яка, проте, будувала свою діяльність на помилках. Хибні положення цієї фракції виявилися, головним чином, у тому, що вона домагалася державно-самостійницького устрою для України, що лежить лише в інтересі великої буржуазії, або навіть дрібної буржуазії, оскільки остання рівняє свою ідеологію до великої буржуазії та йде за останною. Не зустрічаючи піддержки серед дійсно революційних пролетарських мас, фракція Незалежних мусила відщепитися від пролетаріату та спертися на дрібну сільську буржуазію. Наслідком цього сталося те, що зазначена фракція пішла проти пролетаріату та його влади, викинувши яскраво контрреволюційний прапор.

Ми, У. С.-Д. Незалежні Ліві, ламаємо раз назавжди всі ті містки, що лучили нас із Незалежними У. С.-Д., визнаючи комуністичний інтернаціонал, приймаємо принципово програму Комуністичної партії з деякими застереженнями лише практичного характеру:

1) Ми визнаємо, що найближчим завданням пролетаріату є об'єднання його в формі створення всесвітньої Соціалістичної федерації Радянських

Республік, що мусить статися шляхом безпосереднього і негайного зв'язування між собою всього пролетаріату.

2) Ставлячи собі основним завданням боротьбу за визволення від капіталу пролетаріату всіх країн та народів, ми вважаємо, що найкраще можна цього досягти через всебічний розвиток пролетарських мас на рідній для кожного пролетаріату культурі, якою для українського робітника є культура українська.

3) Визнаючи, що існуючі радянські партії, які мають за основу комуністичний інтернаціонал, доповнюють одна другу, ми обстоюємо фактичну рівність їх між собою.

4) Визнаючи трудові сільськогосподарські комуни як ідеальну форму сільського господарювання при комуністичному будівництві, ми підтримуємо зараз добровільне заведення сільськогосподарських спілок (комун), а для широкого переведення комунальної системи господарства на Україні вважаємо необхідним найкраще освідомлення про неї селянських мас, підвищення серед них агрономічного знання та науково-практичну популяризацію комунальної та інших колективних форм інтенсивного господарювання.

Беручи на увагу, що соціалістичне будівництво зустрічає на шляху до свого здійснення перепони з боку буржуазії сіх відтінків та напрямків, ми разом з іншими Радянськими Комуністичними партіями пролетаріату визнаємо необхідну диктатуру пролетаріату.

Хай живе Комуністичний Інтернаціонал!

Хай живе всесвітня федерація пролетарських країн!

Тимчасовий комітет УСДРП(нл): Гукович В., Черепенко, Паньків М.В., Биховенко Ф.Д., Яковлева К.

Червоний стяг. – 1919. – 28 травня.

Додаток Р

Заявление Харьковскому съезду ликвидаторов партии

От имени всех организаций Киевщины, объединяющих свыше 800 членов партии, от имени Полтавской губернской конференции, представляющей свыше 600 членов конференции, которые, вопреки сплошным вымышленным информациям «уполномоченных ц.к.» в Харьковской «Борьбе» от 15 июля, категорически высказалась большинством 19 делегатов против 3 за сохранение нашей партии, от имени организаций Подолии и Волыни, от имени Елисаветградской организации, а также той части Одесской организации, которая, благодаря подтасовкам, произведенным ставленниками ликвидаторского ц.к., лишена представительства на съезде, от имени большинства Николаевской организации мы уполномочены заявить нижеследующее.

Вся политика ц.к. укр. Партии л.с.-р.(борб.) после совета партии была направлена к насильственному предрешению вопроса о ликвидации партии путем грубой фальсификации партийной воли.

Мнение партийных верхов, в отношении которого верховным судьей мог быть лишь IV съезд партии, было искусственно обращено в императивное решение.

За неподчинение ему исключали или вынуждали к уходу из партии ответственных ее работников, проводили предварительную, до съезда, перерегистрацию членов партии по признаку ликвидаторства (Одесса, Чернигов, Николаев), под предлогом мобилизации на фронт устранили от партийной работы не ликвидаторов, шантажируя неподчинившихся угрозой объявления дезертирами и судом ревтрибунала (такие угрозы имели место например в Полтаве и Харькове), одновременно пресекалась всякая возможность устной и печатной дискуссии внутри партии по вопросу о

ликвидации. Так, декларация меньшинства ц.к., категорически высказавшаяся за сохранение партии и обращенная ко всем членам ее, не допущена была даже к опубликованию в партийной печати, была спрятана под сукно ликвидаторским большинством ц.к.

Для осуществления своего плана ц.к. уничтожило выборные парткомы, транспортируя из Харькова, несмотря ни на какие протесты с мест, назначенцев-секретарей и целые назначенческие комитеты (Полтава, Киев, Екатеринослав) и т.д.

Рядом с этим применялись возмутительные приемы разложения партийных низов и устранялись от работы ответственные партийные работники, органически связанные с местами, для чего «приказами» ц.к. отзывались в Харьков влиятельнейшие, Екатеринославские, Одесские, Киевские, Полтавские, Николаевские и т.д. работники, и наоборот, ссылались в глухую провинцию стойкие лево-народники-харьковчане. Мобилизация на фронт стала в руках ц.к. излюбленным методом устранения с поля внутренней борьбы противников ликвидации. Из одной только Екатеринославской организации было вырвано и отправлено на фронт 22 товарища, все – не ликвидаторы, то же имело место по всей партийной Украине.

Все это привело к разгрому и разложению лучших низовых партийных организаций, к массовому выходу из партии рабочих и крестьян, членов ее, возмущенных политическим шантажем, проводимым Политбюро ц.к.

В Черниговской губернии перед созывом общего собрания и губернской конференции были вынуждены к уходу из партии все подлинные революционные социалисты, благодаря произведенной Табаковым перерегистрации по признаку верно поданности ликвидационному ц.к. и его ликвидаторским предрешениям.

При выборах на съезд применялась грубая подделка мандатов: так, после полного поражения на Полтавской губернской конференции, где

ликвидаторы собрали всего 3 голоса из 22, делегаты анти-ликвидаторы были исключены уполномоченными ц.к. из партии, а оставшиеся 3 человека (из них 2 «уполномоченных ц.к.») назначили на съезд 9 лиц!

Созываемый таким путем в Харькове IV съезд, с подделкой мандетов, с недопущением на съезд деоегатов, противников самоубийсва партии, являлся лишь собранием ком'ячеек внутри нашей партии, пытающимся, в условиях удушения «в порядке партийной дисциплины» свободной мысли, путем искажения и подтасовки воли партии, говорить за нее и будто бы от ее имени.

Исходя из всего вышеизложенного мы, делегаты перечисленных организаций, заявляем, что будем бойкотировать Харьковский съезд ликвидаторов партии, отказываемся присутствовать на нем и приложим в то же время все свои усилия к возможно скорейшему созыву подлинного съезда укр. партии л.с.-р.(б).

Делегаты Киевщины: С.Д.Мстиславский, Алексеев Ив., Прилежаев Ив., Арнаутов В., Залужный А., Ревзина В., Тихонов А., Собченко Ив., Александрович С., Морква, Горностаев, Овидовский, Пащенко, Печенко, Киселев.

Делегаты Полтавщины: Браун Як., Ильич, Ярош А., Ярош О., Джепенко П., Акмалинский Юр., Билик Д., Симетицкий С., Панибратцева В., Мотузка М., Кабак З., Чернышевская Ф., Натанзан, Панин М., Кочан С., Ясько Я.

Делегаты Херсонщины: Денисенко, Заярский, Левченко, Андреев, Шваров.

Делегаты Волыни: Мулевич.

Делегаты Екатеринославщины: Калиновский.

Борьба (Киев). – 1920. – 22 июля.